MODERN

MAGYAR TÖRTÉNELEM

Sorozatszerkesztő:
Ablonczy Balázs és Müller Rolf

SZEKÉR NÓRA

TITKOS TÁRSASÁG

A Magyar Testvéri Közösség története

Jaffa Kiadó

BORÍTÓTERV *HEGYI PÉTER*
BELÍVTERV *SIPOS GÉZA*
TÖRDELÉS *KISS DOMINIKA*
SZERKESZTŐ *LÉPESFALVI ZOLTÁN*
FELELŐS SZERKESZTŐ *JOLSVAI JÚLIA*
FELELŐS KIADÓ *RADOS RICHÁRD*

JAFFA KIADÓ • WWW.JAFFA.HU
ISBN 978 615 5715 19 8

TARTALOM

ÖSSZEESKÜVÉS?

Október hó elején Szent-Miklósy István közvetlen szomszédságában beszervezett Grünwald Erna B egyén lakásának azt a falrészét, mely határos Szent-Miklósy István vezérkari őrnagy dolgozószobájával, megfúrtuk. Az így nyert kis alagútnak egy kötőtűvel átszúrt résén a Szent-Miklósy lakásán történt eseményekről lehallgatás eszközölhető. A lehallgatást eredetileg mikrofon segítségével próbáltuk keresztülvinni, mivel azonban ez technikai okokból egyelőre még megoldhatatlan volt, mikrofon helyett kényszerhelyzetből sztetoszkóp segítségével történik a lehallgatás. [...] Félreérthetetlenül már az eddigi anyagból megállapítható az, hogy Szent-Miklósy vezérkari őrnagy egy nagyszabásúnak ígérkező szervezkedésnek eddig látható feje, amely szervezkedés igen szerteágazó. [...] Aláírás: Kornis Pál csoportvezető.[1]

Szent-Miklósy István lakásának lehallgatása várva-várt „bizonyítékok" birtokába juttatta a Katona Politikai Osztály (Katpol)[2] nyomozóit. A nyomozás a néhány főből álló „góc" leleplezése nyomán a magyar történelem valaha volt legnagyobb szabású „összeesküvését" göngyölítette fel. A szervezkedés szálai – a nyomozás eredményei szerint – elértek a politikai élet legfőbb szintjéig, a szervezkedők pedig nem kevesebbet tűztek ki célul, mint a fiatal Magyar Köztársaság megdöntését, akár fegyveres erővel is.



Ha egy országban a legfelsőbb politikai vezetőket is kompromittáló, fegyveres erőkre építő összeesküvésre derül fény, legyen ott akár demokrácia, akár diktatúra, az nem maradhat az érintettek számonkérése és politikai következmények nélkül. Közvetlenül a háború után a moszkoviták által irányított kommunista párt – alkalmazkodva a nemzetközi irányvonalakhoz – teret engedett a demokrácia játékszabályainak. A kommunista párt mögött felsorakozó szovjet erő jelenléte egy percig sem tette ugyan kérdésessé, hogy a hatalmi túlsúly a szűk társadalmi támogatottságú kommunisták kezében van, ennek ellenére a nem kommunista pártok is érvényesíthették a politikai életben és a kormányzásban a választásokon szerzett befolyásukat, még ha nem is minden korlát nélkül. A bolsevizmus légkörében nevelődött kommunista vezetők számára azonban ebben a rendszerben is több volt a demokrácia, mint amit ők hosszú távon biztonsággal el tudtak volna viselni. Az „összeesküvés" mint ürügy nagyszerű feltételeket teremtett arra, hogy a kommunista párt a demokrácia védelmének jelszavával likvidálja a számára nem kívánatos politikai csoportokat és politikusokat.

A kommunista párt véletlen szerencséjének is tekinthetnénk, hogy „a legjobb pillanatban" adódott egy „ügy", ami megteremtette a politikai fordulathoz szükséges feltételeket. Gyanítható azonban, hogy e véletlen mögött állt egyfajta tervszerűség. Az MKP a hatalomba kerülésétől készült egy összeesküvés leleplezésére. Révai József, a kommunista párt főideológusa már 1945 júliusában megfogalmazta: a reakció nem csak a nyilasokat és „a Horthy-reakció főkolomposait" jelenti, hiszen „reakciós az, aki antikommunista". A reakciónak ez a fajtája – Révai figyelmeztetése szerint – mindenhol jelen van: a közigazgatásban, a gazdasági életben, az iskolákban, a hadseregben, és ezek a „fertőző gócok" készenlétben állnak a demokrácia szervezett megdöntésére.[3]

A kommunisták nagy hangsúlyt fektettek propagandájukban arra, hogy a közvéleményben is tudatosítsák egy esetleges összeesküvés veszélyének súlyát. A politikai vitákat nagy igyekezettel terelték olyan mederbe, hogy azokat e veszedelmet komolyan vevő felelős politikusok és az azt lekicsinylő flegma cinkosok küzdelmeként lehessen feltüntetni. Az állambiztonság ezzel párhuzamosan nagy erőkkel figyelte a társadalom minden rétegét, és kereste azokat a gyanús jeleket, amelyek alkalmasak lehettek egy összeesküvés kreálására.

A kommunista párt – nem kis nyomást gyakorolva az Országgyűlésre – elfogadtatta az összeesküvés számonkérésének törvényes kereteit biztosító, a köztársaság védelméről szóló 1946. évi VII. törvénycikket. A törvény kimondta, hogy a demokratikus államrend és köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, még ha az békés úton történik is, halállal büntethető. Az államrend elleni izgatás és a feljelentési kötelezettség elmulasztása is a törvény hatálya alá tartozott.[4]

Az MKP 1946 szeptemberében tartott III. kongresszusa már pártszinten adta utasításba a még meg nem nevezett összeesküvők elleni összehangolt támadást. A kongresszus eredményeit összefoglaló nyilatkozat az ország minden állampolgára számára kiadta a jelszót: *A Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa harcba szólítja a magyar népet, munkásokat, parasztokat, haladó értelmiségieket a reakció sötét tervei ellen. Le a belső béke megbontóival! Pusztuljanak a nemzeti egység árulói! Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!*[5] A kongresszusi beszédek ugyanakkor afelől sem hagytak kétséget, hogy ebben a küzdelemben milyen módszerek lesznek érvényben. *Mi szívesebben megyünk az egész dolgozó nép kedvéért lassabban, fájdalommentesebben a szocializmushoz. [...] de ha ellenfeleinknek sikerül megakasztani vagy meggátolni a népi demokrácia kifejlődését, akkor aligha lehet szó erről a fájdalommentes útról*[6] – mondta felszólalásában Révai József.

Kornis Pál bevezető sorokban idézett jelentése alig néhány nappal a hadüzenetnek is beillő pártkongresszus után számolt be arról, hogy október első heteiben a Katona Politikai Osztály rátalált arra a „fertőző gócra", amely mögött sejthető, hogy ott rejtőzik a nép ellenségeit tömörítő összeesküvés. *Az első lehallgatott beszélgetések nem voltak teljesen érthetők, de arra utaltak, hogy méhkasba nyúltunk. Akkor még nem is sejtettük, hogy a Magyar Közösséget, egy, a Horthy-időkből származó, akkor is titkos szervezetet lepleztünk le*[7] – emlékezett Kornis Pál évtizedekkel az események után.

A lehallgatások eredményeképpen „leleplezett" Magyar Testvéri Közösség óriási fogást jelentett. Egy titkos társaság már önmagában kellően kompromittáló és törvénybe ütköző. Tevékenységéről ráadásul bármit el lehet mondani, hiszen működésének lényege, hogy azt nem dokumentálja. Az érintettek körét lényegében csak az szabja meg, hogy mit követel aktuálisan a politikai helyzet és a taktika.

1947 elején, a békeszerződés aláírásának előestéjén vagyunk. Aláírása hivatalosan a szovjet katonai megszállás végét jelenti, legalábbis ha a jaltai megállapodás pontjaiból és a demokratikus viszonyokból indulunk ki. Ebben a helyzetben az aktuális politikai taktika annak a kommunista pártnak, amelyik csak a szovjet hadsereggel a hátában tud érvényesülni, a rendszer demokratikus vonásaival való leszámolást irányozza elő. Aktuálisan a legerősebb demokratikus tényező pedig a Kisgazdapárt. Ezért lett az összeesküvés fő szervezőjévé Kovács Béla, a Kisgazdapárt főtitkára, Nagy Ferenc miniszterelnök, Varga Béla, az Országgyűlés elnöke és számos vezető kisgazda politikus. De nem kizárólag az FKGP szétbomlasztása volt a célja a köztársaság elleni szervezkedés ügyének, hanem az 1945 után megszülető rendszer demokratikus jellegének a megszüntetése is.

Beszédes Pálffy György altábornagy, a Katona Politikai Osztály vezetője által írt jelentés az „összeesküvési ügy" értékeléséről: *A „Magyar Közösség" elnevezésű összeesküvés leleplezésével és felszámolásával a reakciós erők súlyos vereséget szenvedtek. [...] A Magyar Kommunista Párt számára kedvező helyzet alakult ki a hatalomért folyó harcban. [...] A szervezkedés leleplezése után adminisztratív és politikai tevékenység összehangolt alkalmazásának hatására kezdődött el a fordulat, amely végső soron a hatalom jellegének megváltoztatását eredményezte. Az összeesküvés leleplezése ezáltal vált a magyar népi demokrácia történetének igen fontos eseményévé.*[8]

Tehát: a második világháború utáni magyar történelem alakulása szempontjából a Magyar Közösség leleplezése sorsdöntő fordulatot jelentett, ennek lényege „a hatalom jellegének megváltozása". Néhány lépés még hátravolt ugyan a totális diktatúra kiépítéséhez, de az „összeesküvőkkel" történt leszámolás módszere és hangvétele a közélet

szereplői számára is nyilvánvalóvá tette, hogy itt nem a demokratikus rendszer, hanem a diktatúra van kibontakozóban. Az Államvédelmi Tanosztály belső képzésének 1948-as tanterve is jól érzékelteti, hogy milyen mértékben volt az összeesküvés vízválasztó a kommunista párt számára: a pártok történetét bemutató ismertetés az 1945-től az összeesküvésig tartó, illetve az összeesküvés utáni korszakokat különíti el.[9]

Ma már vitán felül áll, hogy a Magyar Közösség tevékenysége kapcsán kreált perek koncepciósak voltak, és hatalmi célt szolgáltak. A rendszerváltozás utáni szakirodalom egyhangúlag felmenti a Kisgazdapártot, Kovács Bélát és Nagy Ferencet a demokrácia megdöntésére irányuló vádak alól, valamint kimondja, hogy a párt és vezető politikusai részéről a Közösséggel lényegi együttműködés nem történt, a perek valóságtartalmát jelentő konspirációt pedig „egy meglehetősen jelentéktelen politikai szervezkedésként"[10] értékeli. A bűncselekményt valójában a kommunista párt követte el: aktuális politikai céljainak eléréséért összeesküvést kreált, amelynek a valósághoz volt a legkevesebb köze.

Ez az értékelés igaz, de mégsem egészen pontos. A pereknek több közük volt a valósághoz, mint ahogy azt a nagyszabású és ellentmondásoktól hemzsegő koncepció sejteni engedi, de nem úgy és nem abban az értelemben, ahogy a vádpontok megfogalmazták. Amikor a párt úton-útfélen összeesküvések nyomait vélte felfedezni, akkor emögött valódi félelem húzódott. Ez a félelem jelentette e koncepciósper-sorozat legvalóságosabb elemét. Az MKP szovjet meghatározottságú politikája sokakban idegenkedést váltott ki. Ez érzékelhető volt a politikai pártokban (még a saját soraiban is), a szellemi életben, a társadalom minden rétegében. Ha e mögött az idegenkedés mögött valamiféle összefogás és tenni akarás jelei látszódtak, akkor az elérte a veszélyességnek azt a fokát, ami a párt számára már felért egy összeesküvéssel.

A perekben a Magyar Testvéri Közösség hatalmukat vesztett, dühös és korlátolt emberek gyülekezeteként körvonalazódott, akiknek a realitást nélkülöző összeesküvése az amatörizmus minden vonását magán viselte. Ez a kép a koncepció eredménye. A kommunista párt

azonban nem csupán a koncepció szemüvegén át nézte az eseményeket. Hogy a Közösségben milyen veszélyt látott 1947-ben, azt hűen tükrözi az 1970-es *Jelentés a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről* című dokumentum: *A vádlottak [...] az „ellenállás"-ból származtatták – a most már összeesküvőknek minősülő – újabb ellenállásukat. Ellenállás folytatásának jogcímén tevékenykedtek [...] és azzal a gondolattal foglalkoztak, hogy „az ellenállást" most már „az orosz szuronyokra épült kommunista hatalom" ellen kell folytatni. [...] Figyelmet érdemel az a nyilvánvalóan törvényszerűségből származó hasonlóság, amely tapasztalható volt részükről úgy az „ellenállás", mint az összeesküvés idején a politikai erőkkel, csoportokkal, tényezőkkel, illetve egyes személyekkel történő együttműködést illetően. [...] 1943–44-ben, az „ellenállás" idején [...] a Kisgazdapárttal és elsősorban a polgári elemekkel keresték a szövetséget. A munkásmozgalom „balszárnyához" való közeledést számukra a kommunista mozgalomból önmagukat kirekesztett frakciósok jelentették. [...] 1945 után, az új helyzetben a most már összeesküvővé vált „ellenállók" ugyanezen erőkkel léptek kapcsolatba.*[11]

A Közösség – amely a párt szemében a rendszerrel szemben álló ellenállók egyik lehetséges gyülekezőhelyét jelentette – nemcsak ürügy volt a Kisgazdapárt likvidálására, hanem valódi célpont is. Ez a szervezet az 1920-as évektől működött Magyarországon, és a magyar érdekek hathatósabb érvényesítését tűzte ki célul. Kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett a pártokban, társadalmi szervezetekben, intézményekben. Leleplezése az állambiztonság számára láthatóvá tett egy „nemzetvédelmi összefogás" jegyében szerveződő kapcsolatrendszert.

Az összeesküvés vádpont következtében a Közösséggel kapcsolatba hozható személyek az „ősbűnben" lettek érintettek – ezzel mint kompromittáló tényezők lehetséges „építőelemeivé" váltak a jövő politikai pereinek, kreált összeesküvéseinek és mindenféle koncepciós politikai ügynek. „Ezt az összeesküvést felgöngyölítettük, de vannak, akikhez még nem nyúltunk" – jelentette ki Rákosi Mátyás.

A Közösség felgöngyölítése során született „adatbázis" ugyanakkor olyan embereket is egybegyűjt, akik a párt számára valóban veszélyt jelentenek. Hiszen aki egyszer egy ilyen társasághoz csatlakozott, abban benne rejlik az a szellemiség, ami a kommunista párt internacionalista és szovjet érdekeknek alárendelt diktatórikus politikájával szemben áll. A pártnak ezzel a szellemiséggel vagy le kell számolnia, vagy meg kell tanulnia együtt élni vele, de mindenképpen kontroll alatt kell tartania. Ez a feladat túlmutatott 1947 aktuális politikai céljain. Az állambiztonság évtizedekkel a perek után, bőven a Kádár-korszakban is még önálló elhárítási vonalként figyelte a már csak romjaiban létező szervezetet és a hozzá tartozó kapcsolatrendszert. Ez a korszakokat átívelő jelentőség is arra utal, hogy a leleplezett „összeesküvés" több volt, mint egy ürügy a kisgazdák kompromittálására.



Donáth Györgyöt a kivégzőhelyre kísérik a Budapesti Gyűjtőfogház udvarán 1947. október 23-án

Ez a kötet erről a titokzatos és sokféleképpen értelmezett titkos társaságról szól. Ennek a történetnek az egyik oldala a hét perből álló koncepciósper-sorozat, amelynek során két embert – Donáth Györgyöt és Pünkösti Lászlót – kivégeztek, két hónap alatt 260-an kerültek

börtönbe, és 2450 fővel bővült az államvédelem nyilvántartása.[12] Az Államvédelmi Osztály, a Katona Politikai Osztály, a Gazdasági Rendészeti Osztály hónapokig teljes apparátussal dolgozott „az ügyön". A perkoncepció kiformálásába a kommunista párt vezetői is bekapcsolódtak. Állandó tanácsadóként jelen voltak a szovjet szakértők, és a szovjet hatóságok, ha kellett, rendelkezésre is álltak. Mindeközben a hírek, az újságok és a filmhíradók elárasztották a közvéleményt a nyomozás legfrissebb fejleményeivel, az összeesküvők gaztetteinek „minden kétséget kizáró" bizonyítékaival. A Szent-Miklósy lakásán leleplezett néhány fős „góc" az egész magyar társadalmat behálózó, a legmagasabb szintig elérő gazdasági, kül- és belpolitikai, katonai, hírszerző, kulturális és egyéb szálak „feltárásáig" vezetett el. Ezekből a szálakból fonták össze a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vádját és építették fel az 1947-es persorozatot, amelynek jelentősége a politikai következményeit és az érintettek számát tekintve vetekszik a korszak nagy politikai pereivel, beleértve a Rajk-pert is.

A Közösség lelepleződésének eredményeképpen született „összeesküvés" a kommunista párt számára a tökéletes bűntényt eredményezte. A vád minden eleme teljes összhangban állt a kommunista párt hatalmi céljaival. Ez a „célszerűség" azt a gyanút kelti, hogy ennek a történetnek minden részlete kitaláció. A Katona Politikai Osztály azonban a valóságban is létező titkos társaság és katonai szervezkedés nyomaira bukkant. Mik voltak e koncepció mögött a valóságos elemek, és mi volt valójában a Magyar Testvéri Közösség, amelyre ebben a politikai színjátékban a főszerepet osztották? Ez a történetnek már egy másik oldala. A nyomozás és a perek során kirajzolódó kép nem a Közösségről szól, sokkal inkább a kommunista diktatúra boszorkánykonyhájába enged betekintést. E könyv arra tesz kísérletet, hogy e titkos társaság történetét, a politikai életben, a különböző történelmi korszakokban betöltött szerepét, szellemi irányultságát bemutassa, lehetőség szerint a koncepciós perekben kialakított arculat mögé tekintve.

PERKONCEPCIÓ AZ ÁVO-N ÉS A KATPOLON

Az Államvédelmi szervek [...] veszedelmes és széles körű köztársaság-ellenes összeesküvést lepleztek le.[1] A *Szabad Nép* 1947. január 5-i számának ez a mondata adott először hírt az „összeesküvésről". Innentől kezdve uralták a közvéleményt a demokratikus rendszer megdöntésére törő szervezkedésről szóló tudósítások. Tíz nappal később, január 15-én a lapok már arról számoltak be, hogy nyomozás során egyre több bizonyíték utal arra, hogy az ügyben a Kisgazdapárt, valamint fő politikusai is érintettek.

Január 21-én hét kisgazda képviselőt és egy minisztert tartóztattak le. Kovács Bélát, a párt főtitkárát 1947. február 25-én hurcolták el a szovjet hatóságok, bő egy hónappal azután, hogy az első újsághír felvetette, hogy neki is szerepe lehetett a szervezkedésben. Nagy Ferenc miniszterelnököt és Varga Bélát, az Országgyűlés elnökét 1947 júniusában kényszerítették lemondásra és emigrációba. A Kisgazdapárt meghatározó vezetőinek elvesztésével végérvényesen meggyengült az 1945-ös választások eredményeképpen megválasztott Országgyűlés, a kormány működésképtelenné vált.[2]

Tömören így lehet összefoglalni az összeesküvés közvetlen politikai következményeit. Történetének hátterében azonban a civil élet, a politikai és a katonai vonalak bonyolult összefüggései álltak, és az

államvédelmi szervek kemény munkája. Ez a munka a kihallgatások, a nyomozás, a koncepció kiformálása a kommunista hatalomgyakorlás módszertanáról szól, és kevésbé a Közösség történetéről. Ez a fejezet ezért az összeesküvési perek előkészítésének csupán összefoglalóját adja, annak számos részletére, fontos összefüggéseire nem tér ki. Ez a tömör összegzés a vádpontok szemszögéből történik, vagyis „koncepciós alapokon" áll. Az államvédelmi szervek által készített kihallgatási jegyzőkönyvekre és jelentésekre épülve mutatja be, hogyan készült a fegyveres és politikai erőkre építő bűntény története.

Kezdővonal

Az 1946 márciusában Ausztriából hazahozott Szügyi Zoltán vezérőrnagy, a Szent László hadosztály parancsnoka háborús bűntetteinek vizsgálata során derült fény a Magyar Közösség-i összeesküvésre – olvasható a perről készült összefoglalóban.[3]

A Szent László hadosztályt, a Magyar Honvédség elit egységét 1944. október 12-én állította fel a magyar hadvezetés a kiugrás katonai előkészítésének részeként. A sikertelen kiugrás után azonban a szovjetek ellen vetették be. A Bajcsy-Zsilinszky vezette ellenállás báró Atzél Ede útján felvette a kapcsolatot Szügyi Zoltánnal, és azzal bízta meg, hogy a hadosztály menjen Nyugatra, és a brit alakulatok előtt kapituláljon. *Báró Atzéltól kapott feladatom az volt, hogy a Szent László hadosztályt mint magot intaktul az angol megszálló erőkhöz vigyem át és később ezen hadosztályhoz a kinn lévő magyarságot megszervezzem* – vallotta Szügyi Zoltán később az ÁVO-n.[4]

Szügyinek 1945 májusában – kicsúszva az orosz gyűrűből – sikerült is alakulatainak zömét az Alpok hegyi útjain az angol megszállási övezetbe átmenekítenie, és mint a magyar honvédség utolsó le nem győzött hadosztálya a 8. brit hadsereg csapatai előtt tette le a fegyvert. A szövetségesek a hadosztályt szervezett egységben tartották, és a francia zónában (miután a franciákkal nem álltunk hadiállapotban) őrzési feladatokat látott el.[5]

Szügyi Zoltán az Atzél Edétől kapott megbízatás értelmében tárgyalásokat kezdeményezett az angol parancsnoksággal. Elgondolásának hátterében – ahogy Szügyi az ÁVO-n összefoglalta – az a meggyőződés állt, hogy az angolszászok és a Szovjetunió között az ellentétek áthidalhatatlanok. Amint a nyugati hatalmak felismerik a szovjet térnyerés veszélyeit, megpróbálják visszaszorítani. Ennek következtében nem kizárható egy hármas megszállási zóna kialakítása Magyarországon, ahol az egységben tartott hadosztály nagy segítséget jelenthet majd. Azt az eshetőséget sem zárták ki, hogy a szovjet befolyás visszaszorítása békés úton nem fog sikerülni, és akár egy angolszász–szovjet háború is kitörhet. *Éppen ezért úgy gondoltam* – mondta Szügyi –, *hogy szükség van [...] a nyilas világban nem kompromittált politikai és katonai emigrációból egy olyan szervezetet alakítani, amely később hivatva lesz Magyarországnak az orosz érdekterületről való kikapcsolására és az angol érdekterületre való bevonására. Ilyen értelemben tárgyaltam az angol parancsnoksággal.*[6] 1945 júniusában Szügyi a fenti célok és az ellenállástól kapott megbízatása értelmében megfogalmazta a memorandumát, és átadta a Dél-Ausztria területét megszálló angol erők parancsnokának.[7] Az angolok elfogadták a memorandumot, és Szügyi a részletek kidolgozásáról a 46-os hadosztály hírszerző és elhárító osztályának parancsnokával tárgyalt. Azon a címen, hogy családját megkeresse, engedélyt kapott az amerikai megszállási övezetek magyar táborainak felkeresésére. Így elkezdhette a háború alatt az ellenállástól kapott megbízatását, hogy a hadosztályhoz kapcsolódva gyűjtse össze a kinti magyarokat. Érintkezésbe lépett többek között Nagybaczoni Nagy Vilmossal, Tasnádi Nagy Andrással és még számos katonai és politikai tekintéllyel.[8]

Szügyi Zoltán magyarországi kapcsolattartója hivatalosan Atzél Ede lett volna, ő azonban a szovjetek fogságába esett. Szügyi szerette volna a legitim magyar hatalom nem kommunista köreivel, elsősorban a Kisgazdapárttal felvenni a kapcsolatot, hogy az emigráns magyarság szervezéséhez magyar részről is legyen hivatalos megbízatása. Szügyi vallomása szerint ha megfelelő felhatalmazással egy rangos

magyar személy érkezett volna Magyarországról, az angolok is nyitottnak mutatkoztak volna a tárgyalásra a kinti magyarok és a Magyarországról elhurcolt javak ügyében. 1945 júliusában egy Béky József nevű személy jelentkezett is, elmondása szerint a Kisgazdapárt futáraként érkezett. *[Békyt] egy megbízható emberemmel, Vadász főhadnaggyal 1945 júliusában visszaküldtem Magyarországra, hogy hivatalos megbízást hozzon [...] és kontrollálja le Békyt, hogy ő tényleg a Kisgazdapárt embere-e, és tudja meg, hogy mit akar a Kisgazdapárt, miért keresi a kapcsolatot* – idézi fel az eseményeket a kihallgatásán Szügyi.[9] Vadász főhadnagy Magyarországon Béky Józsefen keresztül fel is vette a kapcsolatot a Kisgazdapárttal, pontosabban Gyulai Lászlóval, a központi pártiroda igazgatójával és Arany Bálinttal, a Kisgazdapárt szervezési osztályának vezetőjével. Itt megbeszélték, hogy Raffay Sándort – az evangélikus püspök fiát, aki önként jelentkezett a megbízatásra – kiküldik a Kisgazdapárt hivatalos megbízólevelével és azzal a feladattal, hogy tárgyaljon az angolokkal, elsősorban a Szügyi által is megfogalmazott ügyekről. Szügyit arra kérték, hogy közvetítsen az angoloknak. *Tekintettel arra, hogy olyan hírek keringtek, hogy a választások eredményeképpen Magyarországon kisgazda kormány fog alakulni, örömmel fogadtam volna Raffayt, mert azt reméltem, hogy rajta keresztül a magyar kormánnyal összeköttetésbe lépek*[10] – mondta Szügyi. Raffay október 10-én meg is érkezett az ebenthali fogolytáborba. Volt ugyan egy Gyulai László által aláírt kisgazdapárti megbízólevele, de az nem volt elégséges felhatalmazás. Később Kovács Bélától, a Kisgazdapárt főtitkárától is kapott egy megbízólevelet, de a kompetenciája igen szűkre volt szabva (Kovács Béla nehezen állt rá, hogy aláírásával szövetséges zónában való tevékenységre megbízólevelet adjon ki), így a hivatalos tárgyalás Raffay és az angolok között nem jött létre. Kapcsolatokat, valamint információkat azonban sikerült gyűjteni, és futárként az összeköttetést Béky József továbbra is vállalta.[11]

A Szent László hadosztályt a magyar hatóságok nyomására 1945 októberében lefegyverezték, Szügyi Zoltánt pedig mint háborús bűnöst kikérték. A szövetségesek felkínálták neki a szökés lehetőségét, de nem

élt vele, az angol hatóságok 1946. március 15-én szállították Magyarországra. A Népbíróság 1949. november 28-án – a közösségi perektől függetlenül – életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte.

A bevezetőben az állambiztonsági jelentésből idézett megállapítást, miszerint „Szügyi Zoltán [...] vezérőrnagy háborús bűntetteinek vizsgálata során derült fény a Magyar Közösség-i összeesküvésre", annyiban finomítanám, hogy nem itt derült fény az összeesküvésre, hanem itt kezdődött el a kreálása. Pontosabban azoknak a bizonyítékoknak a gyártása, amelyek azt a célt szolgálták, hogy a majdani „összeesküvők" tevékenységének törvénytelenségét igazolják.

Raffay Sándor ugyanis „ez időben a hálózat barátja"[12] – ahogy *A klagenfurti szervezkedési ügy* címen az Állambiztonsági Módszertani Gyűjtemény összefoglalója megállapította. Béky József ugyancsak „a hálózat" embere volt, fedőneve: B 32. Idézet a megbízatásáról szóló jelentésből: *B 32 indulásának tervezett időpontja [1945.] X. 14. [...] 500 schillinggel látjuk el és a határon illegálisan tesszük át. [...] Feladata: 1. Ausztria területén Raffay Sándort felkeresni. [...] Közölni vele, hogy Aranytól azt a feladatot kapta, hogy kérjen Raffaytól írásbeli tájékoztatót. Végletekig hangsúlyozni, hogy a legnagyobb biztonsággal tudja azt Magyarországra juttatni, és találjon ki legrészletesebb leírást arra vonatkozólag, hogy hogyan tud visszajutni biztonságosan Magyarországra. 2. Ausztria területén más vezető szerepet játszó magyarokkal vagy külföldiekkel felvenni az érintkezést, azok tevékenységét felderíteni. A lényeg az, hogy kik az ellenforradalmi szervezkedés vezetői és miben áll azok tevékenysége.*[13]

Béky József Szügyi Zoltánnál úgy jelentkezett, hogy a kapcsolatfelvételt a Kisgazdapárt kezdeményezi, a Kisgazdapártnál úgy, mintha a kezdeményező Szügyi volna. Valójában a tervet az államvédelem eszelte ki, hogy a Kisgazdapártot és Kovács Bélát kompromittálja. Gyulai Lászlónak az ÁVO-n 1947-es kihallgatásai során felmutatták azoknak a leveleknek a másolatát, amelyeket ő még 1945-ben gondosan elégetett. Az összeesküvés fontos eleme – Kovács Béla érintettsége egy Szovjetunióval szembeni szervezkedésben – már 1945 nyarán igazolhatóvá vált. E „bűneset" mögött meghúzódó kapcsolatrendszer

tagjai pedig – Szügyi Zoltán, Arany Bálint, Gyulai László, Atzél Ede – a Magyar Közösség tagjai voltak.

Katonai vonal: a Földalatti Fővezérség

A Szügyi Zoltán és Béky József körüli történetnek számos ellentmondásos eleme és homályos szála van, de az összeesküvési ügy katonai vonala, azaz a Szent-Miklósy István vezérkari őrnagy lakásán alakuló Földalatti Fővezérség megszerveződésének háttere, abban az államvédelem esetleges szerepe körül még több a bizonytalanság.

Ha a Katona Politikai Osztályon és az Államvédelmi Osztályon készült vallomások alapján rekonstruáljuk a történetet, akkor 1946. október elején kezdődött el az illegális katonai szervezkedés.[14] A nyomozás eredménye szerint a fővezérség felállításának kezdeményezője Donáth György volt, a Horthy-korszak kormánypártjának országgyűlési képviselője és országos alelnöke. A Donáth vallomásában megfogalmazottak szerint a szervezés hátterében az az elképzelés állt, hogy a honvédségben és a fegyveres erőknél is tapasztalható szovjet nyomást elsősorban a személyi kérdések terén lehetne ellensúlyozni.[15] Ezért tanácskozást hívtak össze Szent-Miklósy lakásába három magas rangú, nyugállományba vonult katona: a házigazda, Szent-Miklósy István, András Sándor repülő vezérőrnagy, Dálnoki Veress Lajos vezérezredes és két civil: Kiss Károly, a Magyar Közösség adminisztrációjának vezetője és Donáth György részvételével. A Közösség pontos listát vezetett a magyar katonatisztek (és minden befolyásos pozíciót betöltő személy) hovatartozásáról, és ezt használták a személyi kérdések megbeszéléséhez. A Katona Politikai Osztály ekkor már a szomszéd lakásból hallgatta a beszélgetéseket. Ezen az első összejövetelen abban állapodtak meg, hogy a katonai kérdések befolyásolása érdekében létrehoznak egy szűk katonai törzset.

1946. október közepén már e törzs előkészítésére gyűltek össze a fenti tagok, Kiss Károly kivételével. A nyomozati anyagok szerint András Sándor konkrét tervet készített az operatív működést illetően, katonai, közigazgatási, hírszerző és egyéb főcsoportokkal és alosztályokkal. A szerveződés jellegét tekintve – Szent-Miklósy vallomását idézve – „a fővezérség szervezeti elgondolása mellett maradtunk".[16] A fővezérség vezetőjének Dálnoki Veress Lajost nevezték ki, szárnysegédjének Szent-Miklósy Istvánt, vezérkari főnöknek pedig András Sándort. A főcsoportok vezetőinek személyében is megállapodtak: a hadszervezési főosztály élére Várkonyi László vezérkari őrnagyot, a katonai elhárítás élére Berkó István vezérkari alezredest, az anyagi ügyek élére Soóvári Tihamér, a személyi ügyek vitelére Fülöp József vezérkari ezredeseket jelölték ki. E katonatisztek a háború alatt mind együttműködtek a Magyar Függetlenségi Mozgalom ellenállási szervezetben, és a kiugrás katonai előkészületeiben is szerepet játszottak. Berkó, Fülöp és Soóvári a Közösségnek nem volt felavatott tagja.

1946. október 31-én Dálnoki Veress Lajos lakásán tartották meg a Földalatti Fővezérség első ülését. Itt hangzott el a Szent-Miklósy által Veress Lajos nevében fogalmazott ominózus hadparancs, amely a perben a katonai szervezkedés alátámasztására a legsúlyosabb bizonyítékot jelentette: *A fegyveres erők földalatti fővezérségét ezennel megalakultnak nyilvánítom és átveszem. A megalakulás célja a fegyveres erőket annak a politikai irányzatnak alátámasztására kívánja rendelkezésére bocsátani, melyek nem tűrik meg a történelmi fejlődés visszaforgatását. A fegyveres erők alatt kell érteni mindenek előtt a honvédséget, a feloszlatott csendőrséget, a honvédségnek nyugatra szakadt, de még vissza nem tért részeit. [...] A szolgálati és egyéb szabályzatok terén az 1944. március 19-ig érvényes helyzet a mérvadó. Aláírás: Dálnoki Veress Lajos vezérezredes.*[17]

A peranyagok tanúsága szerint a hadparancs azonnal vitát váltott ki. Veress Lajos feleslegesnek ítélte: *Hol vagyunk még attól, hogy ezt a hadparancsot kiadhassuk* – mondta, és felszólította Szent-Miklósyt, hogy semmisítse meg a dokumentumot. Ez azonban nem történt meg, és a hadparancs legépelt szövege a Katona Politikai Osztály kezébe került. Ezt követően még öt ülést tartott a fővezérség (az utolsót december 5-én), ezeken megállapodtak a konspirációs szabályokról, fontos pozíciókra alkalmas személyekről, a beszervezések módjáról.

A negyedik alkalommal Szent-Miklósy arról számolt be, hogy kapcsolatba került Pünkösti László vezérkari századossal, aki az angol zónából érkezett álnéven, az angol hírszerzésnek dolgozik, és az orosz megszálló erők felderítése a feladata. Szent-Miklósy felvetette, hogy rajta keresztül kapcsolatot lehetne teremteni az angolszászokkal. A fővezérség tagjai ezt a leghatározottabban visszautasították. Veress Lajos önmagában már azt, hogy Szent-Mikósy szóba állt egy angolszász kémmel, olyan mértékben találta felelőtlennek és veszélyesnek, hogy a kapcsolatot az egész társasággal azonnal megszakította, és biztonsági okokból vidékre utazott.[18] Aggodalma nem volt megalapozatlan. 1946. december 1-jén Pünköstit a szombathelyi vonaton letartóztatták, és pár napon belül kezdetét vette a fővezérség, majd a közösségi tagok letartóztatása is. Major Ákos legfőbb népbíró visszaemlékezése szerint fél esztendeje már figyelték a társaságot „érdemleges nyomozati eredmény nélkül".[19] A Szent-Miklósy lakásának lehallgatásából nyert információk azonban azután váltak igazán terhelővé, hogy a Nyugatról hazatért titkos ügynök felvette a kapcsolatot Szent-Miklósyval.

A per vádpontjai szerint a fővezérség azt tűzte ki feladatul, hogy a békeszerződés aláírása utánra tervezett összeesküvés katonai hátterét biztosítsa. A politikai fordulatot jelentő szervezkedés a jogfolytonosság jegyében a Horthy-korszak politikai elitjét és rendszerét akarta visszaállítani. A fővezérség a hadsereg és a rendfenntartó erők vezetését átvéve készen állt volna az ellenszegülő katonákkal és tömegekkel szembeni fegyveres harcra.

A múlt rendszerben fontos katonai pozíciókat betöltő személyek titkos szerveződése már önmagában erős érveket adott a fenti koncepció alátámasztására. Dálnoki Veress Lajos vezérezredes ezt a vádat azonban még megalapozottabbá formálta. Veress Lajost ugyanis Horthy Miklós 1944 őszén homo regiusszá nevezte ki, vagyis abban az esetben, ha a kormányzó a hatalom gyakorlásában vagy döntéseinek szabad meghozatalában akadályoztatva lenne, a kormányzói jogokat rá ruházza át. *Kedves Veress vezérezredes! Arra az esetre, ha én vagy kormányom egy idegen hatalom által jogaink szabad gyakorlatának kifejtésében gátoltatnék, Önt Magyar Királyi Miniszterelnökké kinevezem és megbízom a kormány összeállításával. Budapest, 1944. október 5.* – szólt a meghatalmazás.[20] Ez a kinevezés a háborúból való kiugrás előkészítéséhez tartozott, és bár a hatályba lépésként meghatározott feltétel – Horthy akadályoztatása – bekövetkezett, Veress Lajos a megbízatásának nem tudott eleget tenni, mert 1944. október 16-án a németek őt is letartóztatták. A megbízólevél azonban függetlenül attól, hogy érvénybe lépett-e, megszületett, és ennek értelmében a jogfolytonosság hangsúlyozásával Dálnoki Veress Lajos akár a hatalom legitim birtokosaként is felléphetett volna. „A Horthy-rendszer visszaállítására szervezkedő összeesküvés" vezetőjének tehát egy olyan vezérezredest lehetett megnevezni, akinek magától Horthytól volt felhatalmazása az ország irányítására.

A vádlottak a rendszert megdönteni akaró katonai összeesküvés vádpontjai ellen azzal védekeztek: nem volt más céljuk, mint a megbízható katonatisztek „leltárba vétele", hogy a békeszerződés aláírása és a szovjet hadsereg távozása után készen álljon egy garnitúra, amelylyel a szovjetbarát katonai vezetőket ki lehet majd cserélni. *Az ún. fővezérség két és fél hónapos tevékenysége alatt semmi mást nem csinált, mint számba vette a tizennégy embert a hét kerületi parancsnokságra és a hét vezérkari főnöki állásra* – állította Donáth az utolsó szó jogán mondott beszédében.[21] A légsúlyosabb vádpontra, miszerint a hatalmat fegyveres erőszak útján akarták átvenni, Donáth így válaszolt: *A fegyveres erőszakhoz puszta szándékon kívül egyébre is szükség van, nem utolsó sorban fegyverre és csapatra. [...] Az ún. fővezérség hat főből állt. Ez a hat fő nemcsak nem akart szembeszállni senkivel a világon [...] de azt hiszem, még nekik sem volt egy ócska pisztolyuk sem.*[22]

A Földalatti Fővezérség óriási lehetőséget adott arra, hogy a lehető legszélesebben értelmezett összeesküvést lehessen kreálni a néhány fős, baráti alapon álló társaság „káderpolitikájából". A koncepció, amely fegyveres felkelést vizionált, itt torzította el talán a legszélsőségesebben a valóságot. A vádak alappillérét jelentő Földalatti Fővezérség körül ugyanakkor vannak nehezen megmagyarázható részletek. Csupán

néhányat emelek ki ezek közül, anélkül hogy kielégítő magyarázatot tudnék adni rájuk. E kérdésfeltevésekkel nem a vádpontok koncepciós voltát akarom megkérdőjelezni.

Nehezen értelmezhető a fővezérség tagjai részéről – akik mind sokat próbált, magas rangú katonatisztek, ellenállási múlttal, konspirációs gyakorlattal – az, hogy ha ők csupán az alkalmas személyeket kívánták kiválasztani és a majdani változások idején a megfelelő pozíciókba való beajánlások módját megbeszélni, akkor miért volt szükségük a Földalatti Fővezérségre, akár egy illegális Honvédelmi Minisztériumnak is beillő szervezeti felépítéssel, főcsoportokkal, alosztályokkal, leleplezési szabályzattal.[23] Még ha a tagok közül sokan túlzónak érezték is a hadparancsot, azt Szent-Miklósy mégiscsak megfogalmazta. Személyi kérdések megtárgyalásához pedig nem csak Földalatti Fővezérségre, de hadparancsra sincs szükség. Mellesleg Szent-Miklósy fogalmazványa sem szűkre szabottan a személyi kérdések megtárgyalásában határozta meg a feladatokat. Az ülésen kibontakozó vitában – a valóságot erősen torzító vallomások tanúsága szerint legalábbis – a tagoknak nem annyira a hadparancs tényével és tartalmával volt a fő problémájuk, sokkal inkább annak „nagyzoló jellegével" és az írásba foglalás konspirációs hibájával.[24] Mondhatnánk, hogy a Földalatti Fővezérség és annak zavarba ejtő „túlszervezettsége" a Katona Politikai Osztály és az ÁVO kitalációja. Az eszközeik megvoltak arra, hogy a vádlottak a vallomásaikban „beismerjék" a terhelő történetet. E katonai csúcsszerv tényét azonban számos forrás igazolja: Szent-Miklósy lakásának lehallgatási jegyzőkönyvei, a megmaradt hadparancs, az emigrációba kimenekült résztvevők visszaemlékezései. Szent-Miklósy 1988-ban kiadott könyvében hadparancsáról és a fővezérségről például így ír: *Ez az irat képezte az egyetlen bizonyítékot ellenünk, ahol azzal vádoltak bennünket, hogy Magyarország törvényesen megalakult kormányának megbuktatásán dolgoztunk. Ez semmi esetre sem állt szándékunkban. A szervezet csak mint egy későbbi lehetőség létezett.*[25]



Pünkösti László (1912–1948) 1926 körül

Ugyancsak ellentmondásos Major Ákos fentebb idézett érvelése, miszerint Szent-Miklósy lakásának lehallgatása „érdemleges nyomozati eredmény nélkül" zajlott, és a letartóztatásokhoz nem állt rendelkezésre megfelelő terhelő adat addig, amíg az oroszok ellen kémkedő angol titkos ügynökkel a kapcsolatfelvétel nem történt meg. Miért nem elégséges ok a letartóztatásokra annak a gyanúja, hogy egy cso-

port Földalatti Fővezérség keretei között a kormány fegyveres úton való megbuktatására készül? És ha a Pünköstivel való kapcsolat olyan kardinális jelentőséggel bírt, hogy csak ennek felvétele után látta az államvédelem kivitelezhetőnek a letartóztatásokat, akkor a fővezérség tagjai elleni vádakban a Pünköstivel való kapcsolatfelvétel miért nem jelenik meg határozottabb formában? Pünkösti ügyét ugyanis elkülönítették a fő pertől, őt ott még csak tanúként sem hallgatták ki. Rá a halálos ítéletet egy külön perben és nem is hírszerzés, hanem háborús bűnösség vádjával mondták ki. (A vád szerint 1945 januárjában önkényesen kivégzett két zsidó és három román munkaszolgálatost.) Talán Pünkösti személye kellett ahhoz, hogy az összeesküvés a szovjetek elleni tevékenység irányába is kitágítható legyen, a perkoncepció azonban végül másképpen alakult. De számos más ok is állhatott a háttérben.

Mindenesetre Pünkösti László személye is számos kérdést vet fel. Pünkösti a háború végét a szövetségesek által felszabadított területen élte meg. Innen nem tért haza, hanem Grazban telepedett le, és egy „vegyes nemzetiségű átvonulótáborban tolmácsként dolgozott".[26] Franciául és törökül tökéletesen, németül, angolul, olaszul folyékonyan, szerbül és horvátul alapszinten beszélt.[27] Vallomása szerint a táborban megismerkedett egy MacDonald nevű őrmesterrel, aki összehozta őt egy angol tiszttel. Az angol tiszt, „Mr. Brown" az Intelligence Service titkos ügynökének szervezte be, és azzal a feladattal bízta meg, hogy Magyarországon a Vörös Hadseregről gyűjtsön információkat.[28] A megbízatást elvállalva, beszerezte a szükséges iratokat; régi ismerősétől, Sébor József soproni emigráns bányamérnöktől megvásárolta papírjait, és annak neve alatt érkezett Magyarországra. Felkereste saját édesanyját, szerelmét, tanárát és több régi ismerősét. Budapestre érkezve felvette a kapcsolatot a Magyar Közösség-i tag Héder Jánossal, és az ő közvetítésével Szent-Miklósy Istvánnal. Az Intelligence Service-től kapott megbízatását – a vallomások szerint – ismerőseinek többsége előtt különösebb kertelés nélkül ismertette. Néhányan nyitottnak is mutatkoztak az együttműködésre – legalábbis a kihallgatási

jegyzőkönyvek erre utalnak –, és főként a szovjetekről szerzett személyes tapasztalataikról számoltak be, ami semmi esetre sem tekinthető bizalmas információnak. Pünkösti lelepleződése – az állambiztonság magyarázata szerint – a Szent-Miklósyval való kapcsolatfelvétel következménye volt, hiszen őt már jó ideje komoly apparátussal figyelték.

Pünkösti történetének ellentmondásosságát Bencsik Zsuzsa *Egy koncepciós per előkészítése* című tanulmányában részletesen elemezte: *1. Nincs magyarázat arra, miért vállalta el Pünkösti „Mr. Brown" megbízatását. A honvágy – amire vallomásában hivatkozott – mint érv, önmagát leplezi le, hiszen hamis papírokkal Pünköstit nem az angolok látták el, hanem ezeket maga szerezte be. [...] 2. Pünkösti későbbi védekezése szerint „Mr. Brown" megzsarolta: ha nem vállalja el a feladatot, háborús bűntetteiért felelnie kell. A magyar hatóságok azonban nem kérték ki mint háborús bűnöst, az angoloknak készített önéletrajzában nem említette tetteit. Így a zsarolás története is meglehetősen gyenge lábakon áll. Nehezen elképzelhető, hogy a joggal nagy hírű Intelligence Service Magyarországra küldendő titkos ügynöknek háborús bűnöst választ, akinek lebukását akár biztosra is lehet venni. [...] Egyetlen elfogadható magyarázat van a felsorolt értelmetlen, illogikus jelenségekre, nevezetesen az, hogy „Mr. Brown" nem lehetett más, mint a magyar államvédelem, egészen pontosan a katonai elhárítás embere.*[29]

Nem kizárható Bencsik Zsuzsa gyanúja, és sok mindenre magyarázatot is ad. Ugyanakkor – anélkül hogy Bencsik felvetésével vitába szállnék – Pünkösti történetét kiegészíteném egy adalékkal. Pünkösti a Magyar Közösség tagja volt.[30] Ügyében azonban ez a nem mellékes terhelő adat fel sem vetődött, míg e persorozat más vádlottjaival szemben a közösségi tagság az egyik fő kompromittáló tényező, amit igyekeztek is túlhangsúlyozni, hiszen mégiscsak a Közösség által szervezett összeesküvésről volt szó. Azok közül, akikkel Pünkösti felvette a kapcsolatot, Bejczy Gyula, a székesfehérvári püspöki iroda vezetője és Lipcsey László ügyvéd is a Közösség tagja volt, Héder János és Szent-Miklósy ugyancsak. Nagyszerű lehetőség lett volna a nagyívű összeesküvési koncepciót kiegészíteni egy közösségi tag titkos ügy-

nökkel. A perkoncepció azonban nemcsak hogy nem kívánt élni ezzel a lehetőséggel, hanem szinte kerülte, hogy Pünkösti ügyét szervesen összekapcsolja a Közösséggel. Héder Jánossal való korábbi ismeretségét a peranyagok úgy állítják be, mintha az egy felszínes üzleti ügyekben való tanácskérés lett volna, pedig kapcsolatuk ennél sokkal bizalmasabb volt. Szent-Miklósyval való 1946-os találkozását első találkozásként mutatják be, holott régi ismerősök voltak.[31]

Pünkösti László ugyanis a háború alatt a Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM) ellenállási szervezet hírszerző csoportjában vállalt feladatot. Héder Jánoson keresztül juttatta el az információit Kudar Lajoshoz. Kudar a csendőrség nyomozó osztályának, majd az Államvédelmi Központnak volt a vezetője, és e fontos pozícióba beépítve a Közösségnek is és az MFM-nek is egyik kulcsszereplője. Miután németellenes tevékenységére 1944 decemberében fény derült, a Gestapo letartóztatta, és kivégezték.[32] (Az MFM tevékenységéről részletesen lásd az *Ellenállásban* című fejezetet.)

Ha összegezzük a történet eddig ismert szálait, akkor elmondható, hogy minden résztvevő – Atzél Ede, Szügyi Zoltán, a fővezérség katonái és Pünkösti László – a Magyar Függetlenségi Mozgalom tagja volt, amely szervezet a Közösséggel szoros összefonódásban működött. Az MFM a németekkel szembeni ellenállást Magyarország szuverenitásának védelmében vívta, és ez a szuverenitás a szovjetek jelenlétével továbbra sem volt biztosítva. Szügyi tevékenysége – kapcsolatok az angolokkal, az emigráció szovjetellenes köreinek összegyűjtése stb. – ennek a kapcsolatrendszernek a továbbélését igazolta. Szügyit 1946 elején letartóztatták, bázisát, a Szent László hadosztályt felszámolták. Kérdés azonban, hogy folytatódott-e Szügyi szövetségesek által is – még ha nem is nyíltan, de – támogatott tevékenysége. És ha folytatódott, volt-e köze ehhez Pünköstinek és a fővezérségnek? Az általam ismert nyomozati anyagokból erre nem tudok válaszolni, de az valószínűsíthető, hogy ha ilyen jellegű összefüggés volt az események hátterében, arról az államvédelem tudott.

Kérdezhetnénk, hogy ha az angol titkosszolgálat és a katonai emigráció együttműködéséhez a Földalatti Fővezérségnek bármi köze lett volna, akkor azt miért ne fedték volna fel a perekben. Miért leplezték volna ezt a tevékenységet? Erre a kérdésre a már idézett 1970-es állambiztonsági jelentés ad egyfajta választ: *A négy nagyhatalom antifasiszta, náciellenes koalíciója az eljárás idején még formailag fennállt. Az ország belpolitikai életére vonatkozóan a fegyverszüneti megállapodás alapján – az angol–amerikai megbízottakat is magában foglaló – Szövetséges Ellenőrző Bizottság gyakorolt felügyeletet. Ilyen helyzetben az eljárás idején a bíróságok nem foglalkozhattak kellő mélységben az összeesküvők és az angol hírszerző szervek közti kapcsolatokkal.* A jelentés megállapítása szerint a körülményeknek ebből a korlátozottságából az is következett, hogy „gyakorlatilag szélesebbek és szervezettebbek voltak a haladásellenes erők, mint amire azt az eljárás idején politikailag és büntetőjogilag értékelték".[33]

Ennek fényében az is érthető, hogy Pünkösti esetleges Intelligence Service-szel való kapcsolatait a vádirat nem hangsúlyozta túl, és végül őt a háborús bűnösség vádjával ítélték el. Ugyanakkor arra is ad egy magyarázatot, hogy adott esetben miért állhatott az államvédelem érdekében, hogy ne derüljön fény a fővezérség és Pünkösti kapcsolatainak MFM-es és közösségi hátterű előzményeire. Hiszen ez akár el is vezethetett volna az angol titkosszolgálat, a magyar katonai emigráció és a fővezérség Szügyi Zoltán vonalán megindult együttműködésének kényes területére. Ha volt ilyen egyáltalán. (Szügyi ügyét be sem vonták az összeesküvési perekbe, holott a jelentések azt az összeesküvés leleplezésének közvetlen előzményeként értelmezik).

Egy ilyen vonal nyilvánosságra hozatala kínos ügy. Ha fény derül rá, és az a vádiratban és a sajtóban nyilvánosság előtt is megfogalmazódik, nemcsak konfliktust okozhat az egyre feszültebb nyugati és szovjet kapcsolatokban, de könnyen előfordulhat, hogy a még Magyarországon tartózkodó „angol–amerikai megbízottak" betekintést kérnek az összeesküvési per vizsgálati anyagaiba és hátterébe. De a nemzetközi vonatkozásoktól függetlenül, ha az államvédelemnek egy ilyen kons-

piratív kapcsolatrendszerben kellő számú beépített embere van, egy leleplezéssel az így nyert információkat és a befolyásolás lehetőségét is elveszítheti, ami sok esetben nagyobb veszteséget jelent, mint amenynyi veszélyt egy ilyen szervezkedés okozhat.

Bencsik Zsuzsa felvetése, miszerint Pünkösti a magyar állambiztonság ügynöke volt, ebben az értelmezésben sem kizárható. A zsarolás alapját Bencsik szerint azok a háborús bűntettek jelenthették – két zsidó és három román munkaszolgálatos kivégzése –, amelyek majd a halálos ítélet kimondását indokolták. A perben tizenhárom tanú igazolta a bűntettet, Pünkösti a vádat beismerte. Az ügyészségi kihallgatáson azonban furcsa jelenetek is lejátszódtak. Amikor az ügyész a háborús bűntetteket kezdte firtatni, Pünkösti azonnal Pálffy György vezérőrnagy előtti kihallgatását kérte: *A nevezettel a magyar állam érdekeit érintő ténykörülményeket kívánok közölni.* Hogy ezeket a ténykörülményeket az ügyészség előtt miért nem közölheti, azt Pünkösti így indokolta: *Azt a parancsot kaptam, hogy bizonyos, az állam biztonságát érintő körülményekkel kapcsolatban ne nyilatkozzam.*[34] Pünkösti nem kapott lehetőséget a Pálffyval való találkozásra. Tizenhárom tanút az államvédelem könnyen felsorakoztathat, a szovjetellenes összeesküvés vádját Pünkösti valószínűleg el kívánta kerülni, egy esetleges katonai emigrációból induló szervezkedés fedése neki is érdekében állt, ezért sokféle vallomásra hajlandó lehetett. A teljes igazság Pünkösti személyét illetően véleményem szerint ma már feltárhatatlan.

Politikai vonal: a Hetes Bizottság

A vádirat az összeesküvés politikai vezető testületének a Hetes Bizottságot kiáltotta ki. Ilyen azonban nem létezett, az elnevezést a perkoncepció jegyében találták ki, hogy az összeesküvési formát alátámasszák. Amit a vád Hetes Bizottságnak nevezett, az valójában 1945 nyara és ősze környékén összeálló politizáló barátok változó számú társasága volt. Szent-Iványi Domokos, Kiss Károly, Arany Bálint, Héder János, Saláta Kálmán, Szent-Miklósy István, az utolsónak csatlakozó Donáth György és a „Hetes Bizottság" nyolcadik tagja, Soos Géza 1945 őszétől jártak össze egymás lakásán viszonylagos rendszerességgel és bizonyos formaságok betartása mellett. A tagok között a közös vonást az jelentette, hogy a háború alatt a Magyar Függetlenségi Mozgalom keretei között működtek együtt – Szent-Iványi, Szent-Miklósy és Soos abban vezető szerepet játszottak –, és mindannyian a Közösség tagjai voltak.

Az összejövetelek formaságai, a résztvevők zárt és bizalmi köre adott némi konspiratív benyomást, de ez a tagok részéről nem tudatosan vállalt titkos keretet jelentett. A találkozók kötetlen beszélgetéssel kezdődtek, amit a résztvevők úgy emlegettek, hogy ez a megbeszélések „Teleki téri" része volt. Ezt követte egy konkrét, előre megbeszélt téma megtárgyalása. A tagok vállalták, hogy saját szakterületük aktuális problémáit tanulmány formájában feldolgozzák, hogy azt egymás között megvitathassák. Így például Héder János készített egy dolgozatot *Gazdaságpolitikai célkitűzés* címen, amely az ország újjáépítésének tervét dolgozta ki, megnevezve a gazdasági élet befolyásos személyeit is, akikkel az együttműködés megteremtése ajánlatos lenne.[35] Szent-Miklósy *Magyarország problémájának a lényege 1946-ban* címmel írt vázlatos tanulmánya a szovjet érdekszférába tartozás problémáját és az angolszászokkal való kapcsolatfelvétel lehetőségeit elemezte.[36] Szent-Iványi a külpolitikai helyzetről referált, Arany és Saláta a Kisgazdapártban és a Magyar Parasztszövetségben történtekről. Arany Bálint beszámolt a Szügyi Zoltántól jött „küldöttről", Raffay kiküldetéséről és a tőle érkező levelekről is. Donáth György és Szent-Miklósy a Földalatti Fővezérségről azonban nem adtak tájékoztatást, tiszteletben tartva annak titkosságát. A „Bizottság" többi tagja a kihallgatáson hallott először e katonai csoportról, amelyik pedig a vád szerint az ő politikai hatalomátvételüket volt hivatva szolgálni.

Mindemellett megtárgyalták, hogy saját hatáskörükhöz mérten mit tudnának tenni azért, hogy – Donáth György szavaival – „javítani lehessen a közéletben mutatkozó egészségtelen jelenségeken".[37] Saláta Kálmán például Hám Tiborral együtt Mindszenty hercegprímást

kereste fel, hogy lebeszéljék egy önálló katolikus párt alapításáról, mondván, hogy az „a nemzeti erők szétaprózódásához" vezethet.[38] Mindszentyvel való találkozásáról Saláta részletesen beszámolt a Hetes Bizottság ülésén.

A vádban megfogalmazott „bizottsági" szinten szervezett tevékenységekről azonban szó sem volt. *Állítom* – mondja Donáth –, *hogy 1945 márciusától 1946. november végéig, amíg ezeken az összejöveteleken részt vettem, nemhogy köztársaság-ellenes dolog nem történt, de semmi lényeges dologról nem volt szó, tervszerűségnek sehol híre-hamva nem volt. [...] Azt mondja például az ügyész úr, hogy fontos határozatok a „Hetes Bizottságban" 1946 márciusa után születtek meg. Kérem, ott semmiféle fontos határozat nem született sem március után, sem március előtt.*[39]

A vád a Hetes Bizottságnak az alábbi bomlasztó és a rendszer megdöntését célzó szervezkedést rótta fel, amellyel bizonyítottnak látta az összeesküvést. Arany Bálint és Saláta Kálmán beférkőzött a Kisgazdapártba, és ott a pártszervezéshez kapcsolódó fontos pozícióhoz jutottak. A Hetes Bizottság rajtuk keresztül érvényesítette a Kisgazdapártban az akaratát. Külön csoportot szerveztek Gyulai László, Kiss Sándor, Hám Tibor, Horváth János, Vatai László részvételével, ők elsősorban Kovács Béla, de Nagy Ferenc és Varga Béla környezetébe is beépültek, és a Hetes Bizottság által meghatározott irányba befolyásolták a politikusokat. Sikerült elérniük, hogy az Országgyűlésben is mandátumhoz jussanak. (Ezt a kisgazda kört fiatal koruk miatt „aprószenteknek" is nevezték.)

A vád szerint Jaczkó Pál, Vas vármegye főispánja, nemzetgyűlési képviselő, valamint Csicsery-Rónay István, a párt külügyi osztályának vezetője a Hetes Bizottság útmutatása szerint tevékenykedett. Jaczkó Pált, aki a párt véderőbizottságának titkári posztját is betöltötte, fegyveres testület felállításával bízták meg. Jaczkó azon a címen, hogy a pártnak a rendezvényeket biztosító rendezőgárdára van szüksége, „a hatalomátvétel céljából fegyveres karhatalmi erőt szervezett".[40] Csicsery-Rónay közvetítette a külföldről érkező információkat, valamint segítségével terjesztették a bomlasztó szándékú rémhíreket.

Ideológiájuk a jogfolytonosságra épült, részleteit Donáth György dolgozta ki. Ennek értelmében az 1939-ben összeült országgyűlés rendelkezett utoljára a megfelelő legitimitással, és a Horthy Miklós által kinevezett Lakatos Géza miniszterelnök kormánya. Magyarország 1944. március 19-i német megszállásával az ország elvesztette a szuverenitását, a jogfolytonosság megszakadt. Az 1945-ös választások és ennek eredményeképpen összeülő Nemzetgyűlés törvénytelen, hiszen tevékenysége egy idegen hatalom fenyegető jelenléte mellett zajlott.

A jogfolytonosság helyreállítását célzó hatalomátvételt a békekötés utánra, 1947 tavaszára–nyarára tervezték. A vádban megfogalmazottak szerint nem saját tagjaikból akartak kormányt alakítani, a Hetes Bizottság továbbra is háttérszervezetként működött volna. A parlamenti pártok kommunistákkal szemben álló csoportjait, a Horthy-korszak emigrációba menekült politikusait és a frakciós kommunistákat kívánták bevonni a kormányzásba.

A vád szerint a Hetes Bizottság a Parasztszövetséget használta fel fedőszervként. A Parasztszövetségben a vezetői pozíciókat közösségi tagokkal töltötték be, akik közvetlenül a Hetes Bizottság irányítása alatt álltak. Kidolgozták a szövetség szerkezeti átalakítását, ami biztosította a fedőszervként való felhasználhatóságát. A szövetség újságját és szerkesztőségét konspirált hírszerző szervként kívánták használni. Budapesten és a megyeszékhelyeken vezetőképző tanfolyamokat szerveztek, ami az országos mozgósítás kiépítését célozta. A tanfolyamokon nyíltan izgató tartalmú oktatást tartottak. Beszolgáltatás megtagadására, parasztsztrájkra, illegális szervezkedésre buzdítottak.[41]

A vád nem véletlenül helyezett ilyen nagy hangsúlyt a Parasztszövetségre. A szervezet 1941 szeptemberében alakult a parasztság érdekvédelmi szervezeteként és önképző műhelyeként. A Közösség az alapításnál anyagi és egyéb segítséget adott a háttérből, és szervezői, vezetői között számos közösségi tag vett részt, köztük Paál András, a szövetség elnöke. Működése a kezdetektől összekapcsolódott a Kisgazdapárttal. A háború után az egész országot behálózó parasztmozgalommá vált, és a Kisgazdapártnak jelentős társadalmi hátteret

biztosított. A szövetség szervezésében zajlottak 1946. szeptember 7. és 9. között a budapesti parasztnapok. A nagygyűlésen félmilliós tömeg vett részt, amit a kommunista párt a politikája elleni erődemonstrációként élt meg. A parasztnapok szervezését a Közösségben és a katonai ellenállásban is fontos szerepet játszó Tóth István vezérkari alezredes (B-listázták, ezért állományon kívül volt) irányította. A Parasztszövetség főtitkára 1945-től Kiss Sándor lett, helyettese Horváth János, mindketten kisgazda nemzetgyűlési képviselők, mellettük valóban számos közösségi tag került fontos pozícióba a Parasztszövetségen belül.[42] Ez azonban nem az úgynevezett Hetes Bizottság vagy a Közösség egyfajta háttérmunkájának volt köszönhető, hanem magától értetődően adódott a korábbi együttmunkálkodásból. A perek során tizennégy parasztszövetségi vezetőt tartóztattak le, a persorozatban egy külön per foglalkozott az elítélésükkel, ahogy a későbbiekben kifejtem. A szervezetet 1948-ban rendeletileg feloszlatták.[43]

Társadalmi vonal: a Vezértanács (Hetes Tanács) és a Magyar Testvéri Közösség

Az összeesküvési perek vádpontjai szerint a Magyar Testvéri Közösség fasiszta, fajvédő szervezetként alakult, amely a faji törvény értelmében kötelességének tekintette a magyarság érdekeit más fajokkal szemben akár erőszakos küzdelemben is érvényesíteni. A szervezet horthysta alapon állva a második világháború alatt a német győzelem előmozdításáért tevékenykedett. Mindemellett soviniszta–revizionista szellemben működött, követeléseiben még Nagy-Magyarország történelmi határainak visszaállításával sem elégedett meg, hanem mindig a meglévőnél nagyobb magyar hatalomra tört. A vád szavaival élve, a közösségiek felfogása szerint „a hatalom soha nem lehet akkora, hogy ne lehetne még nagyobb, tehát célunk elérhetetlen, munkánk befejezhetetlen, időtlen".[44]

A Hetes Bizottságot azzal vádolták, hogy a társadalmi bázisát az övéivel azonos célokat követő Magyar Testvéri Közösségre kívánta építeni, amelynek titkos keretei az összeesküvés széles körű szervezésének előfeltételét jelentették. Ezért a vád szerint mindent megtett, hogy a Közösséget – amely a német megszállás után felfüggesztette működését – szervezeti tevékenységének újraindítására ösztönözze. A koncepciós perekben e titkos társaság szervezeti szinten való újjáélesztését bizonyítottnak is látták, a valóságban azonban a Közösség felélesztése nem történt meg.

A Magyar Testvéri Közösség 1944. március 19-én kiadott egy körlevelet, amelyben kimondta: „álomba merül", vagyis szervezeti szinten szünetelteti működését, és az ellenállásban való részvételt egyéni elbírálásra bízza. A Közösség mint szervezet valóban felfüggesztette a tevékenységét. A tagjai közül sokan, akik vállalták a nácizmussal szembeni ellenállást, együtt maradtak, többségük a Magyar Függetlenségi Mozgalomhoz csatlakozott. A háború után ezek a csoportok – akárcsak a Hetes Bizottságnak nevezett baráti társaság – rendszeresen találkoztak, régi közösségi szokás szerint megvitatták az aktuális politikai kérdéseket, és ahol tudták, segítették egymást. Miután tagjai főként közösségiek voltak, lényegében úgy működtek, mint a Közösség egy-egy sejtje.

A körükben – és nem a Hetes Bizottság részéről – vetődött fel, hogy szükség lenne a szervezet „ébresztésére". 1945 májusában a Közösség háború előtti vezetése, a Vezértanács – Kémeri Dezső orvos, Veress Gábor, az IBUSZ vezérigazgatója, Náray-Szabó István egyetemi tanár, Vásárhelyi Zoltán egyetemi tanár, Fáy Aladár festőművész, Tóth János minisztériumi műszaki tanácsos, Péter Ernő, az Országos Központi Hitelintézet igazgatója, Arany Bálint, Szentpétery Gyula, a Bethesda kórház főorvosa, Kiss Károly, a Fővárosi Gázművek mérnöke – összeült, hogy az újjászervezés kérdését megtárgyalja. Itt arra a döntésre jutottak, hogy a szervezeti tevékenység felújítása nem időszerű, a régi tagokat azonban számba kell venni: ki hogyan vészelte át a háborút, ki milyen pozíciókba került, és első lépésként meg kell szervezni a tagok segítésének közösségi hátterét.

A Vezértanácsnak ez a találkozója, mint ahogy a baráti sejtek összejövetelei is, feltehetően megtörténtek. Bizonyítható az a néhány szerveződés is, amely ezek nyomán alakult. Néhány közösségi tag alapított egy kereskedelmi ügynökséget, amelyet elsősorban a tagok támogatására hoztak létre.[45] Kiemelten foglalkoztak a B-listázások és az igazolások ügyével. A befolyásos tagokon keresztül eljártak egymás igazolásának ügyében.[46] Arany Bálint, aki a kisgazdapárti szerepéből adódóan az igazoló bizottságokba jelölteket is delegált, számos közösségi tagot helyezett el a bizottságokban. *A meginduló igazolási eljárás teljesen Bálint ellenőrzése alá került* – emlékszik vissza Saláta Kálmán. – *Ugyanakkor fokozatosan sikerült kezébe venni a népbírósági ülnökök kiküldetésének a jogkörét is. [...] Ezeken a kapcsolatokon keresztül az igazolási eljárásra nagyon erősen befolyást lehetett gyakorolni. Ezek a kapcsolatok és ez a szervezés járult hozzá, hogy az igazolási eljárás nem lett egy, a kommunisták kénye-kedve szerinti guillotine-ná.*[47] Az igazoló bizottságoknak ez a fajta befolyásolása erősen terhelővé tette a vádpontokat, és a rendszerellenes cselekedetek összehangoltságának egyik fő bizonyítékát látták benne.

A Vezértanács döntése értelmében tehát a Közösséget nem élesztették fel, azt bizonytalan időre elhalasztották, ugyanakkor a legszükségesebb feladatok elvégzésére és az újjáélesztés előkészületeire valóban kiadták az utasítást. Erre a feladatra egy új Vezértanácsot hívtak életre, Bálint Sándor, Fáy Aladár, Héder János, Arany Bálint, Soos Géza, Donáth György részvételével. Ezt a testületet az ÁVO-n Hetes Tanácsnak nevezték el. A Vezértanács munkájának nyomán meg is kezdődött a régi tagok számbavétele. Egy-két tagavatás is történt, főként olyan személyek esetében, akik az MFM bizalmi munkája során a kapcsolatrendszer részévé váltak. A korábban már formálódó közösségi sejtek az élesztés elmaradása ellenére is működtek tovább, köztük a legaktívabb Péter Ernő csoportja volt, ez a különböző minisztériumokban szerveződött. Mistéth Endre, miután kinevezték iparügyi államtitkárrá, majd újjáépítési miniszterré, e csoport segítségét igénybe is vette, miután úgy érzékelte, hogy egy belső, főként kommunistákból álló minisztériumi kör szabotálja a vele való együttműködést.[48]

Kisgazda vonal: Kovács Béla

A háború és az 1945-ös választási győzelem után a Kisgazdapártban a Nagy Ferenc miniszterelnök által is képviselt taktika szerint arra törekedtek, hogy a kommunista párttal való komolyabb konfrontáció nélkül kihúzzák a békeszerződés aláírásáig. Ennek érdekében az FKGP a kényszerű kompromisszumok sokaságát fogadta el, és nem érvényesítette feltétel nélkül a választáson elért pozícióit.[49] Bízva a nemzetközi megállapodásokban és az angolszász hatalmak kiegyensúlyozó szerepében, abban reménykedtek, hogy a ratifikáció után biztosítva lesz egyfajta szuverenitás, és a Kisgazdapárt onnantól érdemben érvényesítheti a társadalmi támogatottságából adódó erejét. Kovács Béla képviselte azt az irányvonalat, amelyik még ebben az átmeneti időszakban is határozottabb fellépést várt volna el a kommunista párt politikájával szemben.[50] Ebben az álláspontjában támogatta őt az „aprószentek" csoportja, amelyet – ahogy azt fentebb már bemutattam – az összeesküvési perek vádpontjai úgy tüntettek fel, hogy közvetlenül a Hetes Bizottság irányítása alatt állt. A szervezkedésben való érintettségüket a *Szabad Nép* január 12-i vezércikke „tárta fel". A cikk szerint bizonyítékokkal alátámasztható, hogy Jaczkó Pál, Hám Tibor, Saláta Kálmán, Vatai László, Kiss Sándor, Horváth János, Gyulai László, Vörös Vince és a miniszter Mistéth Endre részt vett a köztársaság megdöntésére irányuló összeesküvésben.

Nagy Ferenc miniszterelnök és a Kisgazdapárt vezetősége e hírek hallatán élesen bírálni kezdte „a soraiba is befurakodott összeesküvőket". Az ügy felülvizsgálatára kirendelt Kisgazdapárt Politikai Bizottsága (Dobi István, Kővágó József, Bencze Imre) január 15-i határozata az érintett képviselőket kizárta a pártból, majd miután Nagy Ferenc kijelentette, hogy letartóztatásuk elé nem gördít akadályt, a Nemzetgyűlés január 21-én felfüggesztette a mentelmi jogukat. Hét képviselőt még aznap letartóztattak. (Mistéthet, aki nem volt képviselő és nem védte a mentelmi jog, már korábban, Saláta Kálmánnak sikerült a le-

tartóztatás elől január 15-én megszöknie, Vörös Vincét bizonyítékok hiányában nem sokkal a letartóztatást követően szabadon engedték.)

A Kisgazdapárt tehát nem azt a taktikát választotta, hogy az összeesküvés tényét kérdőjelezte meg, hanem az érintettektől határolódott el. Ezáltal azonban – a nyilvánosság előtt legalábbis – elfogadta az összeesküvés koncepcióját, és a halálbüntetés veszélyének is kitett vádlottakat magukra hagyta.

Nagy Ferenc a háttérben tett ugyan próbálkozásokat az ügy tisztázására. Ennek története jól érzékelteti a Kisgazdapárt kiszolgáltatottságát. Nagy Ferenc Bartha Albertet, a kisgazdapárti honvédelmi miniszterét bízta meg azzal, hogy a Katona Politikai Osztályon kérjen hivatalos felvilágosítást. Pálffy György, a Katpol vezetője ezt Szviridov altábornagyra, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság alelnökére hivatkozva megtagadta. Péter Gábor, az ÁVO vezetője is hasonlóan elzárkózott. Bartha e kudarcok után felkereste a belügyminisztert, Rajk Lászlót, ő fenyegetést sem mellőzve azt mondta: nem lenne szerencsés, ha Bartha és a kisgazda vezető politikusok belekeverednének az ügybe. Nagy Ferenc Pálffy ellen kezdeményezett fegyelmi eljárást, és a HM-ben létre is hoztak egy vizsgálóbizottságot. A SZEB azonban ezt azonnal leállíttatta, és – ha Nagy Ferenc tovább mozgolódik – a szovjet katonai rendőrség beavatkozását helyezte kilátásba.[51]

A letartóztatottak hamar szembesültek azzal, hogy a vallatások során Kovács Béla és Nagy Ferenc ellen is gyűjtik a terhelő adatokat. Mistéth Endre, Arany Bálint és még sokan próbáltak üzeneteket kicsempészni a börtönből, hogy figyelmeztessék a politikusokat. *Béla! A mi kezünk itt meg van kötve. Csak ti tehettek itt még valamit Isten segedelmével. Ismerjétek fel a szörnyű veszélyt és készüljetek fel [...] minden eszközzel. Még csak annyit: nem vagyok méltatlan bizalmatokra, az életem tiszta! Majd ti is meggyőződtök róla. 1947. 01. 18.* – így szólt Arany Bálint üzenete, amely azonban a hatóságok kezébe került.[52]

A kisgazda frakció első nyílt tiltakozása az összeesküvés-koncepció ellen Kovács Béla érintettségének nyilvánosságra hozatala után történt. Kovács István képviselő február 7-én az FKGP önálló indítványát terjesztette elő arra vonatkozólag, hogy egy 25 tagú parlamenti bizottság vizsgálja ki az összeesküvéssel kapcsolatos kérdéseket. Az indítványt előterjesztő parlamenti beszédében élesen kikelt az összeesküvés koncepciója ellen. Február 21-én, a Nemzetgyűlés mentelmi bizottságának ülésén a kisgazda többség leszavazta Kovács Béla mentelmi jogának felfüggesztését.

Kovács Béla sorsát végül Szakasits Árpád, Rákosi Mátyás és Nagy Ferenc február 23–24-én zajló megbeszélése pecsételte meg. Itt megállapodtak abban, hogy Kovács Béla – mentelmi jogának megtartása mellett – az Államvédelmi Osztály rendelkezésére áll. Ott kihallgathatják, de őrizetbe nem vehetik. A kihallgatásoknak 48 órán belül le kell zárulniuk, Kovács Béla pedig szabadon védekezhet. Ennek értelmében Kovács február 25-én 10 órakor megjelent a politikai rendőrségen.

Pfeiffer Zoltán, Kovács Béla ügyvédje és képviselőtársa a délelőtti és délutáni kihallgatások közötti időt Kovács Bélával töltötte. Pfeiffer 1972-ben megjelent visszaemlékezésében így számolt be Kovács Béla lelki összeomlásáról: *Kovács Béla nyögve, akadozva visszapergette a történtek filmjét: Bement a rendőrségre, Péter Gábor fogadta udvariasan és átadta egy tisztjének, aki őt egy homályos terembe kísérte. A helyiség egyszerre megtelt emberekkel, akik öblös hangon, egyre fokozódó erősséggel gyalázták. Hazaáruló! Bitang reakciós gazember! Büdös paraszt! Titkos társasági összeesküvő! [...] Ez után az „idegkezelés" után elvezették Timár István referenshez. [...] Ott nála leültették, kávéval kínálták. Nem tudott inni, de válaszolni se a feltett kérdésekre. [...] Igyekezett magához térni, de nem tudott, mert egymás után hozták be a fiúkat (kisgazdapárti képviselőket, parasztszövetségi tisztviselőket), akik könnyesen mondták a szemébe, hogy igenis, ő volt a titkos társaság irányítója, az összeesküvés politikai támogatója. Ettől a szembesítéstől összeroppant, és akkor kezdett eszmélni, mikor velem találkozott Péter Gábor szobájában.*[53] Este hat órakor a lakására már szovjet államvédelmi tisztek kísérték, onnan néhány óra múlva az NKVD Vilma királynő úti központjába szállították. A február 26-i lapokban a SZEB nyilatkozatban közölte, hogy Kovács Bélát „földalatti szovjetellenes, fegyveres terrorista csoportok kiala-

kításában és a szovjet hadsereg ellen irányuló kémkedés megszervezésében való aktív részvétele miatt" a szovjet szervek letartóztatták.[54]

Kovács Béla mentelmi jogát az Országgyűlés tehát nem függesztette fel, de a szovjet hatóságokkal szemben az nem nyújtott védelmet. Péter Gábor 1947. február 6-án a Népügyészségnek benyújtott jelentésében így indokolta Kovács Béla mentelmi jogának felfüggesztését, hogy lehetővé váljon a letartóztatása: *a) nemcsak tudott a Magyar Közösség titkos mozgalomról [...] hanem beszervezése is megtörtént [...]; b) tudott a Hetes Bizottság által vezetett [...] mozgalomról, azt helyeselte és előmozdította [...]; c) helyeselte az illegális mozgalomnak ellenkormány alakítására irányuló elhatározását, és [...] hogy ennek az ellenkormányzatnak a tagja legyen [...]; d) a Független Kisgazdapárt nevében megbízást adott Raffay Sándor hírszerző ügynöknek [...]; e) tudott arról, hogy dr. Jaczkó Pál [...] illegális fegyveres csoportokat szervez.*[55]

Ezek a vádpontok kivétel nélkül alaptalanok voltak. Kovács Béla azonban feltehetőleg valóban szervezett összefogást a magyar politikai élet moszkovitákkal szemben álló csoportjai között. Erről a törekvésről ad képet Weisshaus Aladárral, a frakciós kommunisták vezetőjével folytatott tárgyalása. (Demény Pál és Weisshaus Aladár frakciósoknak nevezett csoportjai a kommunista mozgalmon belül a Szovjetunióból való irányítottságtól kívántak függetlenedni. Demény Pált 1945. február 13-án a politikai rendőrség letartóztatta. A weisshausistákról részletesebben lásd az 5. fejezetben.)

Váratlanul ért, mikor irodámban felkeresett Fitos Vilmos és közölte velem, hogy másnap reggel 8 órára Kovács Béla lakására kell mennünk, mert Kovács Béla beszélni akar velem – vallotta az ÁVO-n Weisshaus.[56] Kovács és Weisshaus megbeszélésére 1946 szeptemberében került sor. Weisshaus vallomásában így emlékezett a találkozóra: *Beszélgetésem vele mintegy ¾ óráig tartott. Mint mindenkivel, vele is a szocialista népmozgalom gondolatát ismertettem, ő pedig bizonykodott, hogy a kisgazdapárt a parlamenti többségét minden támadás ellen meg tudja őrizni.*[57] Miután Weisshaus bemutatta mozgalmát, Kovács Béla az MKP-val való együttműködés ellehetetlenüléséről beszélt, és a szakítást elkerülhetetlennek látta. Remélte ugyan, hogy ez csak a békekötés után lesz esedékes, de mindenképpen új koalícióra lesz szükség. Elmondta, hogy több politikai csoportosulással folynak a tárgyalások, és az új koalícióban számít a Nemzeti Parasztpárt Kovács Imre vezette vonalára, a szociáldemokraták Peyer–Valentiny-szárnyára és Weisshaus mozgalmára. Tisztában van vele, ha a Magyar Kommunista Párt kisebbségbe kerül, a munkások köreiben sztrájkokra és egyéb szervezett akciókra lehet számítani, ezért szükség lenne azokra az erőkre, amelyek bírják a munkásság bizalmát. Majd hangsúlyozta, ő nem szocialista, hanem polgári demokráciát akar. Weisshaus kifejtette, hogy ő szocialistának, illetve kommunistának tartja magát, de a kommunizmust nem erőszakkal, hanem demokratikus úton akarja megvalósítani, és el tudja képzelni a koalíciós együttműködést. Végül Weisshaus segítséget kért lapjának, az *Új Szó*nak a beindításához. Ezt Kovács Béla nem tartotta időszerűnek, sőt óvatosságra intette Weisshaust, nehogy az Andrássy út 60.-ba kerüljön. Búcsúzáskor kéthetenkénti találkozásban állapodtak meg, de Kovács Béla kérte, maradjon titokban a tárgyalás. Újabb találkozásra azonban nem került sor.[58]

Kovács Béla ilyen irányú tevékenységét a kommunista párt joggal értékelhette az ellene irányuló „szervezkedésnek", csakhogy ebben a törekvésben semmi törvénybe ütköző nem volt. A demokrácia sajátja, hogy a pártok és politikai csoportok a közös cél érdekében szövetségre lépnek egymással. Ugyanakkor az is elmondható, hogy Kovács Béla mögött valóban felsorakozott az a közösségi hátterű, főként a Kisgazdapártban szerepet játszó csoport, amely korábban, az ellenállás alatt a Függetlenségi Mozgalomban vállalt szerepet. Feladatuknak érezték, hogy egy széles politikai alapon álló, a moszkovitákkal szembehelyezkedő együttműködés szülessen meg, és vezetésére Kovács Bélát tartották a legmegfelelőbbnek. „Soha nem hagyjuk el a törvényesség és az alkotmányosság útját, de mindent megteszünk, hogy meghiúsítsuk a Rákosi-féle társaság mesterkedéseit" – fogalmazta meg a háború utáni stratégiát Szent-Iványi Domokos az 1970-es években papírra vetett visszaemlékezésében.[59] Ennek a közösségi kapcsolatrendszernek



Szent-Iványi Domokos a letartóztatásakor

köszönhető a fent bemutatott „frakciós kommunista" csoporttal való találkozás is. Arany Bálint és Saláta Kálmán tárgyalásokat folytatott a parasztpárti Kovács Imrével, a szociáldemokrata Peyer Károllyal, hogy a ratifikáció után egy úgynevezett jobboldali blokk jöhessen létre. Nemcsak a moszkoviták, de az egyes pártokon belül a kommunistákkal való együttműködés híveinek háttérbe szorítását is célul tűzték ki.

A Közösség kapcsolatrendszerének összehangolt támogatását nem csupán a vallatásokkal kierőszakolt vallomások igazolják. Szent-Iványi és Saláta Kálmán visszaemlékezései is alátámasztják, de Soos Géza hagyatéka ugyancsak tartalmaz egy tervezetet *A Magyar Függetlenségi Mozgalom 1945 után* címmel, amely a háború után a szovjet befolyás ellensúlyozását a Kisgazdapárt és a pártok „jobbszárnyának" összehangolt támogatásával kívánta elérni.[60] De mindez a háttértámogatás anélkül történt, hogy Kovács Bélának erről tudomása lett volna.

Kovács Bélát a szovjet hatóságok hallgatták ki. Egy hónapi gyötrelmek után beismerte: tevékenyen részt vett az összeesküvésben, sőt abba bevonta Nagy Ferenc miniszterelnököt és Varga Bélát, az Országgyűlés elnökét is. 1947. május végén, Nagy Ferenc svájci nyaralásának idején fedték fel Kovács Béla és a többi vádlott kompromittáló vallomásait a kormány tagjai előtt. Nagy Ferencet hazarendelték, hogy tisztázza magát. Titkárát, Kapócs Ferencet másnap őrizetbe vették. A helyzet világos volt: ha Nagy Ferenc hazatér, ő is Kovács Béla és a többi „összeesküvő" sorsára jut. Hogy ez elkerülhető legyen, megkezdődtek az egyeztetések Nagy Ferenc és Rákosi Mátyás között. Ennek eredményeképpen Nagy Ferenc lemondott a miniszterelnöki pozíciójáról, és emigrációba vonult. A lemondását feltételekhez kötötte ugyan, de azok közül csak kisfiának Magyarországról való kiengedését teljesítették. Titkárát, aki ráadásul lányának vőlegénye volt, nem engedték szabadon, hiába szerepelt a követelések között.[61] Varga Béla június elején szökött ki az országból. Nagy Ferencet és Varga Bélát június 2-án kizárták a Független Kisgazdapárt soraiból.

A politikai nyomozó „tűzkeresztsége"

1946 nyarára már látszott az országos méretű szervezkedés[62] – állapította meg a perekről készült összefoglaló jelentés. Tehát jóval a Földalatti Fővezérség őszi megalakulása előtt az „összeesküvés" államvédelmi előkészítése már megkezdődött. A jelentés kitért arra, hogy a Katona Politikai Osztálynak sikerült jó hírszerző lehetőséggel ren-

delkező ügynököt beszerveznie, rajta keresztül eljutottak Szent-Miklósy Istvánig és katona barátaiig, ezzel egy időben zajlott Szent-Iványi Domokos, Saláta Kálmán és Hám Tibor megfigyelése is. Vagyis az „előkészítő munkálatok" a kezdetektől folytak katonai és polgári vonalon egyaránt, a Pálffy György vezette Katpol és a Péter Gábor vezette ÁVO együttműködésében.[63]

A Földalatti Fővezérség leleplezését, amely az ügy végkifejletét jelentette, a Katpol végezte, és az ahhoz kapcsolódó első letartóztatások is az ő feladatkörébe tartoztak. A „nagy fogás" dicsőségét tehát a katonai titkosszolgálat könyvelhette el. Az újabb nyomozás és a koncepciós per előkészítése azonban továbbra is összmunkát igényelt. Ez nem minden konfliktus nélkül zajlott.[64]

Már a vizsgálati munka megkezdésekor érzékelhetők voltak a két politikai nyomozó szerv eltérő szemléletmódjából és rivalizálásából adódó ellentétek. Erről ad képet Timár Istvánnak, az ÁVO ezredesének 1946. december 31-én kelt jelentése: *Tegnap éjjel áttanulmányoztam [...] a Katona Politikai Osztály által felvett jegyzőkönyveket [...] ezek nem alkalmasak arra, hogy a Népügyészségnek átadathassanak. Elsősorban azért, mert teljesen rapszodikusak, nem képeznek sem logikai, sem kronológiai egységet, de politikai szempontból sem helyesen felvettek.*[65]

Timár István fő kifogása az volt, hogy a terhelő adatok elsősorban a Horthy-korszak politikai rendszeréhez való kötődésre helyezik a hangsúlyt, és a szervezkedés fő célkitűzéseként a jogfolytonosság helyreállítását nevezik meg. *A nyomozás ennél a pontnál megáll, holott véleményem szerint itt van a döntő kérdés* – írta Timár. – *Az 1946. évi I. tc. értelmében azok büntetendők esetleg halálbüntetéssel, akik [...] a demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalmat kezdeményeznek. [...] Szükséges, hogy a mozgalom vezetői ezeket a célkitűzéseket konkrét formában beismerjék.* A jogfolytonosság az ÁVO-ezredes szerint ehhez kevés. A vádlottakkal tisztázni kell, hogy a hatalom megszerzése esetén milyen államformát állítottak volna fel, *mert az nyilvánvaló, hogy az nem demokratikus köztársaság lett volna, de ez a kérdés az eddigi jegyzőkönyvekben érintve sem lett.* A Katona Politikai Osztály jegyzőkönyveiben – Timár szerint – a szervezkedés ideológiai alapja is hibásan lett értelmezve. *Igyekszik úgy beállítani a kérdést, mintha ideológiai alapja azonos volna a Magyar Közösség felszabadulás előtti ideológiájával. [...] Ez a beállítás tarthatatlan, mert hiszen a jelenlegi politikai helyzetben német- vagy svábellenes szervezkedésnek semmi értelme sincs.* Elhibázottnak tartotta azt a beállítást is, hogy a szervezkedés csak a szovjetek kivonulása után, esetleg egy angolszász–szovjet konfliktus esetén aktivizálta volna magát. *Ez az álláspont tarthatatlan* – írta, a vádlottak számára a kibúvó lehetőségét jelenti. Majd a Katona Politikai Osztály munkájának értékelése után megállapította: *Teljesen új, minden részletre kiterjedő jegyzőkönyvek veendők fel. [...] Javaslom a fentiek alapján három rutinírózott és jó jegyzőkönyveket felvenni tudó előadó beállítását, akik irányításom mellett az új jegyzőkönyvek felvételét végrehajtanák.*[66]

E jelentés alapján úgy tűnik, hogy a Katona Politikai Osztály az „összeesküvés" felgöngyölítése kapcsán kezdetben szűkebb keretek között gondolkodott. A feladatot „a múlt rendszer maradványainak felszámolásához" és „a Horthy-revizionistákkal való leszámoláshoz" igazította, amelyben az ügy számára elsősorban a „már a múltban is működő titkos társaság bűnügyeként" értelmeződött.[67] Az ÁVO-ezredes jelentése azonban az „összeesküvésben" ennél sokkal szélesebb politikai lehetőségeket látott, adott esetben az aktuálisan zajló politikai pereken túlmutatóan is. Jól jelzi mindezt, hogy Timár e jelentésében politikai hibának minősítette, hogy „a miniszterelnöktől kezdve olyan politikai személyiségek szerepelnek a jegyzőkönyvekben, akiknek neve és a mozgalommal való esetleges kapcsolata semmi esetre sem szerepelhet". Hangsúlyozta, hogy ezeket külön bizalmas jegyzőkönyvben kell rögzíteni.[68]

Tehát a nyomozásban érintett két szervezet együttműködése már az egységes koncepció kialakítása során is nehézségekbe ütközött, mi több, a kihallgatások gyakorlati lebonyolításában sem volt egyetértés. A két szerv külön-külön végezte az operatív feldolgozó munkát, a feladatkörök azonban nem voltak kellően körülhatárolva. Az ügy-

körök párhuzamossága eltérő nyomozati eredményeket hozott. Az információk nem cserélődtek megfelelően, mindemellett a két intézmény és a vezetői közötti ellentétek is nehezítették a közös munkát. *A párt illetékes központi szerve időben érzékelte a problémákat, intézkedett megszüntetésükre* [69] – áll az összegző jelentésben. Az MKP KV Katonai Osztálya – attól tartva, hogy a konfliktus az egész ügyet veszélyezteti – Rajk Lászlót bízta meg, hogy a munka összehangolására intézkedési tervet dolgozzon ki.

A Belügyminisztérium tervezete (1947. január 17-re készült el) intézményekre lebontva meghatározta a feladatokat, a felelősöket, és az együttműködés kereteit is kijelölte. Az összeesküvés katonai, polgári és gazdasági vonalait pontosan körülhatárolta. Az ügy polgári vonalát koordináló ÁVO-n Tímár István ezredes, a katonai vonalért felelős Katpolon Földy Lajos alezredes, az ügy gazdasági vonatkozásait vizsgáló Gazdasági Rendészeti Osztályon Villányi András lett „az összeesküvés felszámolásának" gyakorlati irányítója.

Hét munkacsoportot állítottak fel, szigorúan elhatárolt munkakörrel. Tímár István és emberei a Hetes Bizottság, a Hetes Tanács tagjait és a letartóztatott képviselőket hallgatták ki, valamint „minisztériumi és közhivatali vonalon" végeztek nyomozást. Földy irányította a katonai vonal felgöngyölítését. A Villányi vezette csoport a gazdasági ügyek mellett a Parasztszövetséggel kapcsolatos kérdéseket is vizsgálta. Egy külön csoport foglalkozott a vidéki szervezetek felszámolásával. Kardos György, a Magvető Kiadó majdani igazgatója a katpolos munkatársaival végezte a külső nyomozást. Szűcs Ernő vezetésével vizsgálták a frakciósok ügyeit. Majoros Sándor és emberei végezték a nyilvántartást, és tartották a szervek és a munkacsoportok között a kapcsolatot. Minden egyes szerv és alcsoport köteles volt napi jelentésben beszámolni a munkájáról. A nyomozás központi irányításával és ellenőrzésével Pálffy Györgyöt és Péter Gábort bízták meg, ők Rajk Lászlóval háromfős bizottságot alkotva rendszeresen egyeztették a koncepció formálódását.[70]

A perkoncepció nem állt készen a letartóztatások megkezdésekor, hanem folyamatosan formálódott, és ennek függvényeként időnként nagy fordulatot vett a kihallgatások iránya is. Szent-Iványi Domokos, Szent-Miklósy István, Fitos Vilmos és Kapócs Ferenc visszaemlékezéseiből is lehet tudni – valamint a kihallgatási jegyzőkönyvek is alátámasztják –, hogy a kihallgatások során maguk a vádlottak is igyekeztek módosítani a rájuk szabott szerepeket, és a kihallgató tisztek sem zárkóztak el ettől az „összehangolástól".[71]

Egy 1947. január 21-én kelt jelentés érzékelteti, hogy a perekben realizálódott koncepció mellett számos egyéb variáció megfogalmazódott. A *Jelentés az ún. frakciósok kapcsolatáról a Magyar Közösség által szervezett köztársaság-ellenes összeesküvéshez* című dokumentum még egy olyan elképzelésről tanúskodik, amely a kommunista párt frakciósnak minősített belső ellenzékével is e perek kapcsán kívánt volna leszámolni. *A nyomozati adatból, jegyzőkönyvekből kétségtelenül bebizonyosodott, hogy a frakciók célja azonos a Magyar Közösség által vezetett összeesküvés céljával, a magyar köztársaság megdöntése útján szovjetellenes, fasiszta rendszert létesíteni.*[72] A jelentés frakciósnak minősítette Weisshaus Aladár szocialista népmozgalmát, Demény Pált és híveit, Faust Imrét és a köré szerveződő Ellenállási Mozgalom Barátainak Szövetségét, Simándi Tamást és a Parasztszármazású Értelmiségiek Körét. Az egy nappal később született utasítás pedig már a nyomozás feladataként szabta meg, hogy „szükséges a frakciók összehozása szabotázscselekményekkel", valamint „elismertetése annak, hogy tudatos kapcsolatban álltak a Magyar Közösséggel".[73]

A február 8-án kelt jelentés azonban már arról számolt be, hogy ettől a tervtől elálltak: *Ennek a vonalnak a felgöngyölítése a mai helyzetben, mint a belügyminiszter úr is megállapította, a tegnapi megbeszélésen is említette, nem aktuális és mivel a nyomozás tovább folytatása igen nehéz lenne és sok munkás beidézését és kihallgatását tenné szükségessé, egyelőre meg kell elégednünk az eddig lefogott weisshausista vezetők ügyészségnek való átadásával.*[74]



A perben végül nemcsak a frakciósok egységes vonalként való beemelése nem történt meg, de lényegében a weisshausista mozgalom ügyét sem vitték a bíróság elé. Weisshaus Aladárt harmadrendű vádlottként a Mistéth-perben ítélték el. A fő vád ellene, hogy Kovács Bélával tárgyalt, a személye köré szerveződő mozgalom nem került szóba. A letartóztatott weisshausista munkások közül senki nem került be a 1947-es perekbe, de ez számukra nem a szabadságot jelentette, többségüket ugyanis törvényes eljárás nélkül internálták.

A Közösséghez köthető személyek közül nem csak a weisshausisták maradtak ki az 1947-es perekből. Dr. Janikovszky Béla ávo-s alezredes feladatkörébe tartozott, hogy „az összeesküvés során lelepleződött" szálakat abból a szempontból figyelje, hogy kik azok, akiket – az ávo-n készült jelentés szavai szerint – „a jövőben fel tudunk használni a bírósági eljárás mellőzése ellenében".[75] Ezek a személyek fontos kiindulópontját jelentették az elkövetkező korszak koncepciós eljárásainak, zsarolásainak.

A Közösség 1945 előtt fő feladatának tekintette a népi irodalom támogatását, a népi írók között jó néhány tag is volt, ennek ellenére őket nem vonták be a perekbe. A közösségi tag Kodolányi Jánost, Szabó Pált, Tatay Sándort, Féja Gézát nem tartóztatták le. Másokat, mint például Gombos Gyulát, néhány kihallgatás után szabadon engedték.

A kisgazda Bognár József – aki a kommunista párttal való együttműködést hirdető balszárny vezető személyisége volt – Közösséggel való kapcsolatát számos terhelő adat „bizonyította". Ő személyesen Rákosi Mátyásnál magyarázta ki érintettségét, és így a kommunista párt legmagasabb köréből kapott „felmentést".[76]

Kapócs Ferenc Nagy Ferenc miniszterelnök személyi titkáraként igen sokat tudott a politikai élet háttéreseményeiről, és mint bennfentes személy, bármely perben hiteles tanúként is szerepelhetett. Így vele is hosszabb távú terveik voltak az államvédelem embereinek, és kihallgatásainak forgatókönyve is Janikovszky Béla hatáskörébe tartozott. Vallatása egyszerre zajlott az ávo-n és Kardos György vezetésével a Katona Politikai Osztályon, ahol elsősorban nem saját magára,

hanem meghatározott személyekre kellett terhelő vallomásokat tennie. A kínzások válogatott eszközökkel folytak, és az állandó fenyegetések közé tartozott, hogy átadják a szovjet hatóságoknak, ha a magyar szervekkel nem megfelelően működik együtt. Kapócs Ferencet 1947. szeptember 27-én bűncselekmény hiányában szabadon engedték, de még aznap internálták.[77]

A vallatások során a vádlottakat nemcsak arra kényszerítették, hogy meg nem történt eseményeket igazoljanak, hanem hogy a történteket a kihallgató által előírt szavakkal írják le. Így vált megkérdőjelezhetetlen fogalommá a soha nem létező „Hetes Bizottság", a „Hetes Tanács", az összejöveteleken hozott különböző „határozatok". A Szent-Miklósy István kihallgatásáról készült jelentés is érzékelteti, hogy a vallatások során a megfelelő, kellően terhelő szavak használatának milyen fontos jelentősége volt: *Szent-Miklósy nincs megtörve, a Hetes Bizottságot továbbra is baráti körnek, a Fővezérséget ártalmatlan tiszti társaságnak szeretné beállítani* – írta a vallatáshoz készült útmutató.[78]

Kulcsszerepet játszott a vád érvelésében „a jogfolytonosság elmélete", amely a szervezkedés ideológiai alapvetését jelentette. Itt ugyancsak érvényesült az az eljárás, hogy a perkoncepció sokszor egyetlen szó túlhangsúlyozására épült. A Földalatti Fővezérség esetében a jogfolytonosság a „homo regius" Dálnoki személyén keresztül könnyen hangsúlyozható volt. A vád a kisgazda politikai vezetésig elérő, átfogóan a jogfolytonosság jegyében zajló szervezkedést lényegében Donáth Györgyre és egy belső vitára szánt tanulmányának egyetlen mondatára hivatkozva vezette le: *Magyarország közjogi helyzetét 1944 márciusa óta csak úgy lehet megítélni: idegen megszállás alatt csonka, vagy teljesen szüneteltetett szuverenitás.*[79] Donáth az utolsó szó jogán megfogalmazta a bíróságon, hogy a jogfolytonosságnak a vád szerinti értelmezését lényegében rákényszerítették. Amikor ő a szuverenitásról beszélt, a vád jogfolytonosságot értett alatta. Nemhogy ezt az elméletet nem tartotta magáénak, de – elmondása szerint – a szót sem igen használta, ahogy a fent idézett mondatában sincs benne. *Hol van ebben ez a szó, hogy jogfolytonosság? Erre azt mondják, hogy nincs benne,*

de ki lehet belőle következtetni! [...] Onnantól fogva aztán ez kész tényként van kezelve[80] – mondta Donáth.

A népbírósági tárgyalásokon több vádlott is kérte a kihallgatási jegyzőkönyveinek korrigálását, mondván, hogy a vallomásait eltorzították, és kényszer hatása alatt írta alá őket. A torzításnak a szuverenitás és a jogfolytonosság mellett többek között olyan kulcsszavak estek áldozatul, mint a „regnáló rendszer" vagy a „demokrácia" szó, amely helyett a „közjogi vákuumot" jegyezték le, „megváltoztatás" helyett „megdönteni" lett, az „ideológia" vagy a „magyar érdekek védelme" helyett a „fajvédelem".[81]

A lelki és a fizikai kínzások felépített módszertannal zajlottak. Kiss Károly ÁVO-n írt feljegyzése így számolt be a Katona Politikai Osztályon átéltekről: *A kihallgatás azzal kezdődött, hogy mondjam el a Hetes Bizottság tagjainak feladatkörét és az én ideológiai tevékenységemet. Tekintettel arra, hogy ebben a fogalmazásban most hallottam először a Szent-Iványi-féle hetes társaság és abban az én szerepem meghatározását, azt mondtam, hogy nem tudok a Hetes Bizottságról és főleg nem tudok ideológiai tevékenységeimről. Erre visszavittek a cellámba, hogy gondolkodjam. [...] Több óra múlva feszült légkörben folytatódott a kihallgatás. A feltett kérdések olyanok voltak, amelyekre határozott igennel vagy nemmel nem válaszolhattam, és mihelyt egy mondatba kezdtem, letorkoltak, hogy ne hazudozzak. Buta, hülye, gyáva fráternek neveztek [...]. Azt mondták, hogy társaim férfiak voltak, mert mindent elmondtak, de én aljas módon tagadok, pimasz vagyok, s majd ennek megfelelően elintéznek, kinyírnak. Hiába igyekeztem helyzetemet feltárni, nem hagytak szóhoz jutni, vagy ha mondtam valamit, kigúnyoltak. A szoba el volt sötétítve, csak egy erős fényű lámpa világított a szemembe. Egyre többen jöttek be, s mihelyt az egyikük abbahagyta a kérdezést vagy szidalmazást, a másikójuk rákezdte. Egy hadnagy [...] gumibottal az orromat pöckölte s mellbe lökődött, miközben fél lábra állítottak, majd guggoltattak, leköptek, mondván, hogy így talán jobban tudok gondolkodni. Egymást igyekeztek felülmúlni a találékonyságban, hogy mit csináljanak velem. Annyira meggyötörtek, hogy csak úgy csurgott a víz rólam. Természetes, hogy ilyen körülmények között [...] egyáltalában nem tudtam a feltett kérdésekre összpontosítani, s a megfelelő feleleteket adni. Erre elkezdték kezeimet és lábaimat gumibottal verni. Ezt felváltva hárman-négyen végezték egészen addig, amíg kezem-lábam egy vérdaganat lett s kijelentettem, hogy elismerem azt, amit társaim vallottak.*[82]

Hasonló gyötrelmekről számol be Mélik Endre feljegyzése is: *Negyvenkét órája, hogy nem aludtam egyfolytában. A hidegtől is remeg a kezem, az akaratom mintha felbujtana, hogy bármit írjak és vállaljak, csak már pihenjen a fáradt és fájdalmas szervezet. De baloldali mozgalmakról semmiféle kormányzatnak nem szolgáltattam rendszeres tájékoztatót, még kevésbé személyek feljegyzéseit. Mint alvajáró mondom, állítom, hogy rágalom.*[83]

Pálffy György és Péter Gábor február 3-án írásban tett jelentést Rajk László belügyminiszternek, hogy négy hónapos kemény munkával felgöngyölítették az összeesküvés szálait.[84] Pálffy szavaival: *a Magyar Közösség által szervezett összeesküvési ügy joggal mondható a magyar állambiztonsági szervek, köztük a katonai elhárítás tűzkeresztségének.*[85] Politikai, katonai, gazdasági vonalakat, országos és vidéki vonatkozásokat, számos intézmény közötti együttműködést kellett úgy koordinálni, hogy a végeredmény a nagy ívű politikai célokat is kielégítse. A munka lezárulta után kiosztott jutalmak arról tanúskodnak, hogy a hatalom bizonyos körei elégedettek voltak az elvégzett feladattal. A Katona Politikai Osztályról Kardos Györgyöt és Majoros Sándort a Magyar Köztársasági Érdemrend ezüst, illetve bronz fokozatával tüntették ki. *A köztársaság-ellenes összeesküvés felderítését, leleplezését és felgöngyölítését a HM Kat. Pol. csoportfőnökség állományába tartozó Kardos György vezetésével egy különleges csoport teljesítette hónapokon át tartó megfeszített munkával. A munka sokszor heteken át napi 18–20 órát is igénybe vett, s a csoport valóban emberfeletti erőfeszítéssel dolgozott* – szólt a kitüntetés indoklása.[86]

Az összeesküvési perek előkészítése nagy propaganda-hadjárat keretei között zajlott. Az újságok vezető híreikben számoltak be „az összeesküvők gaztetteinek” legfrissebben feltárt részleteiről. Miután nem létezett olyan politikai erő, sem orgánum, amelyik nyíltan felvállalta volna, hogy szembehelyezkedik az összeesküvés tényével, a támadásokat nem ellensúlyozta semmi.

1947-ben a közvélemény a nyomozó szervek számára fontos tényező volt, talán fontosabb, mint a nyílt diktatúra időszakában. Nagy figyelmet fordítottak az üggyel kapcsolatban keletkezett hangulati jelentésekre. Az MTI megbízásukra 1947. január 20. és 22. között 1500 ember megkérdezésével közvélemény-kutatást is végzett arról, hogy mennyire tekintik hitelesnek az összeesküvésről szóló híreket. Az eredményről készített bizalmas jelentés szerint a megkérdezettek kétharmada szerint az összeesküvők bűne a háborús főbűnösök cselekedeteivel azonos vagy még súlyosabb bűntett, és tíz százalék követelt példás megtorlást.[87] Ugyanakkor a megkérdezettek túlnyomó többsége, mintegy kilencven százaléka nem látta a köztársaságra nézve veszélyesnek az „összeesküvők” rendszerdöntési szándékát.

A kommunista párt szervezésében tiltakozó nagygyűléseket tartottak. 1947. január 19-én például a szombathelyi Sabaria mozi nagytermében *1000 fizikai és szellemi dolgozó tömeg vonult fel, hogy megbélyegezzék az aljas összeesküvést és kíméletlen megtorlást követeljenek a bűnösökre*[88] – állt az ÁVO jelentésében.

A közvélemény kellő előkészítése után, 1947. február 27-én tárgyalták Donáth György és 12 társának perét a teljes nyilvánosság előtt. A bíróság „az összeesküvés vezérkara”, az úgynevezett „Hetes Bizottság” és a „Földalatti Fővezérség” tagjai felett ítélkezett. A kirakatper azonban nem a kommunista párt elképzelései szerint zajlott. A vádlottak közül többen, Arany Bálint, Dálnoki Veress Lajos és Donáth György nem voltak hajlandók eljátszani a rájuk kiosztott szerepet. Arany Bálint, mondván, hogy kényszer hatása alatt írta alá a kihallgatási jegyzőkönyveit, visszavonta a vallomását. (Ezután visszavitték a Katona Politikai Osztályra pótnyomozásra.)[89]

Donáth György utolsó szó jogán mondott ötórás beszéde pontról pontra vezette le a perkoncepció tarthatatlanságát. Kende Péter a *Szabad Nép* belső munkatársaként a tárgyalás egyik tudósítója volt. Így emlékezett vissza a perre és a fővádlott beszédének hatására: *Én voltam az az újságíró, akit a Magyar Közösség perére kiküldtek, és én végig is ültem a pert. Számomra ez a társaság teljesen idegen volt, közülük senkit nem ismertem korábbról. Mint fiatal kommunista újságíró ezt a pert olyan instrukcióval követtem, hogy minél leleplezőbben, minél rágalmazóbban írjak a vádlottakról, kimutatva, hogy milyen károkat akartak okozni a magyar népi demokráciának, és hogy milyen megvetendőek. [...] Akkori életem egyik nagy politikai élménye volt ez a per, benne Donáth György szereplése. Donáth György kiváló képességű és rendkívül művelt ember volt, aki a háború utáni politikai életnek ahhoz a garnitúrájához tartozott, amely meghatározó lehetett volna egy finn típusú magyar fejlődés esetén. Donáth az én szememben azt az embertípust reprezentálta, amilyenek a vezető kommunisták lehettek a 20-as, 30-as években a bíróság előtt. Ő volt az egyetlen, aki világosan kifejtette, hogy ez a per miért koncepciós, és ezzel szembeállította a valóságot, vagyis azt, hogy ők kétségkívül tagjai voltak egy vagy több baráti társaságnak, amely összejött és politikáról beszélt és politikailag tervezgetett is, mint ahogy az természetes egy demokratikus rendszerben. [...] Briliáns volt, és véleményem szerint ez a beszéd a háború utáni magyar történelem egyik legfontosabb dokumentuma.*[90]

Dálnoki Veress Lajost, a katonai szervezkedés vezetőjét és Donáth Györgyöt, aki a fővezérség, a Hetes Bizottság és a Közösség között a fő összekötő szálat jelentette, halálra ítélték. Veress ítéletét másodfokon életfogytiglanra enyhítették.

Az ezt követő pereket – nem függetlenül a Donáth-per kudarcától – már a nyilvánosság kizárásával rendezték.[91] Mistéth Endre és 43 társának pere 1947. június 12-én kezdődött, Nagy Ferenc és Varga Béla emigrációba kényszerítése után. Ebben a perben ítélkeztek a Pa-

rasztszövetség tagjai felett, valamint itt szerepeltek azok a vádpontok, amelyek összefüggésben voltak Nagy Ferenc és Kovács Béla ügyével. Miután azonban a két politikus nem lett a koncepciós persorozat résztevője, ezek a vádak csak a sorok között, másodrangú hangsúlylyal jelentek meg.

Varga László és 42 társának perébe sorolták a Közösség újjászervezését kezdeményező tagokat és a minisztériumokban működő közösségi csoportokat. Péter Ernő és 74 társának ügye az ellenállásban Péter köré szerveződő „közösségi sejtet" érintette, valamint „a kommunista pártba befurakodott nacionalista csoportot", azokat, akik antiszemita röplapokat terjesztettek.[92] Tóth János és 42 társának pere a vidéki Közösség szervezését, Pünkösti és öt társának ügye a hírszerzést és a háborús bűntettet vizsgálta.

Az utolsó, Glück Frigyesné és négy társának pere a Dálnoki Veress Lajos szökésében részt vevők felett ítélkezett. Dálnoki Veress Lajos ugyanis – miután távollétében a Katpol 1946. december 17-én lakásán házkutatást tartott – úgy döntött, az angol követség segítségével külföldre menekül. Rejtegetését különböző lakásokon Cs. Szabó Kálmán (Cs. Szabó László író édesapja) és Glück Frigyesné Bódy Piroska szervezte meg. Bevonták Germanus Gyula professzort is, aki azt ígérte, hogy bejuttatja Veresst az angol követségre. De nem a követséggel, hanem a Katona Politikai Osztállyal vette fel a kapcsolatot. Veress Lajost így vették őrizetbe január 21-én. Glück Frigyesné egy év fogházat kapott, Cs. Szabót felmentették.[93]

A közösségi perek történetéhez kapcsolódik még egy csoport: Csomóss Miklós és köre. Csomóss Miklós a Nemzeti Ellenállásban Résztvettek Szövetségének vezetőjeként együttműködött Himler Márton magyar származású amerikai ezredessel. Himler feladata volt, hogy az amerikai zónába került magyar katonák közül a háborús bűnösöket kiválogassa. E kapcsolat következményeként Csomósst és barátait azzal vádolták, hogy Himleren keresztül a Szovjetunió ellen kémkedtek. Csomóss Miklóst, Eszes Istvánt, Szegedi Ernőt, Vasvári Lajost, Erdődi Lajost, Tolvaj Róbertet és Regős Ferencet átadták a szovjet hatóságok-



Mistéth Endre a letartóztatásakor

nak, és a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke azzal a váddal, hogy adatokat gyűjtöttek a szovjet csapatokról, 20 évi szabadságvesztésre ítélte őket. 1955 vége előtt egyikük sem tért haza.[94]

E perekkel a Közösség kálváriája nem zárult le. Akik az összeesküvési ügy kapcsán bekerültek az állambiztonság nyilvántartásába, életük végéig megfigyelt, megbélyegzett személlyé váltak.

ESZMEI ALAPVETÉSEK

A Közösség létezése a nyilvánosság előtt egy koncepciós per következményeként vált ismertté, és a történetét is e perek kapcsán „dolgozták fel" először. Ez azt jelentette, hogy elsőként az államvédelmi szervek tárták fel a Közösség működését, nagy mennyiségű kihallgatási jegyzőkönyvvel és dokumentummal alátámasztva. Ez az első megközelítés tehát minden részletében koncepciós célokat szolgált. Nemcsak a vádlottaknak feltett kérdések voltak erősen koncepciózusak, hanem az is, hogy a válaszaik közül mit tartottak lejegyzésre érdemesnek, és milyen dokumentumokat minősítettek az utókor számára is megőrizhetőnek. A Közösség mint titkos társaság a saját működését nem dokumentálta túl, és ami kevés iratanyaggal rendelkezett, annak a nagy részét a német megszállás hírére megsemmisítette. A történész számára így a forrásokat elsősorban a kommunista rendszer politikai céljainak szolgálatában összeállított peranyagok jelentik. Ebből az is következik, hogy a Közösségről nem lehet minden kétséget kizáróan pontos képet alkotni.

Az 1947-es összeesküvési pereket többben elemezték, a koncepciót felülvizsgálták, és ennek alapján napjaink történetírása a Közösséget, a vele összefüggésbe hozott politikusokat, pártokat és szervezeteket is felmenti azok alól a vádak alól, amelyek szerint a demokrácia megdöntésére törtek volna. Ez az álláspont azonban nem viszi végig kellő következetességgel a vádak bírálatát. A szakirodalom a mai napig a pe-

rekben kialakított beszédmódban, fogalomrendszerben beszél a Közösségről, és az úgy jelenik meg, mint kategorikusan jobboldali, gyakran szélsőjobboldali, „gárdaszerű" tömörülés.

Az így kialakult kép a koncepciós per eredménye. Ahhoz, hogy felül lehessen vizsgálni, el kell szakadni a per logikájától, és a Közösség történetét ettől függetlenül kell megírni. De ahogy fentebb megfogalmazódott, az elvégzendő munkához nincsenek vitathatatlan támpontok és források. Ezért szükségesnek tartom, hogy mielőtt a Közösség történetének elemzésébe kezdek, megrajzoljam a bennem kiformálódott Közösség-kép körvonalait, mert minden további részlet ennek jegyében íródott.

Értelmezési keret

Donáth György az utolsó szó jogán mondott beszédében felidézi azt az élményét, ahogy a kihallgatások során a fogalmak csűrésének-csavarásának hálójába keveredett. *Nagyon veszélyes területre tévedünk, és hogy ez milyen veszélyes, azt a magam perbeli tapasztalataival támasztom alá. [...] Amikor engem először a katonapolitikai osztályon kihallgattak [...] azt kérdezték tőlem: most mondja meg, kik voltak a Hetes Bizottság tagjai. Én úgy álltam ott – bocsánatot kérek a hasonlatért –, mint borjú az új kapu előtt, mert életemben először hallottam azt a szót, hogy „Hetes Bizottság". [...] Akkor hosszas vita folyt ott közöttünk. [...] Végül is elfogadták, hogy jó, „Bizottság" nem volt, de valahogy el kell nevezni. [...] És íme kiderült, hogy a „Hetes Bizottság" olyan fogalommá vált, amelyről vitába sem lehet szállni. [...] Így vagyunk a fasizmussal is. Az ügyész úrnak teljesen igaza van, amikor azt mondja, hogy nem az a lényeg, hogy fasizmusnak, vagy mit tudom én minek nevezzük, pl. ahogy az ügyész úr mondotta: „tenyérjósok egyesülete". Teljesen mindegy, „lényegileg azonban valahogyan el kell nevezni" és épp ez a veszélyes, hogy pont fasizmusnak nevezzük, mert ez semmiképpen sem fedi a fogalmat. Itt tehát [...] olyan zavarral állunk szemben, amely közömbös lehet mondjuk abból a szempontból, hogy az újságok mit írnak, de*

amikor az emberekre halált kérnek nem utolsó sorban ezen a címen, akkor – bocsánatot kérek – mégiscsak szabatosabb fogalmazással kellene élni ezen a téren. [1]

Az előző fejezetben szóba került, hogy a perek koncepciójának kidolgozásában milyen jelentősége volt ennek a szavak kiforgatására épülő eljárásnak. Ez nem csupán a koncepciós perekben érvényesült, hanem a kommunista diktatúra logikájának általános jellemzője volt. A rendszer kialakított és kötelezővé tett egy beszédmódot, amely a merev fogalmi kategóriáival olyan irányba torzította a valóságot, ahogy az az ő céljainak megfelelt. Ahogy azt George Orwell *1984* című regénye is feldolgozta, ez az önkényesség és ideológiai meghatározottság nemcsak a saját pártretorikájához kapcsolódó fogalomkészletet érintette, hanem a leghétköznapibb szavak használatára is kiterjedt, és ezzel szűk értelmezési keretek közé kényszerítette a gondolkodást. A Közösség is áldozatul esett ennek a merev fogalmi keretek közé szorítottságnak, holott a jellegéhez tartozott, hogy a szűkre szabott fogalmi kategóriákon keresztül számos aspektusa érthetetlen és értelmezhetetlen marad.



Donáth György ítélethirdetés közben a Budapesti Gyűjtőfogház udvarán 1947. október 23-án

A Közösség olyan társaság, amelyik nem politikai pártot, társadalmi vagy gazdasági csoportot, vallási felekezetet kíván a háttérből a titkosság sajátos eszközeivel támogatni, hanem a magyar érdekek és a nemzeti szuverenitás érvényesítését szolgáló törekvéseket. Ez a célkitűzés azonban nincs további alpontokra szedve. Nincs egzakt módon meghatározott definíciója arról, hogy kit tart magyarnak, sem pedig kidolgozott elképzelése, amely előirányozza a magyarság érdekeinek eléréséhez vezető helyes utat. A Közösség magyarságában elkötelezett, de sokféle lehetőség felé nyitott szellemiséget képviselt. Ebből adódóan nem is sorolható be a politikai irányvonalak mentén értelmezett fogalmi keretek közé.

Ha a hagyományos értelemben vett csoportkategóriák, mint a származás, társadalmi osztályhoz tartozás, politikai vagy vallási hovatartozás mentén szeretnénk a közösségi tagság kritériumait meghatározni, csak igen erős feltételekkel érvényes megállapításokra jutunk. Elmondható, hogy a résztvevők nagy része a középosztályból került ki, ez azonban nem jelent kizárólagosságot, sem pedig a középosztályhoz köthető osztályszemléletet. Jelentős részük első generációs értelmiségi volt, akik sok szállal kötődtek ahhoz a társadalmi csoporthoz, amelyből érkeztek. Folytattak tagtoborzást a munkásság köreiben is, a parasztság helyzetét pedig a legégetőbb társadalmi problémának tekintették.

A tagság feltételének számító magyar származást (magyar származásúnak kellett lenni apai ágon, valamint anyai nagyapai ágon) sem érvényesítették következetesen. Olyannyira nem, hogy a Közösség tagjainak jelentős része nem is felelt meg ennek, a prominens tagok közül Bajcsy-Zsilinszky Endre, Soos Géza, Szent-Iványi Domokos, Mistéth Endre, Csomóss Miklós és még számosan. A Közösség alapítójának is tekinthető Rákosi Jenő zsidó származású volt. A származási szempontokat ugyanis nem antropológiai, biológiai alapon tartották fontosnak, hanem – ahogy az egyik vádlott a Népbíróságon megfogalmazta – inkább pszichológiai, öntudati alapon: a „magyar sorsközösséghez" tartozás öntudatos vállalása jelentette a tagság valódi lényegét.

A politikai hovatartozás tekintetében a legszínesebb kép tárul elénk. A baloldaltól a szélsőjobboldalig a politikai szekértáborok legkülönfélébb tagjai képviseltették magukat a társaságban. A Közösség ugyanis nem határozta meg, mi a megfelelő politikai irányvonal a magyarság szempontjából. Sőt pontosan azt célozza, hogy minden társadalmi, gazdasági, szellemi vagy politikai csoportosulásban jelen legyen, és a magyarság érdekeit előtérbe helyező tendenciákat erősítse. A Közösség ideológiájából adódóan állt szemben a második világháború alatt a német, a háború után a szovjet térhódítással, de nem állt szemben egyetlen politikai irányvonallal sem, hacsak nem látta benne a magyar nemzeti szuverenitás egyértelmű veszélyeztetését. Ebből az integrálásra törekvésből adódóan a Közösségre nem érvényesíthető a politikai élet bal-jobb kategóriák mentén való besorolása.

Faj és nemzet: vér helyett érzelem

A Közösség a jobb- vagy szélsőjobboldali jelzőt elsősorban azzal vonta magára, hogy saját meghatározása szerint „a magyar faj érdekérvényesítését" tekintette fő feladatának. A vád ezzel a megfogalmazással igazolva látta nemcsak a Közösség szélsőjobboldalhoz való kötődését, hanem fasiszta[2] és fajvédő voltát is. A bíróságot ebben az sem zavarta, hogy a vádlottak többsége az ellenállás tagjaként küzdötte végig a háborús éveket, sokan közülük három évvel korábban még a nyilasok vagy a Gestapo foglyaként raboskodtak, és hogy a Közösség a nácizmussal szembeni harc egyik fontos résztvevője volt. A „fajvédelem" kérdése azért is fontos pontja a Közösség megítélésének, mert mai napig elsősorban nem az ellenállás egyik résztvevőjeként, hanem „fajvédő szervezetként" tartják számon.

A hitleri ideológia térnyerésétől kezdve a faj, a fajvédelem egyet jelent azzal az elmélettel, amelynek tarthatatlan tézisei és Hitler őrült politikája folytán „még a legszárazabb tudományos szövegben is véres udvara van".[3] A koncepciós per ezt az azonosítást használta ki arra, hogy a Közösséget a nácizmussal közös nevezőre hozza. Ez a megközelítés – az azonos szóhasználatra hivatkozva – gyökeresen eltérő szellemi irányokat kezel egységesnek, anélkül hogy figyelembe venné e szavak jelentéstartalma között húzódó nem mellékes különbségeket.

A hitleri ideológiával rokon fajelméletek a tudományosság igényével léptek fel. Tudományos elméletekre hivatkozva, tudományos fogalmak köntösébe és gondosan felépített logikai következtetésekbe burkolva abszolút igazságnak állították be tarthatatlan téziseiket. A nemzetről úgy gondolkodtak, mint amelyet a testi és a lelki tulajdonságokat hordozó közös vér köt egybe. Az egyes ember értéke pedig a faji hovatartozásának függvénye. *A vérközösségben kristályosodik ki az ember egész lénye és cselekvésének egész világa*[4] – írja Méhelÿ Lajos, a fajvédelem tudományának legfőbb magyar szaktekintélye. Felfogásuk szerint a fajta nemességét a vér tisztasága határozza meg. *A vérkeveredés, az idegen fajú fehérje ellensége a szervezetnek.*[5] Ez az elmélet tehát jellegéből adódóan kizárja az asszimiláció lehetőségét, támadó és kirekesztő az idegen elemekkel szemben. Houston S. Chamberlain, a fajelmélet egyik úttörője a zsidóságban már felfedezni vélte az őseredetnek negatívumokkal terhelt fajtáját. A zsidóság elleni kiélezettséget azonban a német fajbiológia fokozta a végletekig, amely benne látta „a faji degenerálódás legmagasabb fokát" és a fajtisztaság fenntartására nézve a legveszélyesebb tényezőt. A német fajbiológia a „Herrenrassét", a felsőbbrendű fajt saját magában látta, amelynek így természetes hivatása az egész emberiség feletti uralom, és terjeszkedése egyet jelent a Föld magasabb rendű fajtával való benépesítésével. Ezzel megteremtette a tudományos megalapozottságát a náci ideológia fő célkitűzéseinek: a zsidóság kiirtásának, valamint az élettérelméletre alapozott hódításnak.

Magyarországon e tudományos alapú fajelmélet fő képviselői az 1927-től a fajvédő eszméket nyíltan képviselő *A Cél* című folyóirat és a már említett zoológusprofesszor, Méhelÿ Lajos köré szerveződtek.[6] A magyar fajvédők jelentős része fenntartásokkal viseltetett az elmélet német vonatkozásaival – különösen a német felsőbbrendűségi tudattal – szemben, ugyanakkor osztotta a faj biológiai meghatározottságáról, a vér tisztaságáról és az antiszemitizmusról szóló megállapításokat.

Méhelÿ 1923-tól próbált egyetemi, majd akadémiai keretek között egy Fajbiológiai Intézetet alapítani. De ahogy a német birodalmi politikát támogató szélsőjobboldali pártok és szervezetek a korszak hivatalos politikájának rosszallását váltották ki, úgy e tudományos irányvonal is határozott elutasításra talált a kulturális kormányzat részéről. A Szegedi Tudományegyetem keretei között 1940-ben megalakult ugyan egy Embertani és Fajbiológiai Intézet, de az alapításával és vezetésével megbízott Bartucz Lajos antropológus – szemben azzal, amit az intézet neve sugall – a tudomány oldaláról a leghatározottabban szállt szembe a fajbiológiai nézetekkel, *Fajkérdés, fajkutatás* című könyve szisztematikusan cáfolta annak alapelveit. Bartucz előadásainak látogatása, könyveinek vásárlása tudatos kiállást jelentett a fajvédelemmel szemben.

1943-ban sikerült csak fajbiológiai elvekre épülő tudományos intézetet létrehozni, a Bosnyák Zoltán vezetése alatt működő Zsidókérdés-kutató Magyar Intézetet. Alapításakor csupán magánintézetként lett bejegyezve, állami rangot és magas állami támogatást a német megszállás után kapott. Míg Méhelÿ tudományos nyelvezetű dolgozatok sokaságában fejtette ki nézeteit és elsősorban a „tudományosságot" testesítette meg, addig a tanító végzettségű Bosnyák publicisztikai írásokban és szervezőként a fajelmélet és a tudományos alapú antiszemitizmus széles körű népszerűsítését képviselte. A német megszállás után intézete egyfajta propagandaosztályként része, sőt szervezője volt a zsidóság ellen folytatott hivatalos sajtóhadjáratnak.[7]

A Magyar Közösségtől idegen volt a fajelméletnek és a fajvédelemnek ez a formája. A kihallgatások és a perek során a vádlottak is igyekeztek tiltakozni a nácizmushoz köthető fajvédelemmel való azonosítástól. *Én 1939 óta vagyok a Magyar Közösség tagja, de én ott ezt a szót, hogy fajvédő, legjobb emlékezetem szerint sosem hallottam és éppen azért nem, mert mi a fajvédelemnek nem a fogalmát, hanem azt a módot és azt az elnevezést, ahogyan éltek és visszaéltek a fajvédelem fogalmával, annyira diszkreditáltnak tartottuk, hogy nem is lettünk volna hajlandók ezt a terminus technicust használni. [...] Teljesen tagadom a Hitler-féle elméletet.*

[...] Szembeszállok azzal a váddal, hogy a mi faji ideológiánknak a német nemzetiszocializmus ideológiájához csak a legcsekélyebb köze is lett volna. Mi a faji ideológiánkat másra alapítottuk[8] – jelentette ki Donáth az utolsó szó jogán mondott beszédében.

A napjainkban használatos, a nácizmus által meghatározott fajvédelemnek milyen más értelmezése lehet, milyen „más alapokra helyezhette" a Közösség az ideológiáját, ha azt faji ideológiának nevezte? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához elsőként is a „faj" szó értelmezésére kell kitérni, hiszen ez a közösségi retorika egyik alapfogalma, és éppen ez jelentette a Közösség fasiszta voltát bizonyító legerősebb érvet.[9]

A „faj" szó a 19. század közepétől gyakran használt fogalom volt a „nemzet" szinonimájaként, és mint a tudomány világából érkező szakszó, divatosan csengett a köz- és az irodalmi nyelvben egyaránt. Ekkor még nyoma sem volt annak, hogy a „faj" szó használatát a biológiai értelemben felfogott nemzetfogalomhoz kapcsolták volna, vagy azzal a pejoratív tartalommal azonosították volna, amit később a hitleri ideológia jelentett. A faji kategória ugyanúgy megtalálható volt a nemzetközi közélet és irodalom nagyjainál, mint nálunk Ignotustól Adyig, Szerb Antaltól Juhász Gyuláig. A magyar szóhasználatban azonban a „faj" szó azon túl, hogy szinonimája volt a „nemzet" fogalmának, Ady Endrének köszönhetően egy meghatározó jelentéstartalommal gazdagodott. „Az én fajtám", „úri fajom", „keleti fajta" Ady jellegzetes kifejezései. A „nemzet" mint szó nála ritkán jelent meg. A „nemzet" helyett a „fajta" szó használata az ő esetében egy tudatos társadalomkritikai állásfoglalás volt. Az uralkodó elitet ugyanis a nemzet fogalmának kisajátításával vádolta, a „magyar faj" – „magyar fajta" kifejezés a velük való szembenállást és a társadalom alsóbb, a politikai jogok gyakorlásából és így a nemzet fogalmából kirekesztett rétegeivel való azonosulást jelentette. *A lejáratott nemzet fogalmával szemben keresett egy tömörebb, a múlt távlatában nagyobb történelmet hordozó, de lefelé, társadalmi mélységben mégis nyitottabb fogalmat, annak a magyarságnak a megjelölésére, melyhez ő is tartozott* – összegzi Gombos Gyula Ady szóhasználatának motívumát.[10]

Ady ezzel erősen módosította a nyugati nyelvek „race", „Rasse" szavainak jelentését, amelyek úgy voltak szinonimái a „nemzet" fogalmának, hogy mellékjelentésként a faji kiválóság és az elitizmus szellemiségének árnyalatát hordozták magukban. Ady fajfogalma éppen fordított formában módosította a nemzet tartalmát, amely ebben a társadalom alsóbb rétegeit felölelő értelmében általánossá vált a köznyelvben, és használata felért egy politikai állásfoglalással.

Ady Endre 1919-ben meghalt. Magyarország a trianoni béke következményeként nemcsak területeinek nagy részét veszítette el, de államisága és politikai keretei is átalakultak. A háború okozta sokk szellemi zűrzavart idézett elő nemcsak nálunk – ahol a területveszteség mértéke a nemzethalál élményét is megidézte –, hanem Európa győztes és vesztes területein egyaránt. A düh és a veszteség, amit Európa a háborúban átélt, kiélezte a különböző ideológiák szélsőséges „válságkezelő" terveit, és a társadalom széles rétegeit is fogékonyabbá tette a radikális megoldásokra. Jó példa erre a fentebb elemzett fajelmélet, amely korábban elsősorban szűk értelmiségi körök problémafelvetéséig jutott el, a háború után azonban mind jobban szélesedő társadalmi bázissal rendelkező politikai programmá terebélyesedett.

A Közösség már e világégés után, az 1920-as évek elején kezdte meg működését Magyarországon. Adódik tehát a kérdés, hogy az általa használt fajfogalom mihez kapcsolódik: a nemzet Ady Endre-i értelemben vett társadalmi kiszélesítéséhez vagy a mind divatosabbá váló fajelméletek biológiai alapú szűkítéséhez?

Ahogy fentebb már említettem, Donáth György és a vádlottak a kihallgatások és a perek során elhatárolódtak a fajelméletektől. Erre persze bárki mondhatja, ez egy-egy vádlott magánvéleménye, esetleg a per ítéletének enyhítése végett korrigált közösségi álláspont. Az elkövetkező fejezetek részletesen feltárják a Közösség tevékenységét, azokat a szellemi irányvonalakat, amelyeket támogatott, a háború alatti és a nácizmussal szembeni szerepvállalását. Gyakorlati tevékenysége is egyértelműen igazolja, hogy nemhogy nem állt fajelméleti alapon, de

kifejezetten küzdött ezeknek a tendenciáknak a szellemi és politikai következményei ellen.

A Közösség részéről a magyarsághoz való tartozás vállaltan érzelmi alapú kötődés. A faji felsőbbrendűség elutasítása kapcsán Donáth ezt így fogalmazta meg: *Vannak dolgok, amelyek annyira nyilvánvalóak, hogy nem érdemes róluk vitatkozni. Például, hogy a természetben fajok vannak. A kérdés azonban, hogy ennek milyen konzekvenciáit vonjuk le. [...] A Teremtő teremtett fajtákat, de nem hiszem, hogy ezek között ranglétrát teremtett volna, sőt kizártnak tartom, ez ellenkezik az egész teremtés fogalmával. Ellenben természetes, hogy mindenki a magáét szereti a legjobban. [...] Ez talán faji vagy nemzeti büszkeség, amelyre lehet azt mondani, hogy politikus dolog vagy apolitikus. Ez megint olyan magától értetődő természetesség.*[11]

A magyarság fogalma a Közösség esetében nem a természettudományok körébe tartozik. Ez a szellem területe, ahol a nemzet meghatározása nem bizonyításra szoruló tételmondatokra épül, hanem magától értetődő ténymegállapítás. *Hogy magyarok vagyunk, azt nekünk éppoly fölösleges ismételgetnünk, akár azt, hogy emberek vagyunk és nem madarak*[12] – írta Illyés Gyula. *A haza tény*[13] – írta Simone Weil.

A dolog igazi tétje e magától értetődő léthelyzetből fakadó kérdésekben van. Az erről való gondolkodás a Közösség esetében irodalmi talajon áll, amely önmeghatározásában többet merít Illyés Gyula *Magyarok,* Karácsony Sándor *A magyar észjárás,* Babits Mihály *A magyar jellemről,* Szabó Zoltán *Szerelmes földrajz* és ehhez hasonló művek gondolatköréből, mint a tudományos kutatásokból. *Tessék elolvasni Györffy professzor*[14] *könyveit, tessék elolvasni Teleki Pál könyveit, Karácsony Sándor, Veres Péter, Kodolányi munkáit. Pontosan meg méltóztatik találni, hogy a mi ideológiánk részben ennek a visszhangja, részben azt is merem állítani, hogy az ő műveik sokszor a mi inspirációnkat tükrözik vissza* – mondta Donáth a Népbíróságon.[15]

Ehhez az irodalmi értelmezéshez való kötődés nem mellékes kérdés. Az 1920-as évek végétől ugyanis a nemzet fogalmának számos irodalmi ihletésű meghatározása látott napvilágot. Ezek az írások nem

a fajelmélet hatására népszerűvé váló témakör irodalmi megfogalmazásai vagy az új „nemzetértelmezési tendenciák" nyomán újragondolt fogalmi keretek, hanem éppen ellenkezőleg, a fajelméletekkel való tudatos szembehelyezkedés ihlette őket.

Ez megint csak nem magyar jelenség. A nemzet fogalmának zavarossá válása, amelynek talán legradikálisabb elfajulása a nácizmus volt, Európa minden országában arra késztette a szellemi élet nagyjait, hogy a nemzet fogalmáról gondolkodjanak, ahol az irodalmi műfaj mint gondolkodási keret önmagában már tudatos szembenállást jelentett az abszolút igazság igényével fellépő tudományos elmélettel, a fajelmélettel szemben. Egy példa erre Simone Weil. Ő, aki T. S. Eliot szavai szerint „egyszerre volt francia, zsidó és keresztény, s mindhárom a szó legteljesebb értelmében",[16] a nemzetről így írt 1943-ban Londonban, ahova a németek által megszállt Franciaországból menekült: *A nemzet már régóta egyedül tölti be a társadalmi közösségek emberrel szembeni küldetését, vagyis azt, hogy a jelenben biztosítsa a kapcsolatot a múlt és a jövő között. [...] És épp ebben a helyzetben, amikor csak a nemzet maradt meg nekünk, következett be annak villámgyors széthullása. [...] Annyi szégyent rejt magában, hogy inkább nem gondolunk rá, nem számolunk vele, és csak a jövőbeli talpra állásra gondolunk. [...] E kísértésnek engedni egyenlő a lélek tönkretételével; ezt kell elsősorban legyőzni. [...] Nem gondolunk az őseinkre, akik ötven éve vagy csak húsz vagy tíz évvel születésünk előtt haltak meg, sem azokra, akik ötven év múlva vagy akár húsz vagy tíz év múlva, halálunk után fognak megszületni. [...] A múlt elvesztése, legyen szó kollektív vagy egyéni múltról, az emberiség nagy tragédiája. [...] A patriotizmus a történelem kezdetétől mindig is létezett. [...] A szuverén nemzet szeretetét jelentette, mely nagymértékben azon alapult, hogy büszkeség volt hozzá tartozni. [...] A franciák nem tudnak máshoz hűségesek lenni, mint Franciaországhoz, és amikor egy pillanatra, 1940 júniusában szakították ezzel, kiderült, milyen borzalmas és szánalomra méltó egy olyan nép látványa, mely nem kötődik hűséggel semmihez.*[17]

A Közösség tehát ebből az irodalmi nézőpontból közelítette meg a kérdést, és nyitottan állt a nemzet számtalan meghatározása előtt. Ami azonban ebben a gondolkodásban a közösségi vonást jelentette, hogy a nemzet számára az ember egész sorsát meghatározó, és a közös sors vállalását jelentő érzelmi kötődés.

A nemzet a Közösség felfogásában tehát nem vér-, hanem sorsközösség. Egyik ideológiai vezetőként is számontartott tagja, Veress Gábor erről így írt 1940-ben Orbán Balázsról szóló tanulmányában: *Nem a vér teszi. Ha valaki végképp, visszavonhatatlanul elkötelezve magát a magyar sorsközösség egyeteméhez, ha valaki idegen sorsközösség iránt nem érez vonzalmat, vágyódást, magyar az, akármilyen összetételű legyen is vére. A magyarsághoz tartozás a fajelmélet minden tücskével-bogarával szemben csupán a magyar szolidaritás osztatlan kizárólagosságát, tehát minden idegen szolidaritás iránti közömbösség érzését követeli. Az a magyar, s mindenki magyar, aki ennek a követelménynek megfelel.*[18]

A sorsközösségként értelmezett nemzetfogalom magában rejti az asszimilációt is, ami ugyancsak eltér a fajelmélet álláspontjától. *Én a magyar néphez tartozónak azokat értem, akik a magyar népért dolgoznak és azért áldozatot hoznak. [...] Az idegen fajtájúakat nem lehetett kirekeszteni, ha asszimilálódnak – az is ebből folyik*[19] – mondta Kiss Károly, a Közösség vezetője a Népbíróságon. Az asszimiláció felé való nyitottságnak ellentmondani látszik, hogy a Közösség a tagfelvétel kritériumát a szülői származáshoz kötötte. Ezt a feltételt – ahogy erről már korábban is szó volt – kiindulási pontnak tekintették, de nem érvényesítették kizárólagosan.

De a kritérium létezett, és a Közösség szemléletét mégiscsak meghatározta. Ez a származási alapú korlátozás azonban nem a fajelméletekkel rokonítja a Közösséget, hanem az adott történelmi helyzetből levont következtetésekből fakad. A kihallgatások során e feltétel szükségességét többen is a Szabó Dezső által kifejtett ideológia mentén indokolták. Magyarországon – vélték – a kiegyezést követő modernizáció egy olyan középosztály megszületését eredményezte, amelynek tagjai „idegenből érkeztek". A „hagyományos magyar középosztály" önhi-

bájából nem vállalta a modern állam nyújtotta feladatokat. A társadalmi mobilitás feltételeinek hiányából adódóan az alsóbb rétegeknek pedig reményük sem lehetett arra, hogy első generációs értelmiségként tömegesen töltsék be ezeket a feladatköröket. Az új lehetőséggel azok a „bevándorlók" tudtak élni, akik már ismerték a modern hivatalnokrendszer és a kapitalista gazdaság mechanizmusait. A földrajzi és történelmi helyzetből adódóan az államapparátus betöltetlen pozíciói elsősorban a németséget, a gazdasági szféra pedig a zsidóságot vonzotta Magyarországra. Az így megszülető új középosztály tagjai pár évtized leforgása alatt asszimilálódtak, és már csak a gazdasági és hivatali életben betöltött szerepükből adódóan is a magyar társadalom befolyásos részét alkották. Az asszimilációjuk azonban – Szabó Dezső-i megközelítés szerint – nem volt teljes, elsősorban az úri rétegek viselkedésformáinak és mentalitásának átvételére szorítkozott, és hozzájuk hasonlóan a magyar társadalom széles rétegeinek problémái iránt érzéketlenül viseltettek.

Trianon következményei a kiszorítottság érzését a végletekig fokozták. A bürokráciának és a gazdaságnak a leszűkült keretek között kellett működnie, miközben a határon túlról nagy számban érkeztek értelmiségiek az összezsugorított Magyarországra. Az 1920 után kialakuló történelmi helyzet kiélezetté tette a középosztály magyar, valamint a főként német és zsidó származású rétegei közötti szembenállást. Ez a szembenállás a Közösség ideológiájában is kézzelfoghatóan jelen van. A származási kritériumok is elsősorban ennek a kiegyezés után érkező rétegnek a kiszűrését szolgálták. Tehát nem az ihlette, hogy nem hitt az asszimiláció lehetőségében, mint a fajelmélet hívei, hanem hogy úgy látta, a modern társadalom kialakulásának talaján a zsidóság és a németség asszimilációja nem zajlott le megfelelő módon, nem társult a magyar sorsközösséggel való valódi azonosulással. Ebből a meggyőződésből fakadt a Közösség soraiban érzékelhető antiszemitizmus is, ami karöltve jelent meg a német értelmiséggel szemben tanúsított fenntartásokkal. Ez az antiszemitizmus és germánfóbia – a fajelméletekkel ellentétben – nyíltan az érdekkülönbség és az idegenség érzésére hivatkozott, és nem valamiféle genetikailag kódolt degenerációra vagy alsóbbrendűségre. Ez nem igazolja a helyességét, de kijelöli azt a markáns különbséget, ami a fajelméletekhez köthető antiszemitizmustól és a faji politikától elválasztja. A megoldást nem a kitelepítésben, deportálásban, emberek kiirtásában, hanem a magyar nemzeti és társadalmi problémákkal való azonosulásban látta.

Ebből a hozzáállásból adódott, hogy felavattak közösségi tagnak német és zsidó származásúakat is, ha úgy ítélték meg, hogy öntudatos magyar emberként élik az életüket. A Közösség – ahogy erről már többször szó esett, és az elkövetkező fejezetekben részletesen kifejtem majd – szerepet vállalt a nácizmus elleni küzdelemben, és a tagok közül számosan részt vettek a zsidóság mentésében a vészkorszak idején.[20]

Viszony a Horthy-rendszerhez: állam helyett nép

A sorsközösség vállalása nemcsak az asszimiláció elfogadását jelenti, hanem – visszautalva az adyi értelemben vett faj szó használatára – a magyar társadalom legalsóbb rétegeivel való összetartozás tudatát is. Ebből a megközelítésből a nemzeti érdekek hathatósabb érvényesítése szociális program is egyben, amely a magyar társadalom perifériára szorult tagjainak a felemelését tűzi ki célul. A sorsközösségként értelmezett nemzetfogalom kapcsán is elmondható, hogy a Közösség jobb-bal kategória mentén történő besorolása csak erős feltételek mellett érvényes. Jobboldali a Közösség, amennyiben a nemzeti érdekek érvényesítésének előtérbe helyezését hangsúlyozza, de baloldali abban az értelemben, hogy mindezt a társadalom alsóbb rétegeinek felemelésében, érdekérvényesítésének megteremtésében látja. *A korábban kommunistának minősített Kodolányi János soha meg nem tagadta az ő baloldaliságát, élesen és kihívóan és dühösen a rendszer arcába vágja azt, hogy milyen a magyar parasztság helyzete, és hogy földreform kell és új értelmiség. De mindig abból indul ki, hogy „az én magyar népem"*[21] – jellemzi az irodalomtörténész Kristó Nagy István azt az írót, akit a Közösség saját ideológusának tekintett. Ezzel elérkeztünk egy újabb

vádponthoz, miszerint a Közösség jobboldali horthysta szervezet. Ez az értékelés a perben nagy hangsúlyt kapott, és mai napig erősen meghatározza a megítélését, de véleményem szerint nem állja meg a helyét.

A Közösség szervezeti szinten az 1920-as évek elejétől a német megszállásig működött Magyarországon. Ez az időbeli keret azonban nem jelentett a rendszer iránti elkötelezettséget, már csak azért sem, mert a Közösség nem az állam viszonylatában határozta meg magát, tehát célkitűzései között nem szerepelt sem annak megdöntése, sem mindenáron való fenntartása.

Az államtól független önértelmezés fontos, a szervezet jellegét meghatározó tényező. A Közösség a magyarság iránti elköteleződését nem azért nem kötötte az államhoz, mert az éppen regnáló elittel szemben fenntartásai lettek volna, vagy mert a polgárok egy része nem volt magyar származású, de nem függött össze azzal sem, hogy az államhatárok nem fedték a történelmi Magyarországot. Ez abból a lényegi különbségből fakadt, hogy a nemzet és az állam minőségében más jelenséget takar. *Az ország hatalom és birtoklás dolga: a haza szereteté, érzelemé* – foglalta össze Szabó Zoltán ezt a különbséget.[22] *Nehéz az államot pontosan definiálni. Sajnos azonban nem kételkedhetünk abban, hogy ez a szó reális entitást jelöl* – olvasható Weil már fentebb idézett *Begyökerezettség* című írásában.[23] Meglátása szerint az az elv, hogy maga az állam lett az „alattvalók" hűségének tárgya, Richelieu Franciaországában valósult meg először, az azóta eltelt évszázadok során az államnak ez a kiemelt státusa megkérdőjelezhetetlen tényezőjévé vált. Az állam pedig bürokrácia és célszerűség, kifelé és befelé is az erőviszonyok, az érdekek és ellenérdekek bonyolult logikai hálózata, ahol minden az okosság, az ügyeskedés, az érvényesülés függvénye, nagy bukások és nagy karrierek története. *Az állam hidegség, amit nem lehet szeretni*[24] – írja Weil. Az állam iránti hűség jegyében a „nemzet" szó jelentése is megváltozott. *Nem jelöli már a szuverén népet, hanem azon populációk összességét, amelyek elismerik ugyanazon állam fennhatóságát; nemzet tehát az állam által létrehozott építmény lett, és így dominálja az országot*[25] – folytatta gondolatmenetét Weil.

Az „államcentrikus" politikai keretek között a nemzet fogalma „államosítva" lett. Az állam azonban – Simone Weil meglátása szerint – nemcsak hogy nem jelöli, de nem is képviseli a szuverén népet, mert természetéből adódóan szisztematikusan és bürokratikusan mindent elnyom, ami a célszerűség keretei között nem értelmezhető és spontán módon születik. Weil szerint „mindezt azért, hogy elpusztítson mindent, ami szembehelyezkedhet az állammal".[26] Azok a nemzetek – véli Weil –, amelyeknek a hazafiságában nem marad más, csak az állam iránti odaadás, gyökértelenné válnak, holott a nemzet ősibb tartalma, a szuverén nép, a „begyökerezettséget" jelenti.[27]

A Közösséget éppen ez választja el az államtól. Ő a „szuverén népet" és a „begyökerezettséget" akarja életben tartani, és nem az államot. Hogy ezt az állam ellenében vagy az állam keretei között teszi-e, azt már a politikai rezsimek természete szabja meg. (A Horthy-rendszer keretei elviselték, a kommunista diktatúra nem tolerálta e törekvéseket.) Ebből fakadt, hogy amikor a Közösség a nemzeti függetlenség fontosságáról beszélt, akkor az nem csupán az állam függetlenségét jelentette, hanem az államtól való függetlenséget is, és egy olyan belső szuverenitást, ahol a társadalom minden tagja számára adott, hogy ne csak egy gazdasági és szellemi függési keretben értelmezhesse magát. A Közösség ezért tekintette feladatának, hogy a társadalom különböző önszerveződő erői mögé álljon, és maga is az önszerveződés jegyében működött. Ez a tevékenység ugyanakkor nem az állam ellenében zajlott, hiszen az állam maga a realitás, és a Közösség ezt a realitást elfogadta.

Tehát a meglévő politikai rendszer nyújtotta feltételekhez igazodva próbálta meg az általa képviselt elvekből a lehető legtöbbet érvényesíteni. Ez egyben a rendszerhez való alkalmazkodást is jelentette, de semmiképpen sem azt, hogy magát a Horthy-rendszert kívánta volna védelmezni. Sőt a korszakban fennálló politikai viszonyok között a magyarság sorsközösségként való meghatározása magában rejtett egy erősen ellenzéki hozzáállást. A sorsközösségben ugyanis kifejeződik a korszak politikai és társadalmi viszonyaival és azzal a gyakorlattal

való szembenállás, amely a társadalom alsóbb rétegeit nem kezelte teljes jogú polgárként (ahogy az a választási rendszerben és a földreform elmaradásában is tükröződött). Az ebből fakadó ellenzéki hozzáállás legalább annyira megnyilvánult a Közösség tevékenységében, mint a rendszer szabta feltételekhez való igazodás.

Tagjain keresztül a Közösség jelen volt a baloldali pártokban, a hivatalos politika részéről bizalmatlansággal kezelt vagy akár üldözött mozgalmakban és szerveződésekben. És ez nem arról szólt, hogy mint titkos társaság mindenhol jelen kívánt lenni, mindenhová be kívánt épülni, hogy élhessen a különböző szervezetek befolyásolásának lehetőségével. A szociális érzékenységként értelmezett baloldaliság a szellemiségének szerves részét jelentette. Ennek jegyében támogatott és szervezett be tagjai sorába baloldaliakat, és segített baloldali csoportosulásokat, függetlenül attól, hogy azok akár a rendszer radikális ellenzékét is jelenthették. Csak utalásszerűen, hogy érzékeltessem ez irányú tevékenységét, emelek ki néhány ezzel kapcsolatos törekvést.

A Magyar Közösség-i tagoknak kötelességévé tették, hogy a munkás és paraszti rétegeket védelmezzék a hivatalos intézményeknek és a munkaadóiknak való kiszolgáltatottságukban. Papp László a Magyar Ügyvédek Szervezeti Szövetségének ügyvezetője volt, és törvényszéki munkabíró, ha ő védett, a munkás nyerte a pert. Módszere az volt, hogy mielőtt megkezdődött a tárgyalás, kioktatta a munkásokat, majd a vállalat képviselőivel elhitette, hogy a bíró a munkás javára fog dönteni. Ezután majd mindig megegyeztek per nélkül. Ez közösségi tevékenység volt, munkást, parasztot védeni[28] – emlékezett vissza életinterjújában a kommunista Mélik Endre. Közösségen belül külön szervezeti keretbe osztották azokat a jogászokat, akik részt tudtak venni ebben a „szociális segítségnyújtásban". Az ő feladatuk volt, hogy figyeljék azokat az eseteket, amelyekben szükség lehet a segítségre, és hogy összegyűjtsék azokat a „szociálisan érzékeny" jogászokat, akikre számítani lehetett egy ilyen tevékenységben. Ebben a munkában játszott fontos szerepet Simándi Tamás és Erdődi Lajos. Mindkettőjük életútja szorosan összekapcsolódott a baloldali mozgalmakkal, ugyanakkor a Közösségnek is meghatározó tagjai voltak.

Simándi a Tanácsköztársaság időszakában a Vörös Hadsereg politikai oktatója volt. 1921-ben barátaival megalakította a kommunista mozgalommal szimpatizáló Szabadság asztaltársaságot, tagjaival 1925-ben részt vett az illegális kommunista párt fedését célzó *Magyar Szocialista Munkáspárt* létrehozásában. A Szovjetunió megtámadása után – jelentős részben közösségi tagokból – szervezte meg a *Szovjet-Oroszország Magyar Barátainak Társaságát* (SZOMBAT), amely a fegyveres ellenállásban is részt vett. Simándi a nyilas hatalomátvétel után a Gestapo börtönébe került, a barátai szabadították ki. 1945-ben az MKP tagja lett, majd 1946. november 23-ig a Népbíróságok Országos Tanácsának elnöke volt. A közösségi tevékenységéből kifolyólag zárták ki a pártból, és vesztette el az állását.[29]

A nép ügyvédjeként is emlegetett Erdődi Lajos ugyancsak nem nevezhető a Horthy-rendszer lelkes hívének, mint az egy 1929-es rendőrségi jelentésben olvasható (ekkor a Bartha Miklós Társaság főtitkára volt): *A Társaság frakciói közül az egyik radikális kommunista elemekből áll. [...] Ennek a frakciónak a vezetői: Erdődi Lajos dr., ügyvédjelölt, Könyves Tóth Kálmán tisztviselő, József Attila, a Népszava munkatársa, Lakatos Péter Pál és Illyés Gyula, a Nyugat munkatársa.*[30] Erdődi 1931-ben kezdett ügyvédi tevékenységbe Gyulán, eközben szociáldemokrata csoportokat szervezett, kapcsolatban állt az alföldi agrárszocialista mozgalmakkal és a mezőgazdasági munkásoknak tartott tanulószemináriumokat. 1933-ban perbe fogták az illegális kommunista Olt Károllyal együtt. Kéthavi fogházbüntetésre ítélték, a szegedi ügyvédi kamara kizárta soraiból, és eltiltották az ügyvédi gyakorlattól. Ezt követően is többször állt bíróság előtt kommunista szervezkedés vádjával. Megszakításokkal négy évet töltött internálótáborokban, és tíz évig volt rendőri felügyelet alatt. A háború alatt a nácizmus ellen agitált a szegényparasztság körében, és a németek elleni fegyveres felkelés egyik szervezője volt. 1944. május végén a Gestapo letartóztatta, a nagyváradi gettóba szállították, de – közösségi segítséggel – sike-



Simándi Tamás 1935 körül

rült kiszabadulnia. 1947-ben az összeesküvési perek kapcsán letartóztatták, de mint vádlottat nem szerepeltették, hanem átadták a szovjet állambiztonsági szerveknek. 1955-ben tért haza.[31]

A Közösségről kialakult egyoldalúan jobboldali képnek ugyancsak ellentmond az 1947-es letartóztatások összesítésekor készült államvédelmi jelentés, amely szerint a közösségi tagok között magas a Baloldali Blokk pártjaiban való részvétel aránya, a vidéki közösségi tagok

között a letartóztatások sok esetben a Parasztpárt, a szociáldemokrata párt, illetve a kommunista párt helyi vezetőit érintik. Debrecenben pontos kimutatás készült a közösségi tagok pártválasztásáról: a 45, pártba lépő közösségi tag közül egy volt kisgazda, három parasztpárti, három kommunista, 38 pedig szociáldemokrata.[32]

A perek egyikében – ahogy erről már szó volt – feltűnt Weisshaus Aladár. A sokat próbált, zsidó származású kommunista a Horthy-rendszerben több mint nyolc évet töltött börtönben, többek között Rákosi Mátyással együtt. Az összeesküvési perről szóló szakirodalom abban, hogy Weisshaus Aladár tevékenységét a Közösséggel összefüggésbe hozták, elsősorban a koncepció valóságtól való elrugaszkodottságának bizonyítékát látja. Ha a Közösséget politikai irányelvek mentén működő szervezetként definiáljuk, akkor Weisshaus Aladár valóban kakukktojás a per 229 vádlottja között. Ha azonban a Közösséget úgy értelmezzük, mint egy olyan szervezetet, amely a háttérből támogatni kíván minden törekvést, amely a magyarság érdekeire nézve hasznos lehet, akkor a két szervezet közötti kapcsolat már nem irreális. Már csak azért sem, mert a népmozgalom jellegénél fogva jelentett alternatívát a vonalas, szovjet érdekeket előtérbe helyező, osztályharcban gondolkodó kommunista pártpolitikának. Weisshaus mozgalma ugyanis nem osztályharcra, hanem társadalmi integrációra törekedett, ami nem állt távol a Közösségtől sem. *Az igazi népmozgalom nemcsak a pártmozgalomnál, de magánál a munkásmozgalomnál is több. [...] A törekvése abban áll, hogy a szűkre szabott párt- és frakciómozgalmakból egy hatalmas, a dolgozó magyar társadalom összes rétegeit felölelő népmozgalmat építsen ki*[33] – olvasható az *Új Szó*nak, a weisshausisták lapjának programadó írásában.

A Közösség tehát nem a baloldali eszmékkel állt szemben, de még a kommunizmussal sem feltétlenül. Weisshaus mozgalmának legaktívabb tagjait, akik egyben Weisshaus legközelebbi barátai is voltak, letartóztatták a közösségi perek kapcsán. Az ÁVO nyomozati anyagának összegzése alapján több tucat weisshausista kommunistáról derült ki, hogy a Közösség tagja volt.

Nem önmagában a kommunista eszme volt az, ami a Közösség szellemiségével összeegyeztethetetlen volt, hanem a szovjet érdekeknek való alárendeltség és az osztályharc ideológiája, amely a nemzeti érdekkel szemben az osztályérdeket helyezte előtérbe, és az elnyomott osztályok nemzeteken átívelő harcát hirdette. Forradalmi úton, harcban és konfrontálódásban képzelte el a társadalmi igazságosság megvalósulását. A Közösség felfogásában viszont a társadalmi különbségeket a közös nemzeti érdekre épülő együttműködés oldhatja fel, nem pedig az osztályok közötti harc.

A „cselekvők" titkos társasága

A Közösség jellegéhez tartozott, hogy titkos társaságként működött, és a konspiráció sajátos eszközeivel kívánta elérni céljait. Mit jelentett ez a Közösség működésére nézve, és milyen lehetőségeket rejtettek magukban e keretek?

A titkos társaságok fontos szerepet játszottak Magyarországon a két világháború közötti időszakban. *Létezett egy tucatnyi titkos, féltitkos és igen zárt, exkluzív tagsággal rendelkező társaság, melyek berkeiben dőlt el lényegében, hogy a vezető pozíciókat kikkel töltik be, hogyan állítják össze a kormányzópártot, kik indulhatnak képviselőként, kik lesznek az ispánok, alispánok, szolgabírók, csendőrparancsnokok, kik kerülhetnek be a kormányzó szűk tanácsadói körébe*[34] – emlékezett vissza az országgyűlési képviselő és államtitkár Mester Miklós, aki maga is a Közösség tagja volt. A titkos kapcsolatrendszerek fontossága adódott sok egyéb mellett a korszak sajátosan korlátozott demokratikus berendezkedéséből, a trianoni békediktátum kényszerű elfogadása mellett hirdetett revízió politikájából, a külpolitikai elszigeteltségből, a társadalmi viszonyokból.

Egy titkos társaság sem egyesületi, sem más formában nincs bejegyezve, nincs működési engedélye, így hivatalos formában nem létezik, a közélet nyílt színterein nem látható. Vannak közülük, amelyek e legális és formális jelenlét nélkül is vállalják létezésüket, de csak a beavatottak ismerhetik találkozóik tartalmát, tevékenységük jellegét. Így működött sok misztériumvallás, alkimista társaság, de bizonyos történelmi időszakokban a szabadkőművesség is, amikor a tagság és a szervezet létezése is nyílt titoknak számított.

Ugyanakkor legális, bejegyzett szervezeteknek is lehetnek olyan belépési feltételeik és exkluzív, befolyásos tagkörük, amely a titkos társasághoz hasonló jelleget kölcsönöz. Ilyennek írta le Mester Miklós a Nemzeti Kaszinót és az Országos Kaszinót, amelyek a társadalmi elit legfelsőbb köreinek találkozóhelyét jelentették, és köreikben döntöttek a legmagasabb pozíciókról, miniszteri, államtitkári kinevezésekről.[35]

A titkosság, az illegalitás sok esetben nem célirányosan választott szervezeti forma, hanem kényszer. A kommunista párt számára, de sok esetben a szélsőjobboldali pártok számára is, a korszakban fennálló politikai rendszer tette lehetetlenné a legális működést, a szervezet maga törekedett rá, hogy a nyílt színtéren, legalizált keretek között is megszerveződhessen.

A titkos társaságok között vannak terrorista, maffiajellegű szervezetek, amelyek céljaikat kifejezetten törvénytelen eszközökkel kívánják elérni. Tevékenységük, amely a bűnözés kategóriájába tartozik, kizárólag földalatti, illegális keretek között képzelhető el. Az összeesküvési perekben a Közösséget ilyen terrorista jellegű szervezetnek igyekeztek beállítani. Holott azokkal a titkos társaságokkal volt rokon, amelyek deklaráltan nem álltak szemben a törvényes keretekkel, és nem voltak olyan célkitűzéseik, amelyeket politikai vagy egyéb okok miatt a nyilvánosság színterein ne lehetne képviselni. A titkosság tehát nem kényszer volt, csupán eszköz, amely lehetőséget biztosított a legálisan is vállalható célok hatékonyabb érvényesítésére. Donáth György a Népbíróságon mondott beszédében például a penetrációt – vagyis a megbízható személyek kiválogatását és megfelelő állásba juttatását – nevezte meg olyan tevékenységként, ahol a titkos működés jobb lehetőségeket teremt, mint a nyilvános. A bizalmi embereken keresztül pedig a befolyásolás, az információk áramoltatása ugyancsak hatékonyabb, ha titkos formában zajlik. E lehetőségek – éppen azért, mert

titkosak – könnyen adtak alapot a misztifikálásra, de a törekvéseket inkább csak szervezettebbé, célirányosabbá tették, alapvetően nem terelték új irányba az eseményeket.

A korszak talán legbefolyásosabb, kiterjedt kapcsolatrendszerrel és társadalmi szervezetekre jelentős befolyással bíró titkos társasága az Etelközi Szövetség (EX) volt.[36] Az EX titkossága ugyancsak nem kényszerből fakadt. Sőt az Etelközi Szövetség nemcsak hogy nem állt szemben a fennálló hatalommal, hanem egyfajta háttérhatalmaként kifejezetten annak támogatására szerveződött. Már a Horthy-korszak politikai berendezkedésének megszilárdulásában is erőtényezőt jelentett, és az egész időszakban biztosította a rendszerhez hű apparátusi réteget. Az Országgyűlésben, a közigazgatásban, a bírói karban, a hadsereg tiszti karában is meglehetősen nagy számban voltak jelen a szövetség exponensei, és bizonyos pozíciók betöltésénél nélkülözhetetlen volt a megfelelő EX-es ajánlás.

A közhivatalok befolyásolása mellett a háttérből összefogó csúcsszervként koordinálta a korszak nagyszámú társadalmi szervezeteit, egyleteit. Nagy hangsúlyt helyezett az egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületekre, a Turul és Hungária Bajtársi Szövetségre és más diákszervezetek irányítására is. *Én sokáig nem tudtam, hogy a Turul mögött egy komoly hatalmi tényező áll. A szervezet, amiről szó van, az EX. Egy utazás alkalmával egy ilyen EX-es Turul-vezér kicsit italos állapotban elfecsegte ezt a kapcsolatot, azt gondolván, hogy én mint Turul-potentát szintén az EX tagja vagyok* – emlékezett vissza a közösségi tag Fitos Vilmos, aki többek között a Közösség támogatásával szállt szembe a Turul Szövetség rendszerhű irányvonalával 1941-ben.[37]

Az EX – Szabó Dezső megállapítása szerint – a titkos cimboraság jegyében működött, és rendszerhű háttérhatalomként szorosan összefonódott a napi politikával. Az eliten belüli erőviszonyok, törésvonalak és irányelvek az EX-en belül is tükröződtek. A kezdetben radikálisan irredenta és antiszemita hangsúlyok a bethleni konszolidáció időszakában lecsendesedtek. Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt – ő az egyik kulcsfigurája volt a szövetségnek – a német orientáció és a radikálisabb hangvétel hívei kerültek előtérbe. A szélsőjobboldalhoz és a hitleri politikához való viszony kapcsán megoszlott a tagság, de a vezetés alapvetően a német szövetség melletti végsőkig való kitartást képviselte. A nyilas hatalomátvétel sikerében a katonaságban és a közszférában jelen lévő EX-es háttér is szerepet játszott. Ugyanakkor a hozzá köthető személyek egy csoportja határozott németellenes álláspontot képviselt, és a kormányzót is támogatta a háborúból való kiugrás megszervezésében.[38] Az EX tehát a Horthy-korszak politikai rendszerének szülöttje, ideológiája és tevékenysége is annak függvénye, a rendszer összeomlása után elvesztette létjogosultságát és meg is szűnt.

Az az arculat, amit a Magyar Közösségről az összeesküvési perekben igyekeztek kialakítani, sok tekintetben emlékeztetett az Etelközi Szövetségre, holott a két szervezet között markáns a különbség. Az utóbbi a napi politika titkos vetületeként, felülről szerveződő pártszerű képződmény, és az államhoz köthető. *Koncepciójának csak azok számára volt értelme, akik vagy egyéni, vagy kollektív szempontból az ország urainak érezték magukat, vagy képesek voltak arra, hogy azokká legyenek*[39] – állapította meg Simone Weil, Richelieu politikájára vonatkoztatva szavait, amelyek az EX-re is tökéletesen illenek.

A Közösség, amely a két világháború közötti társadalmi és nemzeti problémák oldaláról közelítette meg a magyarság sorskérdéseit, alulról szerveződő titkos mozgalomként értelmezhető. És ebből az alulról szerveződő mozgalmi jellegéből fakadt, hogy hangsúlyozottan az önszerveződés jegyében működött. *Az egyes tagok egy pozícióba bekerülvén öntevékenységükkel voltak hivatva a közösségi elképzeléseket megvalósítani. [...] Ha valaki magáévá tette a Közösség alapelveit, természetesnek találtuk, hogy ebben a szellemben fog működni, minden külön felhívás nélkül*[40] – mondta az ÁVO-n tett vallomásában Kiss Károly. A gyakorlati cselekvés terén tehát semmiféle formaság nem kötötte a Közösség tagjait. Voltak bizonyos alapelvek, amelyeknek a követését elvárták, de a tagok kötelezően végrehajtandó feladatokat nem kaptak. Olyan személyt avattak fel, akit megbízható, magyarságában elkötelezett, a közösségért tenni akaró embernek láttak. Innentől azonban

egyéni lelkiismereti kérdésként kezelték, hogy ki, milyen formában kívánja „a magyarság ügyét" előmozdítani, a Közösség – elsősorban a kapcsolatrendszerén keresztül – csupán hátteret adott ehhez a tevékenységhez. Amikor a működését beszüntette, saját szóhasználata szerint álomba merült, és ébreszti magát, ha szervezeti szinten újraindul, de a szervezeti keretek nélkül is életben van. Ez a szóhasználat is utal arra, hogy nem ezek a keretek jelentik a Közösség működésének a feltételét, és éppen az öntevékenység okán nem.

Talán éppen ebből az öntevékeny és mozgalmi jellegből fakadt, hogy a Közösség a szervezeti kereteket és a működés formai szabályait még „ébrenléti állapotában" sem értelmezte dogmatikusan. Sok titkos társaság esetében a beavatási szertartásnak, az összejöveteleknek szigorúan szabályozott dramaturgiájuk, csak a beavatottak által értelmezhető szimbolikájuk van, a tagságnak külsőségekben is megnyilvánuló hierarchizált szintjei léteznek, és számos egyéb vonatkozásban megnyilvánul a társaság belső életének szabályozottsága. A Közösség esetében ilyennel nem találkozhatunk. Még a felavatási szertartásnak sem voltak szigorúan előírt keretei, az avató személyétől függött a ceremónia. Sőt az avatási szertartáson való részvételt sem tekintették a tagság feltételének. Ha valakivel bizalmasan közölték a Közösség létezését, az már elég volt ahhoz, hogy tagként tekintsenek rá.

Egy titkos társaságba a belépés nem személyes indíttatásból történik, ez a titkosság okán sem lehetséges. A tagokat meghatározott szempontok alapján kiszemelik és beszervezik. Ez önmagában ad e társaságoknak egy exkluzív jelleget és a tagság szempontjából egyfajta behatároltságot. Így volt ez a Közösség esetében: nemcsak a már sokat említett magyar származás jelentette a tagfelvétel kritériumát, a kiválasztott személynek – közösségi szóhasználattal élve – „cselekvő" embernek is kellett lennie.[41]

Hogy mit jelent a cselekvő ember, azt egy közösségi tag, Kádár Géza a vele készült interjúban egy játékfilmből vett jelenettel világította meg. A filmben a maffiafőnök az utódát arra oktatja, hogy egy területet milyen lépésekben kell befolyási övezetté tenni. Első lépésként

– tanácsolja a maffiafőnök – kukákat kell kitenni az útra úgy, hogy az már akadályozza a forgalmat, de még kikerülhető legyen. Meg kell figyelni, hogy kik azok, akik kiszállnak az autójukból, és a helyükre cipelik a kukát. Ezeket a személyeket kell szemmel tartani és kiiktatni a környék életéből. A kukát a helyükre cipelő emberek a cselekvő emberek. Ők azok a karakterek, akiket a maffia ki kíván iktatni, a Közösség pedig össze kíván gyűjteni, és háttérből támogatni igyekszik, hogy minél élesztőbben lehessenek jelen a közösségük életében. Kádár Géza szerint ez volt az oka annak, hogy a kommunista párt ezt a társaságot tette meg az első nagy koncepciós per vádlottjának, mert – utalva a filmre – ez jelentette a terület birtokbavételének első lépését.[42]

Egy olyan szervezet esetében, amilyen a Magyar Közösség – a legkülönfélébb politikai és világnézetű embereket gyűjt egybe –, a titkosságnak van még egy külön jelentősége. Nemcsak a külvilág előtt nem ismert az összetétele, de a Közösség egymás előtt sem fedi fel a tagjait. Egy nyilvános szervezetbe való belépés valamiféle közösségvállalást, az együvé tartozás nyilvánosság előtti vállalását is jelenti. Egy titkos társaságnál, amelynek a tagsága befelé is, kifelé is ismeretlen, ez nem artikulálódik ilyen formában. A Közösség ebből adódóan olyan egymással szemben álló személyeket is összekapcsolt és teremtette meg köztük áttételes formában az együttműködést, akik között a közélet vagy a politika nyílt színterein ez elképzelhetetlen lett volna. Így adódhatott, hogy például a zsidómentő Soos Géza és a zsidóság deportálásában felelős szerepet játszó Baky László államtitkár is tagja volt e társaságnak. (Azt is hozzá kell ehhez tenni, hogy Soos Géza a Közösség vezető személyisége volt, míg Baky a Közösség életében nem játszott jelentős szerepet.)

TITKOS SZERVEZET

A két világháború között szerveződő Magyar Közösséget feltehetően egy Erdélyből áttelepült értelmiségi csoport alapította, amely egy régi erdélyi titkos társaság hagyományait élesztette újjá. Szellemiségüket a trianoni döntés okozta sokk határozta meg, amely nemcsak a szülőföldjük elhagyására kényszerítette őket, de azt a szorongató érzést is jelentette, hogy az adott politikai keretek között a magyar államiság és a magyar kisebbség megmaradása is kérdésessé vált. A középosztály tagjaként szembesülve a trianoni Magyarország viszonyaival, úgy ítélték meg, hogy a „magyar faj" a középosztályon belül kisebbségben van, és mindemellett szervezetlen is. Ez indította őket arra, hogy a titkos társaságuk ne csupán az elcsatolt területekről menekülők érdekvédelmi szervezete legyen. Kezdetektől felkarolták az egyszerű sorból érkező értelmiségi fiatalokat, és így az áttelepült magyarok mellett mind több népi származású első generációs értelmiségi került a tagok közé.

A szervezéskor törekedtek arra, hogy országos kiterjedésű kapcsolatrendszerrel rendelkezzenek. Alapelv volt, hogy országos intézmények – mint a posta vagy a MÁV – dolgozói közé be kell épülni, mert az lehetővé teszi az országos méretű kapcsolattartást. Az 1930-as évek elejére már több százra volt tehető a Közösséghez tartozók száma. Ez a létszám – ha a konspirációs keretek között hatékonyan kívántak működni – szükségessé tette a megfelelő formák kialakítását.

Az első nagyobb átalakulás Rákosi Jenő postatiszt nevéhez fűződött, az ő szervezőmunkájának eredményeképpen az 1930-as évek elejére a zárt körű baráti asztaltársaságként működő Közösség jól szervezett titkos társasággá formálódott. Körvonalazódott a szervezeti felépítés, a tagfelvétel szabályrendszere, az avatási szertartás és a kiképzés. A titkos társaság a nyílt alapszabállyal működő Rákóczi Balatonfürdő Egyesületet választotta fedőszervnek. A hivatalosan balatonszepezdi telektulajdonosokat tömörítő egyesület fedésében zajlott az ekkor még Magyar Titkos Közösségnek nevezett társaság szervezéséhez szükséges adminisztráció és a titkos tagság nyilvántartása.

A tagok havonta egyszer találkoztak 10–15 fős asztaltársaságok formájában. Kezdetben minden asztaltársaságot Rákosi Jenő vezetett. Amikor a csoportok száma olyan nagyra nőtt, hogy egymaga már nem tudta ellátni ezt a feladatot, megkezdődött a csoportvezetők képzése, ők aztán havi rendszerességgel gyűltek össze, és itt kaptak eligazítást Rákosi Jenőtől. Ez a fórum lett később a Rákosi Jenő vezetésével szembeni elégedetlenség színtere. Az új csoportvezetők kritizálták a szervezeti felépítés tisztázatlanságát, hiszen Rákosi személyén kívül semmit nem tudtak a vezetőségről, ismeretlen volt előttük a társaság háttere, anyagi bázisa. 1938-ban vita kavarodott a tisztázatlan kérdések körül, ami az év nyarán szakadáshoz vezetett. Egy részük Rákosival maradt, és a Rákóczi Balatonfürdő Egyesület fedőszerv alatt működött tovább. A fürdőegyesület titkos vonala – Rákosi Jenő ÁVO-n tett vallomása szerint – egy-két éven belül szétszéledt, a fürdőegyesület legális formában egészen az 1947. januári feloszlatásáig működött.

Az elégedetlenkedők, akik főként a fiatalabb generációhoz tartoztak, új fedőszervet választottak: a legálisan működő Honszeretet társadalmi egyesületet. A Honszeretet 1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után alakult meg, alapítói közé tartozott Zadravecz István, Pekár Gyula, Rugonfalvi Kiss István, fővédnöke Horthy Miklós és József főherceg volt. Alapító okiratában a magyarság összefogását, a külföldre sza-

a feltételhez nem egy esetben maga a Közösség segítette hozzá a tagjelöltet a megfigyelés időszakában, a jelöltet ugyanis már külső emberként is támogatták.

A soraikba csak férfiakat szerveztek be, és – ahogy erről már korábban szó volt – a tagság feltételei közé tartozott a származási kritérium: apai ágon, valamint anyai nagyapai ágon való magyar származás. A házastárs származását nem vették figyelembe. Előfordult, hogy valakit sok szempontból megfelelőnek tartottak a tagságra, de bizonyos oknál fogva – magánéleti problémák, származási kritérium, zsarolhatóság stb. – nem javasolták felavatandó tagnak. Ilyenkor a szimpatizánsi körbe sorolták, a szervezet létezését nem tárták fel előtte és nem avatták fel taggá, de számontartották és támogatták.

Ha a jelölt beszervezése mellett döntöttek, meghívták az avatási ceremóniára, rendszerint azzal az indoklással, hogy alakulóban van egy társaság, és ebbe szeretnék bevonni. A Közösség létét – a titkosság jegyében – az avatási szertartás pillanatáig nem fedték fel.

Az avatásra magánlakáson vagy olyan társadalmi szervezetek helyiségeiben került sor, amelyek szoros kapcsolatban álltak a Közösséggel. Az avatási szertartásnak voltak bizonyos formaságai, például az esküt egy hosszabb avatóbeszéd előzte meg, de annak a tartalma is csak nagy vonalakban volt meghatározva, és konspiratív okokból volt rá szükség, ugyanis ha az avatandó személy a bevezető beszéd kapcsán bizonytalannak tűnt, akkor a konkrét fogadalomra nem került sor.[4]

Az avatás napjától a tagok a Közösség teljes jogú „polgárai" lettek. A szervezetből kilépni nem lehetett, a tagság egy életre szólt, bár a Vezértanács megvonhatta a bizalmat a tagoktól. Ha ez megtörtént, az illető az összejövetelekre nem kapott meghívást, és tevékenységét nem segítették tovább. Több tag Baky Lászlót hozta fel példának, akitől németbarát politikája folytán a Közösség elhatárolódott.

A tagok között nem volt alá-fölé rendeltség, mindenkit egyenrangúnak tekintettek, egymást testvérnek szólították, és tegeződtek. A különböző pozíciók nem nagyobb döntési jogkört, hanem a szervezeti feladatokat jelölték ki. A vezetőket a Közösség szolgáinak nevezték.

Ahogy már korábban említettem, tag lehetett valaki avatási szertartás nélkül is. A ceremónia elmaradása nem alacsonyabb bizalmi fokot jelölt, sok esetben kényszerhelyzetből fakadt. A német megszállás alatt például az új tagokat mind avatás nélkül szervezték be. De azon tagok esetében is elhagyták az avatási ceremóniát, akiket nem kívántak bevonni a Közösség szervezeti életébe. Ebben ugyancsak nem a bizalmatlanság játszott szerepet, sokkal inkább konspirációs vagy gyakorlati megfontolások. Sőt az ilyen „külső" tagok sokszor a legbizalmasabb körhöz tartoztak, és a legfontosabb kapcsolatokat jelentették. A nagyon elfoglalt személyeket például nem kívánták terhelni a szervezet életében való időigényes elfoglaltsággal, de a Közösség munkájában számítottak rájuk, támogatták, ahol tudták, vagy igénybe vették a segítségét. Zsindely Ferenc államtitkár például nagyon fontos bizalmi kapcsolatot jelentett, és a legmagasabb körökig elérő segítséget tudott nyújtani. Az egyik legfontosabb ember volt anélkül, hogy avatáson vagy közösségi összejövetelen valaha részt vett volna. A magas beosztásban lévő, prominens embereket nemcsak elfoglaltságuk miatt, hanem azért sem szervezték be szívesen, mert kellemetlenséget is okozhatott nekik a titkos társasági tagság. Dálnoki Veress Lajos saját bevallása szerint 1930 óta tudott a társaságról, de amíg magas katonai rangot töltött be, jobbnak találta ő maga is és a vezetőség is, ha nem avatják taggá, nehogy kompromittálja e titkos társaságban való részvétele.[5] A háború után azonban, miután a magas katonai beosztása megszűnt, megrendezték az avatási szertartását.

A Közösség – még ha a politikai élet prominens személyiségeit csak a legritkább esetben szervezték is be – igyekezett befolyást gyakorolni a közélet fontos résztvevőire, és tevékenységüket rendszeresen minősítette. Értékelték például az 1945-ös országgyűlés képviselőit is. *A közösségi ideológia szempontjából magától értetődő volt, hogy ezt a munkát el kellett végezni, mint ahogy a régebbi országgyűlés összegyűlte után is elvégeztük*[6] – vallotta Donáth György az ÁVO-n, ahol ez a tevékenység az összeesküvés egyik bizonyítékának számított. Kiválasztották azokat is, akiknek a környezetében fontos volt, hogy legyen

emberük. Szabados Mihály statisztikus, aki a miniszterelnökségre elhelyezett kapcsolat volt, erre így emlékezett vissza: *A Magyar Közösség céljainak megvalósítása érdekében a rátermett és jól felkészült tagjait, kipróbált embereit minisztériumokba és közigazgatási hatóságokhoz, katonatisztek, egyházi személyek körébe igyekezett beépíteni.*[7] A Közösség tehát a legmagasabb szinten elsősorban közvetett úton próbált befolyást szerezni. *A miniszterelnökségen olyan munkába építettek be* – folytatta visszaemlékezését Szabados Mihály –, *hogy a miniszterelnöknek terjesztendő problémákban érvényesüljön a Magyar Közösség elve. A két miniszterelnök, előbb Bárdossy, utána Kállay elfogadta a sugalmazást, több esetben.*[8] Ravasz László körül például Bereczky Albertre tekintettek úgy, mint saját emberükre. A háború után sikerült elérni, hogy Kovács Béla, Nagy Ferenc, Tildy Zoltán, Pfeiffer Zoltán személyi titkárai a közösségi vonalhoz közel álló személyek legyenek (Göncz Árpád, Kapócs Ferenc, Kádár Géza, Babos Ferenc).[9] A „befolyás alatt tartott személyek" is bekerültek a nyilvántartásba – nem a tagsághoz, hanem a szimpatizánsi körbe sorolva.

Szabó Dezső, Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter, Karácsony Sándor, Bartók Béla, Kodály Zoltán és mások esetében, akik a Közösség szemében a legfontosabb szellemi muníciót jelentették, ugyancsak nem törekedtek a taggá való beszervezésre. Olyan személyként tekintettek rájuk, akiknek szellemisége önmagában ható tényező volt. Őket is nyilvántartották, és a szimpatizánsi körbe sorolva, ahol tudták, támogatták a munkájukat. A Közösség nagy hangsúlyt helyezett a szellemi élet befolyásolására, ez azonban nem az irányadó szereplőinek, hanem a gyakorlati kereteinek a befolyásolását jelentette. Ennek ellenére számos művész és tudós volt felavatott tag, de csak azokat a művészeket szervezték be, akik vállalták, hogy részt vesznek a szervezet életében. Így lett a Közösség meghatározó tagja például Kodolányi János.

A társaság létszámáról megoszlanak a vélemények. A vezetők – a szimpatizánsi kör figyelembevétele nélkül – 3000 fő körüli tagságról beszéltek, a perek lezajlása után a statisztikákban már 4000–5000-re tették a tagok számát, hangsúlyozva, hogy „hiányos a jelenlegi felderítésünk, mivel mintegy 1000–1200 volt Magyar Közösség-tagról van konkrétan tudomásunk".[10] Ez a névsor, bár nem teljes, de reprezentatív, és mivel az államvédelem ennek alapján pontos kimutatásokat és statisztikákat készített, a tagok összetételéről szemléletes és hiteles képet ad.[11]

A tagság 80 százalékban értelmiségiekből állt. Jelentős részük első generációs értelmiségi volt. 60 százalék egyetemet vagy főiskolát végzett, a munkások aránya öt százalék körülire tehető, a parasztság gyakorlatilag nem képviseltette magát. Az arisztokrácia és a gazdasági elit ugyancsak alulreprezentált volt, az arányuk nem érte el a 2 százalékot sem. A legtöbben minisztériumokban, közhivatalokban, pénz- és hitelintézetekben dolgoztak. Az ÁVO-n készült összesítés szerint a MÁV, a Beszkárt, az Elektromos Művek, a Fővárosi Gázművek, a Vámhivatal, az Országos Statisztikai Hivatal, a MÁVAG irányításában csúcsvezetői szinten négy-öt, középvezetői szinten pedig akár ötven fölött is lehetett a tagok száma.[12] Az összesítés az intézmények közül kiemeli a MÁV-ot, a MÁVAG-ot és a Vámhivatalt abból a szempontból, hogy ezen intézmények irányításában különösen érvényesülni tudott a közösségi jelenlét. (Ez nem független attól a korábban már említett szervezési alapelvtől, hogy a kezdetektől hangsúlyos volt az országos hálózattal bíró intézményekbe való beépülés.) Lényegében az összes jelentős állami intézmény vezetőségében lehetett találni közösségi tagokat, mint ahogy az egyetemek tanszékein és a tudományos életben is nagy számban voltak jelen.

A tagság több mint 70 százaléka Budapesten élt. A Közösség országos kiterjedésével kapcsolatban ugyanakkor már egy 1959-ben készült jelentés megállapította: *Országunknak egyetlen megyéje sincs, ahol ne lenne MK-i tag. [...] Legnagyobb tömegben a megyeszékhelyeken helyezkednek el, de általában a megyének egy jelentősebb helysége sincs, ahol MK-i tag ne lenne, akármilyen kis számban.*[13] A legtöbb közösségi csoport Hajdú-Bihar megyében és Vas megyében működött, a legkevesebb Nógrádban.

A tagokat (beleértve a jelölteket, a szimpatizánsi kört, a felavatottakat és a fel nem avatottakat) a Honszeretet egyesület tagnévsorában

használt titkos kódok segítségével tartották nyilván. A jellemzésük pedig a Közösség által fenntartott folyóiratok, a *Magyar Élet* és a *Magyar Út* előfizetői listáinak fedésében történt.

Családok, sátrak, hadak

A frissen felavatott tagok hat–nyolc hónapos kiképzésen vettek részt, amely egy úgynevezett kiképzőcsalád keretei között zajlott. A kiképzőcsaládnak vezetője nem volt, a tagok szemináriumszerű előadásokat hallgattak, alkalmanként más és más előadótól. Ez a tanfolyam az „ideológiai nevelésen" túl megismertette velük a konspirációs szabályokat és a közösségi élet gyakorlati teendőit. A kiképzésen részletes megbeszélés folyt arról, hogy milyen szempontok az irányadók új tagok beszervezésénél vagy egy társadalmi szervezetbe való beépülésnél. A szervezet felépítésébe és a tagság összetételébe azonban sem a kiképzésen, sem a későbbiek során nem nyerhettek betekintést, kizárólag a szűk vezetőség látta át a társaság működését és felépítését. A tanfolyamot a fent bemutatott gyakorlati jellege mellett önismereti képzésnek tekintették. Ennek jegyében pszichológiai előadásokat tartottak emberismeretről, a közösségek dinamikájáról és a közösségi ember jellemzéséről.

A kiképzések színvonaláról eltérőek voltak a vélemények. Az ÁVO-n zajló kihallgatások alatt a közösségi tagok közül többen is kijelentették, hogy egész életükre hatással volt a tanfolyam élménye. *Egy életre szóló küldetéstudatot tudatosított bennünk, és azt az erős összetartást, amit minden közösségi összejövetelen közvetítettek felénk* – mondta Horváth Gyula a Népbíróságon.[14] A tagság körében érzékelhető erős elköteleződést az ÁVO-jelentések is megfogalmazták. Ennek egyik példája, hogy a börtönben az 1947-es kihallgatások során többen nem voltak hajlandók beszélni a Közösségről, csak miután levezették őket Kiss Károlyhoz, aki feloldotta őket a titoksértés alól.[15]

Sokan viszont kritizálták a tanfolyam színvonalát, és általában a Közösség belső anyagainak „üres fennköltségét". *Csapnivalónak tartottam, közhelyek és szólamok unalmas sorolgatásának* – emlékezett vissza Gombos Gyula a tanfolyamon szerzett benyomásaira.[16] A többek által megfogalmazott kritikák hatására kérték fel Kodolányi Jánost, szervezzen egy kört a Közösség író tagjaiból, hogy a közösségi anyagok minőségét javítsák.

A kiképzés végeztével a tagok beosztást nyertek egy családba, amely a további munka keretét jelentette. A Magyar Testvéri Közösség a szervezeti felépítésében az ősi magyar hagyományokat vette alapul. Így lett a legkisebb szervezeti egység a család; a családok nemzetségbe, azok hadakba, a hadak pedig törzsekbe tömörültek. Az ősmagyar társadalomszerkezet követésével nem csupán a kultúrájuk előtt kívántak tisztelegni, hanem a közösségről alkotott felfogásuk tükröződött benne. E családokra épülő társadalomszerkezet ugyanis nem az egyes ember feladatköre és döntési jogköre alapján felálló hierarchikus elrendeződésre épül, hanem kisebb, egymás felé nyitott, de önmagában megálló autonóm egységekre, ahol sem a közösségek között, sem a közösségen belül nincsen klasszikus értelemben vett alá-fölé rendeltség.[17]

A családoknak két formájuk létezett aszerint, hogy a Közösség életében milyen feladatot láttak el. Munkacsaládoknak nevezték azokat, amelyek a szervezet működésében és gyakorlati tevékenységében nyújtottak segítséget, a sátorcsaládok pedig szakmák vagy érdeklődési, tevékenységi kör szerint csoportosultak.

Miután a munkacsaládok a Közösség működtetésében játszottak szerepet, az itteni szerepvállalás nagyobb betekintést nyújtott a szervezet belső életébe, és elfoglaltságban is több időt igényelt. Ezért ide a legmegbízhatóbbnak és legelkötelezettebbnek tűnő tagokat osztották be. A munkacsaládokat két nagy had fogta egybe: a tagszervezést, az avatást, a kiképzést, a tagok figyelemmel kísérését végző Kiképző Had és a közösségi adminisztrációért felelős Központi Iroda.

A Kiképző Had a kiképzéshez kapcsolódó feladatokon túl a családok működését hangolta össze, keretei között a következő családok működtek: ellenőrző, avató, előadó, előadóképző, szellemi előkészítő, szószóló, ügykezelő.

A szervezés kapcsán említettem, hogy a tagnak kiszemelteket a Közösség megfigyelte. Ezt a munkát az ellenőrző családok végezték. Tagjai kiképzést kaptak a megfigyelés általános szabályairól, technikáiról, és ennek alapján dolgozták ki és hajtották végre a jelöltek ellenőrzését. Feladatkörük azonban nem merült ki ennyiben. A beszervezett tagok jellemzése is folyamatosan zajlott. A tagokkal kapcsolatos mindenféle információ az ellenőrző családokhoz futott be, és ezeket ők rendszerezték a fentebb említett folyóiratok fedésében. Személyi kérdésekben általában az ellenőrző családok tettek javaslatokat, és a kiképzett tagokat is ők osztották be a családokba, és a családfői, nemzetségfői tisztségekbe is ők ajánlották a személyeket. A vezetőség, amelynek minden személyi kérdésben döntési jogköre volt, e beterjesztett javaslatok alapján döntött.

Az avató családból csak egy létezett, és tagjának lenni megtiszteltetésnek számított, e tisztséget betöltőket pedig a Közösség szellemi vezetőinek tekintették. Az avató családban a részvétel csak „mellékmegbízatás" volt, tagjai ugyanis e beosztásukat általában a Közösségben végzett egyéb munkájuk elismeréseként kapták.

Az előadó családok tagjai többnyire emberi közösségekkel foglalkozó szakemberek voltak: tanárok, papok, lelkészek, pszichológusok, pszichiáterek. A feladatuk elsősorban a kiképző előadások tematikájának kidolgozása és az előadások megtartása volt, valamint azoknak a tagoknak a továbbképzése, akik külön tudást igénylő feladatokat kaptak, mint például a családfők, a szószólók, az ellenőrzők. A kiképzések kidolgozásánál szempont volt, hogy a képzéseket az adott csoport igényeihez szabják. A kiképző előadások esetében külön tematikai rendjük volt például a munkásoknak, a mérnököknek, a humán értelmiségieknek vagy a sportolóknak. Munkájuk során szorosan együttműködtek az előadóképző családokkal. Az előadóképző családok tagjai a kommunikáció és a retorika terén voltak járatosak, és ők képezték ki azokat a tagokat, akiknek a feladatukból adódóan gyakran kellett előadásokat tartaniuk.

A szellemi előkészítő családok – amelyek nemzetségfője az avató tisztséget is betöltő Fáy Aladár volt – feladatkörébe tartozott a *Faji Életbölcselet* (FÉB-anyag) címen kiadott havi tájékoztatók összeállítása. A FÉB-anyag azokat a javaslatokat, gondolatokat, kérdéseket tartalmazta, amelyeket a tagság – elsősorban a szószólókon keresztül – felvetett. Emellett értékelték az aktuális politikai eseményeket, a közélet történéseit. Kritikus történelmi pillanatokban a FÉB-anyagok tudatták a tagokkal, hogy a Közösség mint szervezet hogyan folytatja útját.

A szellemi előkészítő családok körkérdéseket is intéztek a tagsághoz. Kikérték a tagok véleményét szellemi, társadalmi kérdésekben. Dolgozatokat kértek például a magyarországi munkáskérdés elemzéséről és javaslatokat a munkások képzési anyagának tematikájára vonatkozóan. Ugyancsak körkérdés formájában kértek véleményt a kiképzésről, de olyan aktuális kérdésekről is, hogy a visszacsatolt vagy a határon túli területeken a Közösség megkezdje-e a tagszervezést.

A szószóló családok a Közösség életében az egyik legfontosabb szerepet töltötték be. A konspiráció és titoktartás keretei között ők teremtették meg a kapcsolatot a Közösség családjai és különböző csoportjai között. Tagjaik bizalmi és speciális feladatukból adódóan külön kiképzésen vettek részt. Itt elsősorban szervezetelméletről és emberismeretről szóló előadásokat hallgattak, valamint retorikai képzést kaptak. Miután a tagok nem tudhattak sem egymásról, sem a vezetőségről, szükség volt egy összekötőre, aki közvetítette az instrukciókat, a tagság véleményét, kéréseit. Ezt a feladatot látták el a szószólók. Minden családi összejövetelen részt vett egy szószóló, aki a „hivatalos" Közösséget képviselte. Ő hozta magával az aktuális FÉB-anyagot, a szellemi előkészítő család körkérdéseit és a különböző kéréseket. Ha valaki például munkát keresett vagy szakmai-személyi kérdésekben tanácsot kért, akkor a szószólókon keresztül ez minden közösségi taghoz eljutott. A szószólók feladata volt ezen túl, hogy a családfőkről és a családokról kialakult benyomásaikat alkalmanként összefoglalják és eljuttassák az ellenőrző családokhoz.

Az ügykezelő családok kezelték a tagoktól beérkező kéréseket, rendszerezték, majd családokra szabottan állították össze azt a kérés listát, amelyet a szószóló a FÉB-anyag mellett a családi összejövetelre magával vitt.

A munkacsaládok másik csoportja a Központi Iroda volt. Míg a Kiképző Had a Közösség belső életét koordinálta, addig az Iroda a gyakorlati feladatokkal és az adminisztrációjával foglalkozott, és intézte a Közösség külvilághoz kapcsolódó ügyeit.

A Közösség mind a tagszervezés, mind pedig a magyar szellemi élet befolyásolása szempontjából nagy jelentőséget tulajdonított a társadalmi szervezeteknek, amelyek figyelemmel követése a külmozgalmi családok feladata volt. A feladat súlyát jelzi, hogy a Kiképző Hadon belül nemzetségbe tömörülő külmozgalmi családok igen gyorsan külön haddá nőtték ki magukat.

A külmozgalmi családok nyilvántartást vezettek a Magyarországon működő társaságokról, egyesületekről, egyletekről, értékelték azok jellegét, tagságuk összetételét. Ha egy szervezet fontosnak tűnt, beléptették egy-két tagjukat. Az öntevékenység mint alapelv itt is érvényesült. A belépésre olyan személyeket kértek fel, akik a Közösségtől függetlenül is indíttatást éreztek arra, hogy tagok legyenek az adott szervezetben. Utasításokat nem kaptak, saját meggyőződésük szerint tevékenykedtek. Még egy 1960-ban készült belső használatú belügyi tanulmány is elismerte, hogy a Közösség a szervezetekre nem direkt módon gyakorolt befolyást: *Helytelenítették a befolyásolás azon formáit, amelyek ellenségeskedés szítására, a jogállamiság elveivel összeegyeztethetetlen módszerek alkalmazására vagy direkt módon az irányítás átvételére irányultak.*[18] A beépült tagok feladata kizárólag a szervezetben működő személyek figyelése, a lehetséges tagok kiválasztása, valamint a magyarság szempontjából pozitívnak ítélt tendenciák támogatása, erősítése volt.

Meghatározó jelenlétet és sok esetben a vezetőségben is jelentős befolyást sikerült elérni számos szervezetben, köztük a Nemzetpolitikai Társaságban, a Bartha Miklós Társaságban, az Egészségpolitikai Társaságban, az Erdélyi Férfiak Egyesületében, a Gazdaságpolitikai Társaságban, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületben, a Soli Deo Gloria Református Diákszövetségben, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségében, a Széchenyi Szövetségben, a Keresztény Ifjúsági Egyesületben, és volt befolyása a Közösségnek a Katolikus Legényegyletben is.

Közösségi szervezés eredményeképpen született az Egyesületközi Együttműködés (EKE). Elnöke Donáth György volt, főtitkára a külmozgalmi családok nemzetségfője, Bende István, és a tagszervezetek küldötteiből álló intézőbizottságok tagjai is jórészt közösségiek voltak. Donáth indoklása szerint a magyar közélet egyik válságjelensége hívta életre az EKE-t; olyan mértékű volt az egyesületekből a túlkínálat, ami már átláthatatlanná tette a működésüket. *Ez a túltengés önmagában véve is komolytalan [...] mindezeken túl lehetetlenné teszi azt a komoly társadalmi munkát, amelyre mégis szükség van* – érvelt Donáth. Szavai szerint „egynéhány egyesület és a történetesen élükön álló szűkebb baráti kör" (valójában egy közösségi társaság) összehangolta működését Egyesületközi Bizottság néven, szándékoltan azzal a céllal, hogy a fenti jelenség orvoslására egy működő modellt próbáljanak kidolgozni.[19] Bő egyévi együttműködés után lefektették a működési kereteket, majd 1938 szeptemberében 12 egyesület csatlakozásával megalakították az Egyesületközi Együttműködést, és 1941 nyarára már 21 tagot számlált.[20] Ez megközelítőleg húszezer ember összefogását jelentette.[21] Az EKE nem alapszabályszerű csúcsszervként működött, kizárólag az együttműködés kereteit biztosította a tagszervezetek autonómiáját tiszteletben tartva. Fő feladatának a közös rendezvények megszervezését tekintette, és ezen a területen szép sikereket mondhatott magáénak. Az első rendezvényük az első bécsi döntést követően a Felvidék történelmi, politikai és néprajzi adottságait járta körbe, de rendeztek előadásokat a kormányzói jogkör reformjáról, a földreform kérdéséről, a történelem és a művészet számos vonatkozásáról. Igyekeztek elérni, hogy az EKE rendezvényein a legmagasabb körök is

részt vegyenek. Vass Elek földreform kérdéseiről tartott előadásán például egy miniszter, öt államtitkár és egy tucatnyi országgyűlési képviselő jelent meg.[22] Az EKE legnagyobb hatású szervezése a korszak szellemi életének meghatározó eseménye, az *Él az Örök Magyar Szellem* címen tartott irodalmi estek életre hívása volt. 1942-ben az operaházban Darvas József, Veres Péter, Németh László, Kodolányi János tartott előadást, Kodály vezényelte Psalmus Hungaricusát, neves színészek szavalták Illyés Gyula és József Attila verseit, Kodály- és Bartók-műveket adtak elő.[23]

A rendezvényszervezéssel megbízott családok lényegében a külmozgalmi családoknak adtak háttérsegítséget, de a feladat fontossága okán külön nemzetségbe szervezték őket.

A Közösség sok esetben felkarolt olyan eseményeket, amelyek a hivatalos politika rosszallását váltották ki. A rendezvények szervezésére szakosodott családok feladatához tartozott a hivatalos engedélyek kijárásának megszervezése is. Donáth György (ennek a nemzetségnek volt a tagja) említette is utolsó szó jogán mondott beszédében, hogy több alkalommal is közbenjárt engedélyeztetések ügyében, sőt az is előfordult, hogy személyesen a belügyminiszternél, Keresztes-Fischer Ferencnél tudta csak elérni, hogy a szervezésre rábólintsanak. De a vallás- és közoktatásügyi államtitkár Zsindely Ferencre is számíthattak ilyen esetekben. Kristó Nagy István *50 évvel a szárszói találkozó után* címen írt visszaemlékezésében említette, hogy az 1943-as szárszói konferencia kormányzati engedélyezése is főként a Magyar Közösség tagjainak közbenjárására történt.[24]

A közösségi háttérrel szerveződő Magyar Irodalompártoló Társaság ügyeinek intézését is a rendezvényekért felelős családok látták el. A társaság 1943-ban alakult és a Honszeretet szárnyai alatt működött. A szükséges anyagi alapot a társaság tagjainak (akik javarészt közösségi tagok is voltak) havonta befizetett hozzájárulásából, közösségi tagdíjakból és különböző felajánlásokból teremtették meg. 1943-ban és 1944-ben (a háborús események okán maradt félbe a tevékenysége) a Baumgarten-díjhoz hasonlóan, éves díjazásban részesített számos írót, kivétel nélkül

a népi tábor tagjait. A tízezer pengős fődíjat 1943-ban Szabó Dezsőnek ítélték, 1944-ben pedig a közösségi tag László Gyulának, *A honfoglaló magyar nép élete* című munkájáért.

Közösségi háttérrel látott napvilágot az országos jelentőségű, tízezer példányban megjelenő *Magyar Élet* folyóirat és az ötezer példányt meghaladó *Magyar Út* című hetilap, ugyancsak közösségi segítséggel jelent meg a debreceni *Tiszántúl* és a kecskeméti *Hajnalodik*.[25] A Közösség e folyóiratok számára nemcsak az anyagi hátteret, de stabil olvasói kört is garantált, sőt megszervezte a terjesztést és a lapkiadáshoz szükséges egyéb munkálatokat. Ez a folyóiratok szervezésével megbízott családok feladata volt.[26] A főszerkesztőket és a felelős szerkesztőket a Közösség választotta ki, őket az esetek többségében be is szervezték a tagok közé. A szerkesztőség munkatársainak és a szerzőknek a kiválasztását azonban már a főszerkesztőkre bízták, de ha valakit nem tartottak megfelelőnek, kifogást emeltek az illetővel szemben. A főszerkesztők a munkájukhoz szabad kezet kaptak, de a közösségi felügyelet érvényesült. A családok az újságok ellenőrzését is ellátták: a számokat – sokszor még a megjelenés előtt – külön-külön minősítették, rendszeresen készítettek átfogó értékeléseket az újságok színvonaláról, összeállították a Közösség számára fontos szempontokat, és elvárták, hogy azok az újságok írásaiban visszaköszönjenek. Az értékelésekhez gyakran a tagok véleményét is kikérték körkérdések formájában.

Ezek a folyóiratok, mivel a Közösség minden tagjához eljutottak, fontos szerepet töltöttek be a társaság szellemiségének kialakulásában, hiszen a sokfelől érkezett tagság véleményét valamiképpen egy irányba terelte.

A Közösség a szükséges költségeket – önfenntartásra, szervezetek támogatására, újságok működtetésére – nemcsak a tagok által befizetett összegekből finanszírozta, hanem maga is alapított gazdasági vállalkozásokat, amelyeknek az ügyeivel külön erre a feladatra szakosodott gazdasági családok foglalkoztak. A tagdíjakból – ami a tagok fizetésének a 2 százalékát jelentette – befolyt összeg felét az ügyne-

vezett közösségi alapba helyezték. Ez jelentette a tőkealapot a vállalkozások létesítésére, mint például a Püski Sándor által alapított Jövő Nyomdaszövetkezetben való részesedés megvásárlására.[27] De közösségi tőkével hozták létre a Turul Könyv- és Lapterjesztő Kft.-t vagy a Bolyai Akadémia könyvkiadót. Egy 1943-as, Kiss Károlytól származó feljegyzés szerint a legnagyobb bevétel a nyomdákhoz kapcsolódó vállalkozásokból származott.[28]

A fent említettek mellett a Közösségnek számos egyéb gazdasági vállalkozása volt. Különböző ügynökségek, irodák, szövetkezetek működtek közösségi tőkével és alkalmazottakkal. Jól példázza, mennyire általános volt ez a tevékenység, hogy már a háborút követő első közösségi találkozások alkalmával – amikor még megoldatlan volt az átjárás Buda és Pest között – felmerült egy gazdasági vállalkozás szervezése. *Megbeszélésünk eredményeképpen egy szövetkezetet is létrehoztunk. Megalakítottuk a Boglya Termelő és Értékesítő Szövetkezetet, amely egy-két tag kivételével magyar közösségi tagból állt, és jelenleg is működik* – emlékezett vissza Péter Ernő az ávo-n tett vallomásában.[29]

Ugyancsak 1945 után hoztak létre egy kereskedelmi ügynökséget. *Nem tagadom, az irodának olyan célja volt, hogy lehetőleg elsősorban közösségi embereket támogassunk ezen a vállalkozáson keresztül. [...] A további cél az volt, hogy amennyiben a mi javadalmazásunkon felül tiszta jövedelmünk marad, abból a Közösség gazdasági vonatkozású kiadásaihoz hozzájáruljunk, továbbá hogy további közösségi tagok, illetve más magyar emberek segítségére legyünk* – vallotta az ávo-n az iroda egyik szervezője, Bálint Sándor. Kereskedelmi Iroda néven a vállalkozás meg is kezdte működését, és az összeesküvési ügy kirobbanásáig sikeresen bonyolított le ingatlan- és egyéb üzleteket.[30]

Segítő szolgálatnak hívták a karitatív feladatokat végző családokat. A tagok egymásnak nyújtott segítségének megszervezése – ahogy korábban már szó esett róla – a Kiképző Had feladatkörébe tartozott, a segítő szolgálat viszont nem közösségi, hanem „össztársadalmi" szinten látott el karitatív és érdekvédő feladatokat, támogatott vagy épült be jótékonysági szervezetekbe.

Közösségi háttérrel szerveződött és működött a Sokgyermekes Magyar Anyák Országos Szent István Fiúotthona, amely valójában több helyszínen működő szakmunkásképző intézmény volt, ahol elsősorban sokgyerekes családok fiúgyermekei tanulhattak ingyen. Az otthonokkal kapcsolatos ügyeket a segítő szolgálatos családok intézték. Az országos elnöki tisztet Mátyás Sándor ny. altábornagy töltötte be, a vezetőségben főként közösségi tagok vettek részt. Az első otthont 14 fiúval 1937-ben alapították Gödöllőn, 1941-re már 110 gyermekkel működött több helyszínen, például Budajenőn és a felvidéki Jolsván. A gödöllői otthon igazgatója (Szentimrey László), gazdasági vezetője (Héder János), az igazgatótanács tagjai (Szabó Lajos, Fitos Vilmos) kivétel nélkül a Közösség tagjai voltak, az elnök pedig Kiss Károly, a Közösség vezetője volt.[31] Az alapkoncepció szerint az otthonok önálló üzemként, önfenntartó formában működtek. (Az 1940-es évi összesítés 6200 pengő bevételt számolt.) A budajenői otthon alapítását például Pest vármegye kamatmentes kölcsöne tette lehetővé. Ez az otthon önálló gazdaságként működött, a gazdálkodás mellett kilencféle ipari munkát tanulhattak a tanoncok. A végzett diákokat szakmákba is igyekeztek elhelyezni.[32] Ugyancsak a segítő szolgálat alá tartozott az előző fejezetben ismertetett jogi segítségnyújtás.

A hírszerző családok hasonlóan működtek, mint a Kiképző Had esetében az ügykezelő családok. A közösségi tagoktól a szószólókon keresztül beérkezett információkat dolgozták fel és továbbították a társaság megfelelő csoportjához. Míg az ügykezelőkhöz a tagok magánjellegű problémái, a Közösség belső életére vonatkozó kérdések-javaslatok kerültek, addig a hírszerzőknek a közéletre vonatkozó információkat adták át. Ugyanis a tagok kötelezettségei közé tartozott egyfajta hírszerzési tevékenység. Minden olyan történést, amely „magyar érdekeket sértett", támogatásra érdemes volt, vagy csupán a politikai életről, közéletről szóló érdemi információnak számított, jelentettek. Ezek rendszerezése nemcsak abból a szempontból történt, hogy intézkedés céljából mit kihez kell továbbítani, hanem aszerint is, hogy mely információkat kell titokban tartani, melyeket lehet a fés-anyagban

vagy más formában a Közösség tagjai előtt ismertetni, és melyeket kell széles körben terjeszteni.

Ez a „hírszerzés" az 1930-as évek vége felé, a nácizmus előretörésével egyre erőteljesebben a németveszély elhárítására irányult, és egyre szervezettebb formát öltött. A hírszerző családok tagjaik közé több olyan személyt is beszerveztek (katonákat, diplomatákat, újságírókat, segélyszervezetek tagjait), akik nem a beérkező információk feldolgozásával foglalkoztak, hanem hivatásukból, feladatkörükből adódóan személyesen tudtak tájékoztatást adni a német politika nyilvánosság előtt nem ismert vonatkozásairól. Egy hírszerző tagtól származó jelentés (a hírszerző tag közösségi kódja: 174/62) például a Magyarországon tartózkodó német katonai vezetők beszélgetései alapján figyelmeztet a megszállás veszélyére.[33]

A családok másik csoportja az úgynevezett sátor volt, ahova a tagokat foglalkozási ágak szerint osztották be. Az írók sátrába tartozott például Kodolányi János, Szabó Pál, Tatay Sándor, Gombos Gyula, Szíjgyártó László (írói álnevén Szíj Gábor), Barsi Dénes, Sulyok Vince, Féja Géza, a zeneszerzőkébe Endre Béla, Farkas Ferenc, Ádám Jenő, a képzőművészekébe Büky Béla, Boromisza Tibor, Litkey György, a tudósokéba Náray-Szabó István, Barcza Gedeon, László Gyula, Györffy István, Bay Zoltán, Heller Farkas, Csűrös Zoltán, a képviselőkébe Tömböly Dénes, Szabó Gyula, János Áron, Mester Miklós, Matolcsy Mátyás, Baky László, Incze Antal, a katonai sátorba Hadnagy Domokos, Szent-Miklósy István, Lajtos Árpád, András Sándor, Tóth István, Balássy Miklós, Szy Tibor és számosan, a családfő Mikó Zoltán volt.

A családok szakterületenkénti csoportosításával a közösségi célok érvényesítésének hatékonyabbá tétele volt a cél. Ezzel a szervezeti formával az azonos munkaterületen egymás segítése, az érdekek összeegyeztetése hatékonyabban működhetett. Sátrak éppen ezért nemcsak szakmák szerint, de sokszor munkahely szerint is tagolódtak. Külön sátruk volt a minisztériumoknak, a székesfővárosi közigazgatásnak, a legtöbb közhivatalnak. Így lehetőség volt arra, hogy a tagok egymást tájékoztassák a munkahelyi erőviszonyokról, összehangoltan tudják támogatni a pozíciók betöltésénél a közösségi jelölteket. Mistéth Endre például, amikor 1946-ban újjáépítési miniszterré nevezték ki, és itt bizalmatlanságot tapasztalt személyével kapcsolatban, a minisztériumban dolgozó közösségi tagokat megbeszélésre hívta össze, és azt kérte tőlük, hogy figyeljék az ellene dolgozó klikk munkáját, és tájékoztassák azokról a dolgokról, „amelyek rendszerint rejtve maradnak egy miniszter előtt".[34] Ezt meg is kapta, és az ellene dolgozó csoportot sikerült is ellenőrzése alatt tartani.

A sátrak szakmai műhelyekként is működtek. A szakképzésre nagy hangsúlyt fektettek a Közösségen belül, és ennek jegyében sátorcsaládok találkozóinak rendjét úgy szabták meg, hogy teret adjanak az önképzésnek. A tagokat különböző előadások tartására, tanulmányok írására kérték föl, és a sátormunka részeként ezeket meg is vitatták. *Ez azon túl, hogy szakmailag rátermett emberek nevelődnek, azt a célt is szolgálta, hogy így a kiemelkedő képességű tagokat kiválogathassuk, és a közösségi kapcsolatok segítségével a képességeiknek megfelelő helyre kerülhessenek*[35] – mondta Péter Ernő az ÁVO-n tett vallomásában.

Léteztek olyan sátrak is, amelyek kifejezetten érdeklődési körök szerint szakosodtak, és önképzőkör jelleggel működtek, történelmi kérdésekkel foglalkoztak, például a honfoglaló magyarok életével, a török harcokkal vagy a kuruc világgal, de voltak idegen nyelvekre, magyar népzenére, a magyar hitvilág kutatására vagy gazdasági ismeretekre szakosodott sátrak is. Előfordult, hogy alkalmilag alapítottak egy sátrat valamilyen speciális kérdés kidolgozására, így hoztak létre például a magyarországi munkáskérdéssel foglalkozó sátrat.

A családok élén – függetlenül attól, hogy a család munkacsalád volt vagy szakmák szerint tömörülő sátor – a családfő állt, akinek családfőképző tanfolyamon kellett részt vennie, és a családjának névsorát ennek végeztével kapta kézhez.

A 10–15 fős családok nagyobb szervezeti egységbe, nemzetségekbe tagozódtak. Egy nemzetségbe tíz család tartozott. Hét nemzetség alkotott egy hadat, amelyet a hadnagy irányított. Magyarország német

megszállásáig három budapesti és négy vidéki had épült ki, ami összesen egy törzset jelentett. A tagok beosztása ebbe a keretbe legutoljára 1944 nyarán történt. A szervezeti keretek létszáma, főként vidéken, nem az előirányzottak szerint alakult, így a taglétszám is nehezen meghatározható, de ahogy erről már korábban szó volt, a vezetők vallomásai alapján ez hozzávetőleg háromezer ember lehetett.

A Közösség élén a héttagú Vezértanács állt.[36] Tagjait nem választották, hanem az 1939-ben megszűnt ideiglenes Vezértanács jelölte ki önhatalmúlag, majd a megüresedett helyekre maga választotta ki jelöltjeit. A szervezet koordinálását a Közösség belső működtető vezetője vagy más néven a Közösség szolgája végezte. Ezt a feladatkört az 1938-as átszervezéstől kezdve Kiss Károly töltötte be, és lényegét tekintve a Közösség gyakorlati irányítójává vált. Az adminisztratív feladatok ellátásában Fáy Aladár mint titkár, Arany Bálint mint jegyző segítette és ellenőrizte a munkáját. A szellemi vezető tisztségét Kémeri Dezső látta el, Vásárhelyi Zoltán pedig a fővezér volt.

„Ismered-e Péter Ernőt?"

A Közösség már a Fürdőegyesület idejében is országos szervezet volt. Debrecenben például 16 asztaltársaság működött. A vidéki Közösség azonban az 1938-as átszerveződés után különálló szervezeti egységet alkotott. A Vezértanács Tóth Jánost, Péter Ernőt, Kincs Eleket és Ballya Lászlót bízta meg a vidéki szervezet kiépítésével. Az ő vezetésükkel alakult meg a Vidéki Bizottság. Mindegyikük egy-egy terület hadnagya lett; Kincs Elek az erdélyi területeké, Ballya László a Felvidéké, Tóth János az Alföldé és Péter Ernő a dunántúli területeké. Péter Ernő a hadnagyi megbízatásán túl országos szervezőként is tevékenykedett, és ebben a minőségében a vidéki közösség „szolgájának", azaz adminisztratív vezetőjének számított. Péter Ernő jelentőségét mutatja, hogy vidéken a közösségi ügyekben a puhatolózás módja az a kérdés volt: „Ismered-e Péter Ernőt?"

A szervezőmunka 1941–42-ben kezdődött meg, és egy-két éven belül majdnem minden nagyobb vidéki városban megindult a közösségi élet, még ha nem is teljesen ugyanazokkal a működési feltételekkel, mint Budapesten. A vidéki szervezetek a központi vezetőségtől viszonylagos önállóságot kaptak. Kiss Károly ÁVO-s kihallgatótisztje több jelentésben is panaszolta, hogy „vidéki dolgokban tájékozatlannak mutatja magát".[37] A fővárossal való kapcsolatot a *Magyar Élet,* a Közösség minden tagjának járó újság és a havonta kidolgozott FÉB-anyag jelentette. A Vidéki Bizottság teljes függetlenséget élvezett, az országos vezetők többnyire csak tájékoztatást kaptak.

Vidéken a közösségi élet kötetlenebb keretek között zajlott. A Honszeretet – bár voltak fiókszervezetei egyes megyei székhelyeken, például Debrecenben – működése alapvetően Budapestre korlátozódott. Ezért vidéken esetlegesen alakult, hogy a Közösség talál-e magának megfelelő fedőszervet. Gyakori volt, hogy egyes vidéki csoportok az egyházi, elsősorban a protestáns szervezeteket használták ilyen célokra. Győrben, ahol a nemzetség vezetője Szabó József evangélikus lelkész volt, az összejöveteleket az evangélikus konvent székházában tartották. Kiadványaikat a Luther Szövetség tulajdonában lévő Baross Nyomdában nyomtatták ki. Szombathelyen a református egyházhoz fűződtek hasonlóan szoros kapcsolatok, a helyi vezetőn, Döbrössy Lajos lelkészen keresztül.

A vidéki családok működése sem mindenben egyezett meg a fővárosi családokéval. Itt is működtek szószólók, törekedtek a titkos keretek betartására, azonban a debreceniek kivételével nem történt meg a családok munkájában az az erős differenciálódás, ami a budapesti közösségi életet jellemezte. Budapesten ügyeltek rá, hogy a tagok lehetőleg inkognitóban maradjanak egymás előtt is. Ez a kisebb helyi közösségekben kivitelezhetetlen lett volna. Az ÁVO nyomozása során a budapesti tagok egy-két közösségi társukat tudták csak megnevezni, ezzel szemben a vidéki közösségiek szinte kivétel nélkül felsorolták helyi szervezetük tagjait. A vidéki családok élete a személyesebb kapcsolatokból adódóan inkább a baráti társaságok légkörét idézte.

A vidék szellemiségéről az is elmondható, hogy az érzékelhetően ellenzékibb beállítódású volt, mint a budapesti. Több helyi kör az ottani szociáldemokrata párthoz kötődött, így például Hódmezővásárhelyen, ahol Takács József szocdem vezető a Közösségnek is központi személyisége volt. Gyulán és környékén a már említett Erdődi Lajos nemcsak az SZDP-t és az agrármozgalmakat szervezte, de a helyi Közösség életében és szervezésében is tevékenyen részt vett.

SZELLEMI HÁLÓ

A Harmath András fedőnevű ügynök egy 1957-ben írt jelentésében fiatalkori emlékeit felidézve így emlékezett a Közösséggel való találkozására: *Bevezették a protestáns iskolákban, [...] hogy 2 napon át nem iskolai tanítás volt, hanem Budapestről jött előadó vallási témákról beszélgetett a gimnáziumi tanulókkal. [...] Ez a „csendes napok" intézmény. [...] Amikor 8.-os gimnazista voltam, észrevettem, hogy a „csendes napok" valóban vallási témák körül forog, azonban aktuális politikai kérdésekről is szó esik. [...] Ma már világosan látom a „csendes napok" valódi irányát és feladatát. Az volt az előadók feladata, hogy a diákságot olyan irányba befolyásolják, hogy mire azok az egyetemre kerülnek, már bizonyos németellenes beállítottságuk is legyen. [...] Az egyetemre kerülő fiatalember úgy érezte tehát, hogy van valahol egy harmadik út, egy magyar út [...] az egyetemre kerülve ezt a „magyar utat" kereste. [...] Az egyetemen aztán volt is, aki ezt a folytatást megadta: Karácsony Sándor professzor [...] dr. Makkai Sándor volt erdélyi püspök [...]. A fiatal egyetemista kezébe különböző kiadványok kerültek: Magyar Út folyóirat, Magyar Élet könyvek [...]. A Soli Deo Gloria Szövetség előadásokat rendezett, ahol színről színre látni és hallani lehetett a »magyar út« helyességét hirdető előadókat: Karácsony Sándort, Németh Lászlót, Soos Gézát, Féja Gézát, Kovács Imrét. [...]*

A fiatalember önérzetére apelláltak [...] és el is érték azt, hogy úgy érezte az egyetemi hallgató, aki a magyar utat követte, hogy [...] képzet-

tebb, műveltebb és főleg szociálisabban gondolkodó emberré válik. A kor áramlatában pedig benne volt ez az igény.

Így az egyetemre került fiatalember elindult a világba és szinte mindenütt ezt hallotta: tanárától, diáktársaitól, magyar út... Nem tudta, hogy ezen ideológia mögött egy jól szervezett titkos társaság: a „Magyar Közösség" keze működik.[1]

Ez az ügynöki jelentés annak az embernek az élményét írja le, akit a sokféle szellemi hatás már fiatal korában a Közösség által is képviselt magyar függetlenségi gondolat irányába orientált, majd amikor tudatosult benne, hogy e mögött a gondolat mögött létezik egy háttérben működő kapcsolatrendszer, korábbi élményeinek spontán jellege megkérdőjeleződött. *A Közösség kezének működése* – ahogy a jelentés írója fogalmazott – igazolhatóan jelen volt a harmadik úthoz, a népi gondolathoz kapcsolható törekvésekben. Úgy gondolom azonban, hogy a Közösség háttértevékenysége nem befolyásolta e szellemi törekvések spontán jellegét. Egy olyan forgatókönyv, hogy a társaság vezetői öszszeülnek, majd azzal a tervvel állnak elő, hogy – mondjuk – Szárszón konferenciát kell szervezni a magyarság sorskérdéseiről, elképzelhetetlen, mert működésének jellege nem ilyen volt. A Közösség – utalva a jelentés szóhasználatára – „a kor áramlatában jelen lévő igényeket" szerette volna szóhoz juttatni. Felkarolt bizonyos kezdeményezéseket, de nem talált ki a közéletnek új irányokat, nem terelte új mederbe az eseményeket. A háttérből nyújtott támogatása azonban nem kis mértékben növelte az általa támogatott szellemi erők körvonalazódásának esélyét, sőt adott esetben az életben maradásuk is múlhatott rajta.

Ebben a kötetben nincs lehetőség minden részletre kitérően ismertetni, hogy mely szellemi mozgalmakban érvényesült a közösségi jelenlét, csupán a legjellemzőbbeket mutatom be. Ezt megelőzően azonban ki kell emelni két író, Szabó Dezső és Németh László hatását, mert a Közösség mindkettőjükre igazodási pontként tekintett.

Kedves Barátom! [...] A Magyar Közösség elnevezésű titkos társaság – amennyire ezt utólag megítélni lehet – afféle magyar szabadkőművesség lehetett. Ahogy én ezt az adatokból meg tudtam állapítani, lényegileg Szabó Dezső ideológiájának hatása alatt állottak – foglalta össze Fáy Aladár védőügyvédje a per alatt kialakult benyomását barátjának.[2] Ez a levélrészlet is jól érzékelteti, hogy mennyire szembeötlő volt Szabó Dezső és a Közösség szellemi kapcsolata. A közösségiek is gyakran a Szabó Dezső-i ideológia jegyében működő társaságként beszéltek magukról. Többen úgy gondolták – az ÁVO-n tett tanúvallomásuk szerint –, hogy a Közösséget az író legelszántabb hívei alapították az ő támogatására.

Szabó Dezső azonban nemcsak a Közösségre, de az egész korszakra nagy hatással volt. A Harmath András fedőnevű ügynök ezt a hatást így fogalmazta meg: *Ismeretes, hogy milyen eredményekkel végződött a saint-germaini és a trianoni béketárgyalás. Ebbe a nemzeti-népi felfordulásba egy – akkor prófétának vélt – erőteljes hang süvöltött bele: van feltámadás, van megújhodás, van magyar jövő. A hangra százezrek ocsúdtak fel. A kiáltót úgy hívták: Szabó Dezső.*[3]

A közösségi tag Gombos Gyula Szabó Dezsőről írt könyvében hoszszasan elemzi az író iránti lelkesedés okait és a körülötte kialakuló „rajongói tábor" sajátosságait. Ez a jellemzés – már csak a személyi átfedések okán is – a Közösségről is képet ad. Az 1930-as évek elejétől, írja Gombos, mindig volt az író körül egy hívő kör. *Jobbára a középosztály tagjai, állami vagy városi tisztviselők, mérnökök, orvosok, tanárok, akikben felgyülemlett a rossz közérzet, hogy a hanggal és látszatokkal konszolidált Magyarországon valami nincs rendben. Ezek az emberek viszonylag rendezett körülmények között éltek, nem a maguk sorsán akartak javítani; érdeklődésük gyökerében inkább a lelkiismeret dolgozott, hogy valamit tenni kell. S ez a tett volt legtöbbjének a Szabó Dezsőhöz való ragaszkodás. Ők jártak föl a lakására, ők voltak az előfizetői, ha nem is mindig tüzetes olvasói, a Ludas Mátyás Füzeteknek, s ők töltötték*

meg havonta egyszer az egyik budai vendéglő különtermét a vacsorával egybekötött Szabó Dezső-előadásokon. Leveleiket vagy eszmefuttatásaikat Szabó Dezső-mottóval kezdték, csodálták és hittek benne. [...] Mi vonzotta ezeket az embereket? Mindenekelőtt Szabó Dezső magyar pátosza, mely jólesően hangolta föl bennük a jussából kiforgatott magyart; leegyszerűsített és kiélezett igazságai, igazmondó szenvedélye és parádés bátorsága, mellyel mindig az erősnek és hatalmasnak vágta az arcába a legkeményebb igazságot; és végül: hite a magyar népben, mert ő valóban hitetni tudta, hogy minden külső és belső ármány ellenére nagyszerű jövő vár a magyarságra.[4]

Szabó Dezső szuggesztív ereje, ahogy a trianoni trauma után el tudta hitetni, hogy van jövője a magyarságnak, nagyon mély hatású volt. A „mesterként" emlegetett író a korszak fiatal generációjának meghatározó élménye volt baloldalon és jobboldalon egyaránt, még ha többségük később kilépett is ebből a vonzáskörből. Bohuniczky Szefi, a *Nyugat* írónője így elevenítette fel a Szabó Dezső-jelenséget: *Idő előtt érkeztünk, de ülőhelyet már nem kaptunk. A zsúfolásig megtelt sorok mögött szorongtunk. Hogy miről kezdett beszélni és mit akart elérni, nyomban elfelejtettem, de asszociációinak gazdag folyamát, aránytalan képzeletének folyton változó képeit megtartottam. Addig tüzelt, míg a reálisan kezdődő előadásából egy lírai költő szórta fénycsapkodó rakétáit. Zuhogva áradó hasonlatai, lenyűgöző pátosza, nyelvének gazdagsága oly magasságba emelte, hogy közelünkben Hegedűs Gyula, a Vígszínház művésze többször felkiáltott: Remek, nagyszerű! Hegedűs sokszor megjelent előadásain, akárcsak Andrássy Gyula gróf. Pethő Sándortól hallottuk, hogy Andrássy egy előadása után elragadtatottan mondta: Kossuth Lajos óta ekkora szónoka Magyarországnak nem volt!*[5]

A korszak kezdete Szabó Dezsőnek váteszi szerepet és rangos jövedelmet hozott, az 1920-as évek végére azonban egyre jobban elszigetelődött. Miközben a rendszer konszolidálódott, ő mind határozottabban fakadt ki a korszak hivatalos politikájával szemben. Bírálatának tárgya elsősorban a földreform elmaradása és a kapitalizmus túlzott térnyerése volt. A közélet nyílt színterein – hol személyes vitákból fakadóan, hol politikai okokból – sűrűn kavarogtak körülötte a botrányok. *Egykori csodálói messze elkerülték, s a szerkesztőségekben ő lett az első számú persona non grata. [...] „Szabó Dezsőtől semmit, róla pedig csak nekrológot közlünk" – jelentette ki Milotay István, a kormánypárti Új Magyarság főszerkesztője.*[6]

Ez az elszigetelődés azonban nem jelentette azt, hogy ne maradt volna Szabó Dezső körül tábor, és írásai, beszédei ne váltottak volna ki továbbra is nagy visszhangot. De ez a hatás már erősen rendszerellenes élt hordozott, és ez a követőinek az összetételét is meghatározta. *Ennek az egy embernek [...] nagyobb volt az értelmiségre gyakorolt hatása, mint a legális és illegális munkáspártnak együttvéve*[7] – értékelte M. Kiss Sándor tanulmányában Szabó Dezső szerepét, ugyanakkor azt is hozzátette, hogy ez a hatás „a mester" személye köré még nem szervezett mozgalmat, csak rajongói és hallgatói kört. Úgymint a fiatal értelmiségiekből álló Bartha Miklós Társaságot, Szabó Dezső saját kiadású havi folyóiratának, az egyszerzős *Kritikai Füzetek*nek és a *Füzetek*nek a támogatóit és terjesztőit, az író megsegítésére szervezett Szabó Dezső-vacsorák látogatóit. Ezek mögött a társaságok mögött már ott volt a Közösség is, amely egyrészt támogatta az írót, másrészt a személye körül összegyűlt tábort a tagtoborzás fontos terepének is tekintette.

Mivel hatott Szabó Dezső gondolatvilága a Közösségre? A legegyértelműbben talán a magyarság kiszorítottságáról vallott nézeteivel. A bevezető fejezetben már szóba került, hogy a Közösség „fajelmélete" mögött a Szabó Dezső-i gondolatkör állt, amely szenvedélyes hangon fogalmazta meg a sorsközösség vállalásának nemzeti programját. *Nekem a tízezer boldog nem magyar. Nekem magyar: az élet nyolcmillió verejtékes, szomorú gladiátora* – írta *Segítség* című könyvének előszavában.[8] Donáth György utolsó szó jogán mondott beszédében a Közösség önértelmezésének egyik alapvetéséről így beszélt: *A mi fajvédelmünk egy háttérbe szorított fajta védekezése volt. Egy kötelességteljesítésben mindig előretolt, de jogok gyakorlásában háttérbe szorított fajta védekezése, önvédelme.*[9] Szabó Dezső 1925-ben ugyanezt a gondolatot így fogalmazta meg: *Nem azt akarom, hogy [a magyar] más vér fölött uralkodjék. Azt*

akarom, hogy más vér ne nyomja szegényt. Nem azt akarom, hogy elvegye mások vetését. Könyörgök: hogy ne vegyék el az ő munkája falatjait.[10]

Szabó Dezső a háború után, a korszak aktuális viszonyai között a magyarság kiszorítottságának fő okát a magyar társadalom évszázadok óta halmozódó problémáiban látta. 1923-ban saját folyóiratot indított *Aurora,* majd *Élet és Irodalom* címen. A vállalkozás anyagi ereje ugyan csak márciustól októberig, hét számig tartott ki, de ahhoz elég volt, hogy számba vegye a két világháború közötti magyar társadalom minden rétegét, és egyben ítéletet is mondjon a társadalmi problémák felelősei felett. A társadalmi elmaradottság, a gazdasági fejletlenség, az ország kiszolgáltatott külpolitikai helyzete mögött fő felelősnek az arisztokrácia és az elit politikáját látta. Az elit bűne – vélte Szabó Dezső – a magyar társadalom széles rétegeinek törvényekkel szabályozott kirekesztése. Az arisztokráciát „ma is csak egy cél vezeti: megőrizni az osztályhegemóniát".[11] Ebben a törekvésben az arisztokrácia legfőbb támaszai – véleménye szerint – a nagytőke urai voltak, ezen alapult a társadalmi előjogokkal körülbástyázott arisztokrácia és a nagytőke érdekeinek összefonódása.

Magyarország jövőjének szempontjából Szabó Dezső az egyik sarkalatos kérdésnek tekintette a középosztály helyzetét. E társadalmi réteg történelmi és politikai szerepét azonban igen sötéten látta. A történelmi középosztály szerinte alkalmatlannak bizonyult társadalmi szerepének betöltésére. Értékrendjében, döntéseiben sokkal inkább a külsőségek vezetik, mint saját, jól felfogott érdekei. Legjellemzőbb vonásai *a teljes szellemi elmaradottság, szolgai meghunyászkodás minden hivatalos hatalom előtt, teljes vakság a jövő iránt, és a kapcsolatok teljes hiánya a két nagy dolgozó réteggel: a parasztsággal és a munkássággal; magyarsága: szó-magyarság, hazafisága: szó-hazafiság* – írta Szabó Dezső.[12]

A történelmi középosztály restségéből adódóan nem élt a modern társadalom lehetőségeivel, és ebben áll az ő felelőssége; nem vállalta azt a társadalmi szerepet, ami történelmi helyzetéből adódóan feladata lett volna. *Ezt a szerepet helyette* – írta Szabó Dezső – *a zsidó és német beolvadó és „nem magyar módra" asszimilálódó rétegek töltötték be.*

Szabó Dezső e középosztály beolvadó rétegeivel szemben kíméletlenül fogalmazott. Kifogásolta külön öntudatukat, sajátos csoportérdekeiket, a fennálló úri rend részének, haszonélvezőinek és pártfogóinak tartotta őket, ezért bírálatainak és vádjainak kereszttüzébe kerültek. Ezekben a bírálataiban kíméletlenül és igazságtalanul sematikusan fogalmazott, sokszor olyan társadalmi problémákért tette őket felelőssé, amelyekhez nem sok közük volt. Úgy látta, hogy ez a nemzeti problémák iránt közömbös csoport a közösségi értékek helyett a karrierszempontokat és az individualizmust érvényesíti. Ugyanakkor azzal, hogy betöltik a gazdaság és a közigazgatás fontos állásait, elzárják a magyarság problémái iránt érzékenyebb rétegek elől az érvényesülés lehetőségét.

Szabó Dezsőnek ezek a megállapításai elsősorban azokban a körökben találtak visszhangra, amelyek magukat „a magyarság problémái iránt érzékenyebb rétegeknek" tekintették, mint például a Magyar Közösség tagjaiban.

A Szabó Dezső-i gondolatok egyik vonulataként létezett a magyarországi németséghez és zsidósághoz való ellenséges viszonyulás. Ahogy erről már korábban szó volt, Szabó Dezső esetében ez nem globálisan e népcsoportokkal való szembenállást jelentette, hanem a németségnek és a zsidóságnak a Magyarországon betöltött szerepét ostorozta, és asszimilációjuk korlátozottságát. Hangsúlyozni kell, hogy miközben a magyarországi zsidóság ellen folyamatos kirohanásokat rendezett, a velük szemben artikulálódó antiszemitizmust is kritizálta, különösen 1923-tól, amikortól élesen szembefordult a Horthy-rendszer politikájával. Elismerte a zsidóság magyar kultúrában betöltött pozitív szerepét: *Ady Endre versei, melyek múlhatatlan igazolása és örök arca lesznek a magyarságnak, Önök nélkül soha meg nem íródtak volna. Mert ezek a keresztények és magyarkodók, akik itt most közéletet gaztényeznek, minden szépségét külön gyűlölettel fojtották volna meg*[13] – írta a zsidósághoz intézve sorait Szabó Dezső 1923-ban, a *Világ* című folyóirat hasábjain. Írásaiban többször rámutatott a rendszer „hivatalos antiszemitizmusának" sekélyességére és álságos voltára. *Nagyon félek,*

és ezt a félelmemet már a mai napok igazolják, hogy ez az oktalan, ordító, csatorna-antiszemitizmus ezután ugyanazt a szerepet fogja betölteni belpolitikánkban, melyet Ausztria töltött be az 1867-től a háborúig terjedő korszakban – írta Szabó Dezső.[14] A nácizmus antiszemitizmusát gyűlölködő indulatnak minősítette, ami halálos fegyver a németek kezében: *Irtózatos veszélye az a magyarságnak: ha az antijudaista megszállottság további fokozásával a zsidó elleni ordítás tovább is elálarcozhat minden gyilkos szándékot [...] Az antibolsevizmus és az antijudaizmus a német imperializmus kelet-európai hatalmi álmának tankjai.*[15]

A németségnek lényegében ugyanazt hányta a szemére, amit a zsidóságnak is: hogy nem vált szívében magyarrá. Gömbös Gyula miniszterelnök halálára írt kegyetlen nekrológjában is ezt a vádat fogalmazta meg: *Ez a nép szorgalmas, józan és sok gyakorlatiassággal ravasz. [...] Ezrével termi ki azokat a jóvágású, még jobb svádájú, jól szabott ruhájú, hazafiságú és kereszténységű egyéneket. [...] A mai közélet jól ismert urai ők [...]. Ennek a fajnak volt elküldöttje Gömbös Gyula, s [...] pályája minden mozzanatában e faj kifejező ábrája. [...] Nagy történelmi bűne: hogy kormánya alatt az ország lehető minden irányítást, vagyont, hatalmat jelentő helyét a germánság elemeinek kezébe juttatta. Így betetőzője lett egy halálosan végzetes folyamatnak. [...] Egy olyan testnek akart feje lenni, melynek szívéből nem értett semmit.*[16]

Szabó Dezső a németségnek ebben a felemás asszimilációjú állapotában hatalmas veszedelmet látott: egy olyan identitást, amely nem hordozza a zsigereiben a „német" Habsburg Birodalom ellen folyó függetlenségi harcok emlékét, ugyanakkor mentalitásából adódóan elkápráztatja a német birodalom hatékonysága, és vonzódik a sikereihez. Szerinte ez a vonzódás végzetes a német birodalmi politika árnyékában, hiszen az így nemcsak kívülről, de belülről is fenyeget.

Szabó Dezső úgy tekintett Németországra, mint amely a tradicionálisan benne élő hatalmi törekvéseiből adódóan veszélyt jelent Magyarországra Hitlertől függetlenül is. Ebből fakadóan kritizálta azt a külpolitikai irányt, amely a németek revíziós törekvéseivel szerette volna összekapcsolni a magyar területi követeléseket. Értékelése szerint a német politika természete, hogy Magyarországot és az egész közép-európai térséget érdekszférájának tekinti. Ezért a revíziót rájuk építeni egyet jelent a birodalmi törekvéseknek való kiszolgáltatottsággal.

Hitler politikáját azonban Magyarországra nézve már nemcsak fenyegetőnek, hanem végzetesnek látta. Elsők között fogalmazta meg Hitler politikájának elfogadhatatlanságát, és ennek az álláspontnak a legkövetkezetesebb képviselője maradt haláláig. Szabó Dezső Hitler-ellenessége legalább olyan erővel hatott a korszak gondolkodására, mint a magyar sorskérdésekről vallott nézetei. Amikor erről a hatásról szót ejtünk, azt sem szabad elfelejteni, hogy a két világháború közötti Magyarországon Hitler birodalmi politikájával szemben senki nem lépett fel ilyen nyíltan és ilyen határozottsággal. Ez a megkérdőjelezhetetlen bizonyossággal vallott szembenállás a nácizmusellenes erők fontos szellemi muníciója volt. Több közösségi tag, amikor az ÁVO-s kihallgatáson azt kérdezték tőle, hogy miért vállalta az ellenállásban való részvételt, azt válaszolta, hogy Szabó Dezső hatása vitte a nácizmus elleni harcba.

Szabó Dezső és a Közösség viszonya kapcsán meg kell említeni az író erdélyi származását és protestantizmusát. Ez az örökség hozzátartozik a Szabó Dezső és a Közösség között meglévő érzelmi és gondolati hangoltsághoz. A Közösség sok szállal kötődött Erdélyhez, mint láttuk, előzményei Erdélybe nyúlnak vissza, az erdélyiek mindvégig megőrizték vezető szerepüket, mentalitásuk tehát benne élt a Közösségben. Nehéz persze definiálni, hogy ez a mentalitás mit jelent, hiszen az inkább a személyiség árnyalataiban felszínre törő ösztönöknek, hagyományoknak és az élet számos irracionális vonatkozásának a világába tartozik. A filozófus Hamvas Béla otthonosan mozgott ezen a területen, és *Az öt géniusz* című munkájában részletesen elemezte a Közösség soraiban is jelen lévő „erdélyiséget". Hamvas szerint az évszázadok alatt formálódó erdélyi „géniusz" fő vonásait az a léthelyzet formálta, hogy a Nyugat és a Kelet vonzásában, a Török Birodalom és a Habsburgok árnyékában kellett boldogulnia. A nyílt konfrontáció

nem volt járható út számára, a megmaradás csak szövevényes játszmákra épülő politikával volt lehetséges. *A kompromisszum az Alföldön politika, bűncselekmény, Erdélyben okosság, erény. [...] Úgy látszik, mintha a történet tanította volna meg rá. Egy kicsit mindig az ország többi részére kellett néznie, de egy kicsit Bizáncra, vagy Isztambulra. [...] Az erdélyi embernek egyszerre többféle magatartása van [...] minden alatt, ami látható, van valami mélyebb, ami a felszínnel legalább egyenértékű, de azzal szemben áll* – írta Hamvas Béla.[17]

Egy konspirációs szabályok szerint működő társaság esetében ez a zsigerekben élő „többszintűség" nélkülözhetetlen. A titkos társaságok szervezése a korszak levegőjéhez tartozott, de a sok sikertelenség okán több helyről is megfogalmazódott, hogy a magyar lelki alkat nem alkalmas a konspirációra.[18] A Közösség körében is élt ez a tapasztalat, hogy a magyar közegben nehéz, a parasztság körében pedig szinte lehetetlen a titkosság kereteit megtartani. Az erdélyi alapok és az erdélyi észjárás hozzájárulhatott ahhoz, hogy a Közösség a titkossághoz igazított szervezeti struktúrát fel tudta építeni és működtetni is tudta.

Ettől függetlenül Szabó Dezső személy szerint idegenkedett az ilyenfajta társaságoktól, gyakran voltak gúnyolódásának tárgyai. Ugyanakkor a nagyon éles, nyílt és támadó hangja mögött a kompromisszumot – „ami az Alföldön bűn, Erdélyben okosság" – sokszor az egyetlen járható útnak tekintette, mert a kompromisszumnak ez az erdélyi értelmezése az önfeladástól és a behódolástól menthet meg. Imrédyhez címzett nyílt levelében így ír: *Teljes felelősségemmel mondom: inkább maradjon Erdély még egy ideig a mostani állapotában, mintsem úgy szerezzük vissza, mint Felvidéket.*[19] Hiszen a németek előtti behódolást jelentő visszacsatolás számára rosszabb alternatívát jelentett, mint a kompromisszumok közötti kisebbségi lét.

Az a geopolitikai adottság, amely Erdély történelmét meghatározta, sokban emlékeztetett Magyarország második világháború alatti helyzetére. És ennek a tapasztalata, hogy a kompromisszum az életben maradásnak és az önfeladás elkerülésének egyetlen lehetősége. Ehhez az úthoz azonban erős önállítás kell. Az önállítás Szabó Dezsőből nem

hiányzott, talán éppen ez a vonása volt az, ami olyan vonzóvá tette ebben az elbizonytalanodott korszakban, és ami mögött talán ugyancsak ott van az erdélyi vonás, hiszen – visszatérve Hamvas Béla szavaihoz – *Erdély zárt különbözőségében magát egyenrangúnak érezte és [...] mindig egyenrangú is volt.*[20]

Az erdélyi kötődéstől ugyancsak nem független a Közösség protestáns meghatározottsága. Az ÁVO-n készített összesítés szerint a tagság 85 százalékban e felekezetekhez tartozott.[21] Ennek a jelentősége azonban nem a tagok vallásosságában van. A magyar protestantizmus, beékelődve a katolikus Habsburg Birodalomba, sajátos történelmi szerepet töltött be: a függetlenségi gondolatot közvetítette, távol minden teológiai meghatározottságtól. Ez a szellemisége a két világháború között is élő volt, és Szabó Dezső nyíltan vállalta ezzel a tradícióval való azonosságát.[22]

Németh László – a minőségeszme

A szellemi kapcsolat Németh László és a Közösség között nem volt olyan közvetlen, mint Szabó Dezső esetében, de hatása megkérdőjelezhetetlen, és ez nem kerülte el az 1945 utáni hivatalos pártpolitika figyelmét sem. A közösségi per kirobbanása után egy sor fenyegető hangvételű, Németh László felelősségét boncolgató irомány jelent meg.[23] Németh László az *Égető Eszter* című regényében dolgozta fel azt a lelkiállapotot, amelyet e fenyegető utalások miatt élt át. A regény az írót formázó Méhes Zoltán öngyilkosságával zárul. Halálba menekülésének oka a letartóztatástól és a megaláztatástól való félelem.

Németh László az őt ért fenyegetések hatására így írt naplójában a Közösségről: *A Magyar Közösség nevét az újságokból tanultam meg. A letartóztatottak közül hármat ismerek. Arany Bálinttal két éve nem érintkezem [...] Vataival egyszer, Kiss Sándorral kétszer beszéltem a „fölszabadulás" óta. [...] Semmiféle titkos szervezkedésre még célzást sem tettek. (De hiszen mindenki tudta, hogy ártatlanok, s azért kell elpusztulniuk, mert jellemes és tehetséges emberek s mint ilyenek, útban vannak.)*[24]

Németh feltehetően nem tudott a társaság létezéséről, de gondolatai ettől függetlenül befolyásolták a közösségi gondolkodást. Németh az 1930-as években a saját maga által szerkesztett és írt *Tanu* hasábjain fejtette ki gondolatait a magyarságról, és írta meg ezzel összefüggésben saját reformprogramját. Gondolatainak kiindulópontja, hogy a nemzet az emberi közösség természetes és értéket hordozó kereteit jelenti, és a közösség magas rendű kiteljesedésének lehetőségét rejti magában. Ugyanakkor a benne rejlő értékek felszínre kerüléséhez szükséges, hogy belső természete szerint járhassa a saját útját. A korszak aktuális viszonyai között ez a saját út a magyarságra nézve a fasizmus és a marxizmus, valamint a kapitalizmus és a tervgazdaság elvi alternatívájának elutasítását jelentette. Németh ezekkel a nemzeti szuverenitás igényét hatályon kívül helyező ideológiákkal szemben egy „harmadik utat" ajánl, egy, a magyar viszonyokhoz és lehetőségekhez igazodó magyar utat.

Németh László tehát a szellemi és a társadalmi élet kérdéseit is ebből a saját, magyar megközelítésből nézte. Ezzel nem mutatott ugyan új horizontot, mondjuk Szabó Dezsőhöz képest, hiszen ő evidenciaként tekintett ebből a nézőpontból a világra, de elméleti szinten megindokolta. Válaszaiban is sokszor hasonló következtetésekre jut, mint Szabó Dezső, de más hangsúlyokkal. Bár a két szerző sok szempontból mutat rokon vonásokat, ami a gondolataikat, szellemi programjukat illeti, mégis két igen különböző karakter és hangvétel. Gombos Gyula szerint *Németh azért nem tudott maga köré igazi mozgalmat szervezni, mert túl félénk, érzékeny idegrendszer volt, benne mindig volt valami irtózás az emberektől, különösen a sok embertől. Szabó Dezső pedig azért nem volt képes igazi mozgalmat létrehozni, mert ő egyszerűen nem bírt ki egy évnél tovább maga körül senkit.*[25]

Németh László – Szabó Dezsővel ellentétben – konkrétumokra épülő társadalmi, gazdasági és politikai reformtervet dolgozott ki, amelynek alappillérei többek között a földreform, a szövetkezeti rendszer létrehozása, a közoktatás átszervezése, valamint a hasonló történelmi, kulturális gyökerekre és a dunai népekkel való, sorsközösségre alapozott föderáció. E mögé az „újjáépítési" reformterv mögé odahelyezte a minőség forradalmának eszményét. Ez a minőségeszme szellemiségének központi eleme. Gondolatainak minden vonatkozását átjárja, és a sokféle elképzelést, tervet ez a szemléletmód tartja egyben. E nélkül a többlet nélkül nincs értelme végigjárni azt az utat, amelyet a reformok felvázolnak, mert nem a részletekben van a lényeg, hanem abban az alapállásban, amit a Németh László-i minőségeszme takar.[26]

Mit jelent tehát ez a nagyigényű gondolat, amit Németh egyenesen a minőség forradalmának nevez? A felvilágosodás időszakában is megfogalmazódott, hogy az emberiség haladásának záloga a kiművelt emberfők számának növelése. Ez a szemlélet, amely a tudást és a műveltséget tette meg az emberi minőség fontos mércéjévé, nem azonos tőről fakad, mint Németh minőségeszménye. Sőt az bizonyos értelemben a felvilágosodás nyomdokain kialakult világ kritikáját rejti.

Amikor Németh a lelkek reformjáról és az új emberi minőség igényéről beszél, akkor ő a modern világ eldologiasodott emberképe ellen szól. A modern tudományos gondolkodás és a bürokrácia a fogalmait, működésének logikáját, intézményi struktúráit nem az egyedi és egyszeri személyiséghez igazítva alakította ki. Hogy az egyedi emberrel „hivatalos oldalról" lehessen kezdeni valamit, bele kell igazítani valamilyen kategóriába, statisztikai elemzésbe. Az embernek ez a modern világban betöltött státusa Pierre-Simon de Laplace-nak, a híres fizikusnak az anekdotáját idézi fel: *Amikor Laplace az égitestek mozgásának rendszerét magyarázta Napóleonnak, a császár megkérdezte: milyen szerepet játszik e rendszerben a teremtő? Laplace így felelt: ilyen hipotézisre a rendszeremben nem volt szükségem.* A mai kor emberének, akinek ez a tudományos szemléletmód a zsigereiben van, ez a válasz teljesen természetes. De ugyanez a tudományos gondolkodás nemcsak a „teremtőt", hanem az egyedi embert sem építi bele a hipotéziseibe, csak annak egy személytelen fogalmát.

Ennek az eredménye a végletekig racionalizált és személytelen bürokrácia az egyik oldalon, és az arctalanná váló tömeg a másikon. A korszak nagy kísértése: a személytelenség gesztusa, hogy az em-

bert a tömeg arctalanságában megváltja egyéni felelősségének súlyától. Németh László a modern államiság e szemléletével és szülöttjével: az egyéniségét vesztett tömegemberrel szemben fogalmazta meg a minőségeszményét. Ez pedig nem feltétlenül a műveltséget várja el az embertől – az nem elég ahhoz, hogy az ember kiszakadjon a tömeg vonzásköréből –, hanem azt, hogy vállalja a közösségi létből fakadó saját feladatát, mert itt rejlik az ember egyéni felelőssége.

A társadalmi osztály Németh felfogásában nem jelent valódi, természetes közösséget, az csupán elvont fogalmi kategória. Ebből a felfogásból fakad, hogy Németh László nem a hagyományos társadalmi kategóriákban gondolkodik: nem azt hirdeti, hogy az értelmiség mint társadalmi osztály dagadjon minél nagyobbra, mert a minőségi ember nála nem az osztályként felfogott értelmiségit jelenti, hanem a „közösségi küldetését" vállaló embert.

Minőségeszméjét azért mondja forradalomnak, mert forradalmi szemléletváltást követel az állam önértelmezésére és az ember önértékelésére nézve is. Németh azonban ebben a „forradalomban" apolitikus alternatívát nyújt, hiszen már alapállásával helyezi magát kívül a politikailag értelmezhető kategórián. A politika benne annyi, hogy a mindennapi életben is szeretne annak érvényt szerezni, és eszméjének a politika síkján elképzelt következményeit egy reformtervben fogalmazta meg.

Németh Lászlónak e szemlélete jelen volt a közösségi gondolkodásban, de nem tudatosan, Németh Lászlót követve végiggondolt alapelvként. Az sokkal inkább zsigeri magától értetődőség volt; benne volt a kapitalizmussal szembeni fenntartásokban, az öntevékenység hangsúlyozásában. *A Magyar Közösség ideológiai alapja a szociális fejlődés és a minőségi magyar embernek minél nagyobb mértékű kiteljesítése volt* – mondta Bálint Sándor közösségi tag a Népbíróságon.[27]

Németh László Közösségre tett hatásával kapcsolatban ki kell térni az 1943-as szárszói beszédére. Ugyanis az ott elmondottakkal a háború végén és az azt követő időszakban – túl a Szabó Dezső-i hatásokon – az ő szellemisége vált irányadóvá a Magyar Közösségben.

1943 nyarán már nem volt kérdés, hogy a háború vereséggel és a regnáló rendszer összeomlásával zárul majd, de azt is érezni lehetett, hogy még nagy tragédiákon kell keresztülmenni, amíg ez bekövetkezik. Az eredeti szándékok szerint a találkozó a háborús vereség utáni helyzetre készülve egy politikai és szellemi tömörülést szeretett volna megalapozni. A találkozó azonban az egységfront létrejötte helyett a két nagy szellemi mozgalom: a harmadik út és a marxizmus híveinek utolsó nagy seregszemléjévé vált az ellenzéki szerepből való kilépés előtt. A résztvevők egyetértettek ugyan a náci Németország elutasítását illetően, Szovjetunió szerepét azonban már különbözőképpen ítélték meg.[28] Erdei Ferenc, aki az illegális kommunista párt titkos tagja is volt, „jól van ez így" mellékzöngével Magyarország jövőjét a nemzetközi erőviszonyok alávetettségének függvényében elemezte, a marxizmus talaján állva annak előnyeit hangsúlyozta, hogy ebben az alávetettségben a Szovjetunió adja majd meg az alaphangot. Németh „a magyar megoldás ideológusaként" szólalt fel.[29] Erdeire válaszul fogalmazta meg a kihallgatások és a perek során a közösségi tagok által is idézett mondatait: *Tegyük föl, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S föláll valaki, és azt kérdezi: nem lehetne Új-Guinea a pápuáké? Ez a harmadik oldal.* Németh tételszerűen és az osztályharc alternatívájával vitatkozva fejtette ki, hogy milyen veszélyeket és lehetőségeket lát a jövőben. A sorok között arra is kitért, hogy a helytállást az új viszonyok között – amelyek nagy valószínűséggel Szovjetunió árnyékában fognak kiformálódni – hogyan képzeli el.

A népiek – mozgalom és közösség

Szabó Dezsőt és Németh Lászlót a magyar társadalom problémái késztették gondolataik megfogalmazására, ahogy a Közösséget is ezeknek a megoldatlansága hívta életre, és még nagyon sok törekvést, szellemi mozgalmat abban az időben. Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Kará-

csony Sándor, Kodolányi János, Veres Péter, Juhász Gyula és még sorolhatnánk, ki mindenki jelentett meghatározó szellemi iránymutatást. Az a generáció, amely még gyerekként élte meg a háborút, amint nagykorúként belépett a közéletbe, ennek a szellemiségnek intézményi kereteket és mozgalmi formát kezdett keresni. Ebből született meg a népi mozgalom.

E mozgalom előzményeként megint csak ki kell térni Szabó Dezső és Németh László hatására. Előbbi társadalmi seregszemléjében egy mély, a társadalom minden rétegére kiterjedő válságot diagnosztizált, amelynek legnagyobb áldozata, de egyben a gyógyulás útja is: a magyar parasztság. Nem osztályként vagy szociális kategóriaként tekint rá, számára a parasztság a nemzeti karaktert, észjárást, a tiszta magyar nyelvet és a hagyományok átörökítőjét jelentette, a magyarság jövőjét biztosító erőt.[30] Ennek jegyében fogalmazta meg a népi mozgalom később jelmondatává váló aforizmáját: *a parasztság maga a magyarság.* Ugyanakkor ehhez azt is hozzáfűzte: *a magyar parasztság története évszázadokon át a legvalószínűtlenebb rémregény.*[31] Szabó Dezső a korszak legfőbb bűnének tekintette, hogy a parasztságot föld nélkül, vagyis jogok és egzisztencia nélkül hagyta.

Németh László ugyancsak a parasztságban vélte felfedezni a társadalomnak azt a tiszta erejét, amelyik leginkább meg tudta őrizni személyes arculatát a tömegesedéssel szemben. A parasztság nyomorúságának gyökerét a magyar társadalom erősen hierarchikus szerkezetében látta. Ezért e hierarchikus társadalmi modell lebontásában jelölte meg a fő feladatot, amely nemcsak a magyar parasztság helyzetén segítene, hanem a magyar társadalom strukturális problémáit is orvosolná.

A népi mozgalom nem a parasztság mozgalma volt, hanem az értelmiség körében megfogalmazott program. A parasztsággal való szolidaritás talaján állt, és erre a szolidaritásra szólította fel a társadalom minden rétegét, arra való hivatkozással, hogy az ő kiszolgáltatottságuk az egész nemzet kiszolgáltatottságát hordozza magában. A földreform innentől kezdve nem egyszerűen szociális vagy agrárpolitikai kérdés volt, hanem a magyarság létének legelemibb és legsúlyosabb

kérdése. És nem azért, mert a parasztság számarányát tekintve a legnagyobb, hanem mert amíg a föld elosztásának alapjai gyökeresen meg nem változnak, addig nem lehet számítani semmiféle komoly politikai átalakulásra, szemléletváltásra.[32]

A mozgalom szervezetileg meglehetősen lazán működött, autonóm egyéniségek szabad, minden kötelmek nélküli társaságaként. Nem volt formalizált szerve vagy központja, vezetője és irányítója, nem követett tudatosan összehangolt politikai stratégiát, sem a baloldali, sem a jobboldali politikai besorolás nem állja meg a helyét az esetében. Híveit a politikai nézetek tekintetében gyakran éles ellentétek választották el egymástól.[33] A népi mozgalom törekvéseinek centrumában egy igazságosabb társadalomszerkezet vágya állt. A harmadik út eltökélt hívei pedig hangsúlyozták, hogy mindemellett érvényesülnie kell a hagyományokból és a sajátos történelmi fejlődésből adódó nemzeti jellegzetességeknek.

Hogyan kapcsolódtak ezek a törekvések a Közösséghez? 1958-ban egy ügynökként működő vidéki közösségi tag arra a kérdésre, hogy mi késztette a tagokat a Magyar Közösségbe való belépésre, jelentésében így válaszolt: *Azok az évek telítve voltak a magyar falu szociális problémáival, a szegénység megsegítésére irányuló tervekkel. A vidéki értelmiség a könyvekből, a folyóiratokból értesült arról, hogy ilyen eszmék érlelődnek. Majd mindegyik hatása alatt állott Féja: Viharsarok, Kovács Imre: Néma forradalom, Illyés Gyula: Puszták népe című könyvének. [...] Ez a vidéki értelmiségi réteg változásokat óhajtott és várt, s ezek a változások nem jöttek. [...] A Magyar Közösség vezetői ezt a változásvágyat nyergelték meg.*[34]

A népieket a korszak gondjai, társadalmi problémái foglalkoztatták, tehát a magyar sorskérdések, és ez maga után vonta, hogy a Közösség megjelenjen a mozgalom mögött. A Közösség soraiba tucatnyi népi írót avattak fel: Kodolányi Jánost, Hartyányi Istvánt, Féja Gézát, Sinka Istvánt, Gombos Gyulát, Gombos Ferencet (írói álnéven: Simándy Pál), Szíjgyártó Lászlót, Erdélyi Józsefet, Szabó Pált, Fábián Dánielt, Barsi Dénest, Sulyok Vincét, Györffy Istvánt, Kovách Aladárt, Tatay Sándort és másokat. A Közösség titkos kereteiből adódóan sok szem-

pontból előnyösebben tudta támogatni a népi mozgalmat, mint egy nyílt alapszabállyal működő szervezet vagy egyesület. A hivatalos politika ugyanis jó esetben elviselte, de lehetőség szerint inkább hátráltatni, adott esetben ellehetetleníteni igyekezett a népiek törekvéseit.

Az előző fejezetben láthattuk, hogy egyes kiadóvállalatok, folyóiratok mögött milyen formában volt jelen a Közösség, és hogy a népi mozgalomnak nyújtott segítség megszervezése milyen mechanizmusokkal zajlott. Egy irodalmi alapokon álló mozgalom számára a nyilvános megjelenés lehetőségének volt talán a legnagyobb jelentősége.

A Közösség anyagi támogatásával alapított és működtetett Turul Könyv- és Lapterjesztő Kft. 1940-ben kezdte meg tevékenységét, és ötéves működése alatt ötvenkét könyvet adott ki. *A Magyar Közösség az egyik legjobban szervezett kiadót állította a népi gondolat szolgálatába* – értékelte működését Salamon Konrád a népi mozgalom történetét feldolgozó monográfiájában.[35] A kiadót Püski Sándor és a közösségi tag Boros Lajos, a Bolyai-kollégium vezetője alapította, ugyanis nagy problémát jelentett, hogy a hivatásos könyvterjesztők és könyvkereskedők nem szívesen vették át a rendszerellenes színezetű népi írók műveit. Boros és Püski leterheltsége, a tőkehiány és egyéb nehézségek azonban nehezítették a vállalkozás sikerét. Ekkor fordultak a Közösséghez, amely megvásárolta Boros és Püski üzletrészét, és a további szükséges tőkét is biztosította. Innentől a Turul Kft. a Honszeretet felügyelete alatt működött, a kiadó igazgatósági tagjai a Közösség tagjai voltak, és ügyeivel külön család foglalkozott. A Turul Kft. hamarosan átvette a Közösség folyóiratainak terjesztését is.[36]

Ugyancsak komoly anyagi támogatást kapott a Közösségtől az 1940-ben indított Bolyai Akadémia Kiadó. Többször felvetődött a népi mozgalomhoz közel álló fiatalok körében, hogy Bolyai Akadémia néven egy több szakterületen működő tudományos műhelyt kellene létrehozni. Ezt a tervet könyvsorozatok kiadásával gondolták előkészíteni. Ebből a kezdeményezésből született a kiadó. A vállalkozás szervezője a közösségi tag Kovách Aladár volt, akit szervezőmunkája okán a népi irodalom mindeneseként is emlegettek. Az író és irodalomtörténész Kovách Balassi Bálint költeményeinek és munkáinak kiadásával szerzett múlhatatlan érdemeket. 1935-től a Nemzeti Színház dramaturgja és lektora volt (és lektora a Magyar Élet és a Turul kiadónak is), 1944 júliusától a Nemzeti Színház igazgatója.[37] A munkában a Közösség mellett komoly anyagi és szervezési támogatást adott Püski Sándor (tizenegy kötet teljes költségét, négynek a felét állta), a szerkesztési feladatokban pedig az ugyancsak közösségi tag Tatay Sándor működött együtt.[38] Az így született Falufüzetek, Bolyai-könyvek és Turul-könyvek sorozatban mintegy negyven kötetet adtak ki.

A népi írók megjelenésében a legtöbb segítséget és a Magyar Közösséggel a legszorosabb kapcsolatot a Közösség folyóiratai jelentették: a *Magyar Út*, a debreceni *Tiszántúl*, a kecskeméti *Hajnalodik*, és legfőképpen az országos jelentőségű *Magyar Élet*.

A *Magyar Élet* a Honszeretet Egyesület lapjaként 1936-ban indult. 1938 decemberében Szíjgyártó László vette át az újság vezetését, és egészen a lap megszűnéséig, 1944. október 15-ig töltötte be ezt a feladatot. A szerkesztés napi munkájában, a lap szellemiségének, színvonalának kialakításában Fitos Vilmosnak volt meghatározó szerepe. Fitos az egyetemistákat tömörítő ifjúsági szervezetnek, a Turul Szövetségnek volt kulturális vezetője, majd a szervezeten belül a Turul-ellenzék megszervezője és irányítója. Elsősorban neki volt köszönhető, hogy a *Magyar Élet* a népi mozgalom egyik meghatározó, 5-10 ezres példányszámban megjelenő orgánumává vált.[39] A folyóirat állandó szerzői közé tartozott 1939 szeptemberéig Szabó Dezső. Azzal a kikötéssel vállalta a lappal az együttműködést, ha egy bevezetőben megírhatja, hogy ő a *Magyar Élet*ben csupán egy cikksorozatot ír, de neki egyébként semmi köze a folyóirathoz és köréhez. A folyóirat emellett minden szerkesztői jogáról lemondott, azaz Szabó Dezső saját belátása szerint arról és úgy írhatott, ahogy jónak látta.[40] Cikksorozata – amely már a háború árnyékában íródott – minden kérdést a németbarát politika bírálatának nézőpontjából figyelt. Írásai többszörösen is megsértették a sajtótörvényt, ezért a *Magyar Élet* 1939. szeptemberi számát elkobozták, a folyóirat és az író ellen pert indítottak. A cikkso-

rozatot nem lehetett folytatni, és Szabó Dezső többet nem jelent meg a lapban. További megtorlásként a terjedelmet 32 oldalról 16-ra csökkentették.[41] A lap németellenes hangvételének, amely nem kizárólag Szabó Dezső írásaiban jelent meg, a sajtóper után óvatosabb formát kellett öltenie, de a sorok között érzékelhető maradt.[42]

A Közösség, ha nem is minden konfliktus nélkül, szerepet játszott Püski Sándor könyvmozgalmában is. Püski még egyetemistaként kezdte el a kiadói tevékenységét, saját maga által legépelt és sokszorosított jegyzetek kiadásával. Ennek a tevékenységnek a nyomdokain 1937-ben megalapította a Jövő Nyomdaszövetkezetet, már kifejezetten azzal a céllal, hogy a népi írók műveit kiadja. A vállalkozáshoz szükséges anyagi tőke azonban nem volt elegendő, ezért barátai javaslatára a Honszeretethez fordult segítségért. A Közösség jelentős részesedéssel be is kapcsolódott a szövetkezetbe, az igazgatóságot pedig a Közösség prominens tagjai adták. Püski maradt továbbra is ügyvezető, de a jogkörökkel kapcsolatban és az anyagi kérdések körül folyamatosan vitába keveredett az igazgatóság közösségi tagjaival. Miután úgy ítélte meg, hogy nem kapja meg a neki kijáró jogokat, 1938-ban kilépett az általa alapított vállalkozásból. Ekkor nyitotta meg a híres Szerb utcai könyvesboltját.[43]

E kiadó körül kialakult feszültség is lehetett az oka annak, hogy Püski Sándort nem avatták fel a Közösség tagjává. Így nem osztották be családba, a szervezet életében nem vett részt, de létezéséről tudott, a Közösség és közte az együttműködés nemcsak személyi kapcsolatokon keresztül, hanem gyakorlati szinten is szoros maradt.

Püski 1939-ben Magyar Élet néven megalapította saját kiadóját, amely sokkal több volt egy üzleti vállalkozásnál. Püski Sándor küldetésének érezte, hogy a népi gondolatot minél szélesebb körben ismertté tegye. Könyveinek terjesztésével, olvasókörök, könyvnapok, szerzői estek, táborok szervezésével szellemi műhelyt teremtett kiadója köré, ez a népi mozgalmon belül külön könyvbarát mozgalommá nőtte ki magát. *Szabad óráinkat szívesen töltöttük a Szerb utcai kis boltban: nekünk ez az irodalmi kávéházat pótolta. Sinka itt, a pult előtt mondta*

el új versét. Tersánszky szokott kajánkodásával lépett be: boltja fogóján felhajtotta a rézkislány szoknyáját. A népesedésről vitáztunk, a folklórról, Szekfű és Mályusz történelmi szemléletéről – idézik fel emlékeiket a könyvmozgalom fiatal tagjai.[44]

Püski ebben a munkában számíthatott a Közösség segítségére. Átadták neki a *Magyar Élet* név viselésének jogát, és a terjesztésben nemcsak hogy szorosan összedolgoztak, hanem egymásra építették a munkát. A Turul Kft. közösségi hálózata – amely többezres példányszámú napilap országos terjesztésének igényéhez igazodott – és Püski Magyar Élet Könyviadójának mozgalmi háttere megteremtette a könyvek országos terítésének feltételét.

Püski Sándor az 1947-es perek után is fontos személyiség volt a Közösség életében. Részt vett a közösségi családok támogatásának szervezésében, és a közösségi kapcsolatrendszer egyik kulcsszereplője maradt 1947 után is.

1943-ban ugyancsak közösségi háttérrel alapították meg a Szórvány Kaláka Mozgalmat, Zsindely Ferenc feleségének, Zsindelyné Tüdős Klárának a védnökségével. Céljuk az volt, hogy az erdélyi magyar iskolákat, egyesületeket, egyházakat ellássák magyar könyvekkel. A mozgalom szervezőgárdájához tartozott többek között B. Rácz István, Horváth János, Szíj Rezső, Fitos Vilmos, és bekapcsolódott Püski könyvbarát köre is. A 2014-ig a parlament korelnöki tisztségét betöltő Horváth János így emlékezett a Kaláka mozgalomra: *Ezek a szórványkalákások száz meg száz könyvet kívántak elterjeszteni abba a részébe a magyar világnak, amely nem lesz magyar világ a háború után, mert Trianont visszaállítják, és akkor ki tudja, hogy az ottani magyarokra milyen sors vár. Ha kiirtják a nyelvüket, akkor legalább titokban legyenek nekik magyar nyelvű könyveik. Szóval ilyenféleképpen érveltünk magunknak. A terjesztés pénzügyi részét is megoldottuk. Hogy tudtunk annyi könyvet összegyűjteni? Nagy része persze adomány volt. Aztán terjeszteni, eljuttatni Sepsiszentgyörgyre, meg a falvakba olyan emberek kezébe, akik megtartják generációkon át, ez volt a nagy feladat. Ebben a munkában részt vett például Dálnoki Veress Lajos, a 2. hadsereg parancsnoka. Mégpedig úgy, hogy megmondta*

a katonáinak, akik járták Erdélyt, tegyenek fel egy-két doboz könyvet a teherautóra, és tegyék le a helyi tanítónak, vagy akárkinek, aki hajlandó elfogadni. De mindenki, aki ment Erdélybe, hivatalos emberek és mások, kaptak egy nagy csomag könyvet, be a csomagtartóba és vigyék.[45]

A Közösség jelenléte nemcsak a népi orgánumokban, de a mozgalomhoz köthető társadalmi szervezetekben is érzékelhető volt. A Közösség azonban – az Egyesületközi Együttműködésen és a Honszereteten kívül – nem játszott közvetlen gazdasági vagy felügyeleti szerepet, hanem – ahogy erről korábban már szó volt – elsősorban tagjain és az együttműködéseken keresztül tudott befolyást szerezni. Minden egyes figyelmet érdemlő szervezet ugyanakkor teret adott a tagtoborzásnak, és egyben színesítette a Közösség arculatát.

Barthások és sarlósok – népi vagy történelmi határok

Már az 1920-as évek elejétől érzékelhető volt, hogy a fiatal értelmiség egy részét nem elégítette ki a hagyományos ifjúsági szervezetek hangvétele. Úgy érezték, hogy a hivatalos irányelvek nem adnak kielégítő válaszokat a megélt problémákra. Ebből a hiányérzetből fakadóan hívták életre az elcsatolt területek „menekült” egyetemistái 1924 tavaszán a Bartha Miklós Társaságot (BMT): *A szükség hozta össze a jelenlevőket, az elszakított területek komolyan érző, gondolkodó és tettre kész ifjabb nemzedékét, amely ez idő szerint egységes szempontok nélkül, erejének és tehetségének nyilvánvaló pazarlásával nem találja helyét a megcsonkított haza társadalmi életében* – mondta a Társaság alakuló ülésén Szász Béla.[46]

Hasonlóan a Közösség történetéhez, a határon túlról érkező alapítókhoz csatlakoztak az elégedetlen, változást akaró fiatalok. Hamarosan egy igen vegyes összetételű társaság formálódott, „ahova a kor minden szellemi áramlata összefutott”.[47] A később szélsőjobboldali mozgalmakba is bekapcsolódó Oláh György, Szász Béla, Rados K. Béla mellett tevékeny szerepet vállalt József Attila, Illyés Gyula, Olt Károly, Kodolányi János, Kovács Imre, Tamási Áron, Pethő Sándor, de a társasághoz tartozott többek között Hamvas Béla is.

Nagy lendületet adott a Társaság életének Fábián Dániel ügyvezető elnöki kinevezése 1926-ban. Fábián, akit a tizenkilences magatartásáért kizártak a pápai Református Kollégiumból és csak külön engedéllyel érettségizhetett, frissen végzett, erős szociális érzékenységgel megáldott orvos volt. A legendás Diákok Háza néven működő református kollégium (később még szó lesz róla) tagjaként kötött barátságot Erdődi Lajossal, Olt Károllyal, Dénes Istvánnal. Együtt munkásszemináriumokat szerveztek, és rendszeresen írtak cikkeket a legkiszolgáltatottabb társadalmi rétegek életkörülményeiről a *Magyar Ugar* című ellenzéki agrárlapba és Supka Géza *Világ* című újságjába. Fábiánnak és baráti társaságának Bartha Miklós Társaságba való bekapcsolódása (Erdődi a főtitkári tisztet töltötte be, Olt Károly a Társaság balszárnyának vezetője lett) ezt a kezdetben szabad fórumként működő társaságot olyan irányba vitte, ahol az elégedetlenségből fakadó tenni akarás is formát ölthetett.

A Magyar Közösség a barthások körében a kezdetektől jelen volt. A határon túliak alapításban játszott szerepe nemcsak szervezési hasonlóságot, de személyi átfedéseket is jelentett. A Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete például – amelyben számos közösségi tag működött, többek között Mester Miklós – a BMT megszervezésében, majd irányításában meghatározó szerepet játszott. Fábián Dániel Diákok Házában formálódó köre, benne László Gyula, Simándi Tamás, Kertész Dániel ugyancsak közösségi emberek voltak. Ma már nem rekonstruálható, hogy miként zajlott a Közösség „beszivárgása” a Társaságba, de a jelenléte meghatározó volt.

A Fábiánék által képviselt „cselekvő arculat” egyfajta zászlóbontásának is tekinthető volt az 1928 májusában tartott nagy hatású Ady-ünnepség. *Az Ady Endre-ünnepség* – olvasható a rendezvény felhívásában – *az új nemzedék most bontakozó új magyar öntudatának egyetemes jellegű megfogalmazása lesz. [...] Meg kell már szólaltatnunk azt a népi eszmét, mely a zárt középosztály-öntudatot az ifjúságban a magyar munkás- és paraszttömegekért való szociális felelősségérzetté olvasztja át.*[48] A rendezvény súlyát érzékelteti, hogy diákalakulatokból delegált

ezertagú bizottság szervezte. Az eredeti tervek szerint Babits, Bartók, Kodály, Mécs László, Molnár Imre, Móricz Zsigmond, Ódry Árpád, Szabó Dezső szerepelt volna, de – feltehetőleg Szabó Dezső nyomására – Babits kimaradt a műsorból. Az ünnepséghez kapcsolódóan adták ki a radikális változásokat követelő Ady-röpiratukat *Ifjú szívekben élek* címmel. A röpirat és az ünnepségek nagy visszhangot váltottak ki. *Ady neve irodalomkívüli területre tolódott; a költő zászló lett, mely alatt fiatal csapatok menetelnek* – összegezte friss élmények alapján a benyomásait Keresztury Dezső.[49]

A BMT nem formálta politikai iránnyá azt a rossz közérzetet, amely életre hívta. Programja lényegében annak a megfogalmazásából állt, hogy a társadalom alsóbb rétegeinek gondjai iránti felelősségvállalást kér a középosztály fiataljaitól, és tevékeny fellépést a segítésükre. Ennek jegyében vállalta fel a társadalmi kérdések újragondolását, és tekintette feladatának, hogy kineveljen egy új szemléletben gondolkodó értelmiségi réteget. A nagy ívű elképzelés, a diákszervezetek küldötteiből álló Ifjúsági Parlament terve is ezt a célt szolgálta. Az 1929 őszére tervezett rendezvény előkészületeiként számos vitaestet, ifjúsági nagygyűlést tartottak, felhívást adtak közre (többek között a munkásság és az egyetemi ifjúság megbékéléséről), és a határon túli ifjúsági mozgalmak bevonását is szervezni kezdték. A szinte már mozgalommá formálódó szerveződés azonban a hatalom ellenlépéseit is kiváltotta. Nem adták meg a hivatalos engedélyt, még nyomasztóbbá vált a hivatalos ifjúsági szervezetek és bajtársi egyesületek fenyegetése; a pofozkodásokkal és négyszáz, fokossal felfegyverzett turulistával való riogatás. A barthások végül nem vállalták az 1928 őszére tervezett rendezvény megtartását, az engedély hiányában amúgy is illegális lett volna.

Az Ifjúsági Parlament szervezéséhez kapcsolódóan alakult meg 1929 novemberében a BMT kötelékében, de külön csoportként a Wesselényi Reform Klub.[50] Tagjai főként „jó családból" származó katolikus, konzervatív fiatalok voltak, de beállítódásukról sokat elárul névválasztásuk indoklása: *Új reformkor kezdetén vagyunk [...] nekünk nem lehet szebb szimbólumunk, mint Wesselényi Miklós, aki elsőnek szabadította fel jobbágyait.*[51] A szegények iránt érzett felelősségvállalás jegyében olyan határozottsággal léptek fel, hogy akcióik a korszak egyik legradikálisabb csoportjává avatták őket, fél év után be is tiltották működésüket. *Kimegyünk a faluba, gyárba, bányába, hogy magunkba szívjuk a közvetlen tapasztalatokat*[52] – fogalmazták meg alakuló ülésükön egyik fő célkitűzésüket. A nagybirtokrendszer aránytalanságainak következményeire látványos demonstrációkkal hívták fel a figyelmet. Megdöbbentő statisztikai adatokat hoztak nyilvánosságra a mezőgazdasági cselédek életkörülményeiről, az analfabetizmus arányairól, beadványokkal ostromolták a hatóságokat a szegények életkörülményeinek javításáért.

Oláh György bejárta Magyarországot és Erdélyt, és azóta már szállóigévé vált *Hárommillió koldus* című könyvében számolt be megrázó erejű riportsorozatban a szegényparasztság sorsáról. Munkástanfolyamokat indítottak, és a munkások számára külön fiókklubot hoztak létre. *Mindenkit megleptek a fiatal Ganz-gyári munkások, iparossegédek felszólalásai* – olvasható „az ipari szervezési ankétról" készült rendőrségi beszámolóban.[53] A legelső és egyben a betiltás felé tett legnagyobb lépést jelentő akciójuk volt a harminc jól csengő nevű katolikus fiú aláírásával Serédy Jusztinián hercegprímáshoz írt levél. Ebben tiszteletteljes hangon kérték Serédyt, hasson oda, hogy az egyházi birtokokat a nagybérlők kezéből adják át a kisbérlők kezelésébe. A szöveget *Az ifjúsági vezérek érdekes levele a hercegprímáshoz* címmel a *Pesti Napló* közölte.[54] Hasonló irományt küldtek Esterházy és Festetics hercegnek, Kecskemét és Debrecen városának, ezek azonban már nem jutottak el a címzettekhez. Betiltása után a klub szervezett formában ugyan nem folytatta a tevékenységét, de tagjai továbbra is külön csoportot alkottak a BMT-n belül, és szószólói maradtak a munkásság és a parasztság problémáinak. Sokan vállaltak később közéleti szerepet, például Barankovics István, a Kereszténydemokrata Néppárt későbbi elnöke, a kisgazda Acsay László, míg mások szélsőjobboldali pártoknak lettek prominens szereplői, mint Endre László vagy Oláh György, aki Imrédy híveként szerkesztette az *Egyedül Vagyunk* című folyóiratot.

A Bartha Miklós Társaság – hasonlóan a népi mozgalomhoz – a magyar társadalom legégetőbb problémájának a parasztság helyzetét látta, ezt a kérdést tekintették tehát kiindulópontnak. Ennek jegyében szellemi műhelyt hívtak életre Falubizottság néven, Erdődi Lajos vezetésével, Németh László, Kodolányi János, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Illyés Gyula, József Attila, Féja Géza, Dénes István és még sokak részvételével. Vitaestsorozatot tartottak a parasztkérdésről, *Magyar föld* címen irodalmi esteket rendeztek, útnak indították az *Új Magyar Föld* című lapot, és ezeken a fórumokon elsőként mondták ki azokat a gondolatokat, amelyek majd a harmadik út programjában körvonalazódtak.

A Társaság köreiben számtalanszor megfogalmazódott a jelszó: *ki a faluba,* és ezzel nagy lendületet adtak a falukutató mozgalomnak. Alapelvük volt, hogy a vidék problémáival testközelből kell megismerkedni. Nem akartak abba a hibába esni, hogy az íróasztal mellett született tervezeteikben „valójában nem létező és logikailag el sem képzelhető parasztot rajzoljanak maguk elé".[55] (Kodolányi János bírálta ezekkel a szavakkal Szabó Dezső *Az elsodort falu* című munkáját.) A program 1930-ban önálló könyv formájában meg is jelent *Ki a faluba* címmel. A kötet két szerzője József Attila és Fábián Dániel.

József Attila nem sokkal az Ady-ünnepség után, 1928 őszén csatlakozott a Társasághoz. A közgazdasági alosztály elnökévé nevezték ki, de a munkában mint író is részt vett; szemlézte a BMT *Értesítő*jét, a rendezvények rendszeres résztvevője és felszólalója volt. Fábián Dániel kérésére vállalta el, hogy a Fábián által összeállított *Ki a faluba* röpiratot végleges formába önti. A röpirat nagy vitát kavart, hatása megkérdőjelezhetetlen. A szervezet hőskorszakának fontos állomása, de bizonyos értelemben le is zárja azt. A gazdasági világválság következményeképpen ugyanis az egyre erősödő ideológiai ellentétek kiélezetté tették a Társaságban is jelen lévő törésvonalakat. A sokszínű csoportosulásnak illegális kommunista párti tagjai is voltak (a vezetőségi tag Lakatos Péter Pál például), sőt 1933-ig kommunista sejt is

működött a fedésében, ugyanakkor a Szász Endre köré szerveződő csoport a szélsőjobboldali mozgalmak bázisát jelentette.[56] Az összetűzések következményeként Fábián Dániel és a baloldalhoz közelebb álló körök – köztük József Attila is – egy időre el is hagyták a Társaságot. Kisebb-nagyobb fellendülésekkel 1944-ig működött, de már nem töltötte be azt a markáns, programadó szerepet, mint korábban.[57]

A Bartha Miklós Társaság kulcsszerepet játszott a korszak szellemi életének alakulásában. A „nem jó ez így" érzés jegyében teremtett egy fórumot, egy szellemi műhelyt, és megadta az egymásra találás élményét. Mindezt még azelőtt, hogy a különböző érzékenységek, világnézeti különbségek képviselői egymással ellentétes és reális politikai alternatívát jelentő pártosodásba kezdtek volna. József Attila és Csomóss Miklós (az első magyar nemzetiszocialista párt alapítója, később az ellenállás egyik vezető személyisége), vagy Fall Endre, a Magyar Revíziós Liga vezetője és a kommunista Mélik Endre itt kötöttek életre szóló barátságot. Akár az irodalmi, akár a hivatalos irányvonallal szemben álló politikai élet területét nézzük, a Társaság soraiban felsorakoztak az elkövetkező időszak meghatározó figurái.

A Magyar Közösség életében hasonlóan fontos szerepet töltött be a Bartha Miklós Társaság, mint a magyar közéletében; ahogy fentebb már megfogalmazódott, a Közösség jelenléte a tagjain keresztül meghatározó volt. A magyarság gondjainak hasonlóképpen való értelmezése, a gyakorlati cselekvés hangsúlyozása, a legkülönfélébb szellemi irányzatok felé való nyitottság azonosságot teremtett a két társaság között. A 20-as évek végén az itt formálódó kapcsolatrendszer, amely a kommunista mozgalomtól az egyház ifjúsági szervezetein át a szélsőjobboldali csoportokig elért, a korszakot átívelően határozta meg a közösségi tagság jellegét.

Utalhatunk arra, hogy a Wesselényi Reform Klub, amelynek a feladatköre – munkásszemináriumok szervezése, hatóságoknál való tiltakozás, a kiszolgáltatott rétegek védelmének megszervezése a hatóságokkal szemben – a közösségi munkában is megjelent. Talán az sem véletlen, hogy a Sokgyermekes Magyar Anyák budajenői gazda-

ságának 1940-es alapításához Pest vármegye alispánja, Endre László, aki a klub intézőbizottságának volt tagja tíz évvel korábban, biztosította a szükséges kölcsönöket.

*

A revízió problémáival kapcsolatban ki kell térni a Sarló mozgalomra. Ezt a szlovákiai magyarok körében a nemzeti tudat megőrzéséért tett erőfeszítések formálták, az útkeresést már a kisebbségi lét határozta meg. Előzményük a prágai cserkészek 1924-ben szerveződő Szent György Köre volt, amelyet Balogh Edgár vezetett. Karizmatikus egyéniségének fontos szerepe volt, és a társaságot erősen az irodalom és a társadalmi kérdések iránti érzékenység irányába hangolta. Vezetőik közül többen levelezésben álltak Szabó Dezsővel, és többek között az ő ihletésére kezdték el a „regös vándorutakat" a magyarlakta falvakban. 1928-ban leszakadtak a cserkészetről, a cserkészliliomot sarlóra cserélték, és megalakították saját mozgalmukat.

Formális szervezeti keretek kiépítése nélkül járták a falvakat, Bartók és Kodály útját követve népdalokat és népszokásokat gyűjtöttek, tanulmányozták a falu társadalmi viszonyait, szociológiai elemzéseket készítettek, és kapcsolatokat kerestek a munkáskörökkel is. Az 1930-as évek elejétől a mozgalom, és különösen szellemi vezetőjük, Balogh Edgár kezdett erősen a kommunista ideológia irányában tájékozódni. Olyannyira, hogy elnökük, Horváth Ferenc 1931-ben kijelentette: *A Sarló eljutott a marxista történelemszemléletig és tevékenysége a magyar marxista ifjúsági mozgalom része.*[58] Ez az éles fordulat a Sarló belső bomlását okozta, és mint egységes mozgalom meg is szűnt létezni.[59]

Fénykora (1928–1933) azonban egybeesett a Bartha Miklós Társaság nagy lendületű indulásával, és jellegükből adódott köztük az együttműködés. 1929 decemberében hivatalosan megállapodás is született Balogh Edgár és Fábián Dániel között, hogy a Sarló budapesti képviselete a BMT keretei között fog működni.[60] A sarlósok részt vettek az Ifjúsági Parlament előkészítésében, rendszeresen írtak a Társaság folyóiratába, az *Új Magyar Föld*be, és ösztönzésüknek nem kis része volt Fábián Dániel és József Attila *Ki a faluba* című röpiratának megszületésében.

De hatásuk abban a tapasztalatban érvényesült talán leginkább, ami a határon túliak élménye volt: a hivatalos revíziós politika megnehezíti a magyar kisebbség mindennapi életét abban az országban, ahol aktuálisan élniük kell. A Sarló fiataljai rendszeresen publikálták – köztük az *Új Magyar Föld*ben is – a hivatalos revízióval szemben megfogalmazott álláspontjukat. *A magyarság számára a megoldás nem a pontos régi államhatárokhoz, hanem a környező népekkel való kiegyezéshez és a kelet-európai konföderációhoz van kötve*[61] – írta Balogh Edgár.

A két világháború közötti politikai és szellemi életre semmi nem nyomta rá annyira a bélyegét, mint az igazságtalan trianoni béke. A közéletben talán az egyetlen kérdés, amelyben az egyetértés megkérdőjelezhetetlen volt, az Trianon igazságtalansága, és hogy e béke feltételeiként szabott határok felülvizsgálatra szorulnak.[62] A revízió alternatívái azonban már igen eltérő állásfoglalásokhoz vezettek. A hivatalos politika a Szent István-i határok visszaállítását hirdette. A korabeli Magyarországon kisebbségben voltak azok, akik más szempontból közelítették meg a kérdést, és a „mindent vissza" koncepcióval szemben az etnikai revíziót hangsúlyozták. Szabó Dezső, Németh László, a Bartha Miklós Társaság az ő nyomdokaikon haladó népi mozgalom egy harmadik lehetőséget fogalmazott meg: a kelet-közép-európai népek együttműködésére alapozta volna a trianoni határok felülvizsgálatát.

A Bartha Miklós Társaság elégedetlenségének, hogy nem érzi otthon magát a hivatalos beszédmód által meghatározott közéletben, egyik eleme volt a revízió kérdésének – Fábián Dániel szavaival élve – sekélyes megközelítése. Trianonnak mint sorskérdésnek az újragondolása központi elemét jelentette gondolkodásuknak. *A Trianon elleni küzdelmünket nem támogatják olyan koreszmék feszítőerői, mint Mohács után az ottomán áradat elleni harcunkat, vagy Kossuth szabadságharcát kísérő világszimpátia. Bukásunkat most nem fogadja Nyugaton az új világeszmék hőseinek kijáró együttérzés. Elszigetelten maradtunk. Képzelt biztonságunkban egyszerre szakadt ránk az egész mennyezet: a nemzetiségi erők feltámadása, a középkorba illő vagyoni aránytalanságunk és a parasztmilliók elhagyatottságának minden következménye. [...] Mi*

elnyomott szlovák, rutén, horvát testvéreinkkel a teljes egyenjogúság és autonóm nemzeti élet elvei alapján kívánjuk rendezni a Duna-völgyi együttérzést a cseh és szerb imperializmus teljes kizárásával[63] – fogalmazta meg álláspontját a Társaság a Trianon következményeként kialakult helyzetről.

A Bartha Miklós Társaság számos vitaestet rendezett a revízió és a kisebbségi magyarok kérdéséről. A Társaságon belül a kérdés egyik fő szónoka, a téma szakértője az erdélyi származású és közösségi tag Mester Miklós volt, aki ugyancsak határozottan szakított az irredenta koncepcióval.[64] *Valóságos mániává tették az egész magyar társadalomban azt, hogy a területet kell visszaszerezni és akkor egész Magyarország mennyország. [...] Sok konfliktusom volt abból adódóan, hogy én ezt nem fogadtam el*[65] – emlékezett életútinterjújában Mester. Ő – Jancsó Benedek tanítványaként – Kelet-Közép-Európát közös történelmi és kulturális alapokon álló térségnek tekintette. Személyes tapasztalatai, amelyeket Jorga Miklósnak,[66] a híres román történésznek a nyári egyetemén szerzett, azt erősítették benne, hogy a szomszédos népek értelmiségével kell megtalálni a hangot, ha egy közös politikai koncepció kialakításában gondolkodunk. 1936-ban jelent meg *Az Autonom Erdély* című könyve, amelynek mottójául József Attila *A Dunánál* című versének befejező sorait választotta. Munkájában az elcsatolt területek visszaszerzése helyett az autonómiát hangsúlyozta, amely elképzelés mögött a dunai népek föderatív alapú együttműködése állt. Mester Miklós – a fent vázolt elképzelés jegyében – a könyvét vitára bocsátotta az erdélyi román és szász értelmiségi körökben, és kedvező visszhang fogadta.

A BMT tehát a Kelet-Közép-Európa összefogásának koncepcióját képviselte, és ezt örökítette tovább a népi mozgalomban is. A népi mozgalomhoz kapcsolható Márciusi Front 1937-ben kiadott 12 pontja a revízió kérdésében így fogalmazott: *Magyar revíziót: a Duna-völgyi népek számára a hovátartozandóság kérdésében az önrendelkezési jog tiszteletben tartását. A pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a Duna-völgyi öncélúság és konföderáció gondolatának megvalósítását.*[67]

Az 1947-es perek vádpontja szerint a soviniszta-revizionista Közösség Magyarország történelmi határainak visszaállítását hirdette. Ez azonban nem felelt meg a valóságnak. Ha a Közösség a hivatalos irredenta politika talaján állt volna, nem engedte volna a folyóiratait a nagyrevízióval ellentétes szemléletben szerkeszteni, és nem avatta volna tagjává Mester Miklóst, Fábián Dánielt és még sokakat. A hivatalos nagyrevízió elutasítása az avatási fogadalom szövegében is érvényesült, amely így kezdődik: *Én, X. Y. a Magyarok Istene előtt és előttetek ünnepélyesen kijelentem, hogy életem céljául Magyarország népi határainak elérését és azokon belül a magyar nép fiainak uralomra juttatását tűztem ki.* Tehát Magyarország népi határainak és nem történelmi határainak elérését tűzte ki célul. Ez persze nem azt jelentette, hogy minden tag azonosulni tudott a történelmi határok helyett az etnikai határokkal való megbékélés gondolatával, különösen nem azt, hogy egy emberként fogadták volna el a Németh László-i vagy a Szabó Dezső-i Kelet-Közép-Európa-koncepciót. Donáth György például utolsó szó jogán elmondott beszédében így fogalmazott: *Közösségi iratok azt mondják, hogy határainkat mindig népi terjeszkedésünk szabja meg. Én nem egészen értek ezzel egyet, hiszen ez azt jelenti, hogy lemondunk a Szent István-i határokról, én pedig nem mondtam le róla. Így tehát a Közösség között és én közöttem is volt bizonyos ellentmondás.*[68]

Bajcsy-Zsilinszky Endre – radikalizmus

Bajcsy-Zsilinszky Endre a kezdetektől támogatta a Bartha Miklós Társaság törekvéseit. Elsők között adott hírt újságjában tevékenységükről, *A magyar harmincévesek* címmel négykolumnás írásban üdvözölte a munkájukat. A Társaság tagjai közül számosan lettek munkatársai az 1928-ban alapított lapjának, az *Előőrs*nek, köztük József Attila is, akit néhány hónapra munkatársként szerződtettek. Féja Géza, aki Zsilinszky legbelsőbb köréhez tartozott, és az *Előörs* agrárrovatának szerkesztője lett, a vezércikkeit is számos alkalommal ő írta. Érthető tehát, ha a rendőrségi jelentés az *Előőrs*öt a Társaság házi lapjának minősítette.[69]

A barthások nemcsak a lap körül tevékenykedtek, hanem Zsilinszky pártjának, a Nemzeti Radikális Pártnak fő szervezői is voltak. Bajcsy-Zsilinszky és a Bartha Miklós Társaság között a kapcsolat mögött a magyar sorskérdések azonos értelemben és azonos súllyal való értelmezése és a megoldás szenvedélyes keresése állt. A köztük lévő kötődés egy életre szóló együttműködést jelentett, a BMT-ből az *Előörs*ben összeverbuválódott kör: Féja Géza, Bodor György, Kajtár Jenő, Katona Jenő, Basilides Barna, Talpassy Tibor, Tasi József, Gombos Ferenc, Kertész Dániel, Csóré Áron végig követték Bajcsy-Zsilinszkyt a Nemzeti Radikális Pártba, a Kisgazdapártba, a nácizmusellenes harcokba. Sőt halála után is együtt maradtak, és még a Kádár-rendszer időszakában is egységes társaságként képviselték a szellemiségét. E fiatal bizalmi kör tagjai javarészt a Közösséghez tartoztak, de pártjából és szervezőgárdájából még sokan, ahogy maga Bajcsy-Zsilinszky is felavatott tag volt. *A felszabadulás előtt Bajcsy-Zsilinszky Endre avatásán részt vettem. A fogadalmi szöveg azonban más volt, mint a [kihallgató által] felolvasott, mert Zsilinszky nem magyar származású volt*[70] – mondta az ÁVO-n Kémeri Dezső.

Bajcsy-Zsilinszky Endre hosszú utat járt be, amíg a nácizmus elleni küzdelem nagy tekintélyű vezetője és megkérdőjelezhetetlen szimbóluma lett. De ahogy Fenyő Miksa a róla szóló visszaemlékezésben írta: *Nem volt ez Zsilinszky Endrének damaszkuszi útja, ő mindvégig megülte lovát – a végletesen alakuló helyzet szorította gondolkodását és ezzel együtt lelkiismeretét logikusabb és emberibb irányba.*[71]

Képviselői pályafutását 1922-ben kormánypártiként kezdte, de egy év múlva Gömbös Gyulával, Eckhardt Tiborral együtt kiváltak Bethlen pártjából, és megalakították a Magyar Nemzeti Függetlenségi Pártot, ismertebb nevén a Fajvédő Pártot, amely – utalva a bevezető fejezetben mondottakra – neve ellenére nem állt fajelméleti alapon.[72] *Mi nem osztjuk száz százalékig, politikai szempontból Méhelÿ Lajos felfogását*[73] – mondta Gömbös Gyula parlamenti felszólalásában. Bajcsy-Zsilinszky ugyanerről a *Szózat* vezércikkében: *Minket itt a zsidó-kérdés nem mint antropológiai tanulmány érdekel, hanem mint politikum.*[74] A párt, még ha nem is fajelméleti alapon, de erősen antiszemita nézeteket vallott. Felelőssé tette a zsidóságot az októberi forradalomért, a Tanácsköztársaságért és a társadalmi igazságtalanságokért. Antikapitalista álláspontot képviselt, és a fajvédelem az ő felfogásukban a magyarság megvédését jelentette a gazdasági szabad verseny törvényszerűségeitől, valamint a nagytőke érdekeinek való alárendeltségtől. A zsidókat a nemzetközi pénzvilágba való beágyazottságuk folytán a kapitalizmus „szekértolóinak" és idegen érdekek képviselőinek tekintette. A kormánypártból való kiválásukat is az „antikapitalista" nézetek ihlették: egyrészről a csalódás a földtörvény elmaradása miatt, másrészt tiltakozás a nemzetközi nagybankoktól felvett hitelek ellen.

A Fajvédő Párt a bethleni konszolidáció kezdeti időszakának sajátos terméke volt, ahonnan mindenki csalódottan távozott, és számosan magyarázkodtak életük végéig az itteni szerepvállalásuk miatt. *Sajátságos lármás és zagyva bárka ez, hol a jó Isten minden nem magyar állatjából van egy pár. Erős hadonázású, sokkiáltású gyüledék ez*[75] – értékelte Szabó Dezső sajátos hangvételében a társaságot. Bajcsy-Zsilinszky az *Előörs* 1928. szeptemberi számában – Gömbös Gyula államtitkári kinevezésének hírére írt nyílt levelében – határolódott el végérvényesen a párttól és egykori vezetőjétől, Gömbös Gyulától.

E levélben amellett, hogy számot vetett a fajvédők hibáival, szakított azzal a politikával, amely, még ha ellenzéki formában is, de a rendszer szabta játékszabályokhoz igazodott. Bethlen kormányát „kisstílű piszlicsárédiktatúrának" minősítette, amely „keresztül-kasul egyéni érdekszálakkal" van átszőve, és alkalmatlan arra, hogy a nemzet mélyen rejlő problémáit megoldja. A levél értékelése szerint a Fajvédő Párt, mint ahogy Gömbös maga is, ennek a politikának lett a játékszere. *A párt* – írja Zsilinszky – *a kellemetlen kompromisszumok útját járta. [...] Túlságosan a falusi kúria ámbitusáról néztük a falut [...] elmulasztottunk a szociális problémák mélyére nézni [...] s nem mertünk az idegen tőkével szemben elég nyomatékkal a magyar munkásság mellé állni. [...] Nem tudtunk sem igaz demokraták lenni, sem radikálisan képviselni eszméinket.*[76]

A bethleni konszolidáció első nyolc évének tapasztalata érlelte meg Bajcsy-Zsilinszkyben a Nemzeti Radikális Párt szükségességét. Minden társadalmi és politikai törekvés középpontjába Magyarország függetlenségét állította, és ő ez alatt nem csupán külpolitikai törekvést értett, hanem egy belső függetlenséget is: a társadalomi csoportok szuverenitásának biztosítását. Ebből fakadt a határozott németellenessége, a földreform, valamint a titkos és általános választójog követelése.

Hogy mit jelentett e pártban a radikalizmus, azt Fenyő Miksa szavai jól érzékeltetik. *Bajcsy-Zsilinszky gondolkodásában nem volt helye annak a megalkuvó bölcsességnek, miszerint a politika a lehetőségek tudománya. [...] Amikor valamelyik beszédében azt mondotta: „a magyar alkotmányosságot megsemmisíteni csak a mi holttestünkön keresztül lehet" – ez nála nem szónoki flosculus volt.*[77] Bajcsy-Zsilinszky Endre, elzárkózva a fennálló rendszerrel kötött mindenféle politikai alku vagy kompromisszum lehetősége elől – a saját megfogalmazása szerint – rendszerváltást hirdetett: *Mi végeredményben nem minisztereket akarunk meneszteni, hanem gyökeres rendszerváltást kérünk*[78] – mondta pártelnöki beszédében 1931-ben.

A meghirdetett rendszerváltás nem jelentett egyet feltétlenül és mindenáron az elitváltással vagy a fennálló alkotmányos rend és a politikai rendszer gyökeres átalakításával, hanem a politikai kultúra szemléletváltását követelte. A hierarchikus szerkezetű és a különböző csoportérdekek harcában körvonalazódó reálpolitika helyett egyetemes nemzeti érdekben gondolkodó szolidaritástudatot szeretett volna látni. Csak az ebből fakadó felelősségérzet az – vélte Zsilinszky –, ami arra ösztönözheti a hatalmi helyzetben lévő elitet, hogy egzisztenciális érdekeivel ellentétben például földreformot hajtson végre. Ezért mondta: „az egyetlen út a magyar paraszt". Ez volt az alapja és a szimbóluma annak a társadalmi szolidaritásra – vagy közösségi nyelven megfogalmazva: sorsközösség vállalására – épülő politikának, amit Bajcsy-Zsilinszky meghirdetett. Ez kihívást jelentett az elitpolitikával és az osztályharc ideológiájával szemben is.

Zsilinszky számára a különböző osztályok nemzeten belüli együttműködése olyan hangsúlyos volt, hogy ennek érvényesülését tette meg a demokrácia mércéjévé, és pártszervezésének alapelveit is ehhez igazította. Véleménye szerint ugyanis a demokrácia intézményeinek és szabályainak makulátlan érvényesítése sem hoz valódi demokráciát, ha az nem párosul az osztálykülönbségeket feloldó szolidaritástudattal; az anélkül csupán mennyiségi kérdés, a többség megszerzésének technikája. „Az általános titkos választói jog lehet híd egy demokratikusabb világ felé [...]", a népképviseleti parlamentarizmus óriási jelentőségű, de csak fél siker, ha a képviselők „föl nem esküsznek egy nagy nemzetszervező reformpolitikának". Ennek hiányában nagy a veszélye annak, hogy „a demokrácia áldemokráciává sorvad"[79] – foglalta össze álláspontját Zsilinszky *A mi demokráciánk* című írásában.

Zsilinszky a pártépítési elveiben is azt tartotta szem előtt, hogy a különböző csoportok: birtokosok, földművesek, munkások, a középosztály tagjai a külön autonómiájukat megtarthassák, de az együttműködés lehetősége adott legyen. A párt felépítése ezért – a Közösséghez nagyon hasonlóan – nem a hierarchikus szerkezet elvét követte, hanem egymással egyenrangú munkacsoportokra tagolódott: 12 fős családokra, azok pedig 120 tagú nemzetségekbe tömörültek.

Visszatérve a Bartha Miklós Társaság és Bajcsy-Zsilinszky kapcsolatára: Fábián Dániel visszaemlékezésében idézte fel, hogy amikor 1928-ban Zsilinszkyt felkérte egy világnézeti ankéton a fasizmusról tartandó előadásra, ő visszautasította: *A legnagyobb sajnálatomra az előadás tartását nem vállalhatom [...]. Először és legfőképpen azért, mert én valójában nem vagyok fasiszta.*[80] Az előadás elutasítása mellett ugyanakkor kritikát is megfogalmazott a Társaság működését illetően, azt felnőtt emberek önképzőkörének minősítette, ahol a tagok „nagy sorskérdéseket görgetnek maguk előtt és fűt-fát válogatás nélkül megszólaltatnak", de a nézőben azt a benyomást keltik, hogy irány és igazi cél nélkül egy helyben topognak. Holott „a Bartha Miklós Társaság – írta Zsilinszky – a magyar cselekvés fegyvereinek és eszközeinek műhelye kellene hogy legyen".[81] E sorok érzékletesen jellemzik a barthásokat is

és Bajcsy-Zsilinszkyt is. A BMT a szellemi érlelődés és útkeresés fontos műhelye volt, míg Bajcsy-Zsilinszky tettekben és pártban gondolkodott, hogy a politikai cselekvés legmagasabb szintjén érvényesíthesse elképzeléseit.

A református ifjúság – felhajtóerő

A Közösség tagjainak jelentős része – ahogy erről Szabó Dezső kapcsán már szó volt – protestáns és főként református vallású volt. Ez nem jelentett felekezeti alapon való gondolkodást vagy kizárólagosságot. A katolikusok körében is megvolt a társaság befolyása, a Katolikus Legényegyletben (Kalot) például Bejczy Gyula, a székesfehérvári püspöki iroda vezetője vagy Alföldi Alajos, az Actio Catholica egyik vezetője is a Közösség tagja volt. Ez a református túlsúly tehát nem az egyházhoz mint intézményhez jelentett kötődést, hanem a szabadságmozgalmakban formálódó magyarországi kálvinizmus örökségéhez, amihez hozzátartozott, hogy a teológiai vonatkozásokon túl számtalanszor állt „a nemzeti ügy mellé".[82] Az első világháború után újra hangsúlyossá vált ez a „történelmi kálvinizmusként" meghatározott szellemiség. *A kálvinista politika nem azt akarja, hogy az egyház mint egyház politizáljon, hanem azt, hogy [...] mint világnézet csináljon keresztény politikát*[83] – állította Sebestyén Jenő, a Református Teológia igazgatója.

A református egyház társadalmi és politikai kérdések iránti érzékenysége elsősorban nem a konventek állásfoglalásaiban, hanem a szervezetein, és főként az ifjúsági szervezetein keresztül érvényesült, ami szinte törvényszerűen maga után vonta, hogy a Közösség ahol tudta, támogatta őket, és tagjai megjelentek ezekben a szervezetekben.

A református fiatalok feltehetően legradikálisabb csoportja a Diákok Háza néven működő kollégium körül alakult ki. A Diákok Háza a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDESZ, 1925-ben Pro Christóra változtatta a nevét) felügyelete alá tartozott. A szövetség még az első világháború előtt, a századforduló környékén szerveződött egyetemisták bibliaköreként. Tagjai főként protestáns diákokból álltak, de nyitottak voltak a katolikus és a zsidó vallású fiatalok felé is. Az alapítók közé tartozott Tildy Zoltán, Révész Imre, Makkai Sándor, Fülep Lajos, később lett tagja Bereczky Albert. Találkozóikat szorosan összekapcsolták ugyan a hitélettel és a Biblia olvasásával, de feladatuknak elsősorban azt tartották, hogy a hívő ember nézőpontjából vitassák meg a társadalmi kérdéseket. Lapjuk, a *Diákvilág* ezeknek a problémáknak vált a fórumává.

A társaság nem formálódott tömegszervezetté, tagjainak száma száz és kétszáz között mozgott, jelentősége mégis fontos volt, elsősorban lapjuknak köszönhetően, amelyben a szociális gondokat sokszor radikális hangvételben vitatták meg. A háború alatt a szerepük a pacifizmus felvállalásával tovább erősödött. *Háborús Diákvilág* című újságmellékletüket több mint 1500 tábori címre juttatták el. Közbenjártak a magyar egyetemista hadifoglyok érdekében, hogy a fogságban lehetőséget kapjanak tanulmányaik folytatására. Ugyanakkor sikerült elérniük, hogy ugyanezt engedélyezzék 20–30 Magyarországon tartózkodó orosz hadifogolynak is. Szorosan együttműködtek a spanyol konzulátussal, ahol az orosz állampolgárok érdekvédelmét látták el a háború alatt. Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság időszakában a Diákszövetség felbomlott ugyan, de az eseményekben több tagjuk is szerepet vállalt, a tanácshatalom első heteiben például az evangéliumi munkások köréből alakult proletárdirektórium munkájában.

A Diákszövetség 1920 nyarán szerveződött újjá. Lelke a Közösség támogatását élvező Karácsony Sándor volt, aki a kor legmodernebb pedagógiai elveit képviselte, és a magyar kultúrtörténet elemzésében olyan eredeti fordulatot hozott, mint Bartók és Kodály a zenében. A *Diákvilág*ot (nevét később *Erő*re változtatták) szerkesztőjeként a közélet fontos lapjává formálta. Itt jelentek meg például Weöres Sándor első versei, de az újság teret adott kommunista hírében álló szerzőknek is. Karácsony a Magyar Cserkész Szövetség társelnökeként megszervezte a regös cserkészetet, a falujárást és a népi hagyományok gyűjtését tette meg fő feladatául, és ezzel a falukutató mozgalom alapjait is lefektette.

1920 decemberében az Észak-amerikai Keresztény Ifjúsági Egyesületek Nemzetközi Bizottsága (IMCA) jelentős összeget adományozott a szövetségnek. Ez lehetővé tette a Hársfa utca 59/b szám alatti Edison szálló megvásárlását és a diákinternátus beindítását. Alapszabályzata szerint *elsősorban falusi származású, szegénysorsú magyar egyetemi és főiskolai hallgatók otthona kíván lenni. A falai között élő ifjaknak keresztyén és magyar nevelést ad, azzal a céllal, hogy tanulmányaik elvégzése után önként vállalják a magyarság szolgálatát: a magyar nép felemelésének a hivatását.*[84] A 110 fiatalt befogadó internátus a református kollégiumok hagyományát követve autonóm közösségként működött. Vezetői között több, 1918–19-ben szerepet vállaló református pap is helyet kapott.[85] A vezetőségnek és lakóinak társadalmi összetétele megadta a ház radikális irányultságát, az utca nyelve sokszor csak „a proli Eötvös Kollégiumként" emlegette.

Az 1920-as évek elején – ahogy erről korábban már szó esett – ennek a kollégiumnak volt lakója Fábián Dániel, Olt Károly, Erdődi Lajos, Kertész Dániel, de a baráti társasághoz tartozott László Gyula, Gombos Ferenc is, valamennyien a Közösség tagjai voltak, feltehetőleg Olt Károlyt kivéve, akiről nincsenek erre vonatkozó adatok. Ez a kör itt szerveződött olyan egységes és öntudatos csoporttá, hogy tagjai felkérést kaptak a Bartha Miklós Társaság vezetésére.

Együttműködés alakult ki Csizmadia Sándor szegényparasztságot felkaroló Munkáspártjával és az ott vezető pozíciót betöltő, Erdélyből áttelepült Dénes Istvánnal, aki a Közösség első asztaltársaságainak alapítói közé tartozott, valamint Dénes harcostársával, Drózdy Győző képviselővel. Drózdy olyan radikális ellenzéki alapállást képviselt Bethlen politikájával szemben, hogy 1921-ben megfosztották mandátumától, és az 1926-os választások alatt mint képviselőjelöltet internálták. A diákok – ahogy erről korábban már szó volt – rendszeresen írtak Drózdy lapjába, a *Magyar Ugar*ba, valamint barátjának, Supka Gézának a *Világ* című újságjába. Szemináriumokat tartottak munkásfiataloknak, a földreformtörvény meghozatala után vidéki körutakat szerveztek, hogy a földigénylésben segítsenek a parasztoknak, és dokumentálják a visszaéléseket. Ennek fő szervezője Erdődi Lajos volt.

Olt Károly (1930-tól tagja az illegális kommunista pártnak, a második világháború után vezető pártfunkcionárius) a Hársfa utcában tartotta a Kelet-európai szeminárium néven 20–30 résztvevővel a találkozóit (többségük nem a ház lakója volt), és már határozottan marxista állásfoglalások is megfogalmazódtak közöttük, a társaság egy része – például Széll Jenő és Birki Ágnes – az illegális kommunista pártnak is tagja lett. József Attila 1930-tól 1932-ig rendszeres előadó volt a ház rendezvényein, Fábián Dániellel a *Ki a faluba* röpiratukról külön estet tartottak. A Fábián köré szerveződő csoport a szociáldemokrata pártba lépett be, és ott egy egységes, főként agrárkérdésekkel foglalkozó kört alkotott, amely egyben a Közösség szocdem kapcsolatát is jelentette. A Diákok Házával e kör érintkezése az egyetem befejezése után is megmaradt.

Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt majdani vezetője 1929-től lakott a kollégiumban.[86] (Püski Sándor 1930-tól). A ház keretei között néhány társával megalakították – a Diákszövetség lapjának a neve után – a 312. Erő cserkészcsapatot, ami valójában egy falukutató csoportot jelentett. Leutaztak az Ormánság 142 lakosú Kemse falujába és – többé-kevésbé a *Ki a faluba* röpirat alapján – szociográfiai kutatásokat végeztek. *Úgy szálltunk ki Kemse községbe, mint egy cserkészcsapat, hogy ne keltsünk feltűnést, ha jön a csendőr: mi folyik itt, mi van itt?*[87] – emlékezett vissza Kovács Imre. Munkájuk eredményéből született az *Elsüllyedt falu a Dunántúlon* című kötet, amelynek előszavát Teleki Pál írta, aki a szerzőket később elhelyezte Magyary Zoltán Országos Táj- és Népkutató Intézetébe.

A kollégium az egész korszakot átívelően egyik fészke volt a népi gondolat radikális szárnyának, és számos diák itt került a Közösség látókörébe. A német birodalmi tudat előretörésével a nácizmus elleni mozgalmaknak vált találkozóhelyévé, a katonai ellenállás időszakában pedig ifjúsági főhadiszállás volt. A Görgey zászlóalj fegyveres alakulatában 18-an vettek részt a Diákok Házából.[88]

A Soli Deo Gloria Református Diákszövetség (SDG) nemcsak az ifjúsági mozgalmak történetében játszott meghatározó szerepet, hanem a korszak szellemi életében is.[89] Az SDG-t 1921 nyarán harminc teológiai hallgató alapította, hangsúlyozva: *a kor ideológiai bizonytalanságában az Evangélium az egyetlen olyan kiforrott és teherbíró eszme, amely az új Magyarországot építeni segítheti.*[90]

Az alapítók kezdetben a református teológushallgatók körében gyűjtötték a tagjaikat, de befolyásuk még e szűk körben is alig-alig érvényesült. 1923-ban a gönci SDG-konferencián határozták el, hogy a szervezést új alapokra helyezik, nem szigetelődnek el a teológusok és értelmiségiek körében, hanem társadalmi különbség nélkül az egész magyar református diákságra ható mozgalommá kívánnak válni. Ennek jegyében 1925-ben vette át Töltéssy Zoltán a szövetség ügyeinek irányítását. Töltéssy frissen érkezett haza amerikai tanulmányútjáról, és mély benyomást tettek rá a kinti ifjúsági szervezetek. Úgy látta, hogy azok – *az európai demagóg demokráciájával szemben* – a valódi demokrácia szellemiségében működnek, és az ember legerősebb oldalát hozzák a felszínre. *Életrevalóságot és erkölcsi bátorságot ad merész vállalkozásokra. [...] Nagy egyéniségek születnek meg ebben a levegőben* – írta amerikai benyomásairól Töltéssy Zoltán.[91] Élményeinek hatása alatt dolgozta ki az SDG vezetőivel közösen azt az új mozgalmi keretet, amelyben érvényesülni látta az „amerikai" szellemet.

Ennek jegyében az SDG-t baráti közösségek hálózataként szervezték meg, központilag meghatározott struktúra nélkül. Kis autonóm közösségei az egyetemek, főiskolák és a középiskolák SDG-hez csatlakozó csoportjaiból álltak. A kapcsolatot az önként vállalt közös programok jelentették. A SDG belső életéről konferenciákon döntöttek, de a csoportok vezetőinek nevelése, eligazítása is ilyen többnapos táborok, összejövetelek keretei között történt. Az SDG helyi szinten tanárokból, lelkészekből, ifjúsági vezetőkből Tanácsadó Testületeket szervezett, amelyek pártfogó közösségként anyagilag és szellemiekben is támogatták a csoportokat.

1925-ben a mozgalmi munka megindításakor száz „rendes" tagja volt az SDG-nek. Töltéssy Zoltán karizmatikus egyénisége óriási lendületet adott a szervezésnek. 1932-ben azonban váratlanul meghalt, szerepét Soos Géza vette át. Az SDG szűk öt év működés után országos szinten hálózta be a református fiatalokat kisiskolástól az egyetemet végzettekig. 1927-re már az ország 18 városában működtek csoportok, és ötezer diák vett részt a különböző rendezvényeken. Egy 1940-ben készült felmérés szerint a református főiskolai és egyetemi hallgatók 35 százaléka kapcsolódott be az SDG munkájába.

Soos Géza a Soli Deo Gloria szövetség vezéregyéniségévé és a szervezés motorjává vált. Ugyanakkor a Közösségnek is az egyik központi figurája, a legbelsőbb bizalmi körhöz tartozott, a társaság kapcsolatainak és tevékenységének egyik fontos koordinátora. Közvetítésével szoros együttműködés alakult ki a két szervezet között. A Közösség a kapcsolatrendszerén keresztül fontos háttérsegítséget biztosított, míg az SDG országos méretű, fiatalokból álló bázist jelentett.

Az 1934-es főiskolai konferencián adták ki a Fülep Lajos, Soos Géza és Buday Gergely által összeállított SDG-s kiáltványt: a *Memorandum*ot, amely radikális társadalomkritikát fogalmazott meg. Nemzetellenesnek és szociálisan vállalhatatlannak bélyegezték a nagybirtokrendszert, és már ekkor felhívták a figyelmet a német birodalmi nyomás veszélyeire. A református egyházat pedig határozott hangon arra kérték, hogy álljon ki a társadalmi reformok mellett. Erre utalt a *Memorandum* címe is: *Cselekedjen az egyház!*

Visszautalva a bevezetőben idézett ügynökjelentésre, ebből a szellemiségből adódott, hogy az SDG szervezésében tartott „csendes napok", vagyis a középiskolások lelkigyakorlata a társadalmi és politikai kérdések felvetését is jelentette. Ez olyan formában is érvényesült, hogy az SDG-s csoportok szociális segítségnyújtást is vállaltak. Járták az akkori nyomortelepeket, Budapesten az Auguszta- és a Mária Valéria-telepen, a Vágóhíd utcai nyomorlakásokban szegénygondozást végeztek, és áhítatokat tartottak.

Ez a munka – főként vidéken – a népi mozgalomba való bekapcsolódást is jelentette. Szórvány- és tanyamissziók szerveződtek, a szentesi diákok már 1926-ban megkezdték a Szentes környékbeli tanyák bejárását. Az SDG-s csoportok a falukutató mozgalommal és a népi írókkal helyi szinten is szorosra fűzték a szálakat. Szegeden az országos hírű Bethlen Gábor Körrel karöltve dolgoztak együtt. Debrecenben – amely az egyik fellegvára volt a szervezetnek – a liberális felfogású Baltazár Dezső püspök játszott irányadó szerepet, és 1934-től haláláig az SDG védnöki címét is betöltötte. Itt a Márciusi Fronttal is szoros együttműködés alakult ki. A nagy múltú protestáns városban, Sárospatakon a falukutató mozgalom alapítói, Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán az SDG pártfogó testületéhez tartoztak. Ravasz László püspök külön kérésére került a szövetség országos vezetésébe a sárospataki Református Kollégiumból Koncz Sándor azzal a feladattal, hogy még hangsúlyosabban egészítse ki a diákmozgalom munkáját a faluszemináriumokkal, a népi tehetségek kutatásával. Koncz Sándor ajánlására kapcsolódott be az SDG falukutatást szervező munkájába Ablonczy Dániel, Vatai László és Kiss Sándor.

Az SDG életében hangsúlyos helyet kaptak a konferenciák és a táborok, hiszen ezek adták a különálló közösségek összetartozását. Ezek a közös rendezvények ugyanakkor fontos fórumaivá váltak a magyarság sorskérdéseinek és az azt felvállaló íróknak, gondolkodóknak. A rendezvényeken rendszeresen tartott előadást Kovács Imre, Karácsony Sándor, Illyés Gyula, Somogyi Imre, Veres Péter, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Baltazár Dezső és még számosan.

1928 júniusában nyitották meg az SDG-konferencia telepét Balatonszárszón, amely a szövetség életének központi helyévé vált. *Egy kicsit olyan ez a telep, mint valami nomád táborhely. Nincsenek összkomfortos, folyóvizes szobák és szépen berendezett hálótermek, deszkabarakkokban egymás fölött álló, goromba faragású, kemény deszkapriccsek vannak s az étkezés félig az ég alatt, terítetlen, hosszú kecskelábú asztaloknál történik, fürdőszobának meg ott a Balaton* – írta le benyomásait a telepről Darvas József, a kommunista író.[92]

Az SDG itt adott helyet 1937 júniusában a Márciusi Front első országos tanácskozásának, és itt szervezte meg minden év nyarán a később méltán híressé vált nagy konferenciákat, ahol – függetlenül a vallási, társadalmi és politikai hovatartozástól – bárkit szívesen láttak. Ezeknek az éves nyári konferenciáknak kifejezetten a magyar társadalmi kérdések megvitatása volt a céljuk, az előadóknak és a résztvevőknek sokszor nemcsak az SDG-hez és a református egyházhoz nem volt közük, de a vallásos élet is idegen volt tőlük. 1935–36-ban *Magyar Út Társas Napok* címen Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kovács Imre, Cs. Szabó László, Féja Géza, Makkai Sándor tartott előadásokat a magyarság közép-európai helyzetéről. 1938-ban és 1939-ben a konferencia az *Arccal a falu felé* címet kapta, és többek között Mester Miklós, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Erdei Ferenc szólalt fel.

1934-ben kezdődtek – eleinte még kisebb helyi közösségekben – az SDG-s Magyar Testvériség Konferenciák, más néven rétegtalálkozók, amelyeken az értelmiségi fiatalok együtt táboroztak a paraszt, munkás és iparos ifjakkal. Az 1943-as szárszói találkozót is a Testvériség-konferenciák részeként rendezték meg. Ennek előzményeként ki kell térni a Kabay Márton Kör tevékenységére.[93]

A Kabay Márton Kört a diákéletből kiöregedett tizenhárom fiú alapította 1940 júliusában. A legkülönbözőbb háttérrel érkeztek; volt köztük segédmunkás, teológus, mérnök, tisztviselő.[94] A kuruc prédikátor, Kabay Márton nevével a németellenességüket és a társadalmi igazságtalanságokkal szembeni kiállásukat kívánták hangsúlyozni.

A Kabay-kör egyik nagy vállalkozása volt a vándorkönyvtárak szervezése. Még alapításuk évében könyvgyűjtést indítottak a baranyai falvak számára, ötszáz kötetet – főként a népi irodalom műveit – osztottak szét. Ennek folytatásaként szervezték meg a vándorkönyvtárat, de ebbe a munkába már az SDG egész szervezetét bevonták. Utazóládákba mezőgazdasági szakkönyveket és irodalmi műveket gyűjtöttek össze. A mozgatható kiskönyvtárakat, vagyis egy-egy ládát eljuttattak az SDG helyi csoportjaihoz, azok vándoroltatták őket a falvak között. *Túl a könyvek közvetlen szellemi hasznán, a vándorkönyvtárak szerve-*

zése, mozgatása, kezelése hasznosan járult a diák-paraszt kapcsolatok erősítéséhez is – fogalmazta meg Havas Gábor az akció jelentőségét.[95]

A Kabay-kör Püski Sándor könyvterjesztő mozgalmába is bekapcsolódott. A kör tagjai rendszeresen látogatták Püski könyvesboltját, és a vándorkönyvtárhoz való gyűjtésben kérték a segítségét is. Ennek kapcsán született meg köztük az a megállapodás, amelynek értelmében a kabaysok részt vettek Püski könyveinek terjesztésében, és az általuk lebonyolított forgalomból 10 százalék részesedést kaptak. A könyvterjesztést az SDG országos szervezetére építették. A Püski-könyveket így az országos terjesztőhálózatokkal is versenyezni képes háttérrel kezdték árusítani, nagy lendületet adva ezzel az eladásoknak. A Kabay-kör és Püski között az együttműködés az üzleti vonatkozásoktól függetlenül is szoros volt, összekapcsolta a két hasonló szemléletű, de más alapokon működő mozgalmat.

A kör bekapcsolódott a korszak népfőiskolai mozgalmába is.[96] Ezzel összefüggésben kereste a kapcsolatokat a Györffy-kollégistákkal. 1942-ben közösen, a Magyar Élet Könyvkiadót is bevonva szervezték meg a népi írók és a népfőiskolai vezetők háromnapos találkozását az SDG-központban. A találkozás jelentőségét az adta, hogy egy törvényjavaslat előkészítése zajlott a sokszínű és önszerveződő népfőiskolák állami egységesítéséről. A résztvevők (Benda Kálmán, Simén Dániel, Féja Géza, Németh László, Darvas József, Veres Péter, Somogyi Imre stb.) tiltakozó állásfoglalást is megfogalmaztak. A találkozónak a Györffy-kollégisták szervezőként való jelenléte is jelentőséget adott. A marxizmus irányába elmozduló Györffy Kollégium részvétele a református szervezésű 1943-as szárszói találkozón ugyanis nem egyszeri, előzetes ismeretségeket nélkülöző, különleges helyzetből fakadt. A kabaysok és a györffysták között az együttműködés a népfőiskolai találkozónál is korábbi keletű, és e két kör folyamatos kapcsolatban állt egymással.

A Kabay-kör tagjai, miután maguk is a társadalom legkülönfélébb csoportjaiból jöttek, megszólítva érezték magukat az SDG azon törekvésével, hogy a népi mozgalom túlzottan értelmiségi meghatározottságát oldani kell. Ennek jegyében kezdték el az 1942 nyarára tervezett Testvériség-konferencia előkészítéseként diák–paraszt–munkás összejövetelek szervezését. A vándorkönyvtáraknak és falujárásnak köszönhetően a parasztsággal élő volt a kapcsolat, de a munkássággal érdemben nem sikerült érintkezésbe lépni. Ebben adott segítséget Somogyi Imre.

Az íróként és szobrászként is tevékenykedő Somogyi Imre az 1930-as évektől Györffy István néprajzkutatóval járta az országot, mindketten a Közösség tagjai voltak. Népművelőként a kertgazdálkodás lehetőségeit népszerűsítette országszerte, ebben látta a szegényparasztok számára a társadalmi felemelkedés egyik útját. Az SDG rendezvényeinek is sűrűn volt vendége, és itt kerültek vele ismeretségbe a Kabay-kör tagjai is. Kapcsolatuk barátivá és rendszeressé vált, olyannyira, hogy Somogyi *Kertmagyarország felé* című könyvét a kör szerkesztésében adta ki Püski.

Somogyi Imre a lakásán megszervezett egy találkozót a kabaysok és Miklós nevű bátyja között, aki harcos szociáldemokrata és a szakszervezetek országos elnöke volt. *Tucatnyian lehettünk. A függönyt gondosan behúztuk. Kulcsra akartuk zárni az ajtót, de Miklós megmagyarázta: mi itt csak művészetről beszélgetünk, Imre szobrai érdekelnek bennünket. [...] Este tizenegyre járt, amikor egyesével elhagytuk a lakást. Az első megkocogtatta az ablakot: nincs baj, jöhettek* – idézték fel a résztvevők a találkozó hangulatát.[97] E megbeszélés folytatásaként az SDG Kálvin téri nagytermében, illetve a Vasas szakszervezet Magdolna utcai székházában kezdődtek el az egyeztető megbeszélések. A terv egy egyhetes találkozó megszervezése volt ötven parasztfiú, ötven munkás és ötven egyetemista részvételével. *A tennivalók megbeszélése után énekeltünk is, mi kedves népdalainkat vettük elő, ők egyebek között a Bunkócskát tanították nekünk. [...] Csak később tudtuk meg, hogy az illegális párt ifjúsági bizottságának megbízottaival ültünk együtt* – emlékeztek vissza a szervezés részleteire a kabaysok.[98]

A munkás–paraszt–értelmiségi találkozóra 1942. február 15. és 22. között került sor az SDG központjában 150 ember részvételével. Az SDG vezetői – nem kis rizikót vállalva ezzel – hozzájárultak a konferencia

megtartásához. Az esemény zárt körű volt, mindenki személyesen kapott felkérést a részvételre. A parasztfiúkat nagyrészt az országot járó Somogyi Imre (biciklis apostolként is becézték) választotta ki. A munkások maguk jelölték ki küldötteiket, többek között Apró Antal, Marosán György, Kutrucz Gizella, Nyers Rezső, Ságvári Endre voltak a résztvevők. Az értelmiségieket főként SDG-sek és a Györffy-kollégisták adták, és a népi mozgalom kiemelkedő személyiségei: Veres Péter, Kovács Imre, Illyés Gyula, Németh László, Darvas József, Kodolányi János. De meghívást kapott a kormányoldalt képviselő Nemzeti Munkaközpont[99] is.

A visszaemlékezések tanúsága szerint ez a szemtől szembe találkozás a termékeny viták jegyében telt, és mindegyik oldal számára egy másik nézőpont megismerését jelentette. *Itt megértettük a munkásság ún. „nemzetköziségét" és „hazafiatlanságát", a parasztok „ridegségét" és „sunyiságát", az értelmiség különállását. [...] A gondolkodásban bizony sok a különbség és ez a találkozó végéig meg is mutatkozott. De hát csoda ez? Más irodalom, más osztály, más iskola nevelt bennünket. Az lenne érthetetlen, ha egyszerre összekerülve ugyanúgy vélekedtünk volna mindenről. Az értelmiség hallgatott, mint egyik hozzászólója mondta: már nagyon sokat beszéltünk, jó most egyszer hallgatni is* – áll a kabaysok körlevelében.[100]

A találkozónak közvetlen eredményei is voltak. A parasztifjak Somogyi Imre útmutatása alapján és a találkozón jelen lévő joghallgatók közbenjárásával szövetkezetet alapítottak, hosszú távú céljuk az volt, hogy megszervezzék a termékek közvetítő nélküli értékesítését. A munkások Németh Lászlót ismerkedő beszélgetésre hívták. De a legjelentősebb, hogy a három réteg négy-négy képviselője rendszeresen összeülő bizottságot alakított a feladatok további koordinálására. A találkozó végeztével Soos Géza mint házigazda meghívta a résztvevőket a nyáron rendezendő szárszói Magyar Testvériség Konferenciára, a bizottságot pedig felkérte, hogy kapcsolódjon be a szervezésbe. Az esemény fontosságát mutatja, hogy az illegális *Szabad Nép Kialakul az ifjúság szabadságfrontja* címmel számolt be az eseményről.[101]

A bizottság a három társadalmi osztály érdekei mentén összehangolt mozgalom megindítását tűzte ki hosszú távú célként. Az első teendőként bekapcsolódtak a március 15-i ünnepség szervezésébe, és körvonalazódni kezdtek egy közös kiadvány tervei is. 1942. március 15-én a háborúellenes jelszavakat skandáló, nyolc-tíz ezres ünneplő tömeget szétverte a rendőrség, a szervezők közül sokakat letartóztattak, köztük SDG-seket is.

Az osztályok közötti együttműködésnek ez a formája több volt annál, mint amit a hivatalos szervek tolerálni tudtak. A 12 fős bizottság első és egyben utolsó kiadványát a rendőrség elkobozta, az SDG-központban házkutatást és igazoltatást tartottak, a vezetőséget pedig megintették. A munkásmozgalmi tagok között megkezdődtek a sorozatos letartóztatások. Az állandó hatósági zaklatások miatt ebben a formában tovább nem lehetett folytatni a munkát.

A 1942-es szárszói Testvériség-konferencia így nem a februári „réteg-találkozó" eredményeképpen szerveződött, és az előadók sem képviselték annak társadalmi sokszínűségét. A kabaysok – miután a bizottság feloszlása után egyedül maradtak mint szervezők – Püski könyvmozgalmával szorosan együttműködve koordinálták az előkészületeket. A rendezvényre 1942 augusztusában háromszáz fő részvételével került sor. Még ha az előadók és a résztvevők társadalmi aránya nem volt is kiegyenlített, és a beszédmód is inkább az értelmiségi észjáráshoz igazodott, tudatosan törekedtek arra, hogy a februári találkozó szellemében a három nagy társadalmi osztály együttműködését képviseljék. Egy részt vevő kereskedősegéd levele érzékelteti, hogy ez a szellemiség érvényesülni tudott: *Többet jelentett számomra ez a szárszói hét minden eddigi „felejthetetlen" élménynél. [...] Az első előadásnál némi szorongás vett ugyan rajtam erőt. Nem bíztam a négygimnáziumos agyam teherbíró képességében. Hála Istennek, ez a félelmem az első pár mondat után eloszlott. Megéreztem, hogy az itt megvitatásra kerülő sorskérdések nemcsak az értelemnek, hanem a magyarul érző szívnek is szólnak. [...] Egy diák sem fanyalodott el, ha megtudta a foglalkozásomat. Még mindig előttem áll az öreg diófa alatti kerek asztal, amint körülülték íróink,*

a jezsuita páter és a református esperes, és derűs hangulatban kanalazták zománctányérból a zöldbablevest.[102]

Az SDG diákszövetség történetének legismertebb eseménye minden valószínűség szerint az 1943 nyarán rendezett nagy szárszói konferencia. *A németektől ellenőrzött Európában hátborzongatóan bátor vállalkozás: hatszáz cselekedni vágyó fiatal egy álló hétig tartó testvéri találkozón lesi, hallgatja szellemi vezetőit, hogy a németek biztosra vett veresége után hogyan kell hozzáfogni az új Magyarország felépítéséhez* – írta Havas Gábor. Ahogy erről már korábban szó esett, a szervezők szándéka – már a háború utáni viszonyokra gondolva – egy egységfront megalapozása volt. Ez nem sikerült. Sokak számára Szárszón vált világossá, hogy a társadalmi viszonyokkal és a náci Németországgal való szembenállás mögött nincs meg a megfelelő alap a háború utáni együttműködésre. A korszak hosszú évtizedei alatt érlelődött két irányvonal: a harmadik út programja, amelyik a magyar viszonyokból kiindulva, a magyarságát hangsúlyozva, nemzeti összefogásban képzelte el a kilépést „a történelem zsákutcájából", és a marxista meghatározottságú osztályharc, amelyik ugyanezt a feladatot Szovjetunióra tekintve a nemzetközi munkásösszefogásra és egy küzdelmes, a társadalom teljes átalakítására épülő forradalomtól várta. A rendszer összeomlásának kapujában e két tábor képviselői és irányadó szellemi vezetői azzal a szándékkal ültek össze, hogy a vita lehetőségét is megadva kifejtsék egymásnak nézeteiket, de már hangsúlyosan a jövőre vonatkozóan. *Talán még soha így nem határolódott el a két oldal [...] az előadókban, előadásokban, a hozzászólásokban és a hallgatóságban, mint ott, Szárszón* – emlékezett vissza Kovács Imre a vita élességére.[103] Az egyik oldal fő szónoka Németh László volt, a másiké Erdei Ferenc. A résztvevők pedig az 1942-es februári találkozó hagyományaihoz és ismeretségeihez visszanyúlva a rendszer ellenzékének széles bázisát ölelték fel: jelen voltak a Györffy-kollégisták, a Diósgyőri Vasgyár munkásai, a kommunista Békepárt jó néhány tagja, a Parasztszövetség képviselői és a kalászos gazdák, a népi írók és olvasóik. A rendezvény mögött álló Magyar Élet mozgalom és az SDG érzékeltette az országos méretű és szervezett tömegbázis erejét. *Komoly, nagy mementó Szárszó* – mondta Kiss Sándor. – *Szellemi és lelki gyűjtőpont volt. Olyan darázsfészekbe nyúlt bele egy fiatal nemzedék meztelen, csupasz kézzel, olyan kérdésekkel nézett farkasszemet, amiktől a hivatalosak és félelemmel bélelt maradiak visszariadtak.*[104]

A szárszói vitáknak, szellemtörténeti jelentőségének nagy irodalma van, e kötetben ennek részletezésére nem térek ki. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy a találkozó lehetőségét nem kis részben a Kabay-kör munkája teremtette meg azzal, hogy egyfajta küldetéstudatként építette az osztályok és a szekértáborok között az ismeretségeket. Ez az építkezés, a kommunista fiatalokkal való kapcsolatfelvétel azonban nem a „balratolódásából" fakadt. Ezt az a kezdetektől meglévő törekvés motiválta, hogy a kabaysok hittek abban a társadalmi osztályok közötti együttműködésben, amely egymás tiszteletére és a közös érdekek felismerésére épül. A kört szokás az SDG legradikálisabb szárnyának tekinteni. Ez a radikalizmus azonban a kabaysok esetében nem a baloldali vagy bármilyen más eszmék radikális értelmezését jelenti, hanem az ügy melletti elköteleződés radikalizmusát, és a kockázatokat is figyelmen kívül hagyó tenni akarást. A kör csak 16–20 fiatal fiúból állt ugyan, de elszántságuk ösztönzője volt országos jelentőségű eseményeknek. Ám ez az elszántság is a semmibe veszett volna, ha nincs mögötte a tömegbázist jelentő SDG szervezeti háttere és Püski mozgalma. Ugyanakkor a különböző személyek és csoportok közötti együttműködés megteremtésében, a hivatalos szervek elnéző rábólintásában, az anyagi háttér biztosításában a közösségi segítségnek is fontos szerepe volt.

A konferencián – ahogy a meghívottak összetételéből is sejthető volt – Erdei és mások előadásában a jövő reális programjaként fogalmazódott meg a történelmi materializmus ateista szemlélete, ami éles ellentétben állt a református diákmozgalomnak a hit iránti elkötelezettségével. A résztvevők összetételétől függetlenül ebben az egyhetes táborban is betartották a hitéleti kereteket. A reggel bibliakörrel

kezdődött, a napot az esti tábortűznél tartott evangelizációs áhítat zárta, és a fiatalok imaközösségekben imádkoztak. *A legnagyobb zavarban mindig akkor voltam Szárszón, amikor reggel, ébresztő után kis csoportok alakultak. Bibliaolvasás, bibliamagyarázás folyt ott. Nem tudtam egy kukkot sem szólni, sült hülyeként ültem közöttük. [...] Ott azért még az egészen baloldaliak is valahogy obligóban érezték magukat, miután ez egy keresztény ifjúsági tábor volt* – elevenítette fel emlékeit Kovács Imre.[105]

Az áhítat kereteinek betartása azonban nem oldotta az egyházon belül sokakban feléledt haragot, hogy a Diákszövetség helyet adott a számukra elfogadhatatlan szellemi irányoknak. A vezetőséget komoly támadások érték. Soos Géza ezekre adott válasza érzékelteti azt a motivációt, ami alapításától kezdve meghatározta az SDG szellemiségét: *Meggyőződésünk szerint alig volt nagyobb szükség a magyarság lelki egységére, mint ma. Mi ezt az egységet több mint egy évtizede igyekeztük szolgálni a földműves, iparos és értelmiségi ifjúság együttes táborozásaival. Közelebbről: három éve indult – éppen a népi írók szolgálata révén – egy testvéri összehangolási folyamat. [...] Amikor az utóbbi időben megint „oldalakra" akarják bontani a maroknyi magyarságot, hogy egymást falja fel – mi éppen azért adtunk öntudatosan helyet a Magyar Élet Könyvkiadó kérésére a tábornak, hogy lelki környezetben, Szövetségünk elnöklését és programkeretét biztosítva szolgáljunk az eszmék tisztázásának és az igazi magyar egységnek.*[106]

A Közösség – legfőképpen tagjain keresztül – jelen volt ebben a munkában. Úgy tekintett az SDG-re, mint az egyik legfontosabb szervezetre, amely nézeteinek legális keretek között megvalósult formája. Az SDG fiataljai között tucatjával voltak a Közösség emberei, a vezetőségének meghatározó része felavatott volt, de a nem felavatottakra is tagként tekintettek.

A Harmath fedőnevű ügynök a fejezet kezdetén idézett jelentése is képet ad erről az összefonódásról. Az ott leírtak szerint Soos Géza invitálására rendszeres vendége volt az SDG vezetőinek körében (Soos Géza, Bodnár István, Vatai László, Barcza Gedeon, Balla Péter, Kiss

Sándor, Morvay István) tartott bibliaóráknak, ahol az áhítat mellett a politikai kérdések is előkerültek, majd egy alkalommal Soos félrevonta és meghívta „egy alakulóban lévő társaság" bizalmas körű találkozójára. Harmath utólag úgy értékelte, hogy az SDG vezetőinek körében tartott bibliaórák, amelyek minden résztvevője a Közösség embere is volt egyben, arra szolgáltak, hogy feltérképezzék, alkalmas-e a tagságra.

Az SDG és a Közösség szoros együttműködését mutatja a *Magyar Út* című lap története is. A lap 1934-ben indult, az SDG havi-, majd hetilapjaként. Kezdetektől a társadalmi kérdések és a népi írók mellett való harcos kiállás jellemezte. 1935-ben az Egyetemes Konvent Misszió Bizottsága elmarasztalta az SDG-t, hogy olyan lapokat (és könyveket) ad ki, „amelyek nem kimondottan diák- és evangéliumi jellegűek".[107] A felelős kiadói szerepet az egyház ennélfogva nem vállalta tovább, és az Pap Béla szerkesztőre szállt, aki a Közösség tagjai is volt egyben. Miután az SDG önerőből nem tudta fenntartani a lapot, a Közösség Turul lapkiadója 1941-ben magára vállalta a finanszírozást és a terjesztést. Ekkor lett felelős szerkesztő Gombos Gyula, és hetilapként kezdett megjelenni, nagy napilap formátumban, ötezret meghaladó példányszámban. A közösségi háttérrel működő lapnak végig megmaradt a református kötődése és a szoros kapcsolata az SDG-vel.

A Bolyai- és Györffy-kollégisták – ellenzékiség

A Közösség számos formában érvényesítette befolyását, kapcsolatrendszerén keresztül a támogatását. Egyik példa erre a Turul Szövetségben működő ellenzéknek és az 1940-ben alapított Bolyai, 1943-tól Györffy István néven működő kollégiumnak nyújtott segítsége.[108]

A györffystákk nagy tekintélyű vezetőjének, Kardos Lászlónak egyetemistaként átélt küzdelmei jól érzékeltetik azokat a nehézségeket, amelyekkel a családi támogatás nélkül meg kellett küzdenie egy diáknak Magyarországon. Biztos szállása nem volt, hol itt, hol ott töltötte az éjszakáit, alkalmi munkákból létminimumon tengődött, hosszú

órákat gyalogolt a külvárosi munkahelyek, szálláshelyek és a belvárosi egyetem között. A hontalan életforma idegileg kimerítette. Boros Lajos, a Bolyai Kollégium első igazgatója így emlékezett Kardos helyzetére: *Depressziós állapotban hagyta ott az egyetemet, s ebből az állapotból Gombos Imre barátommal ráztuk fel őt. Kimentünk Újpestre, ahol egy szörnyű bűzös, dohányfüstös lebujkocsmában találtuk, szorgalmasan mérte a szeszt. Mi hoztuk be őt a már működő kollégiumba, így kezdődött el az ő itteni élete.*[109] A Parasztfőiskolások Közössége tagjainak életrajzai mind hasonló küzdelmekről mesélnek.[110]

A népi mozgalom programjában, amely a középosztályt a parasztságból érkezett fiatalokkal kívánta új élettel megtölteni, sarkalatos kérdést jelentett a taníttatás kérdése. A népi mozgalom különböző fórumain ez az egyik legtöbbet vitatott témává vált. A cél azonban nem csupán a továbbtanulás lehetőségének biztosítása volt. *A jó felkészültség ide nem elég. Nem elég a közönséges karrierista alapelv, amely eddig a tanuló ifjúságot mozgatta, hogy Én pedig érvényesülni akarok, Valami és Valaki akarok lenni. [...] Az olyan emberek, akik ezzel az alapelvvel tanulnak és egész életükben ezzel élnek, lehetnek tehetségesek, de nem alkalmasak arra, hogy a magyarságot önmaga nagy próbájára segítsék, vezessék. [...] Ezeknek a fiúknak azt is példázniuk kell, hogy lehetséges szellemben értelmiséginek, ösztönben, ízlésben magyarnak, sőt parasztnak maradni. Lehetséges, hogy a természet embere, a paraszt és a társadalom embere, az értelmiségi, egyazon emberben is jelen legyen* – mondta Veres Péter a kollégistáknak tartott beszédében.[111]

Az Eötvös Kollégiumhoz hasonló, népi tehetségeket felkaroló intézmény nélkülözhetetlen eleme volt annak az elképzelésnek, amelyik a parasztság érdekérvényesítését és felemelését a soraikból érkező értelmiségiektől várta. A tervezett parasztkollégium ennek az értelmiségnek az elitgárdáját volt hivatva kinevelni.

A sokféle elképzelés Györffy István néprajztudós szervezésének köszönhetően indult el a megvalósítás útján. Györffy már 1917-ben a moldvai csángó falvakban kutatott, 1934-től a Pázmány Péter Tudományegyetem néprajz tanszékének alapító professzora volt és a népi

gondolat első felkarolói közé tartozott. Magas körökbe volt járatos, baráti kapcsolat fűzte Teleki Pálhoz, és a Magyar Közösségnek felavatott tagja volt. Egyetemi tanárként nagyszámú tanítványi kör szerveződött köré, a paraszti származású diákokat kiemelten támogatta. A kollégium gyakorlati megvalósításának terve is a diákjaival közösen kezdett körvonalazódni. *Meghívott bennünket a veresegyházi tanyájára, ahol már konkrétan szőnyegre került a megvalósítandó parasztkollégium terve* – emlékezett vissza Boros Lajos, a majdani igazgató, aki ugyancsak közösségi ember.[112] Hosszú tervezgetések és egyeztetések kezdődtek, de tragikusan félbeszakadt a munka. 1939. október 6-án a professzor tanszékén gyűltek össze az érintettek: diákok, pártoló tagok – köztük az akkor már országgyűlési képviselő Mester Miklós és Zsindelyné Tüdős Klára –, hogy a kollégium dolgairól tárgyaljanak. Györffy István azonban nem érkezett meg, csak a tanársegédje a váratlan halálának hírével.[113]

A diákok, bár a nagy befolyással bíró pártfogójukat elvesztették, a szervezést tovább folytatták. 1939. október 22-én megalakították a Parasztfőiskolások Közösségét, amely egyfajta közösségi testületként képviselte a kollégium ügyét. A Magyar Közösség orgánumai mindeközben rendszeresen helyet adtak a népi kollégiummal foglalkozó írásoknak. Mester Miklós a parlamentben szólalt fel a parasztkollégium mellett: *Amint van a jegyzők árváinak, a tanárok, a tanítók gyerekeinek kollégiumuk, legyen a parasztság gyermekeinek is.*[114] A kollégium 1940 februárjában vált valósággá: Bolyai Kollégium néven harminc diákkal indult a Király utca 12. szám alatti bérházban a Turul Szövetség parasztkollégiumaként.

A Turul Szövetség patronálásával összefüggésben egy rövid kitérőt kell tenni. Az egyetemi és főiskolai bajtársi egyesületeket tömörítő Turul több alkalommal szóba került már, többek között a Bartha Miklós Társaság kapcsán, amely nagy küzdelmeket folytatott a korszak nagyhatalmú, hivatalos ifjúsági szervezetével. A barthások Ifjúsági Parlamentje többek között a verekedésekkel fenyegetőző turulisták miatt maradt el. A Turul a rendszerhű ifjúság bázisa volt, lényegét tekintve

az egész korszakon át. Fő funkcionáriusait – ahogy erről a bevezetőben már szó esett – a rendszer egyik támaszát jelentő titkos társaság, az EX jelölte ki, ami tovább erősítette bebetonozottságát a hivatalos világba.[115]

Az 1930-as évek elején azonban ebben a szervezetben is megindult némi mozgolódás, és egyre hangosodtak az ellenzéki megnyilvánulások. Ennek az erővonalnak a megerősödésében fontos lépést jelentett Fitos Vilmos kulturális alvezérré való kinevezése 1937-ben.[116] Fitos elkötelezett híve volt a népi eszmekörnek, és mindent megtett, hogy a népi gondolat a Turulban is meghatározó szellemi irányvonalként legyen jelen. Részt vett a parasztdiákok munkaközösségének megalakításában, és együttműködést teremtett Györffy István parasztkutató szemináriumaival. A „Turul várban" rendszeresítette a népi esteket. Kérésére számos író lépett be tiszteletbeli tagként a Turulba, köztük Kodolányi János, Kovács Imre, Veres Péter. Egy időre a Bartha Miklós Társaság vezetését is átvette, és szorosra fűzte a szálakat a két szervezet között. 1938-tól a Közösség lapját, a *Magyar Élet*et is Fitos szerkesztette, és a Társaságba való belépésével Turulon belül működő közösségiekre is számíthatott. Erre később így emlékezett: *Az ellenzékiség két korábbi kezdeményezője, Roboz és Jászai szintén az EX tagja, és éppen ezért váltak az EX-ben nem kedvelt személyekké. Ők voltak azok, akik engem pontosan tájékoztattak az EX-ről. Ekkor én úgy gondoltam, hogy az egyik titkos szervezetet egy másikkal lehet ellensúlyozni és támadásait kivédeni. [...] Én engedtem magam beszervezni, mert [...] úgy gondoltam, hogy a Magyar Közösség védelmet nyújt az EX-szel szemben.*[117]

Az 1939-es követtábor további sikereket hozott a Turul-ellenzéknek. Fitos Vilmos a kulturális ügyosztály, az ugyancsak közösségi tag Szekeres János pedig a diákszociális ügyosztály élére került. Jelentős bázist tudhattak maguk mögött, és a szociális osztály vezetésének köszönhetően gazdasági lehetőségeket is. Ez az erő elégnek bizonyult ahhoz, hogy a Turul Szövetséget a parasztkollégium ügye mellé tudják állítani, és elérték, hogy a szövetség biztosítsa a kollégium alapításához szükséges jogi kereteket.

Az anyagi alapok megteremtéséhez ugyanakkor még jelentős szervezőmunkára volt szükség, és ebben oroszlánrészt vállalt a Közösség. Megszerveződött egy, a kollégium ügyét felkaroló pártoló testület, amely lényegében a Közösség tagjaiból és a hozzá közel álló kapcsolatokból állt. Szekeres János, aki többek között a Nemzeti Banknál 50 ezer pengő támogatást járt ki, levelében így ír Zsindely Ferencné Tüdős Klárának, e pártfogó testület egyik legaktívabb tagjának: *Én a Bolyai Kollégiumot, mint a Turul Szövetség gazdasági és diákszociális országos vezére, a Szövetség hivatalos vezetőinek minden akadályoztatása ellenére a semmiből hoztam össze. A magam személyes nexusait felhasználva szereztem meg egy szerény összeget, amiből a helyiséget ki tudtam bérelni és a berendezéseiért jóformán koldulni jártam a nagyobb vállalatokhoz.*[118] Szekeres János mindezen túl rendszeres financiális segítséget nyújtott a már működő kollégiumnak, és szinte korlátlanul látta el a kollégistákat a Magyar Államvasutak által a Turul Szövetségnek kiutalt vasúti szabadjegyekkel.[119] Mester Miklós ugyancsak komoly anyagi támogatást járt ki: *A Hangya az egy falusi értékesítő szövetkezet, hát ennek kötelessége lenne [...] magasabb szempontokat figyelembe véve segíteni a falu szociális-kulturális helyzetén. [...] Elmentem tehát Wüncsér Frigyeshez* [a Hangya Szövetkezet vezetője – A szerző] *és felvetettem: támogatni kellene a szegénysorú gyerekeket, egyetemi, főiskolai tanulmányaikat. Láttam, hogy közömbösen néz, gyanúval fogadja. [...] „Ha a miniszterelnök környezetéből hozok beleegyezést?" – kérdeztem. Erre ő: „Mennyit?" Mondtam: „20 ezer pengőt. Ágyat, takarót, szekrényeket kell venni a miniszterelnökségtől!" Belül mosolyogtam, mert a miniszterelnöki államtitkár annak idején Zsindely Ferenc volt Teleki Pál mellett. Felmentem, rögtön telefonáltam neki.*[120]

A kollégium első igazgatója Boros Lajos lett. Boros kilencgyermekes szentesi parasztcsalád gyermekeként végezte a matematika–fizika szakot a Pázmányon. Mint a legtöbb egyetemista, ő is belépett a Turul Szövetségbe, és ott hamar az ellenzéki csoport egyik hangadójává vált. Annak az Árpád Bajtársi Egyesületnek volt az alvezére, amelynek élén Fitos Vilmos állt, és az egyik törzsét a majdani kollégiumi igaz-

gató, Kardos László vezette.[121] Bár nem volt néprajzos, de Györffy István óráira eljárt, és hamarosan a szűk tanítványi körhöz tartozott. Itt Boros fő szószólóként képviselte a népfőiskola gondolatát.

A kollégium tehát a Turul Szövetséghez tartozó intézményként jött létre, de igyekeztek autonómiájukat a lehető legteljesebb mértékben érvényesíteni, és ezt a nagy befolyással rendelkező Turul-ellenzék biztosítani is tudta. *Nem tudom eléggé hangsúlyozni, hogy a Bolyai Kollégium, legalábbis amíg igazgatója voltam, amíg a munkájában részt vettem – teljesen független intézmény volt. A kollégium életét magunk alakítottuk ki, abba senki bele nem szólhatott* – írta visszaemlékezésében Boros.[122]

A Kollégium a Turul anyagi segítségét és szervezeti hátterét úgy fogadta el, hogy sem anyagi, sem egyéb vonatkozású ügyeiről a Turult nem tájékoztatta, és a döntésekbe nem vonta be. Ez azonban egyre több feszültséghez vezetett, ugyanakkor a kollégium anyagi ügyei rendezetlenek voltak. Feltehetőleg ennek okán, Boros lemondott az igazgatói posztról, 1941 szeptemberében a tanévet már Fehér Gyula igazgatása alatt kezdték el. Boros azonban az Országos Szociális Felügyelőség vezetőjeként, majd a pártfogó testület tagjaként továbbra is rendszeresen nyújtott anyagi és egyéb támogatást a kollégiumnak.[123]

A Turul Szövetség ellenzéke mindeközben fontos összecsapásra készült. Az 1941. decemberi követválasztáson át akarta venni a vezetést, és a szövetséget végérvényesen el kívánta szakítani a hivatalos irányvonaltól. Már az előkészületek is drámai hangulatban zajlottak, a debreceni követtáborban pedig izzott a levegő. Nemegyszer álltak közel az eseményekahhoz, hogy „a két tábor székeit fölkapva egymásnak essen."[124] Verekedésre végül nem került sor, a szavazást a Fitos vezette ellenzék azonban minimális szavazatkülönbséggel elvesztette. Fitost a vereség után „bajtársi jogainak gyakorlásában örök időkre felfüggesztették".[125]

A küzdelemben a Bolyai Kollégium is részt vett, hiszen ez az ő ügye is volt. A teljes vezetősége leutazott Debrecenbe, és nem volt kérdés, hogy melyik oldalon állnak. Ennek ellenére az első komolyabb feszültség Fitosék és a kollégisták között e küzdelem során tört a felszínre. A kollégisták közül számosan – többen szervezőként (például Fehér

Gyula, a kollégium akkori igazgatója) – részt vettek 1941. október 6-án a Batthyány-örökmécsesnél és november 1-jén a Táncsics sírjánál tartott koszorúzáson. Ez a két rendezvény a rendszerrel radikálisan szemben álló csoportok tüntetése volt. Jelen voltak a szociáldemokraták, az illegális kommunista párt tagjai is. *Mi, kollégisták – a többség Turulegyensapkában – elég feltűnő jelenségként zárt csoportot alkottunk* – emlékszik vissza Hegedüs András, a későbbi kommunista miniszterelnök.[126] Tőkés Ottó szociáldemokrata ifjúmunkás mellett Sipos Gyula Bolyai-kollégistaként mondott beszédet Táncsics sírjánál. A radikális ellenzékkel való közös ünneplés a Turul Szövetségben sokakat felháborított, és nem csak a maradi csoport rugalmatlan tagjait. A Fitos vezette ellenzék pedig úgy érezte, hogy a kollégisták akciója jelentősen gyengítette pozíciójukat, és számos támogatót veszítettek ezzel a sorsdöntő követtábor előtt.

Fitos és ellenzéki csoportja a vereség után szakított a Turul Szövetséggel, M. Kiss és Vitányi monográfiája szerint „a Magyar Közösség egyik vonulatának támogatásával új, szervezeteket összekapcsoló csúcsszervet hozott létre, a Magyar Ifjúság Nagybizottságát".[127] A Turul számos tagegyesülete, ifjúsági szervezete, a Szent-Györgyi Albert patronálása alatt álló Szegedi Egyetemi Ifjúság csatlakozott a Nagybizottsághoz, a vezetőségbe tartozott Soos Géza és számos közösségi tag. Ezzel létrejött – a korábban a szegedi egyetemisták által már kezdeményezett – Diákegység Mozgalom, és „mondhatnánk azt is, hogy a népi mozgalmon belül az egyetemi ifjúság szervezését vállalta".[128] A Mozgalom tagjainak számát tekintve vetekedett a Turullal, és történetének fontos jelentőséget ad az a szerep, amit később az ellenállásban vállalt.

Az 1941. decemberi követtábort és az ellenzék visszaszorulását követően a Turul Szövetség részéről megkezdődtek a támadások a Bolyai Kollégium ellen is. Ennek egyik formája volt többek között, hogy a Turul vezetése – a tél közepén – szabotálta a kollégium szénellátását. A helyzet tarthatatlanná vált.

A kollégium 1942 februárjában bejelentette, hogy pártfogóinak segítségével egyesületi autonómiát szerzett, és függetleníti magát a Tu-

rul Szövetségtől, nevét pedig Györffy István Kollégiumra változtatja. Alakuló közgyűlését – egy héttel a kabaysok által szervezett rétegtalálkozó után – február 27-én az SDG Kálvin téri nagytermében tartotta. A rendezvényen részt vett a pártfogó testület számos prominense, Zsindelyné Tüdős Klára, Karácsony Sándor, Hajnal István, Mályusz Elemér, Zilahy Lajos, Kerék Mihály. Az ülést Soos Géza elnökölte. Szeptemberben elfogadták a kollégium új alapszabályát, és egyben új vezetőséget is választottak, élén Kardos László igazgatóval.

A Turul Szövetség keretei között a Kollégium önállósága az ellenzék nélkül nem volt biztosítható. Különösen az után nem, hogy számos jele érzékelhető volt a kollégisták sorai között az 1941 közepétől szerveződő kommunista sejt munkájának. Hogy a Kollégium a maga teljes autonómiájában mégis megmaradhatott, egyedül a pártfogó testületnek volt köszönhető.

A pártfogó testület lelke Zsindely Ferenc felesége, Tüdős Klára volt. Nagy múltú debreceni református családba született. Az Iparművészeti Főiskola elvégzése után a népi motívumokra épülő stílusával jelmeztervezőként vált híressé. A Corvin Áruház művészeti igazgatója és az Operaház jelmezműhelyének vezetője volt. 1938-ban házasodott össze Zsindely Ferenc akkori vallás- és közoktatásügyi államtitkárral. A népi mozgalommal és a Közösséghez köthető körökkel már házassága előtt kapcsolatban állt. Györffy István tanítványaként elvégezte a néprajz szakot. Györffy és Teleki Pál belső bizalmi köréhez tartozott. Bensőséges viszony fűzte Kovách Aladárhoz, Illyés Gyulához, Somogyi Imréhez, Féja Gézához, Tamási Áronhoz, Karácsony Sándorhoz és számos más neves személyiséghez. A református egyházban is fontos szerepet vállalt, Ravasz László református püspökkel, Soos Gézával is baráti viszonyban állt, az Országos Református Nőszövetség elnöki tisztjét töltötte be, és az SDG-nek is sok segítséget nyújtott.

Györffy István egykori tanítványaként szívügyének tekintette a kollégium ügyét. A kollégistákkal az első személyes találkozást még 1941 tavaszán Somogyi Imre szervezte meg, ezt szoros együttműködés követte. Miután egyre nyilvánvalóbbá váltak a Turullal a súrlódások, Zsindelyné a kollégisták elképzelését felkarolva vállalta a kollégium teljes önállóságát biztosító pártfogó testület megszervezését. A népi mozgalom kapcsolatrendszerén és férje vonalán a hatalmi elitet, a gazdasági élet számos befolyásos személyiségét sikerült megnyernie, és több mint 130-an csatlakoztak a pártoló tagokhoz.[129] A testület a Györffy Kollégiummá alakulása során rendszeres közgyűlésekkel és éves szinten koordinált feladatokkal önálló szervezeti formát is öltött: Györffy István Kollégium Pártfogó Testülete.

Papp István a népi kollégiumi mozgalomról szóló monográfiájában alapos elemzést készített a pártfogó testület összetételéről.[130] Az elnöki tisztet Zsindely Ferenc töltötte be. A tagok között tizenkét nyugalmazott, aktív vagy leendő minisztert találni, köztük Antal István propagandaminisztert vagy a volt miniszterelnököt, Bárdossy Lászlót. Nagy számmal voltak országgyűlési képviselők: Donáth György, Vita Sándor, Mester Miklós, a Kisgazdapártból Nagy Ferenc, Kovács Béla, Acsay László és mások, a népi mozgalomhoz köthető írók, művészek; Teleki Pál tanítványi és munkatársi köre, a református egyház vezetői, számos katolikus személyiség, köztük a piarista Sík Sándor vagy Nagy Töhötöm, a befolyásos jezsuita páter; a tudósvilág és a gazdasági élet számos tagja: Baranyai Lipót, a Magyar Nemzeti Bank elnöke, a Ganz gyár, a Gamma gyár, a Hangya Szövetkezet, a Futura és számos vállalat igazgatója, valamint a Közösség vezető személyiségei közül több mint harmincan. Ebben a testületben lényegében az a kapcsolatrendszer sorakozott fel, amelyhez a Közösség tagjain és befolyási köreín keresztül el tudott jutni. Hegedüs András maga fogalmazta meg a Szabad Európa Rádiónak adott interjúban: *Ha végiggondolom, kik voltak a pártfogó testület tagjai, azt mondhatom: tulajdonképpen a Magyar Közösség támogatta a Györffy Kollégiumot.*[131]

A pártfogó testület már akkor állt be a Györffy-kollégisták mögé, amikor látható volt annak marxizmus felé orientálódó irányvonala. Az 1943-as szárszói konferencián a Györffy-kollégisták egyértelműen Erdei Ferenc marxista koncepciója mellett foglaltak állást, és ez nem volt előzmények nélkül. (Kardos László ez irányú felszólalása után Fitos

azonnal szót kért, és a Diákegység Mozgalom nevében elhatárolódott a Györffy-kollégistáktól.) A pártfogó testület időnként megfogalmazott ugyan kritikákat, olykor kifejezte nemtetszését személyi kérdésekben, de a kollégium autonómiáját mindvégig tiszteletben tartotta, és az fel sem vetődött, hogy a támogatását megvonja a kollégiumtól. A testület egészen a német megszállásig rendszeresen tartott összejöveteleket, és a kollégiumnak havonta komoly összegeket fizetett.[132]

A patronálás a megszállás után is érvényesült. Zsindely Ferenc a kollégiumot – hogy ne legyen annyira szem előtt – felvetette a Keresztény Ifjúsági Egyesületbe. Mester Miklós pedig, aki a Sztójay-kormány államtitkára lett, kijárta, hogy miniszteri biztosként láthassa el a kollégium felügyeletét. Mester ebben a minőségében folyamatosan próbálta anyagi forrásokhoz juttatni a kollégiumot, leállította a györffysták elleni sajtóhadjáratot, és amikor Hegedüs Andrást és Sipos Gyulát letartóztatták, közbenjárt a kiszabadításuk érdekében.[133]

A pártfogó testület alapvetően rendszerhű összetételének sokszínűsége és az illegális kommunistákat tömörítő kollégium feltétel nélküli támogatása zavarba ejtő, és nem könnyű rá magyarázatot találni. Ezzel kapcsolatban sokféle értelmezés megfogalmazódott már: a naivitás, az összeomlás kapujában a hatalomátmentés, a sejthetően a jövő politikusait jelentő kör lekötelezésének szándéka vagy egyszerűen csak a korszak szellemi zűrzavarának megnyilvánulása. Véleményem szerint e pártfogás motivációja mögött azt a gondolatot sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Magyarország számára a kiutat és az osztályharctól való megmenekülés reményét a társadalom perifériájára szorult rétegekkel való valódi együttműködés teremtheti meg. Ebben a gondolatban akkor sokan – Bajcsy-Zsilinszkytől Németh Lászlóig – nagyon komolyan hittek. *A háború után – ha Isten megérnünk engedi – a béke is nehéz lesz. [...] A reformokat azonban csak műveltebb néppel lehet megvalósítani. A népnevelés sikere szakképzettség és bizalom kérdése. A Györffy István Kollégium a nemzetnek ilyen szakképzett nevelőket és faluvezetőket kíván adni, akik bírják fajtájuk bizalmát is* – írta

Zsindelyné Goldbergerhez címzett levelében, amelyben 5000 pengő támogatást kért a kollégiumnak.[134]

A Györffy-kollégisták támogatásában ugyanakkor jelen van a Közösségnek az a jellegzetessége, hogy működése során – ellentétben az illegális kommunista párttal – nem egy szervezet irányítására törekedett, hanem háttérsegítséget kívánt adni, de kizárólag az öntevékenység jegyében.

A kommunisták – önszerveződés

Weisshaus Aladár és hívei magukat a nemzetközi munkásmozgalomhoz tartozó, hithű kommunistának vallották. Történetük a magyarországi munkásmozgalom históriájának kevésbé ismert fejezete.[135] Ahogy a bevezető fejezetben erről már szó esett, a weisshausisták között számosan voltak közösségi tagok. A Bartha Miklós Társaság, a közösségi Dénes István radikális agrárreformokat hirdető pártja és számos munkás–paraszt–értelmiségi összefogást hirdető fórum teret adott a találkozásokra. Weisshausnak az osztályharcot megkérdőjelező, széles társadalmi együttműködést hirdető népmozgalma pedig közös ideológiai alapot jelentett. A Közösség ebben a mozgalomban a munkásság önszerveződő erejét látta, amely „magyar fejjel gondolkodva" keresi a választ a társadalmi problémákra, ezért támogatta és soraiban jelen kívánt lenni. A weisshausisták és a Közösség kapcsolata fontos adalékot nyújt a magyar kommunista mozgalmak természetéhez, ugyanakkor rávilágít arra, hogy a Közösség a politikai csoportkategóriákon átnyúló együttműködésben gondolkodott.

Weisshaus Aladár 1887. december 21-én született Budapesten, vasutas családban. 1910-ben került a Déli Vasúthoz hivatalnoki munkakörbe. Ekkor lépett be a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. 1918 őszén már a párt III. kerületi szervezetének egyik vezetője és a vasutasszövetség titkára volt. A forradalmak alatt a szociáldemokrata párt tagjaként vett részt az eseményekben, és a vasutasok szervezésében játszott vezető szerepet. *Főként a Dunántúlt jártam a vasutasszö-*

vetség szervezése végett, majd Budapesten a vasutasokat sorozó bizottság elnöke lettem. A bukás után a vasúttól elbocsátottak, a bíróság pedig osztályelleni izgatás miatt másfél évi börtönre ítélt. Ezt le is töltöttem[136] – írta az ÁVH-n készült életrajzában 1951-ben.

Szabadulása után felvette a kapcsolatot a Bécsben tartózkodó kommunista Landler Jenővel, és bekapcsolódott az illegális kommunista párt sejtjeinek építésébe, valamint egy legitim keretek között működő szocialista párt szervezésébe. 1925. április közepén a Grads Kávéház különtermében alakult meg a legális munkáspárt Magyarországi Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven. Weisshaus mint a szervezés egyik fő koordinátora a párt titkára és vezetőségi tagja lett, távollétében pedig a Kommunista Párt kongresszusa az illegális párt Központi Bizottsági tagjává választotta. Az MSZMP-hez a közösségi Simándi Tamás is csatlakozott asztaltársaságával együtt.

A moszkvai kommunista párt ekkor küldte Magyarországra Rákosi Mátyást és Vas Zoltánt. Weisshaus – nem kis bátorságról téve tanúbizonyságot – így írt Rákosi és Vas pártszerveződésbe való bekapcsolódásáról 1951-ben, a börtönben: *Ámbár az illegális munkában tényleg sok kívánnivaló volt, ettől a lépéstől nagyon féltettem úgy a legális, mint az illegális frontot – a Kommunista Párt eddigi története nem sok jóval biztatott.*[137]

Nem sokkal az MSZMP megalakítása után az egyik illegális csoport leleplezódött, és ennek következtében Weisshaust és társait, valamint Rákosiékat is letartóztatták. *Az illegális kommunista párt alig hogy első kongresszusát megtartotta Bécsben* – emlékezett vissza a történtekre Weisshaus –, *már le is bukott. Ettől féltem én már eleve és ennek a lebukásnak súlyos következménye volt a legális frontra is.*[138]

Weisshaus 1926 februárjában szabadult a börtönből. A moszkovita vonal ezalatt a magyarországi illegális fronton teljesen átvette az irányítást. A pártban a helyzete – Weisshaus szavaival élve – tűrhetetlenné vált.[139] Lemondott a titkárságról, és a pártból is kilépett. 1927-ben az MSZMP által kiadott röplap már rendőrspiclinek titulálta.[140] 1927 februárjában, nem sokkal Weisshaus kilépése után, a párt illegális csoportja ismételten lebukott, és ezzel a két világháború között működő Magyarországi Szocialista Munkáspárt története befejeződött.

Weisshaus a párttal való szakítása után kezdte meg minden szervezeti háttér nélkül a munkásokból álló tanulókörök szervezését. Tevékenységét a kommunista párt frakciósnak és pártellenesnek bélyegezte, tagjainak pedig megtiltotta a szemináriumok látogatását.

A mozgalma a munkáspártokban átélt kudarcok több évtizedes tapasztalataira épült. Weisshaus szavai szerint kulcskérdés „a Marx tanait ismerő, de önállóan gondolkodó aktíva képzése".[141] *Ekkor még más célom nem is volt* – írta életrajzában –, *csak az, hogy néhány arra való munkással komoly marxista tudást közöljek.*[142] E szemináriumjellegű tanulókörök tárgya elsősorban Marx *A tőke* című műve volt, de emellett Weisshaus történelem-, földrajz-, bel- és külpolitikai előadásokat is tartott. *Elhatároztuk, hogy az általam előadottakat sokszorosítás útján terjesztjük. A munkások pár pengőért szereztek egy egészen régi típusú, láthatatlan írású írógépet, stencilt, majd egy primitív sokszorosító készüléket is csináltam. Ezekkel kezdtem meg a tananyag első kiadását*[143] – vallotta az ÁVO-n Weisshaus.

A tanulókörök néhány év alatt népmozgalommá fejlődtek. Megalakultak Kőbányán, Ferencvárosban, Óbudán, Pesterzsébeten, Lágymányoson, Csepelen, Angyalföldön, később pedig a vidék munkáskerületeiben és az agrárproletariátus köreiben is. Közös kirándulásokat szerveztek, kialakult találkozóhelyeik voltak, kisebb szabadtéri előadásokat is rendeztek. Ahogy nőtt a létszám, Weisshaus megkezdte a mozgalom szervezetének kiépítését, ha nem is szigorú keretek között. Csoportvezetőket jelölt ki, és oktatószemináriumot tartott nekik. Területhez és üzemekhez szabottan felelős szervezőket jelölt ki, és megalakult a vezető testület, a Népmozgalmi Tanács.[144]

A Gadanecz házaspár kutatásai feltárták a mozgalom belügyi megfigyeléseit: *A szervek a népmozgalom rohamos terjedését konstatálták. Míg 1932-ben a Weisshaus-csoport létszámát 100–150 főre becsülték, a budapesti rendőr-főkapitányság politikai nyomozó főcsoportjának 1935. április*

4-i jelentése szerint Weisshaus szervezetének körülbelül 4000 tagja van.[145] 1934-től egyre több jele volt a mozgalomnak vidéken, a megyékben: Vas megyében, Szabolcsban, Békéscsaba, Győr és Debrecen környékén, és lényegében az ország minden területén felbukkantak weisshausista csoportok és a stencilezett tananyagok. Ez különösen nagy eredmény annak a figyelembevételével, hogy a kommunista párt tagjainak száma ekkor a moszkvai nyilvántartás szerint 400–450 lehetett (25 éves története alatt a KMP taglétszámának maximuma).[146] A hatóságok a weisshausistákat nemcsak megfigyelték, de zaklatták is őket: Weisshaust rendszeresen rendőri felügyelet alatt tartották, mindennaposak voltak a házkutatások, előállítások, pénzbüntetések.

A mozgalom országos méretűvé válásához sokban hozzájárult, hogy Weisshaus mint régi vasutas-szakszervezeti vezető szoros kapcsolatot ápolt a vasúti munkásokkal. Legbelsőbb hívei és legaktívabb szervezői is ebből a körből kerültek ki. A vasutasok az ország minden szegletébe eljutva hírét vitték a szemináriumoknak.

Nagy lendületet adott a mozgalomnak, hogy 1934-től a weisshausisták *Új Szó* címen önálló orgánumot adtak ki. A szocialista munkásszemle fennállásának négy éve alatt tizenkét alkalommal tudott megjelenni. *Az Új Szó 4000 példányban jelenik meg és néhány nap alatt eladják valamennyit* – konstatálta szomorúan egy csendőri jelentés.[147] Weisshaus az *Új Szó* számaiban hirdette meg a magyar szocialista népmozgalom programját. A lap szellemisége a Közösség történetének ismertetése kapcsán figyelmet érdemel, ugyanis ebből válik érthetővé az a gondolati azonosság, ami megteremtette a magukat marxista munkásoknak vallók táborában a Közösséggel való együttműködést.[148] De magyarázatot ad arra is, hogy a háború után miért láttak bennük szövetségest a szovjet érdekeknek alárendelt kommunista párttal szemben álló erők.

Bár Weisshaus magát marxista alapokon gondolkodó kommunistának tekintette, a hivatalos pártideológiát sok ponton nem követte következetesen. Ez a leghangsúlyosabban az osztályharchoz, az internacionalizmushoz és a párt felülről, direktívákra épülő működéséhez való kritikus hozzáállásában mutatkozott meg.

A népmozgalom szükségességét a weisshausisták a munkásmozgalomban szerzett csalódásaikkal indokolták. Úgy látták, az kiüresedett és elvesztette a kapcsolatát a munkásemberekkel, a végletekig bürokratizálódott, és kizárólag az öncélú és szűkös pártérdekek mentén működik. *Egy mai munkáspárt áll egy vagy több vezetőből, aki korlátlanul uralkodik a parancsnoki hídon és kidob onnan mindenkit, akit roskatag hajója nem bír el. A párt tagjainak önálló véleménye nem lehet, programot, akciókat, lapot úgy sóznak rájuk fölülről. A program természetesen a legtökéletesebb, a lap csupa kinyilatkoztatás, egy-egy csenevész akcióhoz pedig olyan szertelen romantika fűződik, mintha legalább is a naprendszert vetette volna ki a sarkaiból*[149] – írta nyitó számában az *Új Szó.*

A pártvezetőknek – a weisshausisták meglátása szerint – fogalmuk sem volt a valós problémákról, és ezt azzal kompenzálták, hogy mindenhol csak a „halhatatlan eszmét" akarták látni. Holott a weisshausisták szerint *az eszmék az őket kitermelt viszonyokkal együtt meghalnak. A bürokraták eszméinek különben az a sajátosságuk is megvan, hogy már halva születnek.*[150] A munkáspártok ebben az életidegenségükben és bürokratikus formájukban öncélúvá váltak, zárt körű asztaltársaságok szokásait vették magukra: *Márpedig egy párt nem lehet öncélú* – vélte az Új Szó írása. – *Egy igazi párt: hatóerő, mely beleérlelődik a néptömegek életébe, programját, akcióját onnan veszi. [...] Mindenki tervez, mindenkinek van egy-egy ötlete, s minden jel arra vall, hogy ez a nép-töprengés hatalmas nép-akarattá érlelődik. [...] A népmozgalom programja nem örök igazság, hanem pontosan igazodik az élet körülményeihez. [...] A mai munkáspárt céltalan csodavárást jelent. A népmozgalmat vezető párt pedig öntevékenységet.*[151]

A weisshausisták odáig mentek a kritikában, hogy a fasizmus térnyeréséért is a pártérdekké laposodott munkásmozgalmat tették felelőssé. *A fasizmus lármás vezérei társadalmi összhangot, a kapitalizmus kinövéseinek megszüntetését, az államhatalom osztályok fölé emelését s egyéb jókat hirdetnek, főleg azért, hogy a középosztály kétségbeesett tö-*

megeit megbékítsék.[152] Tőkeellenes jelszavakat hirdet anélkül, hogy azt egy percig is komolyan gondolná, de ezzel tömegeket toboroz, és ez biztosítja számára a saját kapitalista rendjének életben tartását. A kérdés azonban, amit a weisshausisták ezzel összefüggésben megfogalmaztak: *Miért kellett ezeknek a tömegeknek fasizálódniuk, mikor ott voltak a munkáspártok, amelyek már évtizedek óta hirdették a tőkeellenes jelszavaikat? Miért nem ezekhez csatlakoztak a tömegek? [...] A pártbürokrácia magyarázata szerint ezek „lumpenproletárok". Régi igazság, hogy ahol a bölcsesség megakad, ott mindig segít néhány fogalom: jelen esetben a „nacionalizmus" és a „lumpenproletár". Amikor a pártbürokrácia jóhiszeműsége és becsületessége forog kockán, a jóisten mindig elküldi a „csőcseléket", amelynek ők különben is hálásak, hogy mentesíti őket a felelősség alól.*[153]

A weisshausisták nem a lumpenproletárokban látták a baj okát, hanem magukban a munkáspártokban. Véleményük szerint a fasizmus azzal tudott teret nyerni, hogy amikor csalárd módon a munkásosztály uralma helyett nemzeti közösséget, ígéretek helyett tetteket, „a nyugati imperializmus előtt való csúszás-mászás helyett harcot" hirdetett, a munkáspártoknak a nehezen értelmezhető eszméiken kívül a néptömegekhez semmi szavuk sem volt. E jelenség mögött szerintük az a kardinális probléma állt, hogy e pártok nem értették a körülöttük zajló események természetét. *A fasizmust sem értik. Általában olyan gyönge kapcsolataik vannak a néptömegekkel, hogy semmit sem bírnak felfogni, ami ezek gondolatvilágában végbemegy.*[154]

Weisshaus szerint az jelenthetné a kiutat ebből a szektás politizálásból, ha a mozgalom nemcsak szólni akarna a tömeghez, hanem be is vonná a döntésekbe és irányvonalának kidolgozásába. Weisshaus bírálatával nem a munkáspártok politikai programját, nem a szocializmust kérdőjelezte meg, hanem azt a szervezési elvet, amit képviseltek.

Ugyanakkor az általa meghirdetett gondolat: „egy hatalmas, a dolgozó magyar társadalom összes rétegeit felölelő népmozgalom" a marxizmus fontos alaptételét írta felül, hiszen „a dolgozó nép nagy tömegeiből" nem emelte ki a munkásosztályt, és nem tekintette a társadalmi igazságosságért folytatott küzdelem „privilegizált" harcosának. Ezért határozta meg úgy a mozgalmát, hogy ott azok is helyet kapnak, „akik egy munkásmozgalom keretébe nem illeszthetők be".[155] *Ide befogadunk mindenkit* – mondta Mélik Endre, Weisshaus tanítványa –, *grófot is, ha vállalja a programot: a földosztást, hogy éljen a paraszt! Persze ilyen marhaságra nem gondoltunk, hogy kuláknak minősítjük a parasztság színe-javát. Olvastuk Marxot és kiröhögtük a mindent államosítást.*[156]

A népmozgalom tehát egyfajta diktatúramentes szocializmust hirdetett osztályharc nélkül, hiszen az osztályharc felesleges ott, ahol a parasztság, az értelmiség, a munkásság egy célért küzd. A Gadanecz házaspár szavait idézve: *mivel [Weisshaus] nemcsak a munkásságot tekintette autentikus szocialista erőnek, hanem a társadalom valamennyi dolgozó rétegét, nem taktikai szövetségest látott a birtokos parasztban és a középrétegben.*[157]

Ennek az elvnek Weisshaus programjára nézve gyakorlati következményei is voltak, amelyek ugyancsak módosították a marxista elképzeléseket. Szükségesnek tartotta például a kisüzemek magánkézben maradását. *A kisüzemek eltűnése a kapitalista termelés általános tendenciája. [...] A munkásosztály tudomásul veszi, ha a kistermelők ragaszkodnak üzemeikhez és semmi oka sincs arra, hogy annak védelmét megtagadja tőlük.*[158] A parasztság helyzetét kardinális, a munkásság helyzetével egyenrangú kérdésnek tekintette. A megoldást – hasonlóan a népi mozgalomhoz – a földosztásban és a földtulajdon megtartása mellett a parasztszövetkezetek létrehozásában látta. Az értelmiségiek megnyerése kulcskérdés volt számára, de nem társutasként, hanem egyenrangú résztvevőként és egyfajta hídépítőként tekintett rájuk. Weisshaus az életrajzában erről így írt: *Az értelmiség megnyerése egy szocialista népmozgalom számára eldönti a szocializmus kérdését is, és ha ez az értelmiség a parasztság köréből való, lehetővé teszi a parasztság nagy tömegeinek megnyerését is. [...] A parasztság és az értelmiség nélkül a szocializmus kérdését befejezetlennek tartottam.*[159]

Weisshaus a népi mozgalommal való szellemi rokonságot gyakran hangsúlyozta, a népi írók munkáit az *Új Szó* örömmel üdvözölte. *A nép*

az irodalomban című írás ezt így fogalmazta meg: *Van a magyar irodalomnak egy más fajtája: az ú. n. „új" irodalom [...] ahol a dolgozó nép tölti be az ideális szerepet. Ebben az irodalomban mindenki Marxot olvas, sejtet szervez, titkos jelszóra találkozik, konspirál. Ez a proletár-nick-carter-romantika éppen olyan hazug kifejezője és megcsúfolója a dolgozó nép irodalmának, mint minden, ami a körúti kabarékban „parasztjátékként" kerül bemutatásra. [...] Ezeket azért kellett elmondanunk, mert az irodalomban is kezdik keresni az egyetlen járható utat, amin haladva minden olyannak látszik, amilyen, sem jobbra, sem balra nincs kitérés. [...] Az első érdemleges kísérlet Illyés Gyula följajdulása: pusztul a magyarság. [...] A másik kísérlet Németh László nevéhez fűződik. Ő egy „harmadik oldalt" keres. [...] Az egyik felismerte, hogy a pokoli zűrzavarban elsősorban a magunk népét, a magunk fajtáját kell megmenteni. A másik meg néz a harmadik oldal felé. Bizonyosak vagyunk: a harmadik oldal a népmozgalom, a magyar nép hatalmas, együttes mozgalma sorsának javításáért.*[160]

A népmozgalom – annak ellenére, hogy önmagát az internacionalista kommunista mozgalom részeként értelmezte – központi szerepet szánt a nemzeti gondolatnak. Az *Új Szó* írásai rendszeresen beszámoltak a Szovjetunióból érkező hírekről, és rokonszenvvel figyelték a marxizmust zászlajára tűző ország fejlődését. A Szovjetunióban elsősorban annak a példáját látták, hogy a szocialista forradalom győzelemre vihető. Mintaállamként azonban semmiképpen sem tekintettek rá. *Az öreg alapállása, hogy semmi szükség arra, hogy Szovjetunió nekünk tanácsokat adjon. Lenin, Marx satöbbi, ennek irodalmát ismerjük, ebből hasznosítjuk, amit applikálni lehet a magyar hagyományokra, a magyar ügynek az érzelmi világára*[161] – foglalta össze Weisshaus álláspontját Mélik.

A weisshausisták esetében a nemzeti gondolat hangsúlyozása azonban nemcsak a szovjet vagy bármilyen, mondjuk francia–belga mozgalmakból leszűrt teóriáktól való függetlenséget jelentette, hanem a hazafisághoz való erős kötődést is. Az ő felfogásukban a szocializmusnak a kapitalizmussal szemben folytatott küzdelme a nemzeti gondolat felszabadításának harca is egyben.

Weisshaus a munkásság jelentős részéről érzékelte, hogy a munkásmozgalommal szembeni fenntartásuk nemzeti érzésből fakadt, abból az aggodalomból, hogy mi lesz a nemzettel a nemzetköziség árnyékában. *Úgy értelmezték a szocializmust, hogy ott megszűnnek a nemzetek nemzetek lenni [...] a magyar nem mondja meg, hogy magyar, a francia nem mondja meg, hogy francia [...]; egyszóval: mindenki eltitkolja nemzeti származását, a népek összekeverednek és így lesz a világ nemzetközi.* Weisshaus szerint ez a szocializmus fogalmának teljes félreértelmezése. A szocializmus a nemzetköziségében ugyanis nem a nemzet fontosságát kérdőjelezi meg, hanem a soviniszta nacionalizmus létjogosultságát. A kapitalista világrendben – Weisshaus meglátása szerint – az állam a saját céljait nemzeti érdeknek nyilvánította, nacionalizmussá silányítva ezzel a nemzeti gondolatot. A kapitalista országok háborúi a nemzet jelszavának jegyében zajlottak, de valójában szűk profit- és csoportérdekek mentén formálódtak. Holott – véli Weisshaus – „a nemzeti gondolatok és célok a kapitalizmussal semmi közösségben sincsenek".[162]

Éppen ezért nemcsak a munkásságot, hanem a nemzeti gondolatot is fel kell szabadítani a kapitalizmus meghatározottsága alól. *A kapitalizmus elleni harc egyúttal nemzeti is [...] A kettőt nem lehet egymástól különválasztani* – írta az *Új Szó.* A kapitalista osztályelit uralma a nemzeteken átívelően érvényesül. Ez a nemzetköziség az, ami meghatározza a munkásság közös kiszolgáltatottságát, és ezzel megteremti a szocializmus küldetésének nemzetköziségét. Ugyanakkor ez az elnyomás nemzetállami keretek között, a nemzeti jelszó hangoztatásával zajlik. A nemzetköziség másrészről csak fogalmi szinten értelmezhető, a munkásoknak saját küzdelmüket nem ezen a valóságban nem is létező porondon kell megvívniuk: *minden nemzet proletáriátusának harci területe az, amelyiken él, s amelyiktől el nem szakadhat.*[163] A kapitalizmus ellen folytatott küzdelem tehát nemzeti keretek között zajlik. Ez a meghatározottság ugyanakkor azt is jelenti, hogy a munkásság eb-

ben nem lehet öncélú, nem korlátozhatja figyelmét a saját nyomorúsága. A szocialista népmozgalom küldetése Weisshaus szerint éppen abban állt, hogy a kapitalizmus ellen, nemzeti keretek között zajló küzdelem társadalmi egységét megteremtse.

Weisshaus mozgalmát és folyóiratának erősen kritikai élét rossz szemmel nézték a munkáspártok. A szociáldemokrata és a kommunista párt kizárással fenyegette meg azokat, akik a mozgalommal bármiféle kapcsolatot tartanak. A weisshausisták erre a kiközösítésre reagálva jelentették meg folyóiratukat a *Csak azért is: Terjesszük az Új Szót!* felirattal.

Weisshaus számára az illegalitás kényszerhelyzetből fakadt. Úgy gondolta, hogy az általa meghirdetett társadalmi együttműködés illegális formában elképzelhetetlen. A legalitást biztosító fedőszervet végül a Dénes István-féle Földműves- és Munkáspártban találta meg. Ennek jelentőségét elsősorban azonban nem a konspirációs háttér adta, sokkal inkább a társadalmi kapcsolatok lehetősége. A Dénes-párt pedig személyi összetételéből adódóan a közösségi hálózat egyik csomópontját jelentette, így már nem csupán a szellemi azonosság, hanem a közvetlen találkozás is adottá vált. Dénes István 1920-ban települt át Erdélyből, és Budapesten jól jövedelmező ügyvédi irodát vezetett. Egész pályafutása során Áchim András és Csizmadia Sándor nyomdokain haladva a szegényparaszti rétegeknek kívánt politikai pártként működő érdekvédelmi szervezetet teremteni. Az 1922-es választásokon mandátumot is szerzett Csizmadia Sándor Munkáspártjának színeiben, ennek elnöke is volt. Saját pártját az 1926-os választások után alapította több, agrárszocialista elveket valló erő egyesülésével. Szoros kapcsolatban álltak a Diákok Házában szerveződő szociáldemokrata körrel, Takács József és Szeder Ferenc viharsaroki szociáldemokrata pártvezetőkkel, akik lényegében a szociáldemokrata párton belül egy közösségi sejtet alkottak. A közösségi Fitos Vilmos a Dénes-párt ifjúsági tagozatát vezette.[164] Dénes István pedig már az 1920-es évek elejétől résztvevője volt a Közösség első asztaltársaságainak.

Weisshaus és Dénes István között a kapcsolatot Mélik Endre szervezte meg, Dénes régi erdélyi barátja. A weisshausista munkások 1927-től csoportosan léptek be a pártba. A pártból adódó lehetőségeknek köszönhetően a földmunkások körében is megkezdték a szemináriumok szervezését, főként a Viharsarok környékén. Weisshaus ekkor építette ki a kapcsolatait azokkal az értelmiségi körökkel, amelyek egészen az 1947-es letartóztatásáig meghatározók maradtak számára. Ebben nemcsak a Dénes-párt, hanem a Bartha Miklós Társaság is fontos fórumot jelentett. Dénes István ugyanis összekapcsolta a pártját a BMT-vel. Ő maga a Társaság megalakulásától kezdve részt vett a szervezet munkájában, később a BMT falubizottságának egyik fő szónoka volt. 1929-ben kapcsolatukat hivatalossá is tették, a falubizottság tagjai bekerültek a párt vezetőségébe, Dénes István pedig a BMT alelnöke lett. Feltehetőleg József Attila is belépett a pártba, és az 1929 márciusára meghirdetett országos kongresszuson *Az európai parasztpártok és a magyar országos parasztpárt* címen előadást tartott volna, de a hatóságok betiltották a rendezvényt.[165]

A weisshausisták a munkások közül többen – a falubizottságtól függetlenül is – bekapcsolódtak a Bartha Miklós Társaság munkájába, egy belügyi jelentés szerint a BMT egyik szemináriumán többüket elő is állították. Fitos Vilmos szervezésének köszönhetően a Turul-ellenzék csoportjaiban is megjelentek. *Weisshausék sok értelmiségi fiatalembert nyertek meg a Turulból és az Egyetemi Bajtársi Szövetségből* – állapította meg egy másik rendőri jelentés.[166] Fitos Vilmos mint a Közösség folyóiratának, a *Magyar Élet*nek a szerkesztője, a Turul-ellenzék vezetője és a Dénes-párt ifjúsági tagozatának irányítója fontos közvetítő szerepet játszott. Ő maga is résztvevője lett a weisshausista szemináriumoknak, és a Közösséghez is ő jelentette a közvetlen kapcsolatot. A német megszállás után számos weisshausista munkást szervezett be a fegyveres ellenállásba. 1945 után ezt az összekötő funkcióját megőrizte, Kovács Béla és Weisshaus találkozója is rajta keresztül zajlott, de a Parasztszövetség vezetőit, a miniszter Mistéth Endrét és még sokakat a Közösség soraiból ő hozott össze a munkásokkal.

A weisshausisták a Bartha Miklós Társaságon keresztül kapcsolatba léptek Bajcsy-Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártjával is, amelyben ugyancsak meghatározó volt a közösségi jelenlét. Weisshaus munkásai és Zsilinszky között nem csupán személyes átfedések szintjén létezett kapcsolat, a vezetőség között tárgyalások is folytak a szervezett együttműködésről. Weisshaus 1930-ban, nem sokkal a Nemzeti Radikális Párt zászlóbontása után Kubinyi István vasmunkást bízta meg azzal, hogy kapcsolódjon be a párt munkájába, és szervezzen be minél több weisshausistát. A párt munkásalosztályát lényegében a weisshausista munkások tették ki. (A szociáldemokrata párt tiltakozó nyilatkozatot fogalmazott meg a megszervezése ellen.)

Egy 1934-es belügyi jelentés arról számolt be, hogy Weisshaus csoportja eredményes tárgyalásokat folytatott Bajcsy-Zsilinszky pártjával. Weisshaus ennek eredményeképpen lehetőséget kap majd a *Szabadság* című lapban, hogy „saját felfogásának megfelelően fejtse ki álláspontját munkásmozgalmi kérdésekről".[167] A két szervezet között 1934 októberében hivatalos megállapodás is született Weisshaus Aladár és Krivoss Árpád pártigazgató aláírásával.

Ez az összedolgozás aggodalmat váltott ki a hatóságokból. *Miután így kommunista elemek férkőztek be a Nemzeti Radikális Pártba, s mivel a párt nagy parasztttömegeket egyesít, a Zsilinszky-párt hatékonyabb felderítését a nyomozó osztálynak meghagytam*[168] – áll a rendőri jelentésben. Bajcsy-Zsilinszkyt a belügyminiszter figyelmeztette, hogy a kommunistákkal való tárgyalásai pártjának feloszlatását vonhatják maguk után. Bajcsy-Zsilinszky kénytelen volt feloszlatni a munkásalosztályt, és megszakította a nyílt kapcsolattartást Dénes pártjával és Weisshaus Aladárral.[169]

A Nemzeti Radikális Párttal a hivatalos kapcsolat nem jött ugyan létre, de Weisshaus kapcsolatrendszere tovább szélesedett. Már nemcsak a munkás-, a szegényparaszti rétegek és a kommunista meggyőződésű értelmiségiek között, hanem a középosztály legkülönfélébb köreiben is tartotta szemináriumait. Számosan hallgatták előadásait olyanok, akik később befolyásos pozíciókba jutottak: Nyers Rezső, Göncz Árpád,



Weisshaus Aladár, Hévíz, 1956 tavasza

Jónás Pál, Zimányi Tibor, Rajk László, Simándi Tamás. Mélik Endre a németellenes érzelmű katonatisztekből szervezett csoportot Kéri Kálmán, Almay Béla, Czebe Jenő, Sólyom László és mások részvételével.[170]

A weisshausista mozgalom történetének e felívelő szakaszára a hatóságok beavatkozása tett pontot. 1936-ban megkezdődött a weisshausista munkások letartóztatatása. 1937-ben egy koncepciós perben Weisshaus Aladárt négy év hat hónap börtönre ítélték, és több weisshausista munkásra is súlyos büntetést mértek.[171] Ezzel egy időben a Dénes-féle Munkáspártot betiltották. Dénes István ellen izgatás vádjával peres eljárás kezdődött, és több településről kitiltották.

Weisshaus 1942. február 19-én szabadult. Hamarosan újraindultak a tanulókörök, de a mozgalom a háborús fenyegetés közepette nem válhatott országos méretűvé. A találkozások egyre inkább az ellenállás egyik gyülekezőhelyévé váltak. A weisshausisták nagy számban kapcsolódtak be a nácizmussal szembeni katonai ellenállásba, sokan közülük a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségében vettek részt, amely – ahogy erről a következő fejezetben részletesen szó lesz – közösségi háttérrel szerveződött. Péter Ernő és csoportja itt került kapcsolatba a weisshausista mozgalommal, és együttműködésük 1945 után is szoros maradt.[172]

Weisshaus zsidó származása miatt csak korlátok között fejthetett ki szervező tevékenységet. A német megszállás után családjával a Tátra utcai zsidóházba költözött, és romeltakarítást végzett. A nyilas puccs után hívei bújtatták.[173]

ELLENÁLLÁSBAN

Az 1947. február 13-án kelt vádirat a következőkben foglalta össze a Közösség ellenállásban betöltött szerepét: *A Közösség fajvédő célkitűzéseit ismerve az lett volna a legtermészetesebb, ha a vezetői beállítják a németellenes harcba. De a vezetőség 1944. április és október között együttműködésre buzdított és uszított a Szovjetunió és a Vörös Hadsereg ellen.*[1]

A Vezértanács 1944. március 19. után adta ki azt a bizonyos körlevelet, amely a német megszállást üdvözölte és kimondta: a Közösség „téli álomba" merül.[2] Hiába érveltek a tagok, hogy az fedőcéllal íródott, e dokumentum a vád számára megadta a lehetőséget arra, hogy a Közösség ellenállásban betöltött szerepét figyelmen kívül hagyja.

E körlevél ugyanakkor a szervezeten belül is megütközést keltett. *A közösségi kollégákkal beszéltük, hogy a Magyar Közösség, ami a magyarság lelkiismeretének tartja magát, mégis kiadta ezt a tájékoztatót, mely a német megszállást logikus következménynek állította be, árulás. Kiss Károlyt terheli a bűn. Össze kell hívni a Közösséget és ezt meg kell beszélni* – mondta Tarr László az ÁVO-n. 1945 nyarán Mistéth Endre lakásán a találkozó létre is jött egy viszonylag szűk körben, főként a volt Vezértanács tagjainak részvételével, és Kiss Károly részletesen ismertette a németbarát körlevél hátterét.[3]

A német megszállás napján, 1944. március 19-én, vasárnap a Vezértanács összeült Kémeri Dezső rendelőjében, hogy megtárgyalják, mit tegyenek az új helyzetben. Ekkor határozták el, hogy a szervezet mű-

ködését szüneteltetni kell, és a legszükségesebb nyilvántartáson kívül meg kell semmisíteni minden dokumentációt. A tagoknak nyújtandó részletesebb útmutatóval kapcsolatban arra jutottak, hogy még tájékozódnak, és csak azután foglalnak állást. Kiss Károly a legfelsőbb politikai körökből olyan információhoz jutott, miszerint a megszállás megszűnik abban az esetben, ha a németeknek megfelelő kormány megalakul, és az ellenállásnak nem tapasztalják jelét.[4] Ez alapján úgy ítélte meg, hogy a megszállás átmeneti időre szól, és az alatt a provokációtól óvakodni kell. Ezért önhatalmúlag döntött úgy, hogy a szöveget – amelyet Fáy Aladárral közösen fogalmaztak – kiadja. A Vezértanács beleegyezése nélkül a körlevél lehető leggyorsabb kiadására Kiss Károly érvelése szerint azért volt szükség, mert időközben számos közösségi tagnál, így Fáy Aladárnál is tartottak házkutatásokat. Az írásban kiadott anyagok egy jelentős része németellenes volt, és – Kiss Károly szavaival – arról szóltak, hogy „Magyarországon a német uralomnak milyen nyomai vannak, és milyen formában kell ez ellen küzdeni".[5] Ezért volt szükség a gyors cselekvésre, hogy az esetleges házkutatások alkalmával ezt a körlevelet találják meg a németek, és ez alapján tájékozódjanak a Közösségről.

E magyarázat azonban a társaságon belül sokakat nem elégített ki. Péter Ernő, Tóth János, a vidéki Közösség szervezői képviselték a Közösségen belül azt a csoportot, amely nehezményezte a németbarát hangvételű tájékoztatót. Ők azonban a váddal ellentétben nem a konspirációs szándékot kérdőjelezték meg, hanem azt kifogásolták, hogy a társaság a működését abban a történelmi pillanatban függesztette fel, amikor leginkább szükség lett volna rá. Tóth István, az ellenállás egyik karhatalmi csoportjának a vezetője így fogalmazta meg ezt a véleményét a Népbíróságnak benyújtott fellebbezésében: *1944. március 19-én a német bevonulásakor a Magyar Testvéri Közösség válaszút elé került, ha híven teljesíteni akarta volna azt, amit kezdetben programjának vallott, úgy teljes egészében az ellenállási vonalra kellett volna helyezkednie és a német betolakodókkal szemben a legélesebb harcot kellett volna folytatni.*[6]

A szervezeti keretek „altatása" ellenére is kétségtelen azonban, hogy a Közösség – ahogy erről korábban már szó volt – a tagok öntevékenységére építve részt vett az ellenállásban. A katonai ellenállás fontos szereplőjének, Szent-Miklósy Istvánnak a vallomása szerint „akkoriban a Magyar Közösség szállította az ellenállási csoportok vezetőit és tagjait".[7] Hamza D. Ákos a *Harcunk a szabadságért* című művében friss élmények alapján gyűjtötte össze a fegyveres ellenállás csúcsszervének, a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságnak kilenc csoportját.[8] A bizottság vezetősége javarészt közösségiekből állt, a kilenc csoportból öt szorosan kapcsolódott a Közösséghez, és szinte mindegyikben képviseltették magukat a tagok. Soos Géza az 1946-ban kezdődő letartóztatások hírére a következő táviratot küldte Nagy Ferenc miniszterelnöknek, Rajk Lászlóhoz adresszálva szavait: *A belügyminiszter emlékezzék, hogy a Gestapo elől ezek az emberek is bújtatták őt 1944. október–novemberben.*[9]

Érthető, hogy az 1947-es perekben, amelyekben hivatalosan a Horthy-reakciót tömörítő összeesküvők felett ítélkeztek, a Közösség ellenállásban játszott meghatározó szerepéről nem ejtettek szót. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ne lettek volna tökéletesen tisztában ezzel a szerepvállalásával, sőt. A vádlottak között elterjedt vélemény volt, hogy letartóztatásuk hátterében az ellenállási részvételük is szerepet játszott. *1947. december vége felé találkoztam a Parlamentben Szent-Iványi Domokossal* – emlékezett vissza Hám Tibor –, *aki közölte velem, hogy egy nagyarányú letartóztatási kampány vette kezdetét, amelynek célja az, hogy mindazokat, akik a korábbi ellenállási mozgalomban részt vettek, és akikről feltehető, hogy egy esetleges kommunista erőszakos hatalomátvételi akcióval kapcsolatban ellenállnának, lehetetlenné tegyék, illetve kikapcsolják.*[10] És e gyanúnak volt valóságtartalma. Ahogy a bevezetőben idézett, 1970-ben kelt állambiztonsági jelentés nyíltan megfogalmazta: *A vádlottak az ellenállás folytatásának jogcímén tevékenykedtek. […] A Hetes Bizottság megbeszélései, az általuk készített tanulmányok és propagandaanyagok mind azzal a gondolattal foglalkoznak, hogy az „ellenállást" most már „az orosz megszállás" […] ellen kell folytatni.*[11]

Majd a jelentés azt is megállapította: *az összeesküvés helyének és szerepének megértéséhez szükséges [...] hogy a népbírósági ítéletben foglaltaknál szélesebben értékeljük „ellenállási megbízásuk" és az összeesküvésben vitt szerepük közötti szerves összefüggést.*[12]

Az állambiztonsági értékelés elismerte, hogy politikailag érthető és helytálló volt a Népbíróság, illetve a nyomozó hatóság azon álláspontja, hogy visszautasította az összeesküvők ellenállási érdemekre való hivatkozását. Ez azonban azzal a hátránnyal járt, hogy nem derítették fel kellő mélységben *a horthysta elemek „államilag engedélyezett" ellenállásának okát, gyökerét, és a háború utáni időszakra is átnyúló kapcsolatait. Ez a koncepcionális hiba azt okozta, hogy az összeesküvésnek mind a büntetőjogi megítélése, mind a politikai értékelése gyakorlatilag leszűkült [...] már a múltban is titkosan működő társaság bűnügyévé.*[13]

Ha máshogy alakult volna a koncepció, feltehetőleg a per mögött lévő közösségi jelenlétet sem „egy meglehetősen jelentéktelen politikai szervezkedésként[14] értékelnék ma.

Hálózat a germánság ellen

Magyarországnak a német nyomás elleni szisztematikus védekezése már közvetlenül az Anschluss után elkezdődött. Vértelen háború folyt a háború ellen[15] – emlékezett vissza az ellenállás kezdeteire Dálnoki Veress Lajos. A nemzeti szuverenitásnak nagy értéket tulajdonító szellemi mozgalmak a kezdetektől aggódva figyelték a német birodalmi törekvéseket. Szabó Dezső, Németh László, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kovács Imre, a Márciusi Front és számosan a Közösséghez közel álló gondolkodók közül nyíltan vállalták szembenállásukat a hitleri Németországgal.

A Közösség szervezeti működése kapcsán már szóba került, hogy feladat volt „a nemzet szempontjából a kedvezőtlen jelenségek figyelése" és arról az illetékesek informálása. A nácizmus erősödésével ez a „hírszerzés" egyre erőteljesebben és egyre szervezettebb formában a németveszély elhárítására irányult. Az összejövetelek állandó témájává vált, hogy milyen jelei tapasztalhatók a német gazdasági és politikai

térhódításnak. A kiképzés részévé tették a németveszély problémáját, és a tagfelvétel kritériumává vált a náciellenes beállítódás.

Veress Gábor, az IBUSZ részvénytársaság vezérigazgatója így vallott a németek elleni felderítő munkáról: *Akkoriban a Közösség legfontosabb munkája a német törekvéseket szító pozíciókat elözönlők ellensúlyozása volt. A megállapított tényeket tovább juttattuk azokhoz a felelős állásban lévő barátainkhoz, akik nem is voltak közösségi tagok akár: Vargha József iparügyi miniszterhez, Zsindely Ferenc miniszteri államtitkárhoz, Szász Lajos pénzügyminisztériumi államtitkárhoz, Lukács Béla miniszterhez, akik vállalták, hogy a Közösség munkájával felderített veszedelemre felhívják a kormányzó figyelmét. Sajnos ebből a törekvésből keveset lehetett realizálnunk.*[16] Az 1947-es per során Markos Olivér egykori kereskedelmi és közlekedési miniszter hosszú levélben igazolta Veress intézkedéseit, amelyekkel *a német közlekedésügyi minisztérium számos, a magyar érdekeket sértő kívánságát erélyesen visszautasította.*[17]

A weisshausista Mélik Endre a vele készült interjúban azt mondta, hogy „a Közösség egy hálózatot épített ki a germánság ellen".[18] E hálózat szakmai testületek formájában szerveződött, jogászok, orvosok, tanárok, minisztériumi dolgozók, vasutasok között és egyéb körökben. A Magyar Ügyvédek Szervezeti Szövetségét például Mélik barátja, a közösségi és weisshausista Papp László szervezte közösségi háttérrel, kifejezetten azzal a céllal, hogy szakmai berkekben ellenőrizni és ellensúlyozni lehessen a német befolyást.[19] Bajcsy-Zsilinszky Endre személyesen koordinálta a nyilasok elleni adatgyűjtést, és ehhez a Közösség segítségét is igénybe vette.[20]

Donáth György közvetítésével a közösségi tag András Sándor, a légierő vezérkari főnöke Kállay Miklós miniszterelnöknek személyesen számolt be a magyar repülőgépgyártás németeknek való kiszolgáltatottságáról, az előnytelen szerződésekről és egyéb visszaélésekről, amelyeket az ugyancsak tag Hadnagy Domokos repülő őrnagy gyűjtött össze és dokumentált.[21]

A német befolyással szembeni fellépés legfontosabb területe lett volna a hadsereg. Talán itt érvényesek leginkább Veress Gábor fentebb már

idézett szavai: *Sajnos ebből a törekvésből keveset lehetett realizálnunk. Későn kezdtünk munkához, és a háborús körülmények is hátráltatták a jó szándékot.*[22] A magyar hadsereg vezetésének német beállítottsága régi keletű, és olyan erősen érvényesült, hogy még a német nyelv használata is általános volt a tisztikar körében. A katonaság szerepéből adódóan itt volt a legnyilvánvalóbb a német háborús propaganda átütő sikere.

A Közösséget jellemző, alulról építkező munkával nagy eredményre vagy a németellenes álláspontot képviselő tisztek „hatalomátvételére" nem is lehetett számítani, csupán befolyásolásra, kisebb korrekciókra. Az ellenállásban részt vevő közösségi katonai csoport – már a háború után – bizalmas használatra összeállított egy vázlatos áttekintést saját szerepéről. E beszámoló szerint az 1930-as évek közepétől kezdett kialakulni egy szűk kör, benne vezérkari tisztek is, ennek tagjai *kezdtek rádeszmélni arra, hogy a szigorú és igazságtalan békeszerződés által kialakult elkeseredett hangulattól hajtva nem szabad fenntartás nélkül a németek karjaiba szalasztani az országot és küzdeniük kell az ellen, hogy a honvédség német járszalagra kerüljön.*[23] E munka egyik irányát jelentette a német hadiiparnak való alárendeltség ellensúlyozása. Igyekeztek elérni, hogy minél több olasz, svájci és svéd tőkeérdekeltséget hozzanak az országba. A bizalmas dolgozat megállapította: a *német felszerelési befolyás háttérbe szorítása egyáltalában nem sikerült, legfeljebb annak bizonyos fokú ellensúlyozásáról lehetett szó.*[24] Emellett igyekeztek elérni, hogy a legerősebb csapattesteket lehetőleg tartalékolják *az öncélú nemzeti törekvésekre:* az elcsatolt területekért esetlegesen folytatandó harcokra, *és hogy a német támogatással felfegyverzett katonai erőket később, ha kell, a német ellen is beállíthassák.* Ennek sikeréhez azonban a német érdekeket kiszolgáló tisztikart háttérbe kellett volna szorítani.

Első lépésként a tisztképzésben igyekeztek minél nagyobb befolyást szerezni, ahol az utólagos értékelés szerint 1943–44-re sikerült elérni, hogy *a hadiakadémia vezetése olyan kézbe került, amely a kiválogatást tudatosan magyar szempontok szerint végezte.*[25] A német orientációban gondolkodó tisztek ellensúlyozása a katonai vezetők többségének szívós ellenállásába ütközött, és befolyását e kör alig-alig tudta érvényesíteni. Sikereket leginkább a hadiakadémián és a légierőnél tudtak elérni. A Repülő Kísérleti Intézet egyik fontos bázisukká vált, az intézetet a közösségi tagok avatóhelyeként is használták. A német megszállás után Magyarországról három küldöttség (Náday-, Simonffy-, Soos-küldöttség) is kirepült, hogy tárgyaljon a kiugrási feltételekről. Igen veszélyes körülmények között, a németek által ellenőrzött légtérben és a felügyeletük alatt lévő repülőterekről ellopott gépekkel jutottak ki a szövetséges zónákba, ami nemzetközi mércével mérve is konspirációs és repüléstechnikai bravúrnak számított. Mindhárom esetben a Közösséghez tartozó katonák: Szent-Miklósy István vezérkari őrnagy, Balássy Miklós repülő vezérkari őrnagy, Hadnagy Domokos repülő őrnagy, Tóth István vezérkari alezredes szervezték az előkészületeket, és a pilóták: Majoros János tartalékos repülő főhadnagy, Török József repülő főhadnagy és a már említett Hadnagy Domokos ugyancsak mind tagok voltak.[26]

A vezérkar részéről a német származásúak protezsálása hívta életre 1938 környékén azoknak a fiatal magyar tiszteknek a szervezkedését, akik hólabdaszerűen felépített, titkosan működő németellenes szervezetet hoztak létre. Szentpály Imre, Szőke Endre (Szentpály később Lakatos Géza miniszterelnök személyi segédtisztje, Szőke a katonai hírszerző és kémelhárító osztály tisztje lett) és baráti körük voltak az alapítók, és maradtak mindvégig a szervezés középpontjában. A szervezkedésben a Közösség katonai sátra nyújtott segítséget, és egyben tagságának egyik bázisát jelentette. E baráti kapcsolatokra épülő szervezet *a fiatalabb tisztikarban a németekkel szembeni ellenállási mozgalmak első magjának tekinthető*[27] – írta a bizalmas beszámoló.

1937–38-tól formálódott Ötös Kör néven egy „ellenállási sejt" Forintos Gábor gazdasági szakember, Kossuth Kálmán diplomata, Kúdar Lajos csendőrnyomozó, Pados Lajos, a 2. Vkf vezérkari századosa és Kiss Barna műegyetemi tanár, a cserkészmozgalom egyik vezetője részvételével. *Forintos vezérigazgató a gazdasági és keresztény politikai vonalakat képviselte, Kossuth a külügyminisztérium (s részben a miniszterelnökség)*

ügyeivel foglalkozott és a külpolitikai helyzetképet próbálta mindenkor összeállítani és lemérni. Kudar és Pados a honvédség és a csendőrség (beleértve a belügyminisztériumot) ügyeivel foglalkozott s egyben a hírszolgálatot látta el. Kiss tanár a tudományos élet és az ifjúsági mozgalmak felé tartotta a kapcsolatokat – foglalta össze Szent-Iványi Domokos ellenállásról szóló 1946-os tanulmánya a kör tagjainak feladatkörét.[28] A kör minden tagja kapcsolatban állt a Közösséggel. Kudar Lajos a társaság központi személyisége volt, a hírszerző munkája során a Közösség hálózatát használta is, és ennek kapcsán szorosan együttműködött Kiss Károllyal. Az államvédelem információja szerint Omega fedőnév alatt németek elleni ügynöki munkára is beszervezte.[29]

Megalakulásukat egyrészt Hitler hatalmának folyamatos erősödése motiválta, másrészt az a tapasztalat, hogy a nemzetiszocialista eszmék széles követői táborra találtak Magyarországon. 1937-ben ez volt Szálasi jelszava: „1938! Ez az esztendő a miénk!" Támogatottságának csúcspontja 1938–39, amikor pártja 25–30 ezer tagot számlált. Az 1939-es választásokon a különböző nemzetiszocialista pártok jelöltjei a szavazatok 25 százalékát szerezték meg, ezzel 49 mandátumhoz jutottak, és a parlamentben a legnagyobb ellenzéki csoportosulást jelentették.

1939 elejére, a fennálló viszonyokhoz igazítottan készítette el a kör a munkatervét. A kiindulópontot az jelentette, hogy a háború elkerülhetetlen, és az – véleményük szerint – német vereséget fog hozni. Magyarország számára a németektől való nyílt elhatárolódás azonban nem lehetséges, mert nincs meg a megfelelő társadalmi bázis, ugyanakkor az a katonai megszállást is maga után vonná. Létérdeke lenne az országnak, hogy ez a német befolyás ne vezessen a háborúba való belépéshez, de az Ötös Kör erre sem látott sok esélyt. A befolyásos politikai és katonai körökben erős a németbarátság, ugyanakkor *a náciellenes régi liberális garnitúra – Bethlen István, Károlyi Gyula, Walkó Lajos, Rassay Károly stb. – nagyban elveszítette tekintélyét (főleg a földbirtokreformmal és általában a szociális problémákkal kapcsolatban), így ennek következtében s annak dacára, hogy kifejezetten Axis-ellenes, képtelen lesz megakadályozni az országnak a háborúba való sodródását*

– hangzott az 1939-es értékelés.[30] Miután a németkérdésben a társadalom sem egységes, a nyílt szembenállás nemcsak a megszállás, de a polgárháború veszélyét is magában rejti. Ebből adódóan hosszú évekig elhúzódó és egyre fokozódó náci német befolyásra kell berendezkedni, és az adott körülmények között a német orientáció ellensúlyozása elsősorban háttérből lehetséges – vélték.

Elképzelésük az volt, hogy személyes ismeretségekre építve, a németbarát köröket is felölelő kapcsolatrendszert építenek. Szükséges *a német vonalon is készen tartani és használni olyan tisztességes embert, aki a németek teljes bizalmát bírja* – állt az összefoglalóban.[31] Erre a feladatra Darányi Kálmánt tartották megfelelőnek. Teleki Pálra, akivel a kör tagjai baráti viszonyt ápoltak, úgy tekintettek, mint aki e kapcsolatrendszer fő koordinátoraként működne: *Az Ötös kör 1939 nyarán teljes erővel megindította a munkát. Legelőször is kiépítette kapcsolatait Teleki Pál legbizalmasabb barátaihoz és munkatársaihoz (Darányi Kálmán, Bárczy István, Keresztes-Fischer Ferenc, Szent-Iványi Domokos, Vargha József iparügyi miniszter, Zsindely Ferenc, báró Bánffy Dániel és mások) s velük szoros érintkezést és együttműködést tartott fenn. Darányi Kálmán sajnos 1939 októberében elhunyt; így az ő támogatására nem lehetett többé számítani. Az Ötös egyidejűleg a legszorosabb kapcsolatba lépett a honvédség (2 vkf: Koffa, Def., különleges, nyilvántartó) és a csendőrég bizonyos (nyomozó osztály) szerveivel és csoportjaival. Szoros kapcsolatban állt az Ötös a belügyminisztérium IX. osztályával (Antall József min. tanácsos).*[32]

Teleki Pál körei

A korábban már idézett 1970-es állambiztonsági jelentés „hivatalból kirendelt ellenállási mozgalomként" értékelte a Közösség tevékenységét. Az 1947-es per időszakában a kommunista párt által meghatározott elvi alapállás az volt, hogy a Horthy környezetével összefüggésbe hozható tevékenység nem nevezhető ellenállásnak. A jelentés szerzői (dr. Benedek Endre őrnagy, dr. Horváth István alezredes, Ács Ferenc

ezredes) szerint „ez az időtálló megállapítás" bár ideológiailag helytálló, de állambiztonsági szempontból újragondolandó. A Horthy környezetében zajló ellenállás mélyebb ismerete nélkül ugyanis fontos kapcsolatrendszerek feltáratlanok maradnak – vélekedett 23 év távlatából a belügyi elemzés. Az 1947-es peranyagok áttekintése után a jelentés arra a megállapításra jutott, hogy „a horthysta elemek ellenállásának" centrumában a Közösséggel szoros kapcsolatban álló Magyar Függetlenségi Mozgalom állt.[33]

A Magyar Függetlenségi Mozgalom szellemi irányultságát és intézményesülésének kereteit Teleki Pál teremtette meg.[34] Teleki politikájában és karakterében sok szempontból eltért a korszak hivatalos irányvonalától anélkül, hogy annak kereteit – akár a társadalmi vagy a politikai kérdéseket érintően – átlépte volna. Szoros barátságban állt a népi mozgalomnak nagy szolgálatokat tevő Györffy Istvánnal és a Zsindely házaspárral. Kovács Imrének és cserkészcsapatának falukutatókönyve elé előszót írt, a szerzőket később is patronálta. Szabó Zoltán franciaországi falukutató-ösztöndíja mögött is ő állt. Támogatásával szerveződött meg Magyary Zoltán Országos Táj- és Népkutató Intézete, amely részt vett a népfőiskolai mozgalomban, és többek között a társadalmi aránytalanságokhoz vezető birtokviszonyok feltérképezésével foglalkozott. Az ennek dokumentálásáról szóló kiállítást Teleki kezdeményezte, igaz, a megnyitása után be is tiltotta. A Közgazdasági Egyetem tanáraként számos egyszerű családból származó diákot karolt fel, köztük titkárát, Incze Pétert vagy legbizalmasabb tanítványát, Rónai Andrást.[35] Főcserkészként nagy energiát fordított a fiatalok nevelésére, a cserkészek és a diákjai közül az osztályszármazást figyelmen kívül hagyva támogatta a tehetségeseket. Megalakította a 200-300 fős Fiatal Magyarság Szövetséget – soraikban nagy számban voltak közösségi tagok –, és külön képzést szervezett számukra, amelyen személyesen is részt vett.[36]

Politikusként és miniszterelnökként sem a hagyományos elitben és pártpolitikában gondolkodott. Jól érzékelteti ezt Ablonczy Balázs tanulmánya, amely a miniszterelnöki határidőnapló alapján tárta

fel kapcsolati rendszerét és a prioritást élvező köröket.[37] Teleki kormányfőként *erőteljesen támaszkodott [...] arra a hálózatra, amelynek létrejöttét erősen támogatta 1921 és 1938 között. Az Államtudományi Intézet, a közigazgatási kar, a cserkészet, a Fiatal Magyarság Szövetség olyan tevékenységi formákat jeleztek, amelyeket Teleki arra igyekezett felhasználni, hogy a hivatali apparátussal párhuzamos szakértői és káder struktúrákat építsen ki, megteremtendő egy „tudományos" és „nemzetnevelő" kormányzat kereteit* – írta Ablonczy.[38] Hasonló benyomásokat fogalmazott meg visszaemlékezésében Szegedy-Maszák Aladár, a Telekihez közel álló diplomata: *Kivételszámba ment a magyar politikusok között. Elsősorban azért, mert mint tudós és pedagógus egyfajta összefüggő rendszerben gondolkodott, és a nevelést a politikus feladatának is tekintette. [...] Nem gondolkodott hatalomban, párthívekben, csak hívekben és főleg tanítványokban, nem többségben, hanem befolyásban. [...] Miniszterelnök korában is szívesen folyamodott konspiratív eszközökhöz, bizalmi emberekkel, közvetítőkkel operált, sokszor nagyobb súlyt helyezett a kulisszák mögötti, mint a nyilvános szereplésre, a közvetett, mint a közvetlen akciókra.*[39]

Teleki Pál nemzeti szuverenitást hangsúlyozó politikája és ez a fajta, társadalmi szervezetekre és kapcsolatokra építő irányítási forma párosult – Szegedy-Maszákot idézve – egy „konspiratív természettel". Ez megalapozta a Közösséggel és annak kapcsolatrendszerével az együttműködést, anélkül hogy Teleki a társaságról feltétlenül tudott volna.

Teleki mint földrajztudós nem az államhoz, hanem sokkal inkább az organikus egységet biztosító földrajzi egységhez kötötte a függetlenségi gondolatát. Véleménye szerint csak ezen az alapon születő egység képes arra, hogy ne váljon a nagyhatalmi érdekek függvényévé. A térség viszonylatában pedig ezt a földrajzi egységet a Kárpát-medence jelentette. Ez az egység a szuverenitást azonban – felfogása szerint – csak abban az esetben biztosíthatja, ha az a régiók érdekazonosságon és történelmi hagyományokon alapuló együttműködésére épül.[40] Ahogyan Szabó Zoltán, a korszak egyik meghatározó gondolkodója írta, *a térség népei számára két út lehetséges: vagy egymásban találják meg szabadsá-*

gukat a nagy népek ellen, vagy a nagy népek pártfogásában keresik szabadságukat egymás ellen.[41] A versailles-i békék a végletekig kiélezték az ellentéteket, és az utóbbi megoldás felé terelték a térség országait. Hitler számára ezeknek az ellentéteknek a kijátszása a politikájának az egyik alapelvét jelentette.

Az adott történelmi viszonyok a Teleki szíve szerinti elképzelésnek, a kelet-közép-európai érdekazonosságnak semmi realitást nem adtak, ugyanakkor megteremtettek egy megkérdőjelezhetetlen erejű német birodalmi törekvéstől való függő viszonyt. Teleki Pál ebben a helyzetben az erdélyi politikai hagyományokhoz tért vissza. *Ha Teleki Pált valamelyik magyar politikusi kategóriába egyáltalán be lehet sorolni* – írta Szegedy-Maszák Aladár –, *akkor legföljebb az erdélyi jelző illik rá. Ő is párhuzamot látott a török és a császár között egyensúlyozó Erdély, a nácik és az oroszok közé ékelt Magyarország helyzete között.*[42] Nem a nyílt konfrontációval, hanem a szövevényes játszmákra épülő politikával próbálta kiegyensúlyozni az adott körülmények között érvényesíthető önállóságot. Teleki Pál szuverenitást hangsúlyozó politikájában a konspiratív elemek a nácizmussal szembeni küzdelemben erősödtek meg igazán.

Teleki Pál munkásságának van [...] olyan mozzanata is, melyet [...] homály fed. Korának politikusai közül legalábbis alig kettő tudott róla,[43] *annak részleteit pedig – néhány közvetlen munkatársán kívül – senki sem ismerte. A különös modorú, zárkózott ember miniszterelnök létére ugyanis rendkívüli cselekedetre szánja el magát. Földalatti sejtet létesít, ahogy a titkos társaságok, avagy a kommunisták szokták, hogy korlátlan propaganda-hadjáratot indítson a nácizmus, a nyilaskeresztes mákony és a Volksbund-őrület ellen*[44] – emlékezett e titkos munkába beavatott munkatárs, Molnár Sándor (1945 után a Parasztpárt igazgatója).

Teleki titkos politikájának intézményi hátterét a miniszterelnökség osztályaként 1939 nyarán megszervezett két intézmény volt hivatva szolgálni: a német propaganda ellensúlyozására szerveződött, Kovrig Béla egyetemi tanár irányítása alatt működő Nemzetpolitikai Szolgálat

(M.E. V.), és a Függetlenségi Mozgalom közvetlen előzményét jelentő IV. Tájékoztatási Osztály (M.E. IV.), Szent-Iványi Domokos vezetésével.[45]

Teleki jól látta, hogy a háború kitörése után Magyarország mindjobban izolált helyzetbe kerül s ezért 1939 júniusában felállította az úgynevezett Tájékoztatási Osztályt. [...] Ezen osztály feladata volt az antiaxis államokkal való érintkezés és baráti kapcsolatok fenntartása, mert Teleki felfogása volt, hogy egy apparátussal, vagyis a külügyminisztériummal egyszerre kétféle politikát csinálni nem lehet, s ezért hagyta, hogy Csáky a német–olasz vonalat kiszolgálja. [...] Az antiaxis államokkal az érintkezés pedig csakis a legnagyobb titoktartás leple alatt volt folytatható – foglalta össze a Soos Géza hagyatékában található dolgozat a szervezés mögött húzódó szándékot.[46]

A Szent-Iványi irányítása alatt működő osztály hivatalos tevékenységi körét az tette lehetővé, hogy Teleki Pál a német orientációs politikát folytató Külügyminisztérium feladatköréből kivonta a külügyi tájékoztatással kapcsolatos tevékenységeket, és a Tájékoztatási Osztály hatáskörébe utalta. Ez lehetőséget adott Telekinek arra, hogy megkerülve a németbarát Csáky vezette Külügyminisztériumot, nagyköveteivel és diplomatáival közvetlenül álljon kapcsolatban.

Hivatalosan két feladatkör tartozott a Tájékoztatási Osztály hatáskörébe. Mint a miniszterelnök privát kabinetje Teleki személyes külföldi kapcsolatrendszerét szervezte, másrészt feladata volt a magyar tudomány és kultúra külföldi képviselete. Ez lehetőséget adott arra, hogy a németeket ellensúlyozó politika szolgálatában a kultúra területén tevékenykedő, a direkt politikai vonaltól független garnitúrára épüljön ki.

A munka konspiratív jellegébe ad betekintést egy 1941. május 1-jei titkos feljegyzés, amely az osztály közvetlen hatáskörei között nevezi meg a béke-előkészítést és a külföldön folytatott állami titkos tevékenységet: *Minden, ami ezen a téren külföldön hivatalosan, nyíltan nem végezhető: pl. a horvát, a lengyel vagy a finn vonal kiépítése vagy fenntartása; barátkozás angol, francia, amerikai, sőt csehszlovák és szovjetorosz viszonylatban, kétes elemekkel való érintkezés; nem magyar állampolgárokkal külföldön bizalmas akciók megindítása.*[47]

A Tájékoztatási Osztály ugyanakkor nem kizárólag külpolitikai természetű feladatokat látott el. *Rendszeresen megkapta a Belügyminisztérium belpolitikai helyzetjelentéseit és minden forrásból a legbizalmasabb bel- és külpolitikai információkat. Az osztály fedése alatt folyt titokban a németellenes információk gyűjtése* – olvasható az 1970-es állambiztonsági jelentésben.[48] Nem csupán gyűjtötte a németekkel kapcsolatos információkat, hanem a németellenes körök kapcsolatrendszerének kiépítésén is dolgozott. Teleki Pál ennek érdekében adta ki 1939. augusztus 28-i keltezésű körlevelét, amelyben kötelezte az államigazgatási és társadalmi szerveket arra, hogy „a külföldre irányuló magyar törekvések összhangjának biztosítása érdekében" lépjenek közvetlen kapcsolatba az osztállyal.[49] A körlevél nyomán épült ki egy intézményeket behálózó kapcsolatrendszer. Minden intézményből Szent-Iványi Domokos maga választotta ki azt, akivel a továbbiakban személyesen érintkezett. A kiválasztás szempontja a német orientációval való szembenállás volt. A miniszterelnökség keretei között így megvalósult a politikai elitben és az államigazgatáson belül a német birodalmi politikával szemben álló emberek összekapcsolása.[50] Ez a hálózat célirányos információáramlást biztosított, ugyanakkor lehetővé tette, hogy adott esetben a szükséges intézkedéseket is meg lehessen hozni.

A teljesség igénye nélkül néhány név azok közül, akik a Tájékoztatási Osztály nyújtotta keretek között együttműködtek. E kapcsolatrendszerben a Közösség emberei meghatározó szerepet játszottak. Soos Géza miniszterelnökségi titkárként Szent-Iványi helyettese és legbizalmasabb munkatársa volt, a titkos feladatkörökbe is beavatott munkatársak voltak többek között Kupa László, Kádár Géza, Gál István, mindhárman a Közösség tagjai. Szent-Iványi bevonta a munkába az Ötös Kört, egész kapcsolatrendszerével együtt.

A Teleki-kabinetben Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Zsindely Ferenc belügyi államtitkár és Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter, a miniszterelnökségen Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár, Horthy Miklós személyes barátja működött szorosan együtt az osztállyal. A Belügyminisztériumban a közösségi Benczúr-Ürmössy Gábor, Osváth László, id. Antall József állt közvetlen összeköttetésben Szent-Iványival. A kapcsolati körhöz tartozott Bethlen István volt miniszterelnök, a kormányzó környezetéből Ambrózy Gyula, a kormányzói kabinetiroda vezetője és Lázár Károly, a Magyar Királyi Testőrség parancsnoka.

A brit kapcsolatok tekintetében jelentős volt az oxfordi történészprofesszor C. A. Macartney személye.[51] Az ír származású Macartney a kelet-közép-európai kérdés egyik szakértőjeként 1926-tól volt tagja a Királyi Külügyi Intézetnek (Chatham House). Fő teoretikusa volt annak az álláspontnak, hogy szükséges a trianoni béke etnikai alapú kiigazítása. 1940 elején a Külügyi Kutató- és Sajtószolgálat (a Külügyminisztérium hírszerző és elemző osztályának félhivatalos tanácsadó szerve) megbízásából érkezett Magyarországra, és szoros kapcsolat alakult ki Szent-Iványi Domokos és közte. A bizalmi viszonyukról sokat elárul, hogy Szent-Iványi 1946-ban, letartóztatása előtt Macartney-hoz menekítette ki a Horthy-korszak külpolitikájáról szóló, titkos iratokra épülő kéziratát (Macartney *October Fifteenth* címen megjelent, a korszakról szóló kétkötetes munkájának egyik legfontosabb forrását jelentette).[52] Hat évig tartó szakértői tevékenysége alatt a Duna-medencéről és Magyarországról 143 memorandumot készített, ezek jelentősen befolyásolták azt a konföderációra épülő, amerikaiak által is támogatott koncepciót, amelyet a Szovjetunió szövetséges oldalra történő átállása előtt az angol külpolitika is reális lehetőségnek látott a háború utáni területrendezéshez.[53]

A titkosszolgálatokkal több vonalon is szoros kapcsolat alakult ki, nem kis részben az Ötös Körrel való együttműködésnek köszönhetően. A bizalmi körhöz tartozott Padányi Jenő (HM hírszerző és elhárító osztály) vezérkari alezredes, Moór Oszkár, a Külügyminisztérium politikai osztályának rendvédelmi csoportvezetője, a madridi nagykövet Andorka Rudolf, Ridegváry Rajmund csendőr ezredes, Kudar Lajos csendőr alezredes.

A kulturális kapcsolatok kiemelt fontosságából adódóan tudós személyiségekből álló külön tudományos csoport működött.[54] A társa-

dalmi szervezetekhez és az egyházakhoz is megvoltak az összekötők. Meghatározó volt Bajcsy-Zsilinszky Endre szerepe, nyíltan vállalt németellenességével kiterjedt kapcsolatrendszert tudhatott maga mögött.[55]

A német politikával szemben álló katonatisztek közül meghatározó szerepet játszott Fábry Dániel altábornagy, a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkára, Szent-Miklósy István, a Honvédelmi Tanács titkára, Dálnoki Veress Lajos, Justhy Emil, Horváth Ferenc, Náday István, Rőder Vilmos, Kádár Gyula, Hardy Kálmán, Sibrik György, Mikó Zoltán, András Sándor, Kuthy László, Hennyey Gusztáv és még sokan mások.

Természetes, hogy egy ilyen közvetett, burkolt célkitűzésű, mondhatnók „malom alatti" munka távolról sem lehetett olyan eredményes, mint egy minden gátlástól ment, nyílt és határozott befolyásolás – jellemezte a munka hatékonyságát a háború után született összefoglaló.[56] Még ha az események menetét megfordítani nem is lehetett, de a Tájékoztató Osztálynak és a mögötte lévő hálózatnak sikerült keresztülvinni a belülről és a kívülről jövő nyomás ellenére is számos, a német orientációt ellensúlyozó intézkedést. Nem kis részben e hálózatra támaszkodva Teleki vissza tudta utasítani a németek azon kérését, hogy csapataik a magyar területen átvonuljanak Lengyelország megtámadásához. A lengyel menekültek támogatása vagy a szövetséges francia, holland, brit hadifoglyok befogadása is az osztály fedésében létrejött kapcsolatrendszer segítségével zajlott.[57]

Teleki Pál halála után Bárdossy László lett a miniszterelnök, és ő nem követte a titkos vonalakra épített Teleki-féle politikai koncepciót. A Tájékoztatási Osztályt felszámolták, és ezzel megszűnt annak a lehetősége, hogy a titkos munka az államapparátus legális keretei között legyen koordinálható. A titkos tevékenységben részt vevő csoportok azonban úgy döntöttek, hogy a munkát folytatják.

Az Ötös Kör – a kulisszák mögötti, láthatatlan működésre utalva – Teleki-köd néven tartotta egyben a miniszterelnök szűk, bizalmi baráti körét. Fő feladatuknak tartották, hogy Teleki antant országokban tartózkodó tanítványaival, kapcsolataival és tudós kollégáival összeköttetésben maradjanak, hiszen ezek a kapcsolatok egy sikeres kiugrás megszervezésének a kulcsai is lehettek. 1942-ben hozták létre a nemzetközi befolyással rendelkező tagokból az angol–amerikai sejtet. Boér Elek az angol–amerikai protestáns szervezeteken keresztül és a Magyar–Amerikai Kereskedelmi Választott Bíróság elnökeként kiterjedt amerikai kapcsolattal rendelkezett. Az Amerikában tartózkodó Radvánszky Antal, akit a magyar aranytartalék kimenekítésének ügyében még Teleki küldött ki az Egyesült Államokba, mint a Magyar Nemzeti Bank vezetője és az evangélikus egyház meghatározó személyisége a folyamatos kapcsolattartás lehetőségét jelentette. Medgyesy László főkonzul a külföldi magyarok ügyeit intéző osztályon keresztül működött együtt a külföldi szervezetekkel. Fiala Richárd több mint harminc éven át volt a budapesti angol követség orvosa, ami ugyancsak széles bizalmi kapcsolatrendszert jelentett.

A sejt munkájában az unitárius lelkész Szent-Iványi Sándor különösen aktív szerepet játszott.[58] Ő is egyike azoknak, akik tagjai voltak a szabadkőművességnek és feltehetőleg a Közösségnek is.[59] Az angol nyelvű kultúra népszerűsítésére 1939 elején alapította meg az Emerson Guild nevű társaságot. A háború kitörése után a társaság az angol, amerikai, lengyel, jugoszláv, orosz, holland menekültek mentését és támogatását koordináló fedőszervvé vált. A hadifoglyok elrejtésében és ellátásában Szent-Iványi Sándor szorosan együttműködött többek között a Vöröskereszttel, a svájci követséggel, a Pajor-szanatóriummal, arisztokrata családokkal. A svájci követségtől hivatalos megbízást kapott arra, hogy a Magyarországon tartózkodó angol állampolgárok lelki gondozását ellássa. Közbenjárásának köszönhetően honvédelmi miniszteri engedéllyel 60–80 brit hadifogoly nyert elhelyezést a gróf Andrássy Mihály szigetvári és a gróf Károlyi Józsefné csurgói birtokán kialakított táborban. Mindketten a németellenes kör bizalmi emberei voltak.[60]

A menekülteken keresztül Szent-Iványi Sándor külföldi ellenállási csoportokkal is kapcsolatba került, köztük a földalatti lengyel hadsereg vezetőivel is. Lakása a lengyel ellenállás Magyarországon tartózkodó

tagjainak központi találkozóhelyévé vált. Személye ugyancsak összekapcsolódott Charles Telfer Howie dél-afrikai légvédelmi tüzérezredes történetével és a magyar kiugrási kísérletekbe való bekapcsolásával. Howie 1943 őszén szökött meg a sziléziai Lamsdorf hadifogolytáborból, és a célja – bevallása szerint – az volt, hogy Magyarországon keresztül eljusson a szövetséges haderőkhöz. Nálunk mint hadifoglyot nyilvántartásba vették, és ebben a minőségében ismerkedett össze Szent-Iványi Sándorral és körével. Howie-t a legnagyobb bizalommal fogadták, és nem kisebb feladatra kérték fel, mint hogy az itt tartózkodó menekült katonákból szervezzen légiót, valamint segédkezzen a szövetségesek ejtőernyős missziójának megszervezésében. Howie ezt a bizalmat annak köszönhette, hogy valójában az SOE (Special Operation Executive, a brit hírszerzés szerve a második világháborúban) ügynöke volt. *Őt választották ki a brit kémtevékenység magyarországi vezetésére, valamint a magyar náciellenes körökkel és a kormányzóval folytatandó rendkívül titkos és informális kapcsolatok ápolására*[61] – foglalta össze tevékenységét a történész Kovács Gellért. Az Ötös Kör biztosította a szabad mozgásához szükséges iratokat, bejelentett lakhelye Szent-Iványi Sándor lakása volt, ahol a lengyel ellenállás vezetőivel is közvetlen kapcsolatba került. Az angol–amerikai sejten keresztül jutott el a legmagasabb politikai körökig, tárgyalt Bethlen Istvánnal, Szombathelyi Ferenc vezérkari főnökkel, ifjabb Horthy Miklóssal és a kormányzóval is. 1943 novemberében Utassy Loránd ezredes, a HM hadifogolyügyek osztályának vezetője kinevezte a brit hadifoglyok rangidős tisztjévé, és bevonta a Nemzetközi Rendőrség nevű karhatalmi szervezet titkos szervezésébe, ez az internált katonák és hadifoglyok fegyveres testülete kívánt lenni a szövetséges hadsereg bevonulása után, és a honvédséget a rend fenntartásában segítette volna.

Andrássy Mihály szigetvári birtokán Howie valóban meg is kezdte a katonai alakulat szervezését. A német megszállás első napján a Wehrmacht alakulatai körbevették a birtokot, az ott-tartózkodókat letartóztatták, és a hadifoglyokat visszaszállították a német lágerekbe. Howie, aki Budapesten tartózkodott, megmenekült. Bújtatását Kudar Lajos

szervezte. Hosszú ideig a Várban, a Kormányzósági lakosztályban rejtették el, ahol Edelsheim Ilona, Horthy István özvegye gondoskodott az ellátásáról.

Kovács Gellért *Alkonyat Budapest felett* című monográfiájából ismert, hogy a Howie SOE-nak leadott jelentései elmarasztalóan írtak a magyar politika németellenes köreiről, amelyek nem vállalták a lengyelek nyílt ellenállását. A Howie által festett negatív kép Kovács szerint szerepet játszhatott abban, hogy a britek bizalmatlanul tekintettek a magyar ellenállási mozgalomra.[62]

Az MFM színre léptetése

A Magyar Függetlenségi Mozgalom megszületését többek között az Ötös Kör, a Teleki-köd, valamint a Tájékoztatási Osztály bizalmas munkatársai kezdeményezték 1942 végén. Az MFM a Tájékoztatási Osztály egyfajta utódszervezeteként szerveződött meg, amely most már nem csupán titkosan, de minden hivatalos védelem nélkül, „a föld alatt" működött. *Elsőként Soos Géza miniszteri titkár állt elő ezzel az elképzeléssel. Pár nap múlva Kudar Lajos alezredes és Padányi Jenő őrnagy is hasonló kéréssel keresett fel. [...] Faragho Gábor tábornok irodájában folytatott első rövid beszélgetésünket egy második [...] követte. Harmadik, lakásomon tartott találkozónk alkalmával sikerült minden kérdésben teljes megegyezésre jutnunk. [...] Mi [Boér Elek, Faragho Gábor, Padányi Jenő, Soos Géza, Joó Tibor, Kudar Lajos, Szent-Iványi Domokos] alapítottuk meg azt a mozgalmat, s alkottuk annak belső magját, mely a Magyar Függetlenségi Mozgalom nevet kapta. [...] Mind a hetünknek megvolt a magunk baráti köre, s ennek következtében már 1943. január elején rendelkeztünk egy becsületes, megbízható és tehetséges emberekből álló hálózattal, amelynek a létszáma már a szervezkedés e korai stádiumában is meghaladta a száz főt. [...] Héder János [gazdasági szakember] lett az összekötőnk a jobboldali mozgalmak és vezetőik felé. Faragho tábornok és Kudar ezredes feleltek a csendőrségi és rendőrségi erőkkel kapcsolatos tevékenységeinkért. Kiss János altábornagy, Veress Lajos altábornagy,*

Horváth Ferenc vezérőrnagy, Rakovszky György altábornagy, Padányi Jenő alezredes, András Sándor ezredes a légierőtől, és még néhány tiszt tartotta a kapcsolatot a hadsereggel. [...] A szocialisták és a kommunisták felé Joó Tibor professzor volt az összekötőnk, a szociáldemokrata párt régi vezetői felé pedig Szent-Iványi Sándor unitárius püspöki vikárius – emlékezett Szent-Iványi Domokos.[63]

Az így megszülető Magyar Függetlenségi Mozgalom a szó szigorú értelmében véve nem tekinthető szervezetnek, hiszen még titkos formában sem volt nyilvántartott tagsága, szervezeti keretei, működési szabályzata. E ködszerű működési forma a politikai életben, az állami intézményekben, a társadalom alsóbb és felsőbb rétegeiben kívánta összefogni a nácizmussal szemben álló köröket. Az MFM megalakulásakor tehát a náciellenesség jegyében, titkosan koordinált kapcsolati hálózat volt, nem pedig – mint a Magyar Közösség – szervezeti keretekkel rendelkező titkos társaság. A mozgalom 1946-os bizalmas használatra készült összefoglalója a szervezet jellegéről és titkosságáról így írt: *Az MFM nem külön párt vagy külön frakció kívánt lenni, hanem akció bizottság, mely meg akarta találni az összes németellenes magyar demokratikus erőket és azokat koordinálni fenti célok végrehajtására. [...] A mozgalom több vonalon dolgozott, a titoktartás biztosítása miatt azonban anélkül, hogy a különböző csoportok és személyek egymásról vagy egymás munkájáról tájékozottak lettek volna. [...] [A háttérben] az MFM szervezetének a működése volt akkor is, mikor a benne szereplőknek erről sejtelmük sem lehetett. [...] Ez a teljesen szoros egybekapcsolódása a katonai és politikai vonalaknak a szervezet egyik legfőbb erőssége volt és éppen ez tette lehetővé viszonylag magas hatásfokú működését.*[64]

E jellegéhez az is hozzátartozott, hogy a mozgalom – különösen a német megszállás előtt – a Magyar Közösséghez hasonlóan nem kidolgozott akcióterveket hajtott végre a tagoknak kiadott utasítások alapján. Mindenki végezte a politikai és a hivatali tevékenységét a saját elképzelési szerint a nácizmussal való szembenállás jegyében, az MFM ehhez az öntevékeny munkához nyújtott kapcsolatrendszert.[65]



A Tájékoztatási Osztály feloszlatása után a legális szervezeti háttér azonban hiányzott. A mozgalom ezt a hiányt a szélesebb társadalmi kapcsolatok kiépítésével igyekezett pótolni. Az MFM-nek volt ugyan összeköttetése az egyházakhoz, ifjúsági szervezetekhez és egyéb csoportosulásokhoz, a széles körű társadalmi kapcsolatok és a titkos működési keretek közötti hatékony együttműködés lehetőségét azonban a Magyar Testvéri Közösséggel való összekapcsolódás teremtette meg. A két társaság szervezett együttműködését Soos Géza, Kudar Lajos, Kupa László, Héder János, Szent-Miklósy István, Mikó Zoltán és az MFM hálózatának közösségi tagjai szervezték meg. A Függetlenségi Mozgalom így egy évtizedek alatt épült, széles társadalmi alapokkal, szervezett tagsággal és konspirációs háttérrel rendelkező bázist, a Közösség pedig a politikai élet legmagasabb szintjéig elérő kapcsolatrendszert tudhatott maga mögött. Az MFM és a Közösség közös munkájának kiemelt jelentőséget adott, hogy ötvözte az elitben meglévő náciellenes törekvéseket a magyar társadalom erőivel, az illegális kommunista munkásoktól a népi mozgalmon át a legkülönfélébb társadalmi szervezetekig. A felek számára sokszor nem is volt nyilvánvaló, hogy a kialakult kapcsolatok nem feltétlenül ad hoc jellegűek, hanem valamifajta szervezés húzódott a háttérben. A Közösségnek köszönhetően az MFM kilépett a politikai elit és az államigazgatás kereteiből, és olyan politikai és társadalmi csoportokat kapcsolt egybe, amelyek között a nyílt színtéren elképzelhetetlen lett volna az együttműködés.

Az MFM tevékenysége a német megszállást megelőző időszakban elsősorban a mind szélesebb körben való tájékozódást és az információk megfelelő helyre való eljuttatását jelentette. Amikor Edmund Veesenmayer 1943 decemberében gazdasági szakembernek álcázva felderítői megbízatást végzett Magyarországon, meglepve tapasztalta, hogy milyen jól működő hírszolgálatuk van „a zsidóknak". *Huszonnégy órán belül mindenről értesülnek, nem utolsósorban a birodalom legintimebb eseményeiről* – írta a jelentésében.[66] E hírszolgálat mögött az MFM állt. Nem mellékesen Veesenmayer ezen, inkognitóban tett látogatásáról írt bizalmi jelentése is az MFM birtokába jutott.[67]

A református lelkész és közösségi tag Hőgye Mihály (Soos Géza jó barátja) 1942 végén a Külügyminisztérium megbízásából került Németországba, hogy az ott dolgozó magyarok érdekképviseletét ellássa. A hivatalos kiküldetése mellett az MFM titkos megbízottja is volt egyben. Az 56-os Intézet által készített életinterjúban részletesen beszámolt erről a tevékenységéről. Kinti munkája során szembesült azzal a ténynyel, hogy katonai behívóval több ezer munkást vittek ki Németországba, és erről a Külügyminisztériumnak sem volt tudomása. Hőgye nemcsak tájékoztatta a minisztériumot a munkások számáról és nyomorúságos életkörülményeiről, de a munkásokat is felkereste, és hazaszökésre buzdította, a lehetséges útvonalakról, a szökés módjáról is tájékoztatta őket. *Csak egy példát hadd említsek, egy sereg hasonló eset volt. Például a Heinkel repülőgyárban ott volt 900–1000 magyar munkás, rengeteg. Amikor utoljára ott jártam náluk, elmondtam ezeket a dolgokat, alig pár hónappal később, amikor megint ott jártam, akkor a 900–1000 magyar munkásból már 50, ha maradt, a többi mind visszaszökött Magyarországra.*[68]

Hőgye Mihálynak sikerült kapcsolatokat kiépítenie kinti Hitler-ellenes csoportokkal. *Németországból gyakran jártam vissza Magyarországra, általában 2–3 havonta. Azért jártam gyakran, mert érintkezésben voltam a politikai ellenállásnak különböző vezető alakjaival és vittem a híreket, közöltem velük, amiket sikerült kint megtudnom.*[69] Ilyenkor gyakran Bajcsy-Zsilinszkynek számolt be a tapasztalatairól, egy alkalommal személyesen ifjabb Horthy Miklóst tájékoztatta. Hazatérései alkalmával az MFM ellátta a felderítő munkához szükséges kapcsolatokkal, pénzzel, eszközökkel. *Egy-két ember, akik hogy így mondjam, Magyarországon a földalatti vagy ellenállási mozgalomban vettek részt, ezeknek a segítségével kaptam a Külügyminisztériumtól hihetetlen, mi mindent. Rengeteg cigarettát, szivart, havonta legalább 3–4000 szivart, azután kolbászt, szalámit. Ezt mind azért, mert ezek voltak a legjobb megvesztegetési eszközök.*[70] Ezekkel az árucikkekkel Hőgye Mihály rengeteg mindent el tudott érni. *Persze benzint se lehetett kapni. Ellenben énnekem a világon semmi problémám nem volt benzint szerezni, egyszerűen azért, mert volt olyan forrásom, ahol szivarért mindig megkaptam azt a mennyiségű benzint, amire éppen szükségem volt.* Ugyancsak szivarral sikerült beszereznie azt a Heinrich Himmler saját kezű aláírásával ellátott engedélyt, amelynek segítségével az egész országban szabadon járhatott, miközben a külképviselet tagjaként csupán hét-nyolc kilométeres körzetben mozoghatott volna. Megvesztegetéssel kapta meg a helybeli pártközpontból az oranienburgi tábor teljes névsorát. *Ilyen dolgokat titokban juttattam el a megfelelő helyre.*

Hőgye Mihály Németországban végzett ellenállási tevékenysége nagy kockázattal járt. Személye ellen – feltehetőleg kinti németbarát magyar körök – feljelentést is tettek, ami életveszélyes helyzetet jelentett. Német főnöke, az ellenálláshoz jó kapcsolatokkal rendelkező követségi tanácsos tudomást szerzett a feljelentésről, és ő segített az ügy elsimításában is. A konzulátuson fogadást rendezett, amelyre három-négy ss-tábornokot is meghívtak. *Ezen a fogadáson az égvilágon minden volt. Cigaretta, szivar, szalámi. Nők is voltak a rendelkezésünkre. Amikor az est a vége felé ért, akkor már bódult hangulat volt persze, Alexy* [a követségi tanácsos – A szerző] *a tábornokok kezébe nyomott különböző dolgokat. Az egyiknek egy doboz szivart, a másiknak szalámit, és akkor szépen, csendben közölte velük, hogy aztán az én ügyemről többé egy szó se legyen. És valóban el volt intézve, többet soha probléma nem volt.*[71]

1944 januárjában Hőgyét a német ellenállás egyik vezető személyisége informálta: „megbízható forrásból tudja, a legfelső politikai szinten is megtörtént a döntés, hogy Magyarországot megszállják a németek".[72] Tildy Zoltán és Bajcsy-Zsilinszky részvételével tárgyalták meg a teendőket, majd Bajcsy-Zsilinszky személyesen közölte a hírt Kállay Miklós miniszterelnökkel.

A német megszállás után Hőgye Mihály – figyelmen kívül hagyva a még érvényben lévő kiküldetését – visszatért Magyarországra, és bekapcsolódott az itthoni ellenállásba, mert mint visszaemlékezésében írta: *A megszállás után becsületbeli ügynek tartottam visszatérni Magyarországra. Valósággal megszöktem Berlinből. E mögött pedig az volt, hogy volt közöttünk egy titkos megállapodás régen már, hogy ha akárhol*

vagyunk is, ha Magyarországot megszállják a németek, akkor becsületbeli kötelességünk az, hogy Magyarországon legyünk, ha külföldön vagyunk, akkor is visszatérjünk.[73]

Végjáték

1942-től a hadi helyzet változása és a német csapatok folyamatos visszavonulása következtében egyre valószínűbbé vált, hogy a németek elvesztik a háborút. A német győzelemre építő Bárdossy Lászlót felmentették, és Kállay Miklóst nevezték ki miniszterelnöknek, azzal a titkos megbízatással, hogy készítse elő a háborúból való kiválásunkat.

A kiugrási tárgyalásokat alapvetően a Külügyminisztérium sajtó-, valamint politikai osztálya irányította. Számosan, akik az MFM kapcsolatrendszeréhez tartoztak, részt vettek a kiugrás előkészítésében, mint például a legbelső körhöz tartozó Váli Ferenc, Joó Tibor, Mészáros Gyula, Bánffy Miklós, Szent-Iványi Sándor. A Revíziós Liga és egyéb kulturális kapcsolatok és intézmények, amelyekkel a Tájékoztatási Osztály időszakában is már szoros volt az együttműködés, most is központi szerepet kaptak. *Kállay Miklós miniszterelnök 1943-ban a Tájékoztatási Osztály által kiépített vonalakon keresztül puhatolózott a különbéke lehetőségei irányába* – értékelte a helyzetet az 1970-es állambiztonsági jelentés.[74] A kiugrási kísérletek hátterében azonban a Függetlenségi Mozgalom sem koordinátorként, sem szellemi irányadóként nem vett részt.[75]

Szent-Iványi Domokos visszaemlékezése szerint a döntő lökést ahhoz, hogy az MFM emberei úgy határoztak, a háborúból való kiugrás szervezésébe gyakorlati szinten is bekapcsolódnak, Edmund Veesenmayer inkognitóban tett budapesti látogatásai adták, ő titkos küldöttként már számos országban készített elő puccsot és megszállást.[76] Az MFM birtokába jutott Veesenmayer jelentése, és ebből azt a következtetést szűrték le, hogy a kiugrási tárgyalások lelepleződése okán retorzió várható, ami elsősorban a kormányt fogja érinteni, a kormányzó személye és pozíciója feltehetőleg érintetlen marad. Ezért kidolgozták a kormánytól független kiugrási tervet.[77]

1943 nyarán kezdődött meg a szervezés az MFM kapcsolatrendszerén keresztül. Ennek eredményeképpen Kállay Miklós miniszterelnök 1944. január 10-i dátummal felállította az úgynevezett Különleges Irodát, és élére ifjabb Horthy Miklóst nevezte ki. *Ifjabb Horthy Miklós személye kulcsszerepet jelentett. [...] A kormányzóra egyetlen életben maradt gyermekén, a fián keresztül lehetett a legnagyobb befolyást gyakorolni* – olvasható Szent-Iványi Domokos kéziratában.[78] A megbízólevél Szent-Iványi Domokos miniszteri tanácsost rendelte az iroda megszervezésére és a munka előkészítésére.

Az iroda hivatalosan a hazatelepülni vágyók ügyeit intézte, valójában a háborúból való kiugrás szervezésének fedőszerve volt. Az intézmény nem a kormány, hanem közvetlenül a kormányzó ellenőrzése alá tartozott. Ez azt is jelentette, hogy a kiugrási próbálkozások korábbi gyakorlatával szakítva a kormányzó állt a szervezés hátterében, és az ott zajló tevékenységekért a felelősség is közvetlenül őt terhelte. Ahogy az iroda alapítása, úgy a fedésében végzett kiugrási kísérletek mögött is a Függetlenségi Mozgalom kapcsolatrendszere állt.

A rettegett megszállás március 19-én bekövetkezett. A német katonai jelenlét közvetlen beavatkozást jelentett a politikai életbe és a közélet minden szintjén. A Kállay-kormányt leváltották, és a nácizmussal szemben álló személyek ellen hajtóvadászat indult. Adolf Eichmann irányításával megkezdődtek a zsidókérdés „végső megoldásának" előkészületei, a zsidó lakosság közvetlen életveszélybe került.

Az új viszonyok megváltoztatták az ellenállás feladatait és lehetőségeit. A katonai megszállásig a fegyveres harcot jelentő ellenállásnak nem volt létjogosultsága. Most azonban ez a kérdés megkerülhetetlenné vált. Kállay kiugrási kísérletei során is voltak javaslatok, mozgolódások a fegyveres védekezéssel kapcsolatban. A katonai ellenálláshoz szükséges előkészületek azonban nem történtek meg, arra sem a vezérkar, sem Horthy nem vállalkozott.[79]

Ebben a döntésben szerepet játszottak a német tervek, amelyeket Edmund Veesenmayer a Bokor Péterrel készült beszélgetésében így foglalt össze: *Erélyes katonai fellépés abban az esetben, ha akár Horthy, akár a katonaság ellenállást tanúsít, ahol a román, horvát, szlovák csapatok bevonásával történne meg Magyarország elfoglalása. Horthy együttműködése esetén „békés megszállás".*[80] Horthy Miklós ennek tudatában úgy döntött, marad a kormányzói székben. Ezzel elkerülte a németekkel és a szomszéd országokkal a bizonytalan kimenetelű véres összecsapást, de elkerülte az országon belüli németbarát erőkkel is a katonai összetűzést, amely a polgárháború veszélyét is magában rejtette.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom azon az állásponton volt, hogy a németek elleni küzdelem egyetlen lehetősége a kiugrás megszervezése. A katonai előkészületeket meg kell tenni, de a kiugrás aktuálisan politikai és diplomáciai feladatot jelent. Ehhez a munkához az MFM-nek rendelkezésére állt a Kiugrási Iroda. Ez a Kormányzóság intézményéből fakadóan, bár egy szűkre szabott, de mégis létező döntési jogkört jelentett, és ami a legfontosabb volt: a kiugráshoz szükséges legitim felhatalmazás lehetőségét. A német megszállás következményeként a Mozgalom másik fő feladatává vált az üldözöttek mentése. Mindkét tevékenység esetében az MFM a kormányzói jogkörből adódó mozgásteret használta ki.

A megszállás után az összes ellenállási csoportosulás közül (beleértve a Magyar Frontot is, amely az illegalitásba kényszerült demokratikus pártokat tömörítette) a Magyar Függetlenségi Mozgalom rendelkezett leginkább érdemi cselekvési lehetőséggel, ugyanis a kiugrást csak a legitim államhatalom kezdeményezhette, és az MFM-nek ebbe a hatalmi szférába volt bejárása. *[Az MFM] a legközelebb a földalatti kormány fogalmához állt* – írta Hám Tibor, az MFM egyik tagja, a közösségi perek egyik vádlottja –, *mert vezetője az ifjú Horthy Kiugrási Irodáját ténylegesen irányító Szent-Iványi volt, munkatársai pedig nagy részben a közigazgatásban, hadseregben megmaradt németellenes személyek, beleértve Horthy környezetét.*[81] A közösségi vonalon ugyanakkor elérte a társadalmi bázis szervezéséhez szükséges szervezeteket és politikai csoportokat.[82]

A megváltozott szerepkör és az a tény, hogy a birodalmi Németországgal szemben álló bármiféle tevékenység most már életveszéllyel járt együtt, szükségessé tette, hogy az MFM korábbi ködszerű keretei szervezettebb formát öltsenek. Ekkor szervezte meg a konspiratívan működő szervezeti kereteit.[83] Kudar Lajos csendőr ezredes – aki 1942-től az Államvédelmi Központ gyakorlati vezetője, a hírszerzés és az elhárítás kulcsembere – a korábbiaknál is fontosabbá vált. Most már nemcsak az információkat közvetítette, de a németek és Hain Péter kezébe került politikai rendőrség ellenőrzésével szemben is biztosítania kellett az MFM és a Kiugrási Iroda konspiratív működését.

Az MFM hátterében szellemi irányítóként az illegalitásba vonult Bethlen István állt. Szökését Lázár Károly szervezte meg, és hosszú ideig Veress Lajos kolozsvári lakásában bujkált, később, amikor már Budapesthez közelebb rejtőzött, számos alkalommal hozták fel fontos megbeszélésekre a titkos alagutakon keresztül a Várba. Fia, ifjabb Bethlen István is bekapcsolódott az ellenállásba.[84]

A Függetlenségi Mozgalom államigazgatásban megszervezett vonalai a német megszállás után is tovább éltek, és néhány bizalmi embert magas kormányzati pozícióba is sikerült elhelyezni. A már többször említett Mester Miklós a Sztójay-kormány vallás- és közoktatási államtitkára lett, és kulcsszerepet játszott az embermentésben és a kiugrás szervezésében egyaránt. Vasvári Lajost, a kőbányai weisshausista munkást pedig az Iparügyi Minisztérium államtitkárává nevezték ki. A szociáldemokrata pártban is tevékeny géplakatos Vasvárit, Weisshaus Aladár bizalmi emberét személyesen Horthy Miklós kérte fel. *A német megszállás után a kormányzó kétszer fogadta Vasvárit. Először megkérdezte, vállalja-e az Iparügyi Minisztériumban az államtitkárságot, s jelezte, hogy megbízatása bizalmas jellegű lenne, másodszor pedig államtitkári kinevezésekor* – idézte fel a történteket Gadanecz Béla.[85] Bizalmi megbízatása elsősorban a munkásság szervezésére és esetleges felfegyverzésének koordinálására szólt.

A Függetlenségi Mozgalom megszállás után létrejött szervezeti kereteihez számos ellenállási csoport kapcsolódott, többek között a Teleki

Pál Munkaközösség,[86] a Fitos Vilmos vezette Diákegység Mozgalomból szerveződött Szabad Élet Diákmozgalom,[87] a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége, mindhárom szervezetben meghatározó szerepet játszottak a Közösség tagjai. De csatlakoztak közösségiek egyénenként is a most már szervezeti keretekkel rendelkező MFM-hez. *Akik a '44. márciusi anyaggal* [a Közösség szervezeti kereteinek beszüntetéséről szóló körlevél – A szerző] *nem azonosították magukat, kerestek egy olyan helyet, ahol meggyőződésük szerint tevékenykedhetnek. Így találtam én is rá a Magyar Függetlenségi Mozgalomra, és így vettem részt az ellenállási mozgalomban* – emlékezett vissza Mistéth Endre.[88]

A kiugrás megszervezéséhez tehát rendelkezésre állt a törvényes felhatalmazás lehetősége a Kormányzósággal való kapcsolatból adódóan, az MFM-nek köszönhetően pedig háttérbázis és koordinált kapcsolatrendszer. A Kiugrási Iroda számára már nem volt kérdés, hogy a Szovjetuniótól kell kérni a fegyverszüneti feltételeket. Az idősebb Horthy Miklós számára ez nem volt könnyen megemészthető, hiszen a szovjet befolyást Magyarországra nézve végzetesnek tartotta, és a háborúban való részvétel gyakran hangoztatott ideológiai alapja a bolsevik hatalom elleni „keresztes háború" volt. A németek elképzelhetetlennek tartották, hogy az öreg kormányzó a szovjetekkel szembeni fenntartásait félre tudja tenni. A döntésük, hogy maradjon pozícióban, nagymértékben erre a meggyőződésre épült. Erről vallanak Veesenmayer 1968-as szavai is: *Érthetetlen még ma is előttem, miképpen volt lehetséges, hogy az a Horthy, aki a Kun-diktatúra könyörtelen leverője volt [...] olyan mélyre süllyedjen, hogy a bolsevistákhoz forduljon békéért! Minden mást megértettem volna, de ezt nem. Még azzal is számoltam, hogy az angolszászok hadosztályokat dobnak le a Dunántúlon, a honvédség leteszi a fegyvert. [...] De hogy a szovjetekkel?*[89] A románok sikeres kiugrása után azonban sikerült meggyőzni a Szovjetunióval kötendő fegyverszünet elkerülhetetlenségéről, és megadta a nélkülözhetetlen kormányzói felhatalmazást.

Az első küldöttség – Atzél Ede, Faust Imre és Dudás József – 1944. szeptember 22-én indult Moszkvába.[90] E delegáció szervezésének hátterében a Függetlenségi Mozgalommal együttműködő, de azon belül elkülönülő csoport, a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége (MHSZSZ) állt, amely tagjainak nagy részét a Magyar Közösség emberei adták. Az előzményét az 1920-as évek közepétől a Bartha Miklós Társaságban összeverődött, politikai hovatartozását tekintve igen heterogén baráti kör jelentette. Időnként megfordult a társaságban ifjabb Bethlen István, báró Bánffy Dániel, de Bibó István és Illyés Gyula is. Az érdekessége a társaságnak, hogy számosan közülük – mint például Unghváry Sándor, Szász Béla, Csomóss Miklós – tagjai, sőt alapítói voltak az 1920-as évek közepén az első nemzetiszocialista pártnak. Később azonban, amikor a hungarista mozgalom erősen német befolyás alá került, szembefordultak vele.[91] A radikális jobboldalról indulók mellett ugyanakkor ott voltak az illegális kommunisták köreiben jártas mozgalmi emberek, mint Somogyi Miklós, Faust Imre, Dudás József. *Egyszóval igen vegyes alakulat volt ez, de kétségkívül Hitler-ellenes* – jellemezte a társaság összetételét Mester.

A német megszállást követően e baráti kör kemény magja alakította meg az MHSZSZ-t illegális formában működő ellenállási szervezetként. Vezetőségének, az Ötös Bizottságnak (Atzél Ede, Dudás József, Csomóss Miklós, Kiss Ferenc, Magyari Ferenc, majd nem sokkal az alakulás után hatodikként bekapcsolódott Péter Ernő is) minden tagja a Közösség tagja volt. A csoport csatlakozott az MFM-hez, azon belül a radikális oldalt képviselte, és a munkásság köreiben kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett. Dudás József megfogalmazása szerint az állt az elgondolásuk középpontjában, hogy az ellenállás és a kiugrás nem lehet sikeres, ha csak diplomáciában gondolkodik, és egy szűk elitcsoportra támaszkodik.[92] Ezért a lehetőségekhez képest minél szélesebb alapokon nyugvó bázist kell építeni. Péter Ernő, a vidéki Közösség fő szervezője és a köré szerveződő csoportja ugyanezen az alapon látta hibának a Közösség szervezeti kereteinek beszüntetését, mert abban az ellenállás társadalmi vonatkozásainak a feladását és a politikai

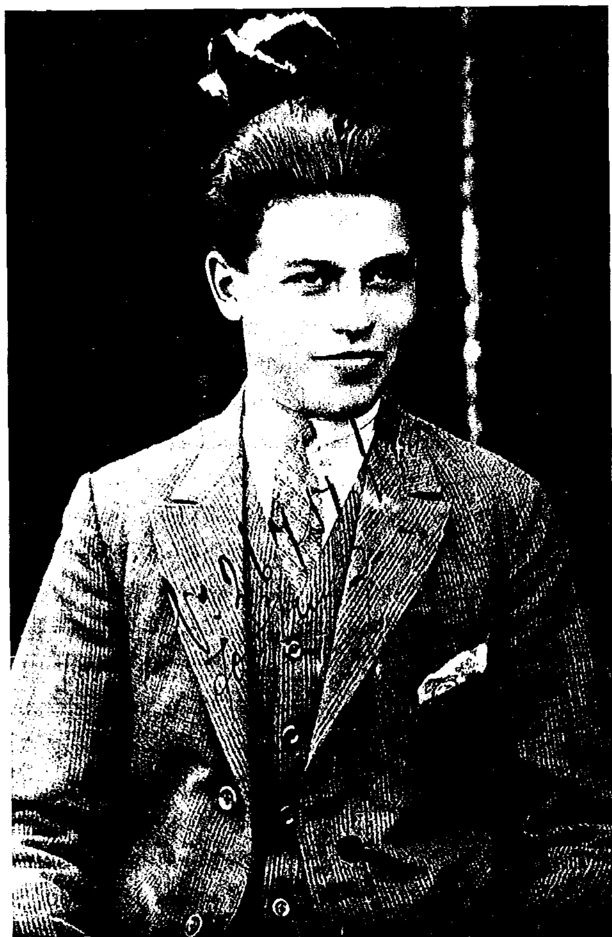
vonalra való leszűkítését látta. Ez a csoport egységesen bekapcsolódott az MHSZSZ munkájába.[93]

Az MHSZSZ jelentőségét növelte az Atzél Ede vezetésével működő, a fegyveres ellenállás kereteit is biztosító fedőszerv, a Wesselényi Lövészegylet. Az erdélyi földbirtokos báró Atzél Ede a legfelsőbb politikai körökbe volt bejáratos. Kapcsolatban állt a kormányzó szűk baráti és családi körével, felesége Bethlen István unokahúga volt, Dálnoki Veress Lajoshoz jó barátság fűzte, és Kudar Lajossal is szoros kapcsolatban állt. Emellett a romániai magyar hírszerző hálózat egyik ügynöke volt: feladata „a kisebbségi hálózatból eredő katonapolitikai és katonai hírek továbbítása".[94] Atzélt a politikai hovatartozás tekintetében nehéz lenne pontosan besorolni, de az kétségtelen, hogy sok szállal kötődött a baloldali körökhöz. Szoros kapcsolatban állt a Weisshaus Aladár vezette kommunista frakcióval. Erdélyben az üldözött kommunistákat rendszeresen segítette. *Atzélről tudták, hogy egy forradalmár báró, egy unikum volt. [...] Egy báró volt, aki tegeződött a kommunista Lakatossal* – idézte fel emlékeit Mélik Endre.[95] A jellemzéshez azt is hozzátette, hogy Atzél esetében ez a nyitottság szociális érzékenységből fakadt: *munkások és kisparasztok voltak állandó problémái, azokat segíteni. De nem volt szocialista, a kommunista eszméktől idegenkedett.*[96]

Atzél a Wesselényi Lövészegyletet Erdély 1940-es visszacsatolásakor alapította. Nem katonaköteles fiatalokat toborzott, hogy őket akár a románok, akár a németek elleni esetleges partizánháborúra kiképezze. Budapesti központját 1944 elején állították fel egy Vilma királynő úti villalakásban azzal a céllal, hogy – még a Kállay-féle kiugráshoz kapcsolódóan – a németek elleni esetleges fegyveres ellenállás egyik bázisa legyen. Az egyesület fő összeköttetései Atzél személyes kapcsolataira épültek, „a hatalom minden ágában ott voltak a csápjaink és a kapcsolataink" – mondta Mélik, aki a budapesti szervezet titkára lett.[97] E kapcsolatoknak köszönhetően szerzett az egyesület legális működési engedélyt és – elsősorban Dálnoki Veress Lajos révén – fegyvereket. Néhány üzemben sikerült munkáscsoportokat is szervezni, 1943 decemberében például Kőbányán tartottak titkos toborzást. Embereit főként a weisshausista kommunisták által beszervezett munkások jelentették, de voltak kapcsolatai Demény Pál hívei között is.

A fegyverszüneti delegáció szervezése közvetlenül a német megszállás után kezdődött. Mélik Endre és Atzél Ede Zsindely Ferenc államtitkárral 1944. április elejétől tárgyalt a kiugrás konkrét terveiről. Mélik és Atzél elképzelése szerint egy nyolc-tíz főből álló tikos bizottság szerveződött volna: az ipari munkásság, a parasztság és az értelmiség egy-két képviselőjéből. Ez az operatív csoport – amely a felhatalmazását a kormányzótól kapná – készítené elő saját társadalmi csoportjában a kiugrás háttérbázisát és a katonai akcióra is kész személyek felfegyverzését. Az akciót a román kiugrással kívánták összehangolni, ez ügyben Atzél Ede jelentette az összeköttetést, aki a román katonai, valamint barátja és rokona, báró Bánffy Miklós révén a román politikai körökkel is kapcsolatban állt. Ambrózy Gyula, a kabinetiroda főnöke Atzél számára kieszközölt egy kormányzói meghallgatást, de Horthy – „Atzél drámai helyzetértékelése ellenére"[98] – elzárkózott a tervektől. Csak a román átállás után, amikor a terv lényeges elemét jelentő, románokkal való összehangolás lehetősége már elveszett, adta meg a felhatalmazást a küldöttség szervezésére.

A Faustból, Dudásból és Atzélból álló küldöttség minden tagjának volt kommunista múltja vagy kapcsolata. Faust Imre még az első világháborúban, orosz hadifogolyként került kapcsolatba a munkásmozgalommal, 1927-től Magyarországon baloldali könyvkiadót alapított, és illegális kiadványokat is terjesztett. A Horthy-korszak alatt baloldali elhajlásai miatt többször letartóztatták, és több mint tíz évig állt rendőri felügyelet alatt. Az erdélyi származású Dudás József, mint az illegális román Ifjúmunkás Mozgalom vezetője, először 18 évesen került a román hatóságok fogságába, 20 évesen a román hadbíróság kilenc évre ítélte, ebből öt és fél évet le is töltött Doftánában. A második bécsi döntés után költözött Budapestre, hogy a Műegyetemen tanulmányokat folytasson. Elmondása szerint mozgalomi kapcsolatait a németellenesség okán elevenítette fel 1943-tól.[99] A küldöttségnek ez



Dudás József 1932 körül

a fajta, „kommunista” emberekből álló összetétele erősíteni igyekezett a szovjet fél jóindulatát, de azt az üzenetet is hordozta, hogy a magyar fél, vagyis a Kormányzóság nyitott egy társadalmi-mozgalmi alapon álló ellenállásra épített kiugrásra.

A küldöttség, mielőtt átkelt volna a frontvonalon, Inkapusztán töltött egy napot, hogy az ott rejtőzködő Bethlen Istvánnal megbeszélje

a tárgyalás részleteit. A beavatott Dálnoki Miklós Béla, az 1. hadsereg főparancsnoka átengedte a küldöttséget a frontvonalon, és szerencsésen el is jutottak Moszkvába. Személyi ellenőrzésüket előzőleg állítólag Rákosi Mátyás végezte, és „mindjárt »leleplezte« Faustot és Dudást, hogy trockisták, ami a legrosszabb ajánlólevél a Kremlben” – jegyezte meg visszaemlékezésében Kovács Imre.[100] Magas beosztású tábornokok fogadták őket, Zsukov marsallal és Kuznyecov vezérezredessel tárgyaltak, Faust Imre közlése szerint Molotovval is találkoztak. A szovjetek egyértelműen megfogalmazták: nyitottak a hivatalos tárgyalásokra, ugyanakkor nem kommunistákkal, hanem azzal a politikai elittel akarnak tárgyalni, amellyel hadban állnak.[101] Ezzel a válasszal Moszkva jelezte, hogy nem széles alapokon álló társadalmi ellenállásban gondolkodik, hanem diplomáciai megoldásban.

A küldöttség – kalandos körülmények között – október 3-án tért vissza Budapestre. Ekkor már úton volt a hivatalos háromtagú delegáció Moszkvába, a közösségi tag Faragho Gábor (1940–41-ben moszkvai katonai attasé) vezérezredes vezetésével, Szent-Iványi Domokos és Teleki Géza (Teleki Pál fia) részvételével.[102] A moszkvai tárgyalásaik eredményeképpen október 11-re megszületett az előzetes fegyverszüneti megállapodás, amelyet Horthy Miklós táviratilag elfogadott, és a bizottság tagjai ünnepélyes keretek között aláírtak. Életbe lépni azonban nem tudott. 1944. október 15-én a nyilas puccs eltávolította Horthy Miklóst a hatalomból. A kiugrás nem sikerült, Magyarország maradt a háborúban a németek oldalán.

Az embermentő missziók

1944. március 19. után a zsidóságnak nemcsak a diszkriminációt és az egzisztenciális kiszolgáltatottságot kellett elszenvednie, hanem a zsidó emberek élete is veszélybe került. A németek közvetlenül a megszállás után a magyar kormánnyal szemben három sarkalatos követelést fogalmaztak meg: teljes mozgósítás, a magyar ipar és mezőgazdaság háborús igényeknek való alárendelése és a zsidóság Németországnak

való átadása. Ez a prioritás is jól érzékelteti a zsidóság veszélyeztetettségét.[103] Ebben a helyzetben az embermentés az ellenállás egyik fő feladata volt. A Magyar Függetlenségi Mozgalom a Közösségben is kulcsszerepet játszó Soos Gézát bízta meg, hogy legyen ennek irányító szervezője. [104]

Soos Géza a Tájékoztatási Osztály miniszterelnökségi titkáraként, majd a Külügyminisztérium alkalmazásában a menekültügyért volt felelős, valamint a svájci, a svéd és a finn ügyek referense volt, ami ebben a munkájában fontos alapot jelentett. A zsidóság mentésében való részvétel sem volt előzmények nélküli Soos életében. 1938-ban Roosevelt elnök menekültügyi konferenciát hívott össze Evianba azzal a céllal, hogy a zsidóság menekítésének lehetőségeiről tanácskozzanak. A magyar kormány hivatalosan nem delegált küldöttet erre a konferenciára, Soos Gézát azonban, aki ekkor a Külügyminisztérium titkára volt, felkérték arra, hogy mint megfigyelő, inkognitóban vegyen részt a találkozón. *A kormányzó fogadott utazásom előtt. Református egyházi körökből igen jól ismertük egymást. A kihallgatás közel egy órán át tartott. Arra kért, hogy nagyon óvatosan viselkedjem, de ugyanakkor igen alaposan nézzek utána a zsidóság üldözéséről szóló mendemondáknak* – idézte fel emlékeit.[105] Küldetésének bizalmi jellegét érzékelteti, hogy az út előtt pontos eligazítást kapott arról, hogyan kell konspiratív módon tevékenykedni.

Soos Géza a konferencia után a Külügyminisztériumnak a következő jelentést tette: *Az emberi gonoszság és démonitás megszállja a világot, romba dönti az európai kultúrát és a zsidók millióit küldi megsemmisítő táborba. Ezért ki-ki a maga módján harcoljon a fasizmus minden megnyilvánulása ellen.*[106] Az eviani konferencia révén Soos része lett egy nemzetközi kapcsolatrendszernek, és ettől kezdve a nemzetközi színtéren számontartott személyisége volt az embermentésnek. Ebből a szerepéből adódott, hogy amikor 1944 nyarán Raoul Wallenberg Magyarországra érkezett, az első emberek egyike, akivel felvette a kapcsolatot, Soos Géza volt. Ugyancsak e nemzetközi szerepéről tanúskodik Soosnak az Auer Pálhoz írt levele: *1943 tavaszán Svájcban a protestáns világmozgalmak és a Szövetségesek mellett a cionistákkal is kapcsolatba léptem, és nagyarányú ajánlattal jöttem haza a hazai zsidóság és ezzel kapcsolatban Erdély megmentésére vonatkozóan. A Magyar Közösség vezetői azonnal nagy lelkesedéssel vették tudomásul beszámolómat.*[107] E történetnek a háttere Soos Géza 1946-os feljegyzése szerint a következő volt. Genfben kapcsolatba lépett Montanello salvadori konzullal. A konzul a zsidóság mentésének egyik központi figurája volt, szoros kapcsolatban állt vezető cionista körökkel. Soos és Montanello közösen kidolgozott terve szerint a szomszédos államokból kiüldözött zsidóságot Észak-Erdély egy kijelölt részébe kellene befogadni. A Németországtól messze eső terület a háború végéig biztonságos menedéket jelenthetne számukra. A szervezés részeként arról is megállapodtak, hogy Soos Géza és két befolyásos magyarországi zsidó vezető nyugat-európai és amerikai körúton tárgyalná meg a részleteket a zsidóság és az embermentés személyiségeivel. 1943 végén Soos bizalmi embere, Sárossy Béla részt vett egy cionista vezetők részvételével tartott kongresszuson, és ismertette ezt a javaslatot. A terv azonban meghiúsult.[108]

A német megszállás után az embermentő munkát Soos Géza a keresztény egyházak szervezeteire építette. *Mihelyt az első zsidóellenes intézkedések napvilágot láttak, a Magyar Függetlenségi Mozgalom, illetve a Közösség azonnal kiküldött engem és Saláta Kálmánt, hogy az üldözöttekkel a kapcsolatot felvegyük és segíteni próbáljunk. Mindketten az egyházak zsidómissziói szerveivel (Szentkereszt Egylet, Cavallier József, P. Jánosi, Prot.: Jó Pásztor alapítvány, Éliás József, Bereczky Albert, Muraközy Gyula), valamint a különféle zsidó szervezetek (Zsidó Tanács stb.) tagjaival (Komoly Ottó, Kemény György) vettük fel a kapcsolatokat. Így léptem érintkezésbe a legendás hírű Wallenberg Raullal, aki Budapestre érkezve az elsők között keresett fel [...] Vele, és főként Éliás Józseffel beszéltük meg és dolgoztunk ki terveket. Éliás Józsefet rendszeresen értesítettem mindarról, amit a Külügyben, a Kormányzóságon és az egész MFM-hírszolgálatunk révén megtudtam és a zsidókat érintette*[109] – írta levelében Auernek Soos.

Soos Géza, Éliás József, valamint Cavallier József (a katolikus zsidóság érdekvédelmét ellátó Magyar Szent Kereszt Egyesület vezetője) együttműködésére fontos kitérni, ugyanis ez az együttműködés az MFM és a Magyar Közösség által szervezett embermentés legfontosabb elemét jelentette, és előzményei visszanyúlnak a megszállás előtti évekre.

Éliás így emlékezett a Soos Gézával való együttműködés előzményeire: *1942 nyarán csatlakozhattam egy antifasiszta, németellenes szervezkedéshez, ellenállási mozgalomhoz. [...] [A Keresztény Ifjúsági Egyesület szilicei táborának] egyik estélyén Géza különvont néhányunkat bizalmas beszélgetésre. [...] Ezután kifejtette előttünk, hogy [...] hazájukat szerető, nemzetüket féltő magyarok ellenállási mozgalom szervezését kezdték meg. A mozgalom felekezeti hovatartozásra és társadalmi állásra való tekintet nélkül igyekszik felkutatni és összefogni azokat az embereket, akik meg akarják szabadítani az országot a hitlerista elnyomástól, a nyilas veszélytől, a Horthy-rendszer minden szociális nyűgétől és a vesztes háborúval járó összeomlástól. [...] Géza Szilicén külön is beszélt velem. A későbbiekre nézve azt mondta, hogy ő lesz a mozgalmi instruktorom, legyek készenlétben, és ha szükség lesz rám, meg fog keresni. [...] Fél évvel később, 1942 decemberében, dr. Ravasz László [...] fölrendelt Budapestre. Tőle kaptam a megbízatást a szolgálatom megkezdésére, mint a Jó Pásztor Bizottság lelkésztitkára. [...] Röviddel Pestre érkezésem után Soos Géza is felhívott s ettől kezdve, 1942 decemberétől, szakadatlanul kapcsolatban álltunk egymással, Szálasiék hatalomra kerülése szakította ezt meg.*[110]

Éliás József 1942-től látta el a Jó Pásztor Bizottságnak, a zsidó származású keresztények hitéleti közösségének lelkésztitkári feladatkörét. Feladatát úgy értékelte, hogy mivel a zsidótörvények már elmosták a határt az izraelita és a keresztény vallásúak között, az embermentést minden különbségtétel nélkül kell végezni. A hatékony munka érdekében a hasonló rendeltetésű egyházi szervezetekkel és vezetőikkel, a katolikus Cavallier Józseffel, az izraelita Földes Istvánnal, az evangélikus Kemény Lajossal és Sztehlo Gáborral szoros együttműködés alakult ki Soos Géza koordinálásával.

A német megszállásig a fő feladat a munkaszolgálatosok segítése volt, valamint a zsidótörvények okán kialakult munkanélküliség kezelése, e törvények kapcsán felmerülő tanácsadás és jogorvoslatok megszervezése. E segítő szolgálatban az MFM hivatalos szervekben kiépült kapcsolatrendszere meghatározó szerepet játszott. A jogorvoslati munkában nagy segítséget jelentettek az Igazságügyi Minisztériumban szolgálatot teljesítő bizalmi emberek, e munkában részt vett többek között Bibó István is. A munkaszolgálatosok és családtagjaik megsegítésére pénz- és ruhaadományokat gyűjtöttek. E gyűjtésnek a legsikeresebb akciója 1943–44 telén nagy mennyiségű bakancs beszerzése volt. A munkaszolgálatosoknak maguknak kellett gondoskodniuk ruházatukról, ami igen nagy terhet jelentett. A bakancs ekkoriban az egyik legkeresettebb hiánycikk volt, szinte csak a feketepiacon lehetett hozzájutni. Éliás József kijárta, hogy a Honvédelmi Minisztérium ezer pár bakancsot utaljon ki a Jó Pásztor Bizottságnak, ezeket a munkaszolgálatosok között szét tudták osztani. Ezzel sok embert mentettek meg a fagyási sérülésektől vagy akár a haláltól is.

Noszvajon a munkaszolgálatban életüket vesztettek árváinak otthont létesítettek, ez előfutára volt a német megszállás után alapított otthonoknak, amelyek számos üldözöttnek életmentő búvóhelyként szolgáltak. Az internálótáborokban és a munkatáborokban ellátták a papi teendőket, ami egyben lehetőséget adott arra is, hogy felmérjék az embertelen körülményeket, felderítsék a visszaéléseket. Cavallier József kapcsolatainak köszönhetően 83 idős internáltat sikerült kihozni a táborokból.

Az MFM kapcsolatrendszerén keresztül megszerveződött, hogy a táborokban látottakról rendszeres tájékoztatás készült a Honvédelmi Minisztériumnak, a munkaszolgálatosok felügyeletéért felelős Hennyey Gusztáv vezérezredesnek, aki igyekezett a visszaélések felelőseit számonkérni. Neki köszönhető, hogy az egyházak által szervezett „tájékoztató hálózat" legálissá vált, a HM ugyanis engedélyezte a felekezeti századmegbízottak munkáját. E rendelkezés eredményeképpen az egyházak segítő szolgálata legális érdekvédelmi szervezetté vált, amely ha

meg nem is szüntette, de csökkentette a munkaszolgálatosok és az internáltak kiszolgáltatottságát.

Az embermentés egyik útja volt, hogy keresztlevelekkel látták el az üldözött zsidókat. Ezek gyűjtése már a német megszállás előtti időszakban megkezdődött. A munkahelyek többségében a származást igazoló keresztlevél volt az állás betöltésének feltétele. Ezeket a munkahelyek irattáraiban őrzött dokumentumokat a beépített embereken keresztül eltulajdonították, majd gondosan csoportosították, hogy a rászorulónak a leghitelesebbnek hatót kiutalhassák.

Az embermentés, így Éliás József és a Jó Pásztor Bizottság munkája is Szálasi hatalomra kerülése után vált a legnehezebbé. Mégis ez alatt az időszak alatt zajlott az egyik legeredményesebb akció, a gyermekotthonok alapítása. Az első gyermekmentő otthont 1944. október 5-én nyitották meg, október végére négy, 1945 telén pedig már harmincegy otthon működött, 1580 gyermeknek és 420 felnőttnek nyújtva menedéket. Az otthonokat nem helyezték a Vöröskereszt védelme alá, ugyanis a tapasztalatok azt bizonyították, hogy azzal csak a nyilasok és náci végrehajtók figyelmének középpontjába kerülnek, a diplomáciai tisztességre építeni pedig nem jelentett megfelelő garanciát. Ezek az otthonok hivatalosan a háborús árváknak nyújtottak menedéket. Ez meg is felelt a valóságnak, ugyanis számosan éltek itt, nem csak zsidó háborús menekültek.[111]

Soos Géza így emlékezett a megszállás utáni embermentő tevékenységre: *Az SDG táboraiban annyi üldözöttet rejtett el, amennyit csak a hely engedett. [...] Magánszemélyek, lelkipásztorok, állami alkalmazottak, titkos nyomdák ezerszámra gyártották a hamis keresztleveleket. Mindez halálbüntetés veszélyével járt. Amikor ez az uralom csúcspontjára ért, csupán Budapesten több mint 30 000 üldözött személy volt elrejtve a peremkörnyéki munkások házaiban, a középosztály lakásaiban.*[112] A pontos számok tekintetében nehéz biztos adatot mondani, de az bizonyosan állítható, hogy rengeteg ember menekült meg magánszemélyek rejtegetésének köszönhetően.

Ebben a munkában az MFM és a közösségiek közül is számosan kivették a részüket. Zsindelyné Tüdős Klára a svéd misszióval együttműködve többtucatnyi embert menekített, amiért Izrael Államtól megkapta a Világ Igaza címet.[113] A közösségi perek során jelentős mennyiségű tanúvallomás gyűlt össze az egykori üldözöttektől, akik a perben letartóztatott közösségi vádlottak zsidómentő tevékenységét igazolták.[114]

A Függetlenségi Mozgalom és a Közösség évekre visszanyúló munkája, hogy a közigazgatás szerveiben összegyűjtötte a németellenes embereket, a zsidóság mentésében is meghatározó segítséget jelentett. A megszállás után külön sejt szerveződött a magyar belügyi és rendőrségi, csendőrségi körökben, még a Számonkérő Különítmény csendőrei között is voltak beépített embereik, akik a zsidóság ellen tervezett intézkedésekről, razziákról tájékoztatták a megfelelő személyeket, és így sokszor még időben figyelmeztetni tudták a veszélyben lévőket.[115] Ezt a munkát a háttérből Kudar Lajos csendőr ezredes irányította, aki a hivatalánál fogva (az Államvédelmi Központ vezetője volt) az egyik legtájékozottabb ember volt, és az ő kezében futottak össze a Közösség és a Függetlenségi Mozgalom kapcsolatrendszerének szálai is.

Az embermentés területén – ahogy erről korábban már szó volt – számos kiskapura adott lehetőséget a kormányzói jogkör érvényesítése. Jó példa erre Mester Miklósnak, a Sztójay-kormány kulturális államtitkárának tevékenysége. Mester a korábbi közéleti tevékenysége révén ismerte a zsidóság számos kulturális és vallási vezetőjét, és összekötőként működött Ambrózy Gyulán, a kormányzó kabinetiroda-vezetőjén keresztül Horthy Miklóshoz. Mester Miklós munkájának az üldözött zsidók védelmében tett legeredményesebb segítsége a mentesítő levelek kiadása volt. Ambrózy Gyulával együtt dolgozták ki azt a rendeletet, amely a kormányzót felhatalmazta, hogy a zsidótörvény hatálya alól egyénre szabottan mentesítést adhasson ki. *Ambrózy ötlete volt, hogy a belügyminiszternek fenn van tartva egy kontingens a mentesítésre. [...] Bizonyos alkotmányosdit meg kellett játszani, hogy ezt a men-*

tesítési jogot a kormányzó megszerezhesse, és korlátlanul gyakorolhassa. [...] Rengeteg ilyen levelet adtunk ki, úgy harmincezer embert érintett – emlékezett Mester Miklós.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom zsidómentő tevékenysége kapcsán ki kell térni két eseményre: az Auschwitzi jegyzőkönyvekre és a Baky-puccs történetére. A hitleri Németország propagandagépezete mindent elkövetett, hogy a világ ne értesüljön a megsemmisítő táborokról, nehogy egy összehangolt támadás részeként felszámolják őket. Ezért volt nagy jelentősége annak a beszámolónak, amelyben az auschwitz-birkenaui táborból szökött rabok nyilvánosságra hozták az ott zajló szörnyűségeket. Walter Rosenberg és Alfred Wetzler az 1944. április eleji sikeres szökésük után jegyzőkönyvben részletesen számoltak be a tábor helyszínéről, felszereléséről, a tábor igazgatási rendjéről és az ott zajló népirtásról: a szelektálás módszeréről, a gázkamrák és a krematóriumok működéséről. A beszámoló az áldozatok számát 1 765 000-re becsülte. A jegyzőkönyvhöz egy melléklet is tartozott, amely sürgette a szövetséges hatalmakat, hogy a táborok és az oda vezető vasútvonalak ellen intézzenek bombatámadásokat.[116] Soos Gézához április vége felé jutott el a dokumentum. Rögtön lefordíttatta és terjeszteni kezdte a legbefolyásosabb körökben. A jegyzőkönyvet – feltehetőleg nyár elejére – eljuttatták Horthy Miklóshoz is. A jegyzőkönyv kormányzóra tett hatásáról özvegy Horthy Istvánné így emlékezik: *Valahogyan az ember rögtön érezte, hogy ebben az írásban minden szó igaz [...] szólni sem tudtunk, mert minden szó zokogásba fulladt volna. [...] Nem voltam jelen, amikor apósom elolvasta a jegyzőkönyvet. [...] Mikor azon a napon este találkoztunk, megkérdezte, mi a véleményem az általam átadott jegyzőkönyv hitelességéről. Azt válaszoltam, meg vagyok győződve a valódiságáról. [...] Teljesen egyetértett velem.*[117]

1944. június 26-ra Horthy Miklós koronatanácsot hívott össze, követelte Endre László és Baky László államtitkárok eltávolítását és a deportálások beszüntetését. (Ekkorra már a vidéki deportálások lényegében befejeződtek.) Horthy döntésében minden bizonnyal fontos szerepet játszottak a külföldről érkező tiltakozó üzenetek, de meghatározó volt, hogy a kormányzóhoz is eljutott az Auschwitzi jegyzőkönyv, és már nem volt kérdés számára sem, milyen sors vár a Magyarországról elhurcolt zsidókra.

Baky László belügyi államtitkár élére állt annak a tervnek, amely Horthy akaratát figyelmen kívül hagyva – akár a kormányzó hatalomból való elmozdítása árán is – puccsszerűen akarta deportálni a budapesti zsidóságot. Baky két csendőrzászlóaljat (a galántait és a nagyváradit) Budapestre rendelt azzal az ürüggyel, hogy zászlószentelésen fognak részt venni, de valójában azzal a szándékkal, hogy a csendőrség segítségével a zsidókat a budapesti gettókból Németországba szállítsák. *Az MFM hírszolgálata ezt felderítette és két vonalon adott ki ellenintézkedéseket: a) A polgári vonalon nekem volt kötelességem, hogy Éliás Józseffel védelmi tervet dolgozzak ki. [...] b) Katonai vonalon az esztergomi páncélosokkal próbáltunk egy tervet végrehajtani*[118] – emlékezett vissza Soos Géza. A katonai vonal sikerrel járt. Koszorús Ferenc vezérkari ezredes Esztergomban állomásozó I. páncélos hadtestét Lázár Károly utasítására felrendelték Budapestre. Koszorús vezetésével az esztergomi páncélosok július 6-án hajnalban megszállták a főváros stratégiailag fontos pontjait, majd követelték, hogy a csendőrzászlóaljakat vonják ki Budapestről. Baky – rövid mérlegelés után – teljesítette az ultimátumot. Július 7-én a csupán könnyűfegyverzettel rendelkező csendőrzászlóaljak a páncélos hadosztály ellenőrzése mellett kivonultak a fővárosból. A Koszorús-akció eredményeképpen a 200 ezres budapesti zsidóság megmenekült a deportálástól.[119] Himmler, a birodalmi SS vezetője augusztus végén hivatalosan is visszarendelte Eichmann egységeit és elfogadta a deportálások leállítását.

A Soos Géza által említett polgári ellenállási akció tervét az MFM a keresztény ifjúsági mozgalmak és a zsidó mozgalmak vezetőinek összehangolt munkájára építette. *A terv röviden a következő* – foglalta össze Éliás. – *Megbízható, bátor fiatalokból szervezünk 2-3 főből álló, könnyen elérhető, mozgékony kis csoportokat, katolikus, protestáns és zsidó fiúkat és lányokat egyaránt. Ezeknek az lesz a feladatuk, hogy ha elkezdődnék a budapesti deportálás, az előre megadott címek alapján menjenek a csil-*

lagos házakba és szervezzék meg az ott lakókat, hogy lehetőleg együtt, vonuljanak ki a legközelebbi nyilvános parkba, ott üljenek le, tartsanak össze, ne engedelmeskedjenek a parancsnak: csak egyenként és csak erőszakkal hurcolhassák el őket. [...] Ha meg kell halni – ez volt az alapgondolat –, az áldozatok ne engedjék, hogy a gyilkosok titokban és zavartalanul öljenek.[120] A szervezők „sétáltató bizottságnak" nevezték magukat, ebben részt vett a már korábban is említett Magyar Szent Kereszt Egyesület, a Jó Pásztor Bizottság, az SDG, az Izraelita Hitközség, a cionista mozgalom, képviseltette magát Kemény Lajos, a budapesti evangélikus esperes. Az akcióhoz csatlakozott a széles körű szociáldemokrata kapcsolatokkal rendelkező Kemény György, a *Pester Lloyd* munkatársa is, aki az irányban tájékozódott, hogy a munkások sztrájkokkal és tüntetésekkel bevonhatók-e a tiltakozásba. Cavallier József a pápai nunciust és a semleges követségeket informálta volna. A bizonytalan sikerrel és feltehetőleg súlyos áldozatokkal járó akcióra azonban nem volt szükség, hiszen Koszorús Ferenc katonai beavatkozása sikerrel járt.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom zsidómentésben játszott szerepéhez hozzátartozik Soos Géza és Wallenberg együttműködése. Koncz Lajos tanulmányában, valamint Kovács Gellért monográfiájában feldolgozta Soos Géza és Wallenberg kapcsolatát.[121] Mindketten hangsúlyozták, hogy nehéz részleteiben feltárni ezt a közös munkát, ugyanis a legnagyobb titokban kellett végezni az embermentést, de az egyik szerző számára sem kérdés, hogy ez a kapcsolat nemcsak létezett, de az együttműködés igen szoros is volt.

Soos visszaemlékezését, miszerint Wallenberg Magyarországra érkezve az elsők között kereste fel őt, Ember Mária *Wallenberg Budapesten* című könyvének sorai is alátámasztják: *Raoul Wallenberg mindjárt a második napon keresni kezdte az érintkezést dr. Soos Gézával – zsebnaptárába csupa nagybetűvel van beírva: SOOS.*[122] (Raoul Wallenberg 1944. július 9-én érkezett Budapestre.) A köztük lévő folyamatos kapcsolatra utal az amerikai titkosszolgálat (OSS) Koncz Lajos által idézett 1944. november 7-i jelentése is: *Soos Gézával a svéd követségen keresztül lehet érintkezésbe lépni, és Wallenberg tudni fogja, hogy Budapesten tartózkodik-e.*[123]

Kovács Gellért munkájában bemutatja, hogy Wallenberg érkezésének pillanatától kikkel találkozott. Ebből egyértelműen kirajzolódik, hogy Wallenberg Soos Gézán keresztül összeköttetésbe került a Magyar Függetlenségi Mozgalom kapcsolatrendszerével, amely magyarországi hálózatának egyik legfontosabb elemét jelentette. *Wallenberg az MFM-en keresztül tudhatta meg, kik azok a hadsereg, a rendőrség és a csendőrség soraiban, akik nácik vagy németellenesek, és kik azok, akiket meg lehet győzni*[124] – írta Kovács Gellért. Wallenberg tehát bekapcsolódott az MFM hírhálózatába, ugyanakkor személyes együttműködés is kialakult többek között ifj. Horthy Miklóssal, Kudar Lajossal, Tartsay Vilmossal, Éliás Józseffel, Mester Miklóssal, Székely Máriával (az Auschwitzi jegyzőkönyv fordítója), Mikó Zoltánnal.

Éliás József visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Wallenberg mindjárt az érkezését követő héten felkereste a Jó Pásztor misszió irodájában, és hosszas megbeszélésen egyeztették a konspiratív alapon működő közös munka kereteit. Az egyházi vonalon szerveződő embermentéshez a közvetlen kapcsolatot Wallenberg számára Éliás jelentette.[125]

Ugyancsak érkezése után nem sokkal, még a nyár folyamán lépett kapcsolatba Mikó Zoltán vezérkari tiszttel. Mikó a Közösség katonai sátrának és az MFM katonai vonalának a vezetője volt. Kulcsfontosságú összekötő a németellenes katonai körökhöz, valamint a hírszerző szervekhez, a légierő hírszerző szolgálatánál, majd a vezérkar kémelhárítási osztályán teljesített szolgálatot. *Itt hihetetlen méretű hálózathoz és információhoz jutott*[126] – értékelte befolyásának jelentőségét Kovács Gellért. Ugyanakkor szervesen összefonódva dolgoztak össze Kudar Lajossal. Mindketten a Függetlenségi Mozgalom és a Közösség belső bizalmi emberei, és a háború legvégső pillanatáig hálózatuk az ellenállás fő háttérbázisát jelentette. Wallenberg Mikón keresztül ezt a bázist maga mögött tudhatta. És ez nem csupán információátadást jelentett, hanem – ahogy Bondor Vilmosnak, Mikó Zoltán helyettesének visz-

szaemlékezéséből tudjuk – Mikó és Wallenberg személyesen is tartották egymással a kapcsolatot.

Mikó mint hivatásos katonatiszt nyílt paranccsal, igazolványokkal, katonai szabadságlevelekkel látta el Wallenberg embereit. A hadsereg készleteiből Mikó utasítására rendszeresen szállítottak élelmiszert a svéd házakba. A Wallenberg irányításával működő *Schützling Protokoll Iroda* például, amely a védett házak védelmét és az elhurcolt személyek kiszabadítását szervezte, szorosan együttműködött Mikó katonai egységeivel. Szálasi hatalomra kerülése után, amikor nyilas alakulatok védett házakat támadtak meg, Kudar Lajos Mikó Zoltánnal együttműködve elérte, hogy csendőralakulatot vezényeljenek ki a védelmükre. Ezzel ezrek életét mentették meg.

Wallenberg közvetlenül Budapest ostromának kezdete előtt arra kérte Mikót, hogy segítsen elrejteni a svéd követség iratait, valamint a lengyel ellenállási mozgalomtól kapott dokumentumokat, köztük a katyni vérengzésről szóló bizonyítékokat. Az okmányokat a Nemzeti Bank pincéinek tűz- és robbanásbiztos páncélszekrényeiben helyezték el. Feltehetőleg az NKVD e katyni dokumentumok miatt hurcolta Wallenberget és Mikót a Szovjetunióba, és mondták ki rájuk a halálos ítéletet.[127]

Soos és Wallenberg talán utolsó találkozójáról Koncz Lajos idéz egy visszaemlékezést: *1944. november végén volt az óbudai Lajos utcai titkos lakáson a Szövetség vezetőinek megbeszélése, 18 személy volt jelen, személyesen ifjabb Bethlen István is. Wallenberg nagyon sápadt volt, ismertette a vészesen rossz eseményeket, árulásokat. [...] Az asztalon iratok, fotók, tanúsítványok, jegyzőkönyvek. Élő igazolás a magyarság segítségnyújtásának hiteles bizonyítékairól. [...] Wallenberg itt figyelmeztette Soos Gézát, hogy minden órában elfoghatja a Gestapo, azonnal menekülnie kell. Esterházy Pál herceg segítségével megszervezték, hogy a pápai reptér kettős parancsnoksága [...] szerez alkalmas repülőgépet. [...] Soos Géza az asztalon lévő dokumentumok másolatait magával viszi Olaszországba, ahol az angol vagy amerikai parancsnoknak kell átadnia. [...] Átvette a vászonba varrt papírokat, melyet a mellére kötve az inge alá tett. A „Diplomata"*[128] *elindult, sokadik életveszélyes, hazáját mentő küldetését teljesíteni.*[129] Kovács Gellért e küldetés kapcsán jegyezte meg, Wallenberg számára Soos távozása azt jelentette, hogy az illegális mozgalomhoz vezető legközvetlenebb kapcsolatát vesztette el.[130]

Soos Géza küldöttsége (Hadnagy Domokos repülő őrnagy, Toperczer Árpád repülő főhadnagy, Rakovich Sándor őrmester, Hadnagyné a másfél éves kislányukkal, J. A. Bentinck német hadifogságból szökött holland főhadnagy) 1944. december 9-én indult a pápai repülőtérről ellopott géppel a kockázatos útra. Megbízatásuk arra szólt, hogy Olaszország angolszász övezetébe juttassák el azokat a dokumentumokat, amelyekkel bizonyítani kívánták a Magyarországon működő ellenállás tevékenységét, tájékoztassák a szövetségeseket az itt élő zsidókat érő atrocitásokról és az Auschwitz-jegyzőkönyvről. Mindezek mellett összeköttetést kívántak teremteni a Szovjetunióban tartózkodó Fegyverszüneti Bizottsággal. Magukkal vittek egy titkos jelszót, amellyel a szovjet hadvezetőség Budapest ostromakor a katonai ellenállás erőit mozgósíthatja.[131]

A küldöttség sikeresen kijutott az olaszországi Bariba, de az angolamerikai katonai vezetés hadifogolyként kezelte őket. Házi őrizetben éltek, és rendszeres kihallgatásokon kellett részt venniük. A jegyzőkönyvek is tanúsítják, hogy sokkal inkább ellenségként, mint antifasiszta ellenállóként bántak velük. Tiltakozásuk ellenére vallomásaikat félreértelmezhető módon, sokszor hibásan, terhelő vallomássá is formálható tévedésekkel teletűzdelve vették fel.[132]

Soos Géza családja, várandós felesége és három gyermeke eközben Budapesten élte át az ostromot, annak minden borzalmával együtt. E történet másik nézőpontjába ad betekintést a megpróbáltatásokat a családdal átélő barát visszaemlékezése: *Néha kicsit tréfásan hecceltük Ilonkát* [Soos Géza felesége – A szerző], *hogy Géza fehér lovon, kormányzóként fog a győztes angolszászokkal bevonulni Pestre, kiverve a németeket és az oroszokat is. Fájdalmas volt, hogy Soos Gézáról semmit sem tudtunk – nem tudtam megérteni, hogy tudta ő itthagyni a családját. Csak valami nagyon nagy küldetés vagy feladat lehet az, amiért így próbára tette felesége helytállását.*[133] Soos Géza édesanyja éhen halt

az óvóhelyen, kétéves kislánya a pincében szerzett betegségben halt meg az ostrom alatt.

Soos Gézát társaival együtt 1945 májusáig tartotta őrizetben az amerikai titkosszolgálat, de ő még ekkor sem térhetett haza. 1946 januárjáig kellett várnia, hogy újra Magyarországra érkezhessen. Sokáig azonban nem maradhatott. Pár hónappal később, júniusban már nem a németek, hanem a szovjetek elől kellett menekülnie. Egy ÁVO-s tiszt – akinek a háború alatt az életét mentette meg – megtudta, hogy a szovjet titkosszolgálat parancsot adott az elfogására. Egy teherautónyi áruszállítmány alatt szöktették ki az országból. Soos Géza 1953-ban halt meg Amerikában, egy autóbalesetben, utastársa – aki túlélte a balesetet – Koszorús ezredes volt.

A fegyveres harc

A Kiugrási Iroda a nyilas puccsal, ifjabb Horthy Miklós elrablásával és a munkatársak többségének letartóztatásával megszűnt, de létjogosultságát is elvesztette, hiszen megszűnt az a hatalmi tényező is, amelyre egy kiugrási próbálkozást építeni lehetett. *Október 15. után megváltozott minden. Többé nem politikai, hanem katonai megoldás kellett*[134] – állította Kovács Imre. Ennek a „megoldásnak" a koordinálására jött létre a Magyar Front keretei között a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága (MNFFB). A katonai ellenállást vállaló csoportokat gyűjtötte egybe, élére Bajcsy-Zsilinszky Endre állt. (Március 19-én a Gestapo emberei letartóztatták, nem sokkal a nyilas puccs napjai előtt a magyar kormány követelésére szabadult.)

Bajcsy-Zsilinszky 1944-re a nácizmus elleni harc ikonjává vált, a németellenesség az életformája volt – mondták róla a barátai. Környezetéből sokan elmondták, hogy az összeesküvések és cselszövések világa távol állt tőle, mindig nyílt szabadságharcot akart a németek ellen. Hamza D. Ákos idézte fel Tombor Jenő és Bajcsy-Zsilinszky nyilas puccs utáni vitáját (Zsilinszky Tombort katonai vezetőnek szerette volna megnyerni). Tombor a helyzetet katonailag reménytelennek ítélte, a katonai ellenállást a magyar életek oktalan feláldozásának látta. Katonailag Zsilinszky sem látta másképp az erőviszonyokat, de úgy vélte, „az egyetlen remény éppen a reménytelen áldozathozatal".[135] Az ellenállásba az a meggyőződés vitte, hogy történelmi erejű bizonyítékát kell nyújtani annak, hogy a magyarság nem azonosítható a nácizmussal.[136] Bajcsy-Zsilinszky Kiss János nyugalmazott altábornagyot, régi barátját kérte fel a katonai vezetésre. *Amikor a két ember találkozik, szembe állnak egymással, megölelik egymást, és ahogy ölelve tartják egymást, mind a kettő sír. Kiss János is tudta, Zsilinszky is tudta, azzal, hogy magához kérette Kiss Jánost, megpecsételődött az ő sorsa is. Ott, akkor érezhetted, hogy a dráma elkezdődött*[137] – idézte fel a két ember találkozását Kovács Imre.

Kiss János összeszedte a törzskarát: Tartsay Vilmos vezérkari századost, aki a mozgalom személyi ügyeit vitte, Nagy Jenő vezérkari ezredest, a mozgalom vezérkari főnökét, Almásy Pál alezredest, aki a hadiműszaki törzskari csoportot vezette. A még mindig magas beosztásban lévő Tóth István vezérkari alezredes, Balássy Miklós repülő vezérkari őrnagy, Beleznay István ezredes átállásra kész csapatokat szerveztek. Szent-Miklósy Istvánt, az MFM katonai vonalának vezetőjét a nyilasok október 16-án letartóztatták, de Mikó Zoltán és Kudar Lajos bekapcsolódott a Bizottság munkájába.

Elérhető célnak ekkor elsősorban Budapest megmentését látták, ami a várható ostrom lehető legrövidebb időre való lerövidítését jelentette. A kidolgozott terv szerint a város ellen indított orosz támadással egy időben a varsói felkelés mintájára ki kell robbantani egy felkelést, mondván, hogy a külső és belső harcra a németeknek nem lesz erejük. November 23-án indult volna Pénzes Géza, Radványi Imre őrnagy és a közösségi tag Csűrös Zoltán egyetemi tanár részvételével az a delegáció, amelyik a szovjet katonai vezetőkkel hangolta volna össze az elképzeléseket. November 22-én azonban a csendőrség véget vetett a tervezgetéseknek, a Bizottság árulás folytán lelepleződött. Tartsay Vilmos lakásán gyülekeztek a Felszabadító Bizottság vezetőségi tagjai, amikor a Számonkérő Különítmény lecsapott a találkozóra. Ez

a katonai ellenállás központi szervezésének a végét jelentette. Tartsay Vilmost, Nagy Jenőt, Kiss Jánost december 8-án, Bajcsy-Zsilinszky Endrét december 24-én felakasztották.

A közösségi jelenlét a Felszabadító Bizottságban meghatározó volt. A kivégzettek közül egyedül Nagy Jenő nem volt felavatott tagja a Közösségnek. A vádlott Tóth István, Balássy Miklós, Beleznay István ugyancsak tagok voltak. Néhány név azok közül, akik vállalták a Felszabadító Bizottság munkájában az életveszéllyel járó részvételt, és három év múlva a közösségi perek vádlottjai lettek.

Mistéth Endre így számolt be a Népbíróságon az ellenállási munkájáról: *Robbanóanyagot, lőszert, géppisztolyokat szállítottam az ellenállási mozgalomban. A közlekedés meggátlására Kovásznai-féle szögeket szórtam az utcára. A hidakról terveket készítettem a németek által tervezett robbanás meggátlása céljából. Nagy Jenővel és Kővágóval álltam összeköttetésben. Gyárakat látogattam, hogy meggátoljam a kitelepítést. A lőszert Somogyi Miklósnak szállítottam, aki az építőmunkások szövetségének elnöke volt és sok elszánt embert tudott mozgósítani.*[138] Magyar Sándor (aki szoros kapcsolatban állt Weisshaus Aladárral is) a Honvédelmi, valamint az Iparügyi Minisztérium gépjármű-előadója volt. Munkájához tartozott az üzemek és különböző katonai, köztük nyilas csoportok gépjármű- és üzemanyag-ellátása. Ezt a feladatot nemcsak elszabotálta, hanem a mozgalmat látta el autóval és benzinnel. Szállítóeszköz hiánya miatt hatvan üzem az ő munkájának eredményeképpen menekült meg a német területekre való kitelepítés elől. Unoka Pál a minisztériumokban dolgozó csoportok katonai vonalát vezette, és szorosan együttműködött Mikó Zoltánnal. Fegyvereket és robbanóanyagok szerzett, a mozgalomnak számos katonát nyert meg, akik fontos információforrást jelentettek. Jaczkó Pál robbantókülönítményt és illegális Kiska (kisegítő karhatalmi) századot szervezett. Csicsery-Rónay István sajtócsoportja hetenként adta ki illegális lapjukat, az *Eb ura fakót*.

Arany Bálint vezetésével egy külön közösségiekből álló csoport szerveződött a hidak felrobbantásának megakadályozására. A kereskedelmi

minisztérium épületében volt az SS hídrobbantó irodája. A minisztériumban dolgozó Szalontai Elek és Udvarhelyi Ödön behatoltak az irodába, innen ismerték meg a németek terveit. Mistéth Endre egy másik vonalon megszerezte a budapesti hidak tervrajzát. Arany Bálint a mérnök barátaival pokolgépet készített, amellyel a hídrobbantó műszerközpontot akarták felrobbantani. Unoka Pálnak bizalmi kapcsolatai voltak a környéken gyakran őrséget álló néhány katonatiszttel. Az ő védelmükkel gondolták a robbantógyutacsokat elhelyezni.[139] Kővágó József a hidak megmentése ügyében való együttműködésre így emlékezett: *Talán 12-en lehettek együtt ezen a titkos találkozón. [...] A csoportról csak annyit tudtam, hogy számuk jelentékeny és kitűnő összeköttetésekkel rendelkeznek. [...] Arany Bálint, Kiss Károly, Mistéth Endre, akik jó nevű mérnökök voltak, Saláta Kálmán, Somogyi Miklós, Soos Géza és mások. [...] Mistéth Endre, Arany Bálint és Kiss Károly nagymértékben segítségemre lehettek volna abban, hogy a németek robbanótölteteinek a valószínű helyét bejelöljük a hídterveken. A találkozón abban állapodtunk meg, hogy pár nap múlva összejövünk újra és akkor ők már hozzák a hídterveket.*[140] E találkozóra azonban már nem kerülhetett sor, ugyanis november 22-én éjjel Kővágó Józsefet is letartóztatták.

Az MHSZSZ tagjai Teleki téri központtal működtek, és nagy erőkkel vettek részt a védett házak védelmében, szabotázsakciókban, nyilasok elleni támadásokban. Szoros együttműködésben dolgoztak a weisshausistákkal, dényistákkal, Péter Ernő közösségi csoportjával, a Simándi Tamás által szervezett szombatosokkal és a minisztériumi sejtek fegyveres ellenállásban is részt vevő tagjaival. A Felszabadító Bizottságban Szalai Sándor nyomdász volt a képviselőjük. A nagy lebukáskor Tartsay lakásán őt is letartóztatták, de nem került be a tizenegy vádlott közé.

A Teleki Pál Munkaközösség és a Fitos Vilmos vezette Szabad Élet Diákmozgalom tagjai a német megszállástól kezdődően kapcsolatban álltak az MFM-mel és annak katonai szárnyával: Szent-Miklósyval, Tóth Istvánnal, Mikó Zoltánnal. A kiugrás előkészítéseként a diákság felfegyverzéséről tárgyaltak. Október 15. után bekapcsolódtak a Bajcsy-

Zsilinszky vezette katonai ellenállásba. A Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma néven csatlakoztak hozzájuk a Györffy-kollégisták. A régi ellentétek okán azonban Fitos Vilmost nem fogadták el, így az ellenállásba bekapcsolódó diákszervezetek egyesüléséből született Magyar Diákok Szabadságfrontjának vezetője Kiss Sándor lett, az egyike azoknak, akik a háború után közösségi avatáson vettek részt. 1944 decemberében a nyilas elhárítás felfedte az ifjúsági szerveződést, és tömeges letartóztatási hullám kezdődött. Kiss Sándor, Horváth János, Hám Tibor, Zimányi Tibor, Fiam István és még számosan a nyilasok fogságába kerültek. Ettől az időponttól a diákellenállás szervezett munkája megszűnt. De még mindig maradt egy utolsó egység, amely a háború végéig tömörítette a katonai ellenállás tagjait: Mikó Zoltán Kiska-alakulatai. A diákellenállás tagjai a Kiska Görgey és Táncsics zászlóaljahoz vonultak be.[141]

A kisegítő alakulatokat a Szálasi-kormány kezdeményezésére hozták létre azzal a céllal, hogy összegyűjtsék a be nem sorozható férfiakat, és a rend fenntartására, a helyi védelmi feladatok ellátására vessék be őket.

Mikó Zoltán – akiről katonai vezetői nem tudták, hogy az ellenállás egyik meghatározó személyisége – önként jelentkezett a Kiska megszervezésére és vezetésére, és ezt a katonai alakulatot az ellenállási mozgalom fedőszervévé formálta. A frontszolgálat és a nyilasok elől menekülők, katonaszökevények, munkaszolgálatból megszökött zsidók és ellenállók mind a Kiska védelmében találtak menedéket. Hogy a fedés biztonságos legyen, a Kiska minden egységének voltak valóban „kormányhű" csoportjai, és így lett a Kiska formális parancsnoka az 1919-es különítmények vezetője, Prónay Pál.

A háború végének szűkös ellátásában a Kiska-katonáknak nem tudtak egyenruhát adni, csupán egy igazolványt, amely igazolta, hogy katonai személyek. Ez a mindenhonnan jött emberek bekapcsolásához nagyon jó lehetőséget teremtett. A Mikó Zoltán által aláírt nyílt paranccsal és katonai igazolvánnyal ellátott embereknek nagy mozgásterük volt. A nyílt parancs lehetővé tette, hogy szabadon mozogjanak,

védett házakat és középületeket őrizzenek, foglyokat szabadítsanak ki. Fő tevékenységük a nyilasok kegyetlenkedéseinek elhárítása volt. Mikó nyílt paranccsal és hamis katonai okmányokkal látott el civileket is, köztük számos írót: Veres Pétert, Illyés Gyulát, Kovács Imrét, Tersánszky Józsi Jenőt és másokat. Ez életmentő védettséget jelentett.

A Felszabadító Bizottság terve a lebukás előtt az volt, hogy Mikó a főváros minden kerületében létrehoz egy-egy egységet megbízható tiszt vezetése alatt, így ezek az alakulatok komoly erőtényezőt jelenthettek volna egy felkelés kirobbantásában. Mikó maga is szervezett két alakulatot. Kiss Sándorral együttműködve hozta létre a Görgey zászlóaljat október végén, főként az egyetemistákat és a Magyar Diákok Szabadságfrontjának tagjait tömörítette. Majd valamivel később a tudományegyetemi és a közgazdászhallgatókból jött létre a Táncsics zászlóalj is, amelynek Göncz Árpád is tagja volt. Hivatalosan az oroszok elleni partizánharcra állították fel őket. A Görgey zászlóalj közvetlenül Mikó parancsnoksága alá tartozott, e kötelék titkos egységének ugyanis azt a feladatot szánta, hogy az ostrom idején átvegyen egy frontszakaszt, és megnyissa a védelmi vonalat a Vörös Hadsereg előtt.

A november 22-i, Tartsay lakásán tartott találkozóra Mikó Zoltán is elindult, de defektet kapott, és ez mentette meg. Ő maradt egyedül szabadon a Felszabadító Bizottság katonai vezetői közül, és kisegítő alakulatai a szervezett katonai ellenállás még mindig működő kereteit jelentették. A felkelés nagy terve a vezérkar lefejezésével kivitelezhetetlenné vált, Mikó innentől arra koncentrálta erőit, hogy – elsősorban a Görgey zászlóaljra építve – frontot tudjon nyitni a szovjet csapatok felé. A zászlóalj azonban lebukott. Egy nyilas tiszt felismerte saját szökött munkaszolgálatosát a zászlóalj egyik tagjában. Az ügyet úgy-ahogy sikerült elsimítani, de Mikó a biztonság kedvéért december elején áthelyeztette a zászlóaljat a Börzsönybe, orosz csapategységek elleni akciók indításának címén. A Görgey csoport itt szabotázsakciókat hajtott végre, majd felvette a kapcsolatot a Vörös Hadsereggel. A Budapesten maradt Kiska-egységek is fontos ellenállási munkát

végeztek. Kiemelkedő volt Zsabka Kálmán zuglói alakulata, amely a Schlachta Margit vezette Szociális Testvérekkel dolgozott együtt az embermentésben, valamint az angyalföldi Kiska Gidófalvy Lajos főhadnagy vezetésével. Mindkét egység szoros kapcsolatban állt Wallenberg embereivel.[142]

Ez a Mikó Zoltán által koordinált kettős játék egyre több gyanút keltett a Kiska-egységek körül. Január elején árulás folytán Mikó egész tevékenysége lelepleződött. Megkezdődtek a Kiska-főhadiszállások elleni katonai támadások, és Mikó Zoltánnak menekülnie kellett; önként jelentkezett a Vörös Hadseregnél. A szovjetek Odesszába hurcolták, majd kémkedés vádjával 1945. augusztus 15-én golyó által kivégezték. Kudar Lajost, e kettős játék másik fontos szereplőjét a Gestapo 1944. december 4-én tartóztatta le, és 1945 februárjában, a budai kitörési kísérlet előtt kivégezték.

Az ellenállási mozgalomban részt vevők jelentős része nem hőse, hanem áldozata lett a kommunista rendszernek. Benkő Zoltán, a Görgey zászlóalj egyik katonája, majd 1950-től a recski tábor rabja így emlékezett első kihallgatására: *Amikor engem az ÁVH 1948-ban letartóztatott és bevittek az Andrássy út 60.-ba, a letartóztató tiszt lefasisztázott. [...] Én kikértem ezt magamnak. Elmondtam, hogy többek között részt vettem a Gömbös-szobor felrobbantásában. Két pofon kíséretében közölte velem: aki tudott robbantani 1944-ben, az tud robbantani 1945 után is!*[143]

Ha az 1947-es perek vádlottjainak összetételét nézzük, akkor nem túlzás azt állítani, hogy itt elsősorban a Közösség Függetlenségi Mozgalomban és az ellenállásban részt vevő vonalával történt meg a leszámolás, ahogy ezt a könyvben többször idézett 1970-es állambiztonsági értékelés is alátámasztja. A Függetlenségi Mozgalom perekből kimaradt tagjainak nagy részét, Mester Miklóst, Ambrózy Gyulát, Balássy Miklóst és másokat kitelepítettek. Az MHSZSZ tagjainak egy csoportját átadták a szovjet hatóságoknak kémkedés vádjával.

A Faragho-küldöttségből Teleki Géza emigrációba menekült, Szent-Iványi 1956-ban szabadult a börtönből, Faragho Gábort – különleges kegyként – saját tanyájára telepítették ki. A Faust-küldöttségből Dudás Józsefet először 1946-ban internálták, majd az összeesküvés kapcsán 1947-ben újra letartóztatták, 1950-től a recski munkatábor rabja volt. 1951-ben átadták a romániai hatóságoknak, miután kényszer hatása alatt sikerült beismertetni vele, hogy a román titkosszolgálat besúgója volt. 1954-ben szabadult. Az 1956-os forradalom egyik vezéralakja és első kivégzettje volt.

Mikor '45-ben legelőször találkoztam Fausttal, márciusban – emlékezett vissza Mester Miklós –, *egy ijedt embert látok. Hát mondom, Imre, miféle dolog ez, hát miniszter leszel. – Jaj, jaj, dehogy! A legjobb barátomat, a Demény Pált letartóztatták. – Később őt is letartóztatták, és több éven keresztül börtönben ült, onnan szabadult szegény nagy betegen, még egy pár évet élt.*[144] Faust Imre 1918 óta volt aktív kommunista, 1945. március 26-án, központi utasításra visszavonták a párttagkönyvét. Nem sokkal később őrizetbe vették, és olyan vallomásra akarták bírni, hogy a munkásmozgalomban valójában a fasiszták megbízását teljesítette.[145]

Atzél Ede sorsát a mai napig homály fedi. A Nemzeti Ellenállásban Résztvettek Szövetségének hivatalos okirata szerint *utoljára 1944. december 3-án fontos megbízással ment át az orosz katonai parancsnoksághoz, ahonnan 8 nap múlva kellett volna visszatérnie, fontos utasításokkal. A jelzett idő óta nyoma veszett és ma általunk ismeretlen helyen tartózkodik. Budapest, 1945. május 9.*[146] Az utolsó hír róla egy szovjet lágert megjárt rab visszaemlékezése arról, hogy fogsága idején találkozott vele.[147] Nagy valószínűség szerint Atzél Ede egy szovjet internálótáborban halt meg, hacsak mint a romániai magyar titkosszolgálat emberét, át nem adták a román hatóságoknak.

Weisshaus Aladárt, miután 1950-ben Mistéth Endre és társai perében a rá kiszabott börtönbüntetését letöltötte, előzetes letartóztatásba helyezték, majd „államvédelmi érdekből" internálták.[148] Három éven át egy másfél négyzetméternyi zárkában tartották fogva Kistarcsán. A szabadságot számára az internálótáborok feloszlatása sem hozta el. Ügyét átadták a Budapesti Államügyészségnek, és egy új per keretei között – a magyarországi kommunista mozgalom másik frakciójának

vezetőjével, Demény Pállal együtt – az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával hat év börtönbüntetésre ítélték. Testileg megnyomorodva kilenc év rabság után, 1956. február 4-én szabadult. *Én több mint negyven év tiszta munkásmozgalmi múlt nyugodt lelkiismeretével vártam kálváriám végét, szellemileg és lelkileg nem törtem meg, csak testemet zúzta össze az azóta szelíden törvénytelenségnek nevezett hatalmi düh*[149] – írta Weisshaus Aladár 1956 októberében nyugdíjügyének elintézését kérve.

UTÓÉLET

A Magyar Közösség felszámolása 1947-ben történt meg, korántsem teljes eredménnyel. [...] A nagyarányú őrizetbe vételek után az várható, hogy ezen tanulságain okulva a Magyar Közösség szabadon maradt tagjai elállnak a további ellenséges cselekmények végrehajtásától. Az eddigi tapasztalat ennek ellenkezőjét bizonyítja – állapította meg a BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének 1960-ban kiadott (szigorúan titkos) tankönyve.[1]

E mondat is jól mutatja, hogy a kommunista állambiztonság számára a Közösség története nem zárult le az 1947-es persorozattal. A fent idézett 102 oldalas „oktatási segédanyag", amely a Horthy-korszak titkos szervezeteinek tagjaival szembeni elhárítási munka módszertanába vezette be az elhárítótanoncokat, felerészben kizárólag a Közösséggel foglalkozik. Maga ez a tény is érzékelteti, hogy a kommunista diktatúra még a konszolidálódó Kádár-rendszer időszakában is milyen mértékű figyelmet szentelt a Közösségnek. Mindezt annak ellenére, hogy az állambiztonsághoz befutó információk egybehangzóan igazolták: a társaság szervezeti szinten nem éledt újjá, tagjai pedig elvesztették korábbi befolyásukat. Ahogy egy 1968-as ügynökjelentés is megfogalmazta: *A közösség tagjai kihullottak a minisztériumokból, a hadsereg tisztikarából, a művészeti élet középpozícióiból is, az egyetemi tanárok közül is. [...] Mások egészen deklasszálódtak, leginkább a jogászok, s így a segédmunkások, éjjeliőrök kenyerét eszik. [...] Hol van*

ez a Szent-Iványi–gróf Teleki Géza-jelentőségű küldetéstől, vagy akár a saját sajtóval rendelkező közösség közvéleményre ható, megújuló rohamaitól? Szervezetileg, társadalmilag, anyagilag lehanyatlott emberek, nagy többségükben a mindennapi kenyérért küzdve.[2]

„A tagságnak csak a halál vethet véget"

Az állambiztonság mindennek ellenére a Magyar Testvéri Közösséget 1958-tól 1972-ig önálló elhárítási vonalként figyelte. Ekkorra már a nyilvántartásban szereplő közösségi tagok fele elérte a hatvan év feletti kort. Ez a kiemelt figyelem rájuk nézve súlyos következményekkel járt. Az operatív nyilvántartásban ezer fölötti fő szerepelt a rendszer számára gyanús és megbélyegzett magyar közösségi kategóriába sorolva. Pályafutásukat, kapcsolatrendszerüket folyamatosan figyelték, előmenetelüket hátráltatták. A kulcsemberekkel szemben rendszeresen alkalmazták a K-ellenőrzést (postai küldemények ellenőrzése), a telefon- vagy a lakáslehallgatást, a titkos házkutatást, a külső megfigyelést. A közösségi tagok körében a hálózatépítés állandó feladat volt. A beszervezett ügynököknek személyre szabottan dolgozták ki a „magatartási vonalat és foglalkoztatási tervet", ebben az információszerzésen túl gyakori utasítás volt a lejáratás, az elszigetelés, a bomlasztás. Az 1970-es évről készült összefoglaló jelentés szerint csak az évben 107 ügynökjelentés futott be a Közösségről.[3]

Miért szentelt a kommunista titkosrendőrség ekkora figyelmet ennek a szervezeti keretek nélküli, a közélet perifériájára szoruló társaságnak? A kérdésre választ kapunk abból a tucatnyi összegző jelentésből, amely a több évtizedes elhárítási munka során született, és a Közösség szocialista államrendre jelentő veszélyeit elemzi.

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy e dokumentumok a Magyar Közösséget nem annak a fasiszta-revizionista szélsőjobboldali terrorszervezetnek láttatták, amit a koncepciós perben megfogalmaztak és hivatalos álláspontként a Kádár-rendszer végéig megtartottak. „Németellenességük tény"– állapította meg például egy 1968-ban írt jelentés.[4] „A Horthy-rendszer egyik viszonylagos ellenzéke" hozta létre a Közösséget, olvasható máshol.[5] Ezekből az elemzésekből – akár a háború előtti, akár a háború utáni időszakra vonatkozóan – árnyalt kép rajzolódik ki a Közösség társadalmi és politikai szerepét, illetve szellemiségét illetően, mely árnyaltságnak nyomait sem látjuk a per vádpontjaiban vagy a nyilvánosság előtt megfogalmazott állásfoglalásokban. A hatalom ugyanis nem azt a koncepció jegyében kiformált összeesküvő társaságot tartotta magára nézve veszélyesnek, amelyik a perben mint Közösség megjelent, hanem a valóságosat.

A közösségiekről szóló elemzések évről évre megállapítják, hogy a szervezeti kereteik nem éledtek újjá, és határozottan tartózkodnak a törvénybe ütköző cselekmények elkövetésétől, ennek ellenére potenciális veszélyt jelentenek. A bennük rejlő veszélyforrás a szellemiségük, az ahhoz való elkötelezett ragaszkodás, valamint a tikos szervezeti hagyományok, és ezeknek a nyomai érzékelhetők kapcsolattartásuk konspiratív jellegéből.

Ez utóbbival kapcsolatban nem az jelentett elsősorban problémát, hogy valaha titkosan működött, hanem sokkal inkább az, hogy a tagok öntevékenységére épített, és nem önmagában a szervezeti keretek adták működésének feltételeit. Eszerint tehát a Közösség megszüntetéséhez nem elég a szervezeti kereteket felszámolni. *A közösségi tagok becsületbeli ügynek tekintik a Közösségnek tett esküt és komolyan veszik, hogy a közösségi tagságnak csak a halál vethet véget* – írták egy BM-jelentésben. E keretek nélküli öntevékenység erősen aggasztotta az állambiztonságot, hiszen így csak úgy tudta ellenőrzése alatt tartani, ha minden tagját szemmel tartja.

Ezért az állambiztonság 1958-ban (tizenegy évvel a perek után) összeállította a rendelkezésére álló adatok alapján a lehető legteljesebb névsort. Áttanulmányozták az 1947-es peranyagokat, és 3388 nevet gyűjtöttek össze belőlük. „A területen végzett nyomozati munka alapján"[6] 1478-an kerültek be az akkor Magyarországon élő közösségiek névsorába. A létszám 1972-re a disszidálások és a halálesetek okán 946-ra zsugorodott, közülük 738 embert soroltak „az antidemokratikus elemek nyil-

vántartásába".[7] A névsort azonban nem tekintették teljesnek, ugyanis úgy látták, hogy a perben nem derült fény a szervezet minden tagjára. Ezt a hiányt az elhárítási munka egyik legnagyobb akadályának tekintették, és fő feladatként határozták meg, hogy a még ismeretlen közösségi vonalakat fel kell térképezni. Ennél a feltérképezésnél nehézséget jelentett, hogy a közösségiek, ahogy a szervezeti keretek fogalmát sem értelmezték definíció szerint, úgy a tagság fogalmát sem. Egy ügynökjelentés beszámolója szerint Bibó Istvánt a tagok közül is többen „közösségi vonalként" tartották nyilván, és tanulmányait kézről kézre adták, de Göncz Árpádról is érkezett olyan információ, hogy a Közösséghez tartozik, holott egyikük sem vett részt sem avatáson, sem annak szervezeti szinten zajló életében.[8]

A marxi ideológia merev kategóriáinak logikai rendjéhez szokott állambiztonsági szakemberek igen érzékenyek voltak a Közösségnek arra a fentebb már említett jellegzetességére, hogy nem lehetett a hagyományos fogalmi keretekbe sorolni, és nem is azok között működött. Ezt erős bizalmatlansággal és idegenkedéssel kezelték, ugyanakkor ennek tudatosítását a hatékony munka alapjának tekintették. *A Magyar Közösség ellen folytatott elhárító munkában igen lényeges, hogy a szokásaikat, jellegzetességeiket, módszereiket ne dogmatikusan vegyük alapul* – írja az állambiztonsági tankönyv.[9]

Az 1947-es perek után a Közösség ideológiája, a maga rugalmas módján a kommunista diktatúra viszonyai között is tovább élt. *Általánosnak mondható vélemény közöttük, hogy „a magyarság önvédelmének szükségessége" továbbra is fennáll, ezért feladataik sem változtak meg* – összegezte egy 1968-as jelentés a közösségiek álláspontját.[10] A rendszerrel szembeni kritikájuk fő (de nem egyetlen) motívuma továbbra is az maradt, hogy úgy érezték, a nemzeti érdekek figyelembevétele nem a magyar politikai élet fő mozgatórugója. De ahogy annak idején, a Horthy-rendszerrel szembeni fenntartásaikból sem azt a következtetést vonták le, hogy attól teljes mértékben elzárkóznak, ez a jelen helyzetben is érvényes volt. Nagyra becsülték és a saját eszközeikkel támogatták azokat a tagokat, akik a kommunista rendszerrel

semmiféle együttműködésre nem voltak hajlandók, de ezt nem tették „morális kötelességgé". Különösen, miután általánosan elfogadott vélekedés volt közöttük, hogy érdemi változásban rövid távon nem lehet reménykedni, a magyarság érdekvédelme szempontjából is azt látták helyesnek, ha kihasználják a rendszer által egyébként igen szűkre szabott érvényesülési lehetőségeket. Bár a politikai vezetés ügyelt rá, hogy a „közösségi kategóriába" tartozók túl magas pozícióba ne kerüljenek, többen szakmai területen sikereket értek el. Szakértelmüket és szakmai helytállásukat a jelentések is elismerik. *A körükben mozgó személyek többsége átlagon felüli műveltséggel, több témakörben is igen nagy tájékozottsággal rendelkezik. [...] Általános tapasztalat, hogy munkájukkal gazdasági vezetőik maximálisan elégedettek* – állt a jelentésben.[11]

A közösségiek egymás között többször megfogalmazták, hogy még akár a szocialista társadalmat is elfogadhatónak tartanák, ha a „nemzeti önállóság" biztosítva lenne. Ebből adódóan a párt vonalán érvényesülő tagokra sem tekintettek árulóként, sőt sok esetben számítottak segítő támogatásukra. A jelentésekből és az állambiztonság által készített statisztikai adatokból tudni lehet, hogy voltak tagjaik a pártban, a népfrontban, téeszelnöki pozícióban, sőt a BM állományában is. Az 1968-as „új mechanizmus" politikájának hírére több szakértő tag is jelezte a pártban kapcsolatokkal rendelkező Fitos Vilmoson keresztül, hogy hajlandó a szaktudását felajánlani. Az állambiztonsági jelentés e felajánlást így kommentálta: *Az általuk kijelentett nézet az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatban, „eljött a mi időnk, szükség lesz a nagy tapasztalattal rendelkező értelmiségiekre", nem megalapozatlan.*[12] De örömmel üdvözölték a közösségi Péter János külügyminiszter 1968. őszi parlamenti beszédét is, amelyben véleményük szerint az ő nézőpontjukból szólt a „Duna-völgyi kérdésről".[13]

A közösségieknek ezt az „alkalmazkodó politikáját" a hatalom nem fogadta örömmel. Nem a rendszerbe való beilleszkedés szándéka okozott problémát, hanem a Közösség eszmeisége: a nemzeti tudathoz való magától értetődő ragaszkodás. Az állambiztonság többször megfogalmazott tapasztalata az volt, hogy a közösségiek „fanatikusan" kötődnek

magyarságukhoz, a részükről tapasztalható esetleges alkalmazkodás a legritkább esetben társult ideológiájuk feladásával és a szocializmus haladó eszméinek őszinte elfogadásával.[14] *A Közösség ideológiája, valamint a szocialista forradalom és nemzetköziség tűz és víz* – ahogy a Harmath fedőnevű ügynök írta.[15] Az esküjüket becsületbeli ügynek tekintő közösségiek beilleszkedése a szocialista társadalomba ezért *teljes képtelenség. Egy közösségi tag pl. kommunista is lehet. Tagja lehet a pártnak, de ott a párttól teljesen idegen célokat szolgál. [...] A Magyar Közösség ezért még széjjelbomlott állapotában is fertőző góc maradt, s figyelmen kívül nem hagyható*[16] – állítja a jelentés.

Nem csak a szellemiség váltotta ki a hatalom bizalmatlanságát. Az állambiztonsághoz beérkezett információk szerint számos jel utalt arra, hogy a közösségiek – minden rosszallás ellenére – fenntartották korábbi kapcsolatrendszerüket. Az állambiztonságot külön aggasztotta a konspirációban való jártasságuk, aminek jeleit ugyancsak felfedezni vélte. 1947 után a kapcsolattartás elsősorban egymás számontartására és segítésére szorítkozott. A letartóztatások után szervezni kezdték a bebörtönzöttek családjainak anyagi támogatását. Az 1950-es években különösen figyelni kellett arra, hogy egymás segítése mögött ne tűnjön fel egyfajta tudatos szervezettség. A konspirációs gyakorlatnak megfelelően szabály volt, hogy segítségkérés esetén se keressék egymást közvetlenül. A kijelölt személyhez láncszerűen futottak be arról az információk, hogy ki miben kér támogatást, és ki miben tud segíteni. Ennek köszönhetően biztosítva volt, hogy továbbra is működött a Közösségnek az a „segélyszervezete", amelyen keresztül egymást akár ismeretlenül is támogatták, tájékoztatták. Különböző ürüggyel nagy mennyiségben vásároltak tüzelőt, burgonyát, cukrot, és a bebörtönzöttek családjai között osztották szét. Fáy Aladár, Kémeri Dezső és más különösen nehéz körülmények között élők családját rendszeresen támogatták kisebb pénzösszeggel. Ambrus Sándor, a Belvárosi Női Divatszalon tulajdonosa az üldözött közösségi tagok feleségeinek ingyen varrt ruhát. Nagy Lajos mezőgazdász, aki munkájánál fogva járta a vidéket, a kitelepítettek segítésében, az adományok eljuttatásában vállalt szerepet. Józan Imre, aki a református egyház pénztárosaként az egyházi adó begyűjtésével volt megbízva, ezt a feladatkörét használta fel arra, hogy a közösségi tagok részére is gyűjtsön anyagi támogatást. A középiskolában, főiskolán, egyetemen tanító tagjaiknak figyelmébe ajánlották egymás gyermekeit, sőt minden olyan fiatalt, akiről úgy gondolták, hogy közösségi szellemben gondolkodik.

Több olyan összejövetelről érkezett hír, amely az állambiztonság értékelése szerint igyekezett ugyan kívülről nem közösségi szervezésnek látszani, de valójában az volt, és az együvé tartozás tudatát volt hivatva erősíteni. A tagok minden évben összejöttek október 23-án, hogy gyászmisén emlékezzenek Donáth Györgyre kivégzésének évfordulóján, aminek – az állambiztonság szavaival élve – „néma tüntetés jellege volt".[17] Több ügynökjelentés is beszámolt arról, hogy a közösségiek Joó Sándor vasárnap délelőtti istentiszteleteit olyan találkozóhelynek tekintették, ahol nyíltan hangot kap a közösségi szellemiség, és „ahol nyugodtan összejöhetnek, és feltűnés nélkül cserélhetik ki értesüléseiket".[18] A beérkezett információk szerint a református egyház más közösségeibe is „befészkelődtek a közösségi maradványok, hogy ott ápolhassák kapcsolataikat és terjeszthessék szellemiségüket". A beépített ügynökök utasításba kapták, hogy a közösségi csoportokat afelé orientálják, csoportosuljanak valamiféle legális formába, és lépjenek be a Népfrontba. Ez a hatalom számára az ellenőrzés feltételeit javította volna, de ezt a volt MK-tagok határozottan elhárították azzal, hogy „célszerűbb találkozóhelyre van szükség".

Az állambiztonsági jelentések szerint a közösségieknek voltak kijelölt találkozóhelyeik is, ahol nemcsak a személyes kapcsolatfelvételre volt mód, de üzenteket vagy küldeményeket is adhattak át egymásnak. Ilyen volt Ambrus Sándor belvárosi ruhaszalonja, a Rudas fürdő, ahol Balogh Pál kabinos, volt miniszteri tanácsos látta el az „informátori" szerepet, vagy Lőrincz Ernő antikvár könyvesboltja a Várban, ahol a megfelelő meghívó vagy szórólap felmutatásával jelezték, hogy belső emberről van szó.

A jelentések arról is beszámolnak, hogy továbbra is igyekeztek elvégezni olyan feladatokat, amelyek a múltban közösségi tevékenységnek számítottak. Így például Tóth István volt vezérkari alezredes 1955 tavaszára kidolgozott egy 400 oldalnál terjedelmesebb „ideológiát", amely a kommunista rendszer viszonyai között kívánta orientálni a tagokat. Emellett felvette a kapcsolatot különböző szakterületeken dolgozó közösségiekkel. Arra kérte őket, gyűjtsék össze munkaterületükön a szakmailag és emberileg megbízható személyek listáját, valamint tanulmányszerűen állítsák össze, hogy hol látják munkájuk során azokat a gazdasági és politikai hibákat, amelyeken változtatni kell. Terve az volt, hogy a beérkezett szakmai anyagokat munkaközösségekbe csoportosulva megvitatják. A forradalom kirobbanása miatt erre azonban már nem került sor. Tóth a forradalom bukása után nem folytatta tovább ezt a munkát. A forradalom alatt átélt élményeit azonban egy regényszerű visszaemlékezésben megörökítette, valamint az 1956-os évben írt naplóját is megszerkesztette. *A Tóth által szerkesztett förmedvények fotómásolata birtokunkban van* – tartalmazza az állambiztonsági jelentés, egyben azt is feltételezte, hogy – *azok a megbízható nagyszámú kapcsolatai között közkézen forognak.*[19]

Arany Bálint szabadulása után, de különösen az 1956-os forradalmat követően központi szerepet töltött be a közösségi kapcsolattartásban. Az 1960-as évek elejétől ebből adódóan a Közösség ellen folyó operatív munkában Arany Bálint „ellenséges tevékenységének" feltérképezését tekintették elsőrendű feladatnak. A szervek operatív eszközökkel figyelték, lakását és telefonját lehallgatták, leveleit ellenőrizék, igyekeztek környezetébe minél több ügynököt beszervezni.

Az 1960-as évek közepén Arany Bálint és a köré szerveződő szűkebb, kizárólag régi közösségi tagokból álló kör: Mistéth Endre, Balogh Lajos és Borbély Ervin az 1947-es perek után először szakított azzal a szabállyal, hogy a rendszeres találkozókat kerülni kell. Két-három havonta ültek össze, hogy az előre meghatározott témákat megbeszéljék egymással. Amikor e rendszeres összejövetelekről az állambiztonság értesült, még intenzívebb operatív munkába kezdett Ismétlők fedőnéven, gondosan kidolgozott terv szerint. A résztvevőket fokozottan szemmel tartották, hálózati és technikai úton egyaránt. Arany Bálintot külső figyelés alá vonták, összejöveteleiket titkos fotózással rögzítették. E négy nagy tekintélynek örvendő közösségi tag találkozói ugyanis azt a félelmet keltették a hatalomban, hogy a szervezeti keretek felélesztésének előkészületei kezdődtek meg.

Ezek a találkozók azonban nem az újraszerveződésről szóltak, hanem – ahogy ez a múltban is szokás volt – egyfajta „szakmai" segítséget kívántak adni. Mistéth, Arany és Balogh mint mérnökök munkahelyükön fontos megbízatásokat kaptak, ennek következtében nem maradt idejük közéleti kérdésekben tájékozódni. Ezért a művelt és több nyelven beszélő Borbély Ervin vállalta magára, hogy a sajtót, a külföldi rádióadásokat figyeli, a hozzá beérkező tanulmányokat, emigrációs újságokat feldolgozza, és beszámol róluk a három mérnöknek.

Renitens ügynökök

Többször esett már szó a közösségiek megfigyelése kapcsán az ügynökjelentésekről. A sikeres elhárítási munka elengedhetetlen feltétele a megfelelően kiépített ügynökhálózat, amely nem csupán az információszerzésre használható, hanem befolyásolásra, provokálásra és számos egyéb közvetlen beavatkozásra.

A forradalom után született munkatervek kiemelt feladatként írták elő az ügynökök beszervezését a közösségiek körébe. Az 1959-es munkaterv előirányozta, hogy hálózati garnitúrát kell kiépíteni a volt budapesti és vidéki vezetők, valamint a mérnök, pedagógus, jogász, orvos és köztisztviselő tagok közé. A munkaterv azt is érzékeltette, hogy „a beszervezésekhez előreláthatólag adminisztratív intézkedések megtételére is szükség lesz, hogy a kiválasztott személyek ellenállását teljesen megtörjük".[20]

A nagy energiák és kevésbé tisztességes eszközök alkalmazása ellenére a jelentések nem kevés kudarcról számolnak be. Néhány részlet a hálózatépítés során szerzett tapasztalatokról:

Idézet egy 1959-es jelentésből: *1956 elején sikertelenül próbálkoztunk Mistéth Endre MK-vezető, Szent-Miklósy István hetes bizottsági tag, dr. Jáczkó Pál gazdasági vonal vezető beszervezésével. Az ellenforradalom leverése után ugyancsak sikertelen kísérlet történt Arany Bálint hetes bizottsági taggal. [...] Az eddigiek folyamán megállapíthattuk, hogy a közösségi tagok igen fanatikusak. E mentalitásuk a hálózatépítésnél úgy realizálódik, hogy a beszervezett személy minden lehetőséget megragad arra, hogy mentesítse magát a hálózati munka alól. Leépítik kapcsolataikat, rendszeresen nem hajtják végre feladataikat, dekonspirálnak, inkább vállalják a retorziót, vállalják a feladatok végrehajtását, de csak ha nem közösségi tagról van szó.*[21]

Idézet az 1960-ban íródott állambiztonsági tankönyvből: *Alapvető jellegzetességük szívósságuk és fanatizmusuk. Ez főleg hálózatépítésnél jár igen nagy hátránnyal, mivel ezen beállítottságuk következtében igen nehéz a beszervezés. Az eddig szervezett hálózat legnagyobb része azért lett kizárva, mert kereken kijelentették, hogy nem hajlandók velünk dolgozni, más részük dekonspirált a Magyar Közösség-tagság előtt és óva intette saját magától ezeket – ismét mások teljesen leépítették a Magyar Közösség-i kapcsolataikat, vagy kijelentették, hogy egyáltalán nem hajlandók dolgozni, még ha kivégezzük őket, akkor sem.*[22]

A Közösség ellen irányuló elhárító munka dokumentációjából arról is képet kaphatunk, hogy egyénileg milyen tragédiákat jelentett az, ha valakit ügynöki munkára kiszemeltek. A fentebb már idézett megjegyzés, amely arra utal, hogy az ügynökjelölt megtöréséhez adminisztratív intézkedésre is szükség lehet, sejteti, hogy az ügynökszerep az esetek többségében nem önként vállalt feladat volt.

A hálózatépítéssel kapcsolatos munkatervben mint fontos zsarolási tényező szerepelt, hogy *a közösségi tagok 98%-a családos ember. Általában 2-3 a gyermekeik száma. Ezek a gyerekek egyetemeken vagy középiskolákban tanulnak.*[23] A megtörés fontos érve volt, hogy saját életét tönkretette a Közösségben vállalt szerepével, az együttműködés elutasítása azonban már a gyermekei jövőjét veszélyezteti.

Egy Kovács Sándor nevű közösségi tag példa arra, hogy még tizenegy évvel a közösségi perek lezajlása után is önmagában elég terhelő adatot jelentett az őrizetbe vételhez a közösségi tagság, de története arról is képet ad, hogy az ügynöklét alternatívája akár a szabadságvesztés is lehet: *Őrizetbe vételi javaslat, kelt: 1958. március 26. Kovács Sándor [...] adataink szerint még a felszabadulás előtt tagja lett a Magyar Közösségnek. [...] Az ellenforradalom alatti tevékenységéről nincs tudomásunk, de beállítottságából kiindulva feltételezhető, hogy kapcsolatokat épített ki az ellenforradalom vezetőivel és tagjaival. Mint aktív volt MK-tagot javaslom őrizetbe venni, és az ellenforradalom alatti magatartására kihallgatni. Amennyiben kihallgatása során őszinteséget tapasztalhatunk nála, javaslatot teszek beszervezésére, amennyiben ellenséges magatartást tanúsít, javaslatot teszek internálására.*[24]

A közösségiek – miután körükben ez általános probléma volt – különböző stratégiákat dolgoztak ki, hogyan tudják egymást figyelmeztetni „az ügynökveszélyre", milyen lehetőségek vannak az ügynökmunka szabotálására. A beszervezés alól menekülni nem tudó ügynököket arra biztatták, hogy jelezzék ügynöki létüket. Az ily módon felfedett beszervezésekről az áttételes kapcsolatokra épülő információs csatornájukon keresztül értesítették egymást, és ennek köszönhetően sok esetben sikeresen tudtak dekonspirálni.

A Harmath fedőnevű ügynök egy 1959. októberi jelentésében egy ilyen jellegű dekonspirációt leplezett le. Leírja, hogy a közösségiek nagy együttérzéssel beszélnek Magyar Sándorról, akit *a Belügyminisztérium tortúrának vetett alá, és nem tudott kitérni az elől, hogy írásban ne adjon ismerőseiről tájékoztatást a belügyminisztériumi nyomozóknak. Magyar Sándor utána nagyon becsületesen az egészet feltárta.* Majd „Harmath" beszámolt személyes találkozásáról Magyarral: *előttem is kifejezte azt, hogy a Belügyminisztérium nyomozói kértek rám vonatkozó adatokat is, rólam is leíratták vele azt, amit tud, és neki a jövőben nincs lehetősége arra, hogy elzárkózzék ilyen információktól, ezért az a kérése, hogy én kerüljem el, mert ha nem beszélünk, úgy nem kell jelentenie.*[25] „Harmath" jelentéséből azt is megtudhatjuk, hogy Magyar Sándort a be-

szervezése meglehetősen meggyötörte, és nagyon rossz idegállapotba került. A belügyi szervek az ügynöki jelentésből okulva deklarálták, hogy *[„Harmath" beszámolója] a jelenlegi munkatervünkben Magyarral kapcsolatos tervünket teljesen keresztülhúzza és Magyar ügyében mindennemű további operatív célból való felhasználási tervünket megszünteti.*[26]

Az állambiztonsággal való együtt nem működésnek létezett az a formája is, amikor a beszervezett személy jelentéseinek ideológiai „esetlenségével" bizonyította alkalmatlanságát. A Kiss Zoltán fedőnevű ügynök például összefoglaló jelentésében a Közösségről úgy beszélt szuperlatívuszokban, hogy mindezt a korszak ideológiai elvárásához igazította: *Ez a mozgalom ez nagyon szép eszme volt [...] amely nem volt más, mint a kommunista szellem egyik kezdetleges formája, ahol a cél egy országban – mint az emberiség egy sejtjén belül – megvalósítani a szocializmust. Ezekben az áthatott szellemekben nem volt gyűlölködés, minden igyekezetük a végleges béke, általános jólét megteremtése, s az elnyomottak felemelése.*[27]

Más esetekben az ügynök a Közösség szidalmazásában szinte túl is teljesítette az ideológiai protokollt az általánosságok tekintetében, de amint aktuális eseményekre vagy konkrét személyekkel kapcsolatos információkra került a szó, igyekezett a történteket a rendszer érzékenysége szempontjából a lehető legjobb színben feltüntetni. Példa erre a Dorner fedőnevű ügynök, aki a közösségieket így jellemezte: *Kellő kritikai érzék sem igen volt bennük, hiszen politikailag való tájékozottságuk nem sok volt, nem tudtak azokról a nagy összefüggésekről, amelyek a világpolitikát mozgatták, s ahol a Szovjetunió ereje volt a döntő erő. [...] De nem látták meg a soviniszta szólamok mögött a gazdasági érdekek, a tőke harcát sem, holott az nyilvánvalóan kilógott, mint lóláb. [...] Nem volt olyan szociális tudatuk, hogy észre tudták volna venni [...] hogy itt az álarc mögött a tőke vívja a maga háborúját az eljövendő szocialista világgal. Nincs mentség erre a rövidlátásra. Ez csak a megdöntött, elmúlt rendszer bornírt iskolapolitikáját bizonyítja, hogy a legmagasabb iskolai képzettséggel rendelkező értelmiségijei is ennyire tudatlanok és rövidlátók voltak.*[28] A volt MK-tagok személyes bemutatásakor azonban már elsősorban a németellenességüket, az „ellenforradalmi rendszerrel" szemben táplált ellenszenvüket, a Horthy-korszakban elszenvedett üldöztetésüket emelte ki. A Közösséghez csatlakozás motivációját így indokolta: *Szebb és boldogabb életet kívánt minden akkor elnyomott magyarnak, parasztnak, munkásnak egyaránt.* Az általa jellemzett tag általában *politikailag teljes visszavonultságban él és teljesen és tökéletesen lojális híve és polgára államunknak,* munkahelyén *a hivatali kötelességtudás eleven szobra,* magánéletében *az emberi becsületesség és tisztesség példája.* De a negatív vonások – ez utasításszerű elvárás egy ügynöktől – is megjelennek jelentéseikben. Miután egy volt MK-tag jellemzésében részletesen elemzi annak szociális érzékenységét, és megállapítja, hogy *a hozzá fordulók iránt teljes odaadással dolgozó ember és orvos,* egy szomorú, bár politikailag kevésbe kompromittáló adalékkal szolgál: *mostani időben nyersebben beszél betegeivel is. Sokan ezt annak tulajdonítják, hogy mint autótulajdonos már csak az autón járó embereket látja meg.*[29]

1956 egyéni útjai

Szólni kell a Közösség 1956-os szerepvállalásáról, hiszen a forradalom a kommunista rendszerrel szembeni ellenállás szimbóluma volt, az állambiztonsági munkának pedig a kiindulópontja. A belügyi szervek véleménye egybehangzó volt abban a tekintetben, hogy jóllehet jó néhány közösségi tag részt vett az eseményekben, a Közösség mint szervezet nem kapcsolódott be a történtekbe.

A kommunista propaganda a Horthy-korszak hatalmi elitjével kapcsolatban toposzként fogalmazta meg, hogy az minden körülmények között, így a háború legviszontagságosabb pillanataiban is, nem törődött mással, mint hatalmának átmentésével. Ez a propaganda a Közösséget a Horthy-korszak hatalmi elitjéhez kötötte, és ebből adódóan a hatalomátmentés toposza rávetült a Közösség 1956-os tevékenységének megítélésére is. Eszerint az „ellenforradalmat" úgy élték meg, hogy ott az események nekik dolgoznak, a jellemző viselkedésük ugyanakkor a teljes elzárkózás és a várakozás. Jellegükből adódóan szerepvál-

lalásukat arra az időre tartogatják, amikorra már a forradalmi hevület alábbhagy, és kikristályosodik, ki merre tart és mik a realitások.

Az Erdélyi fedőnevű ügynök[30] a forradalom napjairól szóló jelentésében felidézte ifj. Antall Józseffel folytatott beszélgetését: *Ifj. Antall egyszer lakásomon tett egy olyan kijelentést, hogy az értelmiség legképzettebb tagjai a Közösséghez tartoznak a polgári vonalon, s hogy őt is felkérték, lépjen be.*[31] A Közösséget a kommunista rendszer abban az értelemben látta tényezőnek, ahogy ezt Antall József is megfogalmazta: értelmiségi kör polgári – vagyis nem kommunista – vonalon. Az 1956-os forradalom a rendszerváltozás esélyét jelentette. A Közösség ebben a vonatkozásban azt a lehetőséget – a kommunista párt nézőpontjából veszélyt – rejtette magában, hogy a forradalomban színre lépő, a kommunista diktatúrával szembehelyezkedő csoportok mögé fel tud sorakoztatni egy értelmiségi gárdát, kulturális, műszaki, államigazgatási vonalon egyaránt.

A hatalom számára soha nem lehet mellékes kérdés, hogy egy számottevő értelmiségi kör hogyan viszonyul az éppen fennálló rendszerhez. Különösen egy olyan rendszer számára nem az, amely a rendszerváltozás gondolatától a leghatározottabban elzárkózik, de a Rákosi-rendszerhez képest paradigmaváltásban gondolkodik, méghozzá olyan irányban, amely az „aki nincs ellenünk, az velünk van" jelszó jegyében egyfajta konszolidációra törekszik.

Az 1956-os forradalom után a hatalom viszonyulását a Közösséghez és a Közösség kapcsolatrendszeréhez is ez a tételmondat határozta meg. A nem kommunista értelmiség konszolidálásának – ebből adódóan – úgy kell megtörténnie, hogy az semmi esetre se artikulálódjon önálló elképzeléseit érvényesíteni tudó, önmagát egységes csoportként értelmező erőtényezőként.

Szemléletes képet ad erről a konszolidációs politikáról Kovács Béla sorsa. Kovács Béla 1956 áprilisában tért haza a szovjet fogságból. Az 1956-os forradalomban részt vett a kisgazdapárt újjászervezésében, a második Nagy Imre-kormányban földművelésügyi miniszter, a kormányátalakítás után államminiszter. Kovács Béla erkölcsi tekintélye a kilencesztendős szovjetunióbeli fogságból való hazatérés után megkérdőjelezhetetlen.[32]

Az 1956-os forradalom leverése után rövid ideig élt még a remény, hogy bár a forradalomban meghirdetett szuverenitásra és népképviseleti alapon működő többpárti demokráciára nincs is lehetőség, de – erős korlátok között, a kommunista párt egyeduralmát és a Szovjetuniónak való alárendeltséget meg nem kérdőjelezve – van esély egy olyan politikai berendezkedésre, amelyben több párt is működhet legális keretek között.

Ez a remény nem hiú ábrándokra épített. A szovjet intervenció után megalakult Kádár-kormány „az október 23-án megindult tömegmozgalom" vívmányainak megvédéséről beszélt. Kádár János a november 15-i rádiónyilatkozatában pedig kijelentette, hogy „elfogadja a szabad választások elvét azokkal a pártokkal, amelyek elismerik a szocializmus alapelveit és vívmányait". A Kádár-kormány számára közvetlenül november 4. után a teljes körű leszámolás feltételei még nem voltak adottak, ebből fakadt a kezdeti békülékeny hangnem. A puhatolózások a „forradalmi oldallal" meg is kezdődtek. A november 10. és 15. közötti napokban Kádár fogadta Kovács Bélát, Apró Antal pedig egy önálló Parasztpárt politikai szerepvállalásának feltételeiről tárgyalt a parasztpártok képviselőivel.

A hatalom azonban rövid időn belül hátat fordított ennek a politikai iránynak. A december 5-i párthatározat már ellenforradalmi összeesküvésről beszélt, ami előrevetítette azt a hajthatatlanságot, amely felszínre tört a forradalom megtorlásában, de azt is egyértelművé tette, hogy a kommunista párt nem azt az utat választja a forradalomban szerepet játszó politikai erők pacifikálására, hogy bizonyos mértékig bevonja őket a hatalomba.

Kádár János november végén újra fogadta Kovács Bélát, aki azzal a politikai pártok vezetőivel közösen kidolgozott „Tervezettel" érkezett, amely Bibó István november 9-i kibontakozási elképzelésére épült és a koalíciós együttműködés feltételeit foglalta össze.[33] Erről azonban megbeszélésükön már szó sem esett. Kádár János jelezte, hogy az ér-

demi együttműködés koncepciója már érvényét vesztette, és azt a tanácsot adta Kovács Bélának, hogy „a Kisgazdapárt vezetői menjenek vidékre és szürküljenek el".[34]

Ez azonban nem azt jelentette, hogy Kovács Béla kiesett volna a hatalom látószögéből, és ne számolt volna vele továbbra is úgy, mint egy fontos eszközzel arra, hogy hatalmát konszolidálja, és rajta keresztül utat találjon a magyar értelmiség semlegesítéséhez. De ez a semlegesítés már nem egyfajta érdemi együttműködés, hanem – ahogy fentebb megfogalmazódott – az elszürkítés jegyében zajlott. A párt továbbra is kormánytagként szerette volna látni Kovács Bélát, de már nem mint egy önálló pártot képviselő vezetőt, hanem mint a kommunizmus iránt bizalommal viseltető társutast. Ebben a szerepkörben Kovács Béla nem a forradalom bizonyos követeléseinek akceptálását jelentette volna, hanem az önfeladást és a regnáló hatalomnak való behódolást. Erre a kormányzati szerepre nem volt hajlandó, mélységes csalódást okozva ezzel Kádár Jánosnak, aki ezt – ahogy egy pártértekezleten ki is fejtette – cserben hagyásként élte meg.

Kovács Bélát 1959-ben bekövetkezett haláláig gyötörték, hogy látszategyüttműködésével álljon ki a hatalom mellett. Az 1958. novemberi választásokon vállalta az országgyűlési képviselő-jelöltséget. A párt Ortutay Gyulán és a Rákosi-rendszerben kompromittálódott kisgazdákon keresztül próbálta érvényesíteni akaratát. Kovács Béla körül ugyanakkor kialakult egy kör, amely távol kívánta tartani ettől a megalázó szereptől, de kereste annak is a lehetőségét, hogy önfeladás nélkül, egységes csoportként politikai tényező maradhasson. Idősebb Antall József – mint a különböző kisgazda irányzatok között egyfajta összekötő – koordinálta ezt az irányvonalat, tagjai pedig már 1945-ben is a demokratikus pártok jobbszárnyához, vagyis a kommunista párttól való elzárkózás híveihez tartoztak.[35] Ők dolgozták ki 1956. október végén–november elején id. Antall József lakásán (Kovács Béla, ha Budapesten tartózkodott, többnyire az Antall családnál szállt meg) azt a kompromisszumos kibontakozási „Tervezetet", amelyről fentebb már szó esett. 1957 májusában a Kádár Jánossal való tárgyalásra érkező Kovács Béla a hivatalos találkozó előtt idősebb Antall-lal egyeztetve és e kör véleményét is közvetítve utasította el a kompromittáló kormánytagságot.

Ez a csoport Kovács Béla 1959-es halála után is együtt maradt, és tovább kívánták vinni – ahogy maguk között mondták – az „intézőbizottsági vonalat" (utalva ezzel a Kisgazdapárt 1956-os Intéző Bizottságára). Baráti jellegű találkozásaikat főként a Belvárosi kávéházban tartották, de ezek nem folytak szervezett keretek között, hiszen azt a kádári diktatúra ez idő tájt gyakorolt keménysége sem tette volna lehetővé. A kommunista párthoz a közvetítő szerepet Ortutay Gyula töltötte be, akin keresztül azt kívánták elérni, hogy a Népfronthoz vagy valamilyen más formációhoz csatlakozva relatív szuverenitással rendelkező csoportként vehessenek részt a közéletben. Erre utal az Erdélyi fedőnevű ügynök jelentése is: idősebb Antall József hangsúlyozta előtte, „hogyha bármilyen formában ők szerepet kapnak a politikai életben, nem mennek egyedül, hanem csakis 30–50 emberrel".[36]

Megelőző leszámolás

Az 1960-as évek legelején a Belvárosi kávéház nem csupán az „intézőbizottsági vonalnak" volt a találkozóhelye azok közül a csoportosulások közül, amelyek a rendszer által előirányzott vonaltól független közös gondolkodás kereteit keresték. Rendszeres vendég volt Fábián Dániel, Kertész Dániel, Féja Géza, Futó Dezső, Püski Sándor, Tamási Áron, Farkas Ferenc, de megjelent időnként Veres Péter, Illyés Gyula, Kodolányi János. Az állambiztonság komoly technikai és ügynöki apparátust felvonultatva vetette bele magát, hogy feltérképezze a Belvárosi kávéház asztaltársaságait. Több jól elkülöníthető „polgári csoportot" be is azonosítottak, majd bő egy évig tartó megfigyelés után arra az eredményre jutottak, hogy két egymással szoros kapcsolatban álló baráti kör tevékenysége veszélyes a rendszerre nézve: a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság és a Püski Sándor parasztpárti csoportjának tagjai „a népi demokratikus rendszerrel szemben tudatos ellenséges

tevékenységet" fejtenek ki. Az idősebb Antall József köré szerveződő baráti kör és Zsarnay Kálmán ugyancsak jól elkülöníthető baráti társasága nem kapta meg az ellenséges minősítést.

Megindult a rendszerellenes tevékenység felgöngyölítése, és 1962 telére a nyomozás eljutott odáig, hogy megkezdődtek a letartóztatások, és a Belvárosi kávéházban találkozgató csoportok tevékenységéből „Dr. Zsigmond Gyula és társai" néven bírósági ügyet kreáltak. A perben 1962 júliusában hirdettek ítéletet, aminek értelmében „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésre való szövetkezés bűntettében" Zsigmond Gyulát három, Bodor Györgyöt három és fél, Püski Sándort négy és fél, Gombos Ferencet egy év börtönbüntetésre ítélték. Gombost a per lezajlása után szabadlábra helyezték, a többiek 1963-ban, az általános amnesztiával szabadultak.

A per érintettjei közül számosan – a perből kihagyott Antall József-féle irányvonalat is beleértve –, a vádlottak pedig kivétel nélkül 1945 előtt kapcsolatban álltak a Magyar Közösséggel és a Magyar Függetlenségi Mozgalommal. A hatalomnak azonban nem állt szándékában, hogy e mögött az „államellenes szervezkedés" mögött a Közösség tevékenységét vélje felfedezni. Ebben a kötetben nincs lehetőség arra, hogy e pert részletekbe menően bemutassam, de mivel következményei és tanulságai a Közösség szellemiségéhez közel álló értelmiség számára (is) nagy jelentőséggel bírtak, néhány jellemzőjére ki kell térni.[37]

E per két, egymással barátságok és személyes átfedéseken keresztül szoros kapcsolatban álló kört font össze. Bajcsy-Zsilinszky Endre régi barátai és munkatársai Zsilinszky emlékének és szellemiségének ápolása címén egy laza, de az ügyből kifolyólag mégis szervezett kereteket adó társaságot alkottak, amelynek központját özvegye jelentette. Azáltal, hogy az antifasiszta mártír állt kapcsolattartásuk középpontjában, viszonylagos védettséget élveztek, ugyanakkor – Bajcsy-Zsilinszky személyiségéből adódóan – a rendszer bizalmatlanul tekintett rájuk, hiszen kiszámíthatóan nemzeti érzelműek voltak, akik a szuverenitást nagyra értékelték. Ahogy ezt „Erdélyi" ügynökjelentésében megfogalmazta: *kétségtelen kérlelhetetlen németellenességük, ugyanakkor az oroszokat sem nagyon szeretik.*[38] A baráti társaság nagy része, ahogy maga Bajcsy-Zsilinszky Endre is, a Közösség tagja volt.

Körükben az egyik meghatározó tekintély az 1891-es születésű Gombos Ferenc (írói álnevén Simándy Pál) 1934-től volt Bajcsy-Zsilinszky munkatársa, 1942-től Püski Sándor kiadójának lektoraként tevékenykedett. Zsilinszkyné egyik legfőbb bizalmasaként tekintett rá. Egy ügynökjelentés megállapítása szerint *a társaság feje egyértelműen Simándy, amíg ő nem jön meg, addig érdemleges dolog nem történik.*[39]

Az erdélyi születésű jogász, Bodor György 1934-ben lépett be Bajcsy-Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártjába, de már korábban, a Bartha Miklós Társaságban kapcsolatba került azzal a radikális fiatal körrel, amellyel együtt dolgozott Zsilinszky *Előörs* című folyóiratának szerkesztésében. Itt kötött barátságot Zsilinszkyvel, és annak haláláig munkatársaként dolgozott. 1945 után is az ő hatása alatt politizált és képviselte politikáját a Parasztpártban. Központi szerepe a Belvárosi kávéházi időszakban és az 1962-es perben elsősorban az *Az európai föderáció* című tanulmányából adódott, amely Bajcsy-Zsilinszky dunai konföderációs elképzeléseinek a hidegháborús viszonyokhoz igazítása volt. A baráti társaság a tanulmányt részleteiben 1960 elejétől több alkalommal is megvitatta Bodor lakásán, ez keretet is adott az összejöveteleiknek.

Zsigmond Gyula 1945 után csatlakozott a Parasztpárthoz. 1948-ig pártjának delegáltjaként az Országos Tervhivatal főtitkárhelyettesi posztját töltötte be, de miután nem volt hajlandó átlépni a kommunista pártba, elvesztette állását. 1956-ban a Petőfi Párt néven újjászerveződő Parasztpárt főtitkárhelyetteseként közvetlenül Bibó István mellett tevékenykedett. 1956. november 4-én Bibó neki diktálta a telefonba a Parlamentből megfogalmazott nyilatkozatát.[40] A forradalom leverése után azokhoz tartozott, akik érdemben is tettek azért, hogy a parasztpárti csoport önálló tényezőként megmaradhasson. Részt vett a december 8-án Bibó István által kiadott kibontakozási javaslat megszerkesztésében és annak megszervezésében, hogy azt minél több politikai csoport aláírja. 1957 januárjában, miután a párt beszüntette

tevékenységét, Püski Sándorral és Gombos Ferenccel közösen a Magyar Írás Irodalmi és Művelődési Szövetkezet szervezésébe kezdtek. *Ha már politikai gondolkodásunkat koalíciós kompromisszumként részben sem tudjuk érvényesíteni* – állt Püski vallomásában –, *akkor legalább kulturális gondolkodásunknak és ízlésünknek teremtsünk teret a fennálló rendszer keretei között.*[41] Miután a Szövetkezet működésére vonatkozó engedélyt az illetések 1957 májusában elutasították, ezzel a tervvel fel kellett hagyni. Ezek után arra az álláspontra helyezkedtek Zsigmond Gyula szavai szerint, hogy *politikai mozgalmunknak semmiféle szervezeti keretet nem adunk. [...] Ehelyett kapcsolattartásunknak olyan formát adunk, amely családi, baráti jellegű.*[42]

Püski Sándor a két világháború között mint kiadó és szervező központi szereplője volt a népi irodalomnak.[43] A háború után ő is a Parasztpárt tagjaként kapcsolódott be a közéletbe, de a szovjetbarát politika előretörésével mindinkább háttérbe vonult. 1950-ben, miután könyvkiadóját és könyvesboltját államosították, visszavonult a politikától, és keramikusként dolgozott. Központi kapcsolattartó szerepét azonban továbbra is megőrizte, ahogy erről az Erdélyi fedőnevű ügynök jelentése is beszámol: *Minden népi írói, paraszti csoportosulást figyelemmel kísér és benne van. Ha valaki vidékről feljön a köreiből, elszállásolja, pénzzel ellátja. Minden olyan írásműből, amit 1945 után írtak és nem lehetett kiadni, van nála egy példány megőrzésre.*[44]

1956 nyarán, amikor Püski újra lehetőséget látott arra, hogy meg lehet szervezni a népi szellemű irodalmat, munkába állt. Személyes levélben tíz jeles író: Illyés Gyula, Féja Géza, Kodolányi János, Németh László, Reményik Zsigmond, Sinka István, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Tamási Áron és Veres Péter segítségét kérte egy „irodalmi és művelődési szövetkezet" létrehozásához. A szövetkezést 1956 szeptemberében meg is alapították a fenti írók mellett Bibó István, Farkas Ferenc, Tersánszky Józsi Jenő és Zsigmond Gyula részvételével, október 6-án pedig benyújtották a Minisztertanács elnökéhez irodalmi folyóirat indításáról szóló kérelmüket. 1956. október 23. új mederbe terelte az eseményeket. A forradalom alatt a Petőfi Párt Szellemi Irányító Testületének szervezőjeként összekötő szerepet játszott a népi írók és a parasztpárti politikusok között.

November 4. után Bibó István mellett parasztpárti vonalon Püski is tevékeny részt vállalt az esetleges koalíciós alapon működő politika lehetőségeinek kidolgozásában. Ahogy erről Zsigmond Gyula tevékenysége kapcsán fentebb már szó esett, a Magyar Írás szövetkezet megalapításával egy, a politikai pártoktól független közéleti együttműködés lehetőségét kívánták megteremteni. Ennek az eshetőségnek a kudarca után, 1957 nyarán készítette el hozzászólás-tervezetét *A Hazafias Népfront megújulására* címen, amely a korábbi célkitűzést a Hazafias Népfront keretei között dolgozta ki.[45] A tervezet Veres Péter (ekkor bízták meg a Hazafias Népfront megszervezésével) felkérésére, közvetve Ortutay Gyula megbízásából készült, ennek ellenére a perben a rendszer elleni szervezkedés egyik terhelő bizonyítékául szolgált. Püski „egy Hazafias Népfront-érdekeltségű" képes folyóirat szervezésébe is belekezdett, az ugyancsak alkalmas lett volna az értelmiségi kör egyben tartására.[46]

Zsigmond Gyula és Püski Sándor esetében ugyancsak terhelő adatként merült fel Bibó Istvánnal való kapcsolatuk és a bebörtönzése elleni tiltakozásuk. A forradalom alatt mindketten Bibó István közvetlen munkatársai voltak. *Személyes felelősséget éreztünk dr. Bibóért, mert részesei voltunk annak, hogy olyan funkcióba küldtük – miniszternek –, amelynek következményei miatt került a börtönbe*[47] – vallotta Püski. A kihallgatások és a per folyamán többször kifejtették, hogy számukra Bibó szellemi irányító és példakép: *A harmadik utas politikai koncepció kiemelkedő teoretikusának láttuk. [...] Dr. Bibó volt az, aki a bennünk meglévő és az általunk vallott politikai koncepciót és célkitűzést olyan magas fokon megfogalmazta és meghatározta, ami nekünk mindaddig nem sikerült.*[48]

Bibó István 1957. áprilisi letartóztatásától szervezték az igazságtalan fogva tartás elleni fellépést. Püski a Hazafias Népfront ülésén írásba foglalt felszólalásban kívánt tiltakozni, ebben leírta, hogy *Bibó Istvánnak nem a börtönben, hanem az egyetemen és az Akadémián van a helye.*[49]

A felszólalását megakadályozták. 1960 tavaszán nyugati tiltakozóakció szervezésébe kezdtek Gál Istvánnak, az angol nagykövetség könyvtárosának bevonásával. Többször megkeresték Erdei Ferencet Bibó kiszabadítása érdekében, és kegyelmi kérvényt terveztek eljuttatni az Elnöki Tanácshoz, ettől azonban Erdei határozott kérésére elálltak.

A hatalom tehát ezt a szervezeti keretek nélküli, de egyfajta rendszerességgel és elkötelezettséggel bíró társaságot olyan tényezőnek látta, hogy szükségét érezte leszámolni tevékenységével egy politikai per keretei között. A hatalomnak e perrel azonban Püski Sándor, Bodor György, Zsigmond Gyula, Gombos Ferenc személyén és köréjük szerveződő baráti társaság „kezelésén" túl egyéb szándékai voltak.

Véleményem szerint ez az 1962-es per része volt az amnesztia és a kádári konszolidáció előkészítésének. A letartóztatásokkal és az ítéletekkel a hatalom ugyanis egyértelműen jelezte, hogy a konszolidációs politikájának hol vannak a határai, és azokat milyen irányban nem kívánja kiterjeszteni. A perben megfogalmazott vádpontok azt a törekvést tüntetik fel „a népi demokratikus államrend elleni szervezkedésnek", amelynek reményét a hatalom ültette el 1956. november 4. után: hogy bizonyos határok között hajlandó akceptálni a tőle különböző szellemi tradíciók létjogosultságát, és biztosítani azok relatív szuverén működési kereteit.

A perbe fogott vádlottak nem a szellemi irányítói, hanem a szervezői voltak azoknak a törekvéseknek, amelyek arra tettek kísérletet, hogy a hatalom szabta feltételeket tiszteletben tartva biztosítani tudják önszerveződő közösségként való megmaradásukat. A tervezgetést a politikai tényezőként is számba jövő koalíciós partner szerepében kezdték, ezt követően a Népfront, kulturális egyesület, folyóirat keretei között próbáltak egységes csoportként megmaradni, majd amikor folyamatos visszautasítással és elfogadhatatlan javaslatokkal találták szemben magukat, alkalmankénti eseményekre: kiállítások megnyitóira, estekre, kulturális előadásokra, valamint baráti és családi öszszejövetelekre szorítkozott a kapcsolattartásuk. Találkozóik – még ha baráti jellegűvé zsugorodtak is – elérték a szervezettségnek egy bizonyos fokát, és a kommunista párttól független, önálló arculatot jelentettek. És a szervezők mögött – még ha vádlottként kimaradtak is az 1962-es perből – ott álltak a tekintélyes szellemi irányítók: írók és politikusok. E per számukra is egyértelművé tette, hogy a Kádár-rendszer konszolidációs politikája csakis egyéni szinten és az összetartozás tudatának feladása mellett tartja elképzelhetőnek a kiegyezést azokkal, akikkel nem egy tőről fakad. Minden korábbi, ezzel ellentétes megnyilatkozás nem volt több taktikai okból tett gesztusnál, és a párt e perrel nyilvánvalóvá tette, hogy azok semmisnek tekinthetők. Püski Sándor az állambiztonságnak tett írásos vallomásában ezt így fogalmazta meg: *Elsősorban nem büntetésről van szó az ügyünkben, hanem megelőzésről. És persze nemcsak arról, hogy mi néhányan hasonló tevékenységet tovább ne folytassunk, hanem arról is, hogy a hasonló gondolkodású ismeretségi körünk se folytasson ilyesmit.*[50]

Jegyzetek

Összeesküvés?

1 ÁBTL 4.1. A–2126/163. Szent-Miklósy ügyében folytatott nyomozás módszerei és elért eredményei, 1946. október 21.

2 A Honvédelmi Minisztérium hírszerző és elhárító feladatot ellátó titkos nyomozó szerve, 1945 márciusától 1950 februárjáig működött, akkor a Katonai Elhárító Főosztály néven beolvasztották az ÁVH-ba. Vezetője 1948 februárjáig Pálffy Österreicher György volt.

3 Révai József: A demokrácia támadásban. *Szabad Nép,* 1945. július 22., 1. A cikk részletes elemzését lásd: Szakács–Zinner, 1997: 45–47.

4 Szakács–Zinner, 1997: 45–74.; Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998: 15–33.; Palasik, 2000: 194–229.

5 Az MKP III. kongresszusának kiáltványa a magyar néphez! *Szabad Nép,* 1946. október 2., 1.

6 Révai József: A népi demokrácia és a szocializmus viszonyairól, a parasztdemokráciáról és a munkás–paraszt szövetség új útjáról. *Szabad Nép,* 1946. október 1., 1.

7 Kornis, 1988: 138.

8 ÁBTL 4.1. A–2126/167. Pálffy György feljegyzése a köztársaság-ellenes összeesküvés felgöngyölítésében részt vevő csoportok tagjainak elismeréséről, dátum nélkül.

9 Krahulcsán–Müller, 2015: 365. Ezúton is köszönöm Müller Rolfnak, hogy felhívta a figyelmemet a forrásra.

10 Horváth (szerk.), 2014: 325.

11 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15.

12 ÁBTL 4.1. A–2126/167. A BM III/IV. csoportfőnökség Magyar Közösség-i összeesküvési ügy összefoglaló jelentése, Bertók Gyula ny. r. alezredes, Juhász László ny. r. alezredes aláírásával, dátum nélkül.

Perkoncepció az ÁVO-n és a Katpolon

1 *Szabad Nép,* 1947. január 15., 1., idézi: Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998: 31.

2 Palasik, 1995: 144.

3 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15.

4 ÁBTL 3.1.9. V–2000/24. Szügyi Zoltán kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. február 14.

5 Gosztonyi, 1992: 277–279. Gál, 1991: 62–64.

6 ÁBTL 3.1.9. V–2000/24. Szügyi Zoltán kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. február 11.

7 Bank, 2016: 21–51.

8 ÁBTL 3.1.9. V–2000/24. Szügyi Zoltán kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. február 14., Kis, 1969: 62., 181.

9 ÁBTL 3.1.9. V–2000/24. Szügyi Zoltán kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. február 14.

10 ÁBTL 3.1.9. V–2000/24. Szügyi Zoltán kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 31.

11 ÁBTL 3.1.9. V–2000/7. Béky József kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 20.

12 ÁBTL 4.1. A–2126/167. A HM Kat. Pol. összefoglaló jelentése a klagenfurti szervezkedési ügyben, 1946. szeptember 16.

13 ÁBTL 4.1. A–2126/163. Kapócs Ferenc ügye. Szemelvények a munkamódszereink című részhez, dátum nélkül.

14 Kis, 1969: 139–176.

15 Donáth, 1998: 45–49.

16 ÁBTL 3.1.9. V–2000. Szent-Miklósy István kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. december 31.

17 ÁBTL 3.1.9. V–2000. Szent-Miklósy István kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. december 31.

18 Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998: 40.

19 Major, 1988: 328.

20 ÁBTL 3.1.9. V–2000/27. Ambrózy Gyula kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 5., ÁBTL 3.1.9. V–2000. Dálnoki Veress Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 22.

21 Donáth, 1998: 47.

22 Donáth, 1998: 47.

23 Kis, 1969: 144.

24 Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998: 38–40.

25 Szent-Miklósy, 1988: 130–131., idézi: Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998: 40.

26 Bencsik, 1994: 194.

27 ÁBTL 3.1.9. V–55574. Majoros Sándor jelentése Pünkösti László ügyében, 1947. május 7.

28 ÁBTL 3.1.9. V–55574. Pünkösti László kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. december 30.

29 Bencsik, 1994.

30 ÁBTL 4.1. A–343. A dosszié érdekessége, hogy a Magyar Élet Pártja név alatt tartalmaz néhány, a MÉP által kiállított oklevelet, de valójában a Közösséggel kapcsolatos 1945 előtti dokumentációt rejt, feltehetőleg Kiss Károlynak, a Közösség adminisztratív vezetőjének anyagait. Ebből a dossziéból derül ki egyértelműen, hogy Pünkösti a Közösség tagja volt. Ezúton is köszönöm referensemnek, Pócs Nándornak, hogy rátalált erre a dossziéra.

31 ÁBTL 3.1.9. V–2000. Szent-Miklósy István kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 11., BFL, Pünkösti László és tsai népbírósági pere. Nb. 1322/1947.

32 BFL, Donáth György és tsai pere Nb. 1947, 650/1957, 498. d. 2810–2813.

33 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15.

34 Idézi és részletesen elemzi: Bencsik, 1994: 206.

35 ÁBTL 3.1.9. V–2000/43. Héder János: Gazdaságpolitikai célkitűzés, dátum nélkül.

36 ÁBTL 3.1.9. V–2000. Szent-Miklósy István: Magyarország problémájának a lényege 1946-ban, dátum nélkül.

37 Donáth, 1998: 80.

38 ÁBTL 3.1.9. V–2000/6. Alföldi Alajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 9.

39 Donáth, 1998: 80.

40 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15.

41 BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 551. d. Mistéth Endre és társai perének vádirata, 1947. április 28.

42 Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998: 60–61. Kiss Sándor avatására a háború után került sor. Az avatási szertartás formaságaival szemben Kiss kifogásokat emelt, így lényegében a ceremónia nem zajlott le. A Közösség azonban mindenkire, aki előtt a létét felfedte, úgy tekintett, mint tagra, így Kiss Sándorra is. Miután a Közösség szervezeti szinten nem működött, nem tisztázódott, hogy Kiss Sándor hajlandó lenne-e bekapcsolódni a szervezeti életbe.

43 Salamon, 1991: 27–38., Vida, 1976: 16–18., Balogh, 1975: 314–324., Kiss, 1983: 59–85.

44 ÁBTL 3.1.9. V–55574. Donáth György és társai pere, 1947. február 27., 176–235.

45 ÁBTL 3.1.9. V–2000/16. Péter Ernő kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 7., Szalay, 2005: 52–54.

46 ÁBTL 3.1.9. V–2000/20. Tóth János kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 18.

47 Saláta, 1989: 16.

48 Részletesen lásd: Szekér, 2010: 130–132.

49 Nagy, 1961: 466–471.

50 Kovács Béla és a Kisgazdapárt ügyének összefoglalásához felhasznált szakirodalom elsősorban Palasik, 2002: 33–71., Vida, 1986: 229–244., Balogh, 1975: 376–475., Izsák, 1998: 136–150., Szakács–Zinner, 1997: 294–307., M. Kiss, 1999: 60–64.

51 Palasik, 2000: 194–200.

52 ÁBTL 3.1.9. V–2000/2. op. Arany Bálint levele Kovács Bélához, 1947. január 18.

53 Idézi: Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998: 303.

54 Idézi: Palasik, 2002: 66.

55 ÁBTL 3.1.9. V–2000/28. Péter Gábor a Népügyészséghez Kovács Béla mentelmi jogának felfüggesztése ügyében, 1947. február 6., idézi: Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998: 259.

56 ÁBTL 3.1.9. V–2000/21. Weisshaus Aladár kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 24.

57 ÁBTL 3.1.9. V–2000/21. Weisshaus Aladár kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. február 15.

58 ÁBTL 3.1.9. V–2000/21. Weisshaus Aladár kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 10. – február 15., ÁBTL 3.1.9. V–2000/10. Fitos Vilmos kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. december 31. – 1947. február 11.

59 M. Kiss, 1999: 60–64.

60 RL C/230 17. d. MFM program 1945 után, 1945. november 1., Saláta, 1989: 14–24., Szent-Iványi, 2016: 384–407.

61 Szakács–Zinner, 1997: 326–341., Nagy, 1990. II.: 148–160., Rácz, 1995: 223–233.

62 ÁBTL 4.1. A–2126/167. A BM III/IV. csoportfőnökség Magyar Közösség-i összeesküvési ügy összefoglaló jelentése, Bertók Gyula ny. r. alezredes, Juhász László ny. r. alezredes aláírásával, dátum nélkül.

63 ÁBTL 4.1. A–2126/167. A BM III/IV. csoportfőnökség Magyar Közösség-i összeesküvési ügy összefoglaló jelentése, Bertók Gyula ny. r. alezredes, Juhász László ny. r. alezredes aláírásával, dátum nélkül.

64 A Földalatti Fővezérség leleplezéséről részletesen lásd: Kornis, 1988: 134–151.

65 ÁBTL 4.1. A–2126/166. Timár István r. ezredes jelentése Szent-Iványi Domokos és társai szervezkedése ügyében, 1947. december 31.

66 ÁBTL 4.1. A–2126/166. Timár István r. ezredes jelentése Szent-Iványi Domokos és társai szervezkedése ügyében, 1947. december 31.

67 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15.

68 ÁBTL 4.1. A–2126/166. Timár István r. ezredes jelentése Szent-Iványi Domokos és társai szervezkedése ügyében, 1947. december 31.

69 ÁBTL 4.1. A–2126/167. Állambiztonsági Módszertani Gyűjtemény. Magyar Közösség szervezkedés, szemelvények a munkamódszereink című részhez, dátum nélkül.

70 ÁBTL 4.1. A–2126/167. A BM. III/IV. csoportfőnökség Magyar Közösség-i összeesküvési ügy összefoglaló jelentése, Bertók Gyula ny. r. alezredes, Juhász László ny. r. alezredes aláírásával, dátum nélkül.

71 Szent-Iványi, 2016: 421–427., Szent-Miklósy, 1988: 135–165., Kapócs, 2008, Fitos–Petővári, 1989: 42–45., Fitos, 1990: 5–20.

72 ÁBTL 3.1.9. V–2000/31. Jelentés az ún. frakciósok kapcsolatáról a Magyar Közösség által szervezett köztársaság-ellenes összeesküvéshez, 1947. január 21.

73 ÁBTL 3.1.9. V–2000/31. Szűcs Ernő jelentése a frakciósok ügyében, 1947. január 22.

74 ÁBTL 3.1.9. V–2000/33-a. Szűcs Ernő jelentése a frakciósok ügyében, 1947. február 8.

75 ÁBTL 3.1.9. V–2000/33-a. Jelentés a nyomozati munka menetéről, 1947. február 8.

76 Rácz, 1995: 170., 178.

77 Kapócs, 2008.

78 ÁBTL 3.1.9. V–2000/33. Útmutató Szent-Miklósy István 1947. január 2–3-i kihallgatásához a VIII. csoport részére, 1947. január 2.

79 ÁBTL 3.1.9. V–2000. Donáth György tanulmánya Magyarország háború utáni helyzetéről, dátum nélkül.

80 Donáth, 1998: 40.

81 BFL XXV. 1. a. Mistéth Endre és társai pere 1837/1947. 547. d. Szász Ernő vallomása, 1947. június 12., június 16., Horváth János vallomása, 1947. június 23., Kiss Sándor vallomása, 1947. június 19., Weisshaus Aladár vallomása, 1947. június 24., Hám Tibor vallomása, 1947. június 17.; 548. d. Bálint Sándor vallomása, 1947. március 6., Fáy Aladár vallomása, 1947. március 5.

82 ÁBTL 3.1.9. V–2000/3. op. Kiss Károly kézzel írt feljegyzése kihallgatásáról, 1947. január 12.

83 ÁBTL 3.1.9. V–2000/26. Mélik Endre kézzel írt feljegyzése, dátum nélkül.

84 ÁBTL 3.1.9. V–2000/42. Pálffy György vőrgy. és Péter Gábor vőrgy. jelentése a köztársaság-ellenes összeesküvés felszámolásának helyzetéről, 1947. február 3.

85 ÁBTL 4.1. A–2126/167. Pálffy György feljegyzése a köztársaság-ellenes összeesküvés felgöngyölítésében részt vevő csoportok tagjainak elismeréséről, dátum nélkül.

86 ÁBTL 4.1. A–2126/167. Pálffy György feljegyzése a köztársaság-ellenes összeesküvés felgöngyölítésében részt vevő csoportok tagjainak elismeréséről, dátum nélkül.

87 ÁBTL 3.1.9. V–2000/33-a. Bizalmas jelentés az MTI 1947. január 20. és 22. között az összeesküvés ügyében készült közvélemény-kutatásának eredményéről, Palasik, 1997: 487–491.

88 ÁBTL 4.1. A–2126/166. Jelentés a szombathelyi tiltakozó nagygyűlés tárgyában, 1947. január 20.

89 Arany, 1990: 48–56.

90 Kende, 1987: 70.

91 A jogerős másodfokú ítéleteket lásd: Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998: 247–253.

92 Részletesen lásd: Szekér, 2010: 222–226., Drucza, 2016: 125., Ungváry, 2002: 59–67.

93 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15., Sárközi, 2014: 97–98.

94 Erdődi, 2017: 129–131.

Eszmei alapvetések

1 Donáth, 1988: 16–18.

2 A kommunista diktatúra propagandájához tartozott, hogy a Mussolinihez köthető fasizmust Hitler nemzetiszocialista rendszerének szinonimájaként használták. Sztálin személyes utasítására kellett mellőzni a nemzetiszocialista kifejezést. Részletesen lásd: Lukacs, 2008: 110–113. Ezúton is köszönöm Németh István e témakörben adott útmutatását.

3 Gombos, 1989: 328.

4 Kund, 2017: 257.

5 Kund, 2017: 259.

6 Kund, 2017: 239–289.

7 Ungváry, 2003: 147–163., Gyurgyák, 2001: 159–168., Gyurgyák, 2007: 217–220., 258–267.

8 Donáth, 1998: 18–19.

9 Gombos, 1995: 28–40.

10 Gombos, 1995: 33.

11 Donáth, 1998: 20.

12 Illyés, 2016: 32.

13 Weil, 2012: 177.

14 Györffy István (1884–1939) néprajztudós, a magyar néprajztudomány egyik megalapítója.

15 Donáth, 1998: 28.

16 Weil, 1998: 322–330.

17 Weil, 2012: 109–124.

18 Veress, 1940: 17–33.

19 BFL XXV. 1. a. 650/1947., 498. d. Kiss Károly vallomása, 1947. március 5.

20 BFL 20503 I/1949. VII. 5. e 192. d. Nyilatkozatok és igazolások, dátum nélkül.

21 Kristó Nagy István-interjú. Készítette M. Kiss Sándor és Tárdi Anna, kézirat, M. Kiss Sándor tulajdonában.

22 Szabó, 1964: 18.

23 Weil, 2012: 124.

24 Weil, 2012: 126.

25 Weil, 2012: 137.

26 Weil, 2012: 126.

27 Weil, 2012: 126.

28 OSZK 1956-os Intézet OHA 190. sz. Mélik Endre-interjú, 252.

29 Gadanecz–Gadanecz, 1995: 44–45.

30 Tasi, 1995: 99.

31 Erdődi, 2017: 129–144.

32 ÁBTL 3.1.9. V–2000/34. Összesítés az összeesküvés ügyében vidéken folytatott nyomozással kapcsolatban.

33 Nagy István: Népmozgalom. *Új Szó*, 1934. április, 1.

34 OSZK 1956-os Intézet OHA 45. sz. Mester Miklós-interjú, 53.

35 Mester, 2012: 348–349.

36 Fodor, 2008: 118–156.

37 M. Kiss – Vitányi, 1983: 46.

38 Fodor, 2008: 155.

39 E sorokat a már sokat idézett *Begyökerezettség* című művében írja Simone Weil. Weil, 2012: 159.

40 BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 548. d. Kiss Károly vallomása, 1947. január 17.

41 Mistéth, 1999: 37–41.

42 Az interjú a szerző birtokában. Ezúton is köszönöm Papp Jánosnak, hogy felhívta erre a példára a figyelmemet.

1 Sóvágó Gábor a Nemzeti Parasztpárt tagja volt, a háború után szervezték be a hálózatba, 1956 novemberétől jelentett „Harmath András" fedőnév alatt. A korszak egyik legaktívabb ügynöke volt. 1956 és 1970 között 14 ezer oldal terjedelmű jelentést adott. Jelentései alapján több embert őrizetbe vettek. Főként a népi írók, parasztpártiak, szociáldemokraták, reformátusok és a volt közösségi tagok köreiről készültek a jelentései. Részletesen lásd: Tabajdi–Ungváry, 2008: 233–241., Kerepeszki, 2012.

2 ÁBTL 3.1.2. M–30242/2, 96. „Harmath András" fn. ügynök jelentése az MK ideológiájáról, 1959. december 22.

3 BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 547. d. Veress Gábor kihallgatása, 1947. április 15.

4 BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 547. d. Fáy Aladár vallomása, 1947. március 5.

5 ÁBTL 3.1.9. V–2000. Dálnoki Veress Lajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 22.

6 ÁBTL 3.1.9. V–2000. Donáth György kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 5.

7 OSZK 1956-os Intézet OHA 219. sz. Szabados Mihály-interjú, 219.

8 OSZK 1956-os Intézet OHA 219. sz. Szabados Mihály-interjú, 253.

9 Göncz Árpádot a Teleki Pál Munkaközösség ajánlására nevezték ki, ennek vezetői a Közösség tagjai és a per vádlottai voltak. Göncz Árpádról több tag is közösségi tagként beszélt, az állambiztonsági jelentések is több esetben tagnak minősítik, bár feltehetően nem volt tag, de bizalmi emberként tekintettek rá. Az 1930-as évek közepétől az ún. Szabó Dezső-vacsorák állandó vendége volt, ezek szervezése mögött a Közösség állt. Feltehetően akkor került közvetlen kapcsolatba a közösségi körrel. Kapócs nem volt felavatott tag, de bizalmi embernek tekintették. Kádár Géza felavatott tag volt. Babos Ferenc 1940-től volt felavatott tag. Mind a négyüket letartóztatták az összeesküvési perek kapcsán, de csak Kádár Géza került be a perekbe vádlottként.

10 ÁBTL 4.1. A–720/1. Kellermann József r. őrgy. (szerk.): *A Horthy-fasizmus jelentősebb titkos szervezeteinek és tömegszervezeteinek rövid története.* A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének szigorúan titkos kiadványa, Budapest, 1960, 89.

11 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Gorondi Béla jelentése a Magyar Testvéri Közösség feltérképezéséről, 1959. június 25., ÁBTL 4.1. A–953. A Magyar Közösség névsora, dátum nélkül.

12 ÁBTL 4.1. A–720/1. Kellermann József r. őrgy. (szerk.): *A Horthy-fasizmus jelentősebb titkos szervezeteinek és tömegszervezeteinek rövid története.* A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének szigorúan titkos kiadványa, Budapest, 1960, 67.

13 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Gorondi Béla jelentése a Magyar Testvéri Közösség feltérképezéséről, 1959. június 25.

14 BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 548. d. Horváth Gyula vallomása, 1947. július 29.

15 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15.

16 Gombos, 1999: 360.

17 ÁBTL 3.1.9. V–2000/9. a. Eszes István levele dr. Molnár Erik népjóléti miniszternek, 1945. október 9. Eszes István négyoldalas levélben fogalmazta meg fenntartásait a miniszternek azzal a rádióinterjújával kapcsolatban, amelyben Molnár az ősmagyarok európai beilleszkedéséről beszélt. Eszes ennek kapcsán fejtette ki véleményét az ősmagyar társadalomszerkezetnek a modernitás korában is hasznosítható vonásairól.

18 ÁBTL 4.1. A–720/1. Kellermann József r. őrgy. (szerk.): *A Horthy-fasizmus jelentősebb titkos szervezeteinek és tömegszervezeteinek rövid története.* A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének szigorúan titkos kiadványa, Budapest, 1960, 62.

19 Donáth György: Az Egyesületközi Együttműködés. *Magyar Élet,* 1941. 6. sz., 9.

20 Baross Szövetség, Bartha Miklós Társaság, Egészségpolitikai Társaság, Erdélyi Férfiak Egyesülete, Magyar Gyógyszerészek Nemzetközi Szövetsége, Magyar Mérnökök Nemzeti Szövetsége, Magyar Mérnökpolitikai Társaság, Magyar Muzsika Bajtársi Egyesület, Magyar Nemzetpolitikai Társaság, MEFHOSZ, MONE, Országos Közgazda Testület, Országos Kuruc Egyesület, Országos Protestáns Diákszövetség, Országos Széchenyi Szövetség, Sol Club, Soli Deo Gloria Szövetség, Turul Szövetség stb.

21 Donáth György: Az Egyesületközi Együttműködés. *Magyar Élet,* 1941. 6. sz., 9.

22 Donáth György: Az Egyesületközi Együttműködés. *Magyar Élet,* 1941. 6. sz., 9.

23 *Magyar Élet,* 1941. 6. sz., 1–9., *Magyar Élet,* 1942. 6. sz., 1–15.

24 Kristó Nagy, 1993: 21–25.

25 ÁBTL 4.1. A–720/1. Kellermann József r. őrgy. (szerk.): *A Horthy-fasizmus jelentősebb titkos szervezeteinek és tömegszervezeteinek rövid története.* A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének szigorúan titkos kiadványa, Budapest, 1960, 66.

26 OSZK 1956-os Intézet OHA 25. sz. Fitos Vilmos-interjú, 116.

27 BFL XXV. 1. a. 1837. V/1947. 551. d. Csányi Zoltán kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 29.

28 ÁBTL 4.1. A–343. Magyar Élet Pártja, dátum nélkül.

29 ÁBTL 3.1.9. V–2000/16-a. Péter Ernő kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 25.

30 BFL XXV. 1. a. 1837. I/1947. 547. d. Bálint Sándor vallomása, 1947. március 5.

31 ÁBTL 3.1.9. V–2000/2. Kiss Károly kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 10.

32 Kopré József: A sokgyermekes Szegény Magyar Anyák Országos Szent István Fiúotthona. *Magyar Élet,* 1941. 6. sz., 16.

33 ÁBTL 4.1. A–343. Magyar Élet Pártja, dátum nélkül.

34 BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 547. d. Mistéth Endre vallomása, 1947. június 12.

35 ÁBTL 3.1.9. V–2000/16a. Péter Ernő kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 23.

36 Az 1938-ban alakult ideiglenes Vezértanács tagjai, akik a Magyar Közösség szervezeti kereteinek átszervezését koordinálták: Pogány Béla, Szemes Ernő, Kémeri Dezső, Magyar Sándor, Kincs Elek, Szentpétery Gyula, Péter Ernő. Az 1939-ben megalakult Vezértanács tagjai: Kémeri Dezső, Náray-Szabó István, Vásárhelyi Zoltán, Fáy Aladár, Tóth János, Csányi Zoltán, Szelelke Károly; Arany Bálint mint a Vezértanács jegyzője szerepel.

37 ÁBTL 3.1.9. V–2000/28. Jelentés Kiss Károly kihallgatásának eredményéről, 1947. február 13.

1 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. „Harmath" fn. ügynök jelentése a Magyar Közösségről, 1957. július 9.

2 BFL XXV. 1. a. 1837. V/1947. 550. d. Móra Zoltán levele dr. Kapus Gyula orvosnak Fáy Aladár elmeállapotának vizsgálatát kérve, 1947. november 5.

3 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. „Harmath" fn. ügynök jelentése a Magyar Közösségről, 1957. július 9.

4 Gombos, 1989: 13–14.

5 Bohuniczky, 1958: 77–107.

6 Gombos, 1989: 289.

7 M. Kiss, 1982: 160.

8 Idézi: Gombos, 1989: 334.

9 Donáth, 1998: 31.

10 Gombos, 1989: 334.

11 Idézi: Gombos, 1989: 277.

12 Gombos, 1989: 278.

13 Idézi: Gombos, 1989: 293–294.

14 Idézi: Gombos, 1989: 276.

15 Szabó Dezső: Querelae magyarorum. *Magyar Élet,* 1939. 1. sz., 1–8.

16 Szabó, 1990: 251–254.

17 Hamvas, 1996: 72–75.

18 Szent-Iványi, 2016: 125.

19 Szabó Dezső: Querelae magyarorum. *Magyar Élet,* 1939. 1. sz., 1–8.

20 Hamvas, 1996: 124.

21 ÁBTL 4.1. A–720/1. Kellermann József r. őrgy. (szerk.): *A Horthy-fasizmus jelentősebb titkos szervezeteinek és tömegszervezeteinek rövid története.* A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének szigorúan titkos kiadványa, Budapest, 1960.

22 Vö. Kulcsár-Szabó, 1994: 33–41.

23 A közösségi per kapcsán Németh Lászlót ért támadásokról lásd: Salamon, 2002: 129–136.

24 Földes, 1997: 49–54.

25 Huszár, 2005: 328.

26 Gombos, 1990: 10.

27 BFL XXV. 1.a. 1837. I/1947. 547. d. Bálint Sándor vallomása, 1947. március 5.

28 Mester, 2012: 359–360.

29 Kovács Imre jellemzése, lásd: Huszár, 2005: 222.

30 Tóth Pál, 1993: 3–33.

31 Gombos, 1989: 278.

32 Vö: Tóth Pál, 1993.

33 Borbándi, 1989: 94., Papp, 2012: 13–36.

34 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. „Dorner" fn. ügynök jelentése, 1958. július 6.

35 Salamon, 1989: 112.

36 Salamon, 1989: 110–112.

37 A német megszállás után, nem függetlenül a Magyar Közösség-i kapcsolataitól, kapta a megbízatást. Igazgatóként lehetőséget adott üldözött íróknak és színészeknek a szereplésre, köztük a zsidó származású Rózsahegyi Kálmánnak is, akit korábban már elbocsátottak a színházból. A nyilas puccs után lemondott a pozíciójáról.

38 Salamon, 1989: 110., Borbándi, 1989: 287–288.

39 OSZK 1956-os Intézet OHA 25. sz. Fitos Vilmos-interjú, 121.

40 Salamon, 1989: 94.

41 Salamon, 1989: 96.

42 OSZK 1956-os Intézet OHA 25. sz. Fitos Vilmos-interjú, 28–51., Gombos, 1990: 112–113.

43 Salamon, 1989: 108–109.

44 Havas – Ohati Nagy – Sebestyén, 1973: 43–55.

45 Horváth János személyes közlése. Az interjú a szerző birtokában.

46 Idézi: Tasi, 1995: 10.

47 Borbándi, 1989: 122.

48 Idézi: Tasi, 1995: 35.

49 A *Magyar Szemle* 1930. áprilisi számát idézi: Tasi, 1995: 60.

50 Az Intéző Bizottság tagjai: Acsay László, Barankovics István, Endre László, Fábián Dániel, Makkai János, Oláh György, Őrsy Attila, Radnóti István; igazgató: Maráki József; titkár: Aradi Zsolt, Csiszár Béla. Részletesen lásd: Sebestény, 1981: 204.

51 Oláh György beszéde a Pátria Klubban tartott megnyitón. Idézi: Sebestény, 1981: 202.

52 Idézi: Tasi, 1995: 104.

53 Idézi: Sebestény, 1981: 206.

54 Idézi: Tasi, 1995: 103.

55 Idézi: Erdődi, 2017: 32

56 Sebestény, 1981: 166., Tasi, 1995: 167–174.

57 Tasi, 1995: 193–209., Sebestény, 1981: 227–235., Fábián, 1989: 79–99.

58 Borbándi, 1989: 114.

59 Borbándi, 1989: 110–115., M. Kiss, 1982: 207–251., Balogh, 1974: 127–235., Balogh, 1981: 109–247.

60 Tasi, 1995: 97–98.

61 Idézi: Sebestény, 1981: 146., részletesen lásd: Balogh, 1974: 317–340.

62 Péterfy, 2001: 60–62.

63 Idézi: Haynalné Kesserű, 1981: 13–15.

64 Somlai, 2012: 105–165.

65 OSZK 1956-os Intézet OHA 45. sz. Mester Miklós-interjú, 20–21.

66 Jorga Miklós (Nicolas Jorga) nemcsak a tudományos, hanem a társadalmi és a politikai életben is fontos szerepet játszott. Az első világháború után a Román Nemzeti Gyűlés elnöke, 1931–32-ben miniszterelnök. A királyi diktatúra idején a Vasgárda fogságba ejtette antifasiszta nézetei miatt, majd 1940-ben kivégezték.

67 A Márciusi Front 12 pontját lásd: http://polhist.hu/index.php?option=com_phocadownload&view=category&download=354:a–mrciusi–front–1937–es–programja–12–pont&id=14:ltalnos–2012&Itemid= (utolsó letöltés: 2017. 03. 20.).

68 Donáth, 1998: 25.

69 Fábián, 1989: 100.

70 ÁBTL 3.1.9. V–2000/71/a. Kémeri Dezső kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 29.

71 Fenyő, 1984: 109.

72 Részletesen lásd: Zakar, 2011: 52–109., Gyurgyák, 2012: 112–124.

73 Gömbös 1922. június 19-i felszólalása, idézi: Kund, 2017: 247.

74 Bajcsy-Zsilinszky Endre: A faji kérdéshez. *Szózat,* 1923. január 9., 1., idézi: Kund, 2017: 248.

75 Szabó, 1990: 251.

76 Idézi: Sebestény, 1999: 123.

77 Fenyő, 1984: 110.

78 Sebestény, 1999: 55.

79 Bajcsy-Zsilinszky Endre: A mi demokráciánk. *Előörs,* 1929. július 27., 1., lásd: Sebestény, 1999: 18.

80 Fábián, 1984: 97.

81 Fábián, 1984: 99.

82 Barcza, 1993: 9–28.

83 Idézi: Barcza, 1993: 35.

84 RL C/243. 1. d. A Diákok Háza Egyetemi és Főiskolai Diákotthon alapszabályai, dátum nélkül. Ezúton is köszönöm Szokolay Domokosnak és Vári Árpádnak a kutatásban nyújtott segítségüket.

85 Tóth Pál, 1987: 61.

86 Szeredi, 2013: 14–19.

87 Huszár, 2005: 180.

88 Páll, 1993: 106–107., M. Kiss – Vitányi, 1983: 225–235.

89 Denke, 1993, Havas–Kulifay, 1992.

90 Ladányi, 1999: 59.

91 Töltéssy Zoltán levele, 1925. február, idézi: Denke, 1993: 153.

92 Darvas József: Egy nyaralótelep két arca. *Kis Újság,* 1942. július 7., 30., idézi: Havas, 1993: 276.

93 Havas, 1993: 234–312.

94 Az alapító 13 főhöz csatlakoztak még heten, a tagok: Bagdi György, Borvető Béla, Debreceni József, Denke Gergely, Gyenes Lajos, Havas Gábor, Horváth Béla, Juhász Sándor, Kálmán Lajos, Kiss Árpád, Knáver Zoltán, Nagy Ákos, Nagy Lajos, Nagy László, Nemes Mihály, Sebestyén László, Sebestyén Sándor, Szentesi Ferenc, Szilos Zoltán, Töltéssy Imre.

95 Havas, 1993: 255.

96 Részletesen lásd: Papp, 2008: 93–105.

97 Havas – Ohati Nagy – Sebestyén, 1973: 43–55.

98 Havas, 1993: 47.

99 A Nemzeti Munkaközpont Magyar Munkások Országos Szövetsége néven a kormánypárt munkástagozata volt.

100 Idézi: Havas–Kulifay, 1992: 120.

101 Lásd: M. Kiss – Vitányi, 1983: 32.

102 Idézi: Havas, 1993: 278.

103 Huszár, 2005: 219–220.

104 Idézi: Havas, 1993: 311–312.

105 Huszár, 2005: 220.

106 Soos Géza: Helytelen megállapítások mérhetetlenül sokat rombolnak! *Református Jövő,* 1944. február 5., idézi: Soos Gézáné (szerk.), 1999: 82.

107 Idézi: Denke, 1993: 167.

108 Részletesen lásd: Papp, 2008: 123–234., Szokolay, 2015: 163–179., M. Kiss – Vitányi, 1983: 39–50.

109 Boros–Falus, 1984: 47–57.

110 Fehér Gyula, a Bolyai Kollégium lakója a *Magyar Út* 1942-es első számában a Parasztfőiskolások Közössége 42 tagjának életrajzából összeállított egy hosszabb lélegzetű írást *Parasztdiáksors* címmel. Részletesen lásd: Papp, 2008: 172.

111 Veres Péter: Parasztkollégium. *Magyar Élet,* 1942. 1. sz., 10.

112 Boros, 1983: 317.

113 Boros, 1983: 318.

114 Boros, 1983: 320.

115 Részletesen lásd: M. Kiss – Vitányi, 1983: 43.

116 Papp, 2006: 72–77., M. Kiss, 1987: 17–22.

117 Idézi: M. Kiss – Vitányi, 1983: 46.

118 Svéd (szerk.), 1994: 24.

119 Boros, 1983: 320.

120 OSZK 1956-os Intézet OHA 45. sz. Mester Miklós-interjú, 75.

121 Papp, 2008: 143–144.

122 Boros, 1983: 328.

123 A lemondás részleteiről lásd: Salamon, 1989: 107; Papp, 2008: 156–158.

124 Fitos, 1997: 170., Papp, 2008: 169.

125 M. Kiss – Vitányi, 1983: 44.
126 Idézi: Papp, 2008: 165.
127 M. Kiss – Vitányi, 1983: 44.
128 M. Kiss – Vitányi, 1983: 45.
129 Papp, 2008: 166–168.
130 Papp, 2008: 193–198.
131 Idézi: Papp, 2008: 199.
132 OSZK 1956-os Intézet OHA 45. sz. Mester Miklós-interjú, 77., Svéd (szerk.), 1994: 25–27.
133 Mester, 2012: 392–396.
134 Zsindelyné Tüdős Klára levele Goldbergerhez, 1942. július 27., idézi: Szokolay, 2015: 173.
135 Gadanecz–Gadanecz, 1993: 68–115., Gadanecz–Gadanecz, 1995: 3–72.
136 ÁBTL 3.1.9. V–2000/21. Weisshaus Aladár kézzel írt életrajza, 1950. szeptember 26.
137 ÁBTL 3.1.9. V–2000/21. Weisshaus Aladár kézzel írt életrajza, 1950. szeptember 26.
138 ÁBTL 3.1.9. V–2000/21. Weisshaus Aladár kézzel írt életrajza, 1950. szeptember 26.
139 ÁBTL 3.1.9. V–2000/21. Weisshaus Aladár kézzel írt életrajza, 1950. szeptember 26.
140 Gadanecz–Gadanecz, 1993: 70.
141 Gadanecz–Gadanecz, 1993: 72.
142 ÁBTL 3.1.9. V–2000/21. Weisshaus Aladár kézzel írt életrajza, 1950. szeptember 26.
143 ÁBTL 3.1.9. V–2000/21. Weisshaus Aladár kézzel írt életrajza, 1950. szeptember 26.
144 Gadanecz–Gadanecz, 1993: 94–99.
145 Gadanecz–Gadanecz, 1993: 94.
146 Gadanecz–Gadanecz, 1993: 94.
147 A csendőrség 1935. április 30-i jelentését idézi: Gadanecz–Gadanecz, 1993: 94.
148 Ahogy erre az 1947-es per kapcsán fény derült, tucatjával voltak felavatott tagok a weisshausisták soraiban, köztük számosan Weisshaus legszűkebb bizalmi hívei között is. Így például: Benedekffy Sámuel, Birtalan Árpád, Borbély Ervin, Csiba Lajos, Eszes István, Horváth János, Jancsó Ferenc, Magyar Sándor, Nagy Imre, Pap László, Simándi Tamás, Tarr László, Unoka Pál, Vincze Lajos. De látogatója volt a weisshausista szemináriumnak Péter Ernő, Fitos Vilmos, Mistéth Endre, Fitos szervezésében a parasztszövetségi vezetők. ÁBTL 3.1.9. V–2000/31. Jelentés a Weisshaus-mozgalomra terhelő vallomások tárgyában, 1947. január 16.
149 Nagy István: Népmozgalom. *Új Szó,* 1934. április, 3.
150 Nagy István: Népmozgalom. *Új Szó,* 1934. április, 3–4.
151 Elindulás. *Új Szó,* 1934. április, 1.
152 A fasizmus. *Új Szó,* 1934. április, 6.
153 Még egyszer: a népmozgalom! *Új Szó,* 1934. július, 5.
154 Még egyszer: a népmozgalom! *Új Szó,* 1934. július, 5.
155 Nagy István: Párt- és népmozgalom. *Új Szó,* 1934. május, 3.

156 OSZK 1956-os Intézet OHA 190. sz. Mélik Endre-interjú, 95.
157 Gadanecz–Gadanecz, 1993: 83.
158 Nagy István: Párt- és népmozgalom. *Új Szó,* 1934. május, 4.
159 ÁBTL 3.1.9. V–2000/21. Weisshaus Aladár kézzel írt életrajza, 1950. szeptember 26.
160 A nép az irodalomban. *Új Szó,* 1935. január, 8.
161 OSZK 1956-os Intézet OHA 190. sz. Mélik Endre-interjú, 52.
162 Óbudai Horváth: Nemzetköziség és a nemzeti gondolat. *Új Szó,* 1935. január, 7.
163 Óbudai Horváth: Nemzetköziség és a nemzeti gondolat. *Új Szó,* 1935. január, 7.
164 Részletesen lásd: Erdődi, 2017: 40–41
165 Sebestény, 1999: 22.
166 Lásd: Gadanecz–Gadanecz, 1993: 87.
167 Idézi: Gadanecz–Gadanecz, 1993: 88.
168 Idézi: Gadanecz–Gadanecz, 1993: 88.
169 Gadanecz–Gadanecz, 1993: 87–88.
170 OSZK 1956-os Intézet OHA 190. sz. Mélik Endre-interjú, 82.
171 Gadanecz–Gadanecz, 1993: 101–104.
172 ÁBTL 3.1.9. V/16. a. Péter Ernő kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 25.
173 Gadanecz–Gadanecz, 1993: 108.

Ellenállásban

1 ÁBTL 3.1.9. V–55574. Donáth György és társai perének vádirata, 1947. február 27.
2 Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998: 35.
3 ÁBTL 3.1.9. V–2000/20. Tarr László kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. február 20.
4 Donáth, 1998: 55–56.
5 BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 547. d. Kiss Károly kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 10.
6 BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 547. d. Kiss Károly kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 10.
7 BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 551. d. Tóth István fellebbezése, dátum nélkül.
8 Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége (Magyary Ferenc), Magyar Függetlenségi Mozgalom (Soos Géza), Magyar Szabadság Mozgalom (Bertha, Supka, Schmiedt Frigyes, Fráter Iván), Szombatosok (Pénzes, Simándi), Paprikások (Szent-Györgyi), Üzemi Tanács (disszidens szocialisták, Darvas József), Teleki Pál Munkaközösség (Hám Tibor), Magyar Ifjúság Szabadságfrontja (Kiss Sándor, Fitos), Magyar Ellenállás (Hamza). Hamza, 1947: 11.
9 Török, 1999: 92–112.
10 BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 550. d. Hám Tibor kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 19.
11 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes. Ács Ferenc r. ezredes [illegible]

12 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15.

13 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15.

14 Horváth (szerk.), 2014: 325.

15 Dálnoki Veress, 1970: 160.

16 ÁBTL 3.1.9. V–2000/21. Veress Gábor kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. március 5.

17 BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 550. d. Dr. Markos Olivér nyugalmazott kereskedelmi és közlekedési miniszter levele a bírósághoz, 1947. április 3.

18 OSZK 1956-os Intézet OHA 190. sz. Mélik Endre-interjú, 236.

19 OSZK 1956-os Intézet OHA 190. sz. Mélik Endre-interjú, 236.

20 ÁBTL 3.1.9. V–2000/26., 27., ÁBTL V–83976. 56.; OSZK 1956-os Intézet OHA 190. sz. Mélik Endre-interjú, 236.

21 ÁBTL 3.1.9. V–2000. Donáth György kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 3.

22 ÁBTL 3.1.9. V–2000/21. Veress Gábor kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. március 5.

23 RL C/230. 17. d. A Magyar Függetlenségi Mozgalom őszinte története – kézirat (a továbbiakban: Az MFM őszinte története).

24 RL C/230. 17. d. Az MFM őszinte története

25 RL C/230. 17. d. Az MFM őszinte története.

26 Markó, 2015: 122–132., Ábrahám, 2009, Szent-Miklósy, 1988: 51–52., Vigh, 1984: 112–124., Sárhidai–Macskásy, 1999: 145–148.

27 RL C/230. 17. d. Az MFM őszinte története.

28 RL C/80. 2. d. Szent-Iványi Domokos: A Magyar Függetlenségi Mozgalom igaz története 1939–1945 – kézirat (a továbbiakban: Az MFM igaz története).

29 ÁBTL 4.1. A–2126/167. A BM III/IV. csoportfőnökség Magyar Közösség-i összeesküvési ügy összefoglaló jelentése, Bertók Gyula ny. r. alezredes, Juhász László ny. r. alezredes aláírásával, dátum nélkül.

30 RL C/80. 2. d. Az MFM igaz története, 153.

31 RL C/80. 2. d. Az MFM igaz története, 152.

32 RL C/80. 2. d. Az MFM igaz története, 153.

33 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15.

34 Teleki politikájához lásd: Macartney, 2000, Ablonczy, 2005, Czettler, 2008, Nyári, 2015.

35 Rónai, 1989: 72–86., Feledy, 1989: 48–66.

36 ÁBTL 3.1.9. V–2000/6. Alföldi Alajos kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 9.

37 Ablonczy, 2004: 199.

38 Ablonczy, 2004: 205.

39 Szegedy-Maszák, 1996. I.: 248–249.

40 RL C/80. 2. d. Az MFM igaz története.

41 Szent-Iványi, 2016: 104–106.

42 Szegedy-Maszák, 1996. I.: 246.

43 A két politikus, akik e titkos munkába be voltak avatva: Keresztes-Fischer Ferenc és Zsindely Ferenc.

44 Molnár, 2001: 31–83.

45 Macartney, 2000: 42–43., Ablonczy, 2005: 482–486., Nyári, 2015: 89–104., Molnár, 2001: 31–83., Török, 2004: 32–47., Petrás, 2016: 11–23.

46 RL C/230. 17. d. Gróf Teleki Pál és a Magyar Nemzeti Ellenállás, dátum nélkül.

47 RL C/80. 3. d. Feljegyzés a m. kir. miniszterelnökség IV. (tájékoztató) osztályának megalakulásáról, feladatköréről és első tizennyolc havi működéséről, 1941. május 1.

48 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15.

49 RL C/80. 3. d. Teleki Pál körlevele az államigazgatási szervekhez, 1939. augusztus 28.

50 Szent-Iványi, 2013: 273–280.

51 Macartney munkásságához lásd: Beretzky, 2005: 107–120.

52 Macartney, 1956: 5–15.

53 Beretzky, 2005: 127.

54 Paikert Géza, Gerevich Tibor, Eckhardt Sándor, Thienemann Tivadar jelentették a kapcsolatot az Akadémia felé. A határon túli ügyekben Bokor Béla, Makkai László, Hadrovich László, Abonyi András, Vajlok Sándor voltak a szakértők, olaszkérdésben Pálinkás László, német területen Bartha István, Teleki Béla, lengyel ügyben Divéky Adorján, Mészáros István, Borsitzky Sándor. A térképészeti szakértők: K. Kovács Péter és Rónai András, a magyar történelem csoport tagjai: Joó Tibor, Kosáry Domokos, Benda Kálmán, Deér József, Kovács Alajos, Markó Árpád. Szent-Iványi, 2013: 273–280.

55 Szent-Iványi, 2013.

56 RL C/230. 17. d. Az MFM őszinte története.

57 RL C/230. 17. d. Lengyel–magyar viszony 1939–1944, dátum nélkül.

58 Szent-Iványi Sándor tevékenységével kapcsolatban lásd: Macskásy, 1994: 77–93.

59 ÁBTL 3.1.2 M–22879. „Erdélyi" fn. ügynök jelentése Szent-Iványi Sándorról, 1960. szeptember 23.

60 Macskásy, 1994: 77–93.

61 Kovács, 2014: 170.

62 Howie tevékenységét lásd: Szent-Iványi, 1974, Macskásy, 1994: 77–93, Howie, 1997, Kovács, 2014: 169–172.

63 Szent-Iványi, 2016: 65–66.

64 RL C/230. 17. d. Az MFM őszinte története.

65 Szent-Iványi, 2013: 307–311.

66 Idézi: Macskásy, 1994: 87.

67 Szent-Iványi, 2013: 423.

68 OSZK 1956-os Intézet OHA 460. sz. Hőgye Mihály-interjú, 27.
69 OSZK 1956-os Intézet OHA 460. sz. Hőgye Mihály-interjú, 26.
70 OSZK 1956-os Intézet OHA 460. sz. Hőgye Mihály-interjú, 28.
71 OSZK 1956-os Intézet OHA 460. sz. Hőgye Mihály-interjú, 30.
72 OSZK 1956-os Intézet OHA 460. sz. Hőgye Mihály-interjú, 33.
73 OSZK 1956-os Intézet OHA 460. sz. Hőgye Mihály-interjú, 34.
74 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15.
75 Kállay kiugrásának árnyalt elemzését lásd: Joó, 2008.
76 Bokor, 1982: 11–22.
77 Szent-Iványi, 2013: 423.
78 RL C/80. 2. d. Az MFM igaz története, 163.
79 A német megszállás pillanatában a katonai ellenállás lehetőségeiről lásd: Dálnoki Veress, 1970: 160–161.
80 Bokor, 1982: 16–17.
81 Saláta, 1989: 96.
82 Kővágó, 1994: 16–17.
83 Szent-Miklósy, 1988: 31–33.
84 ÁBTL 2.1. XIV/5–1. Dr. Benedek Endre r. őrnagy, dr. Horváth István r. alezredes, Ács Ferenc r. ezredes jelentése a Magyar Közösség-i ügy értékeléséről, 1970. január 15., Romsics–Bartyik (szerk.), 1988: 71–93.
85 Gadanecz–Gadanecz, 1993: 109–110.
86 Lukács, 1996: 42–57., Csicsery-Rónay, 2002: 206–214.
87 OSZK 1956-os Intézet OHA 25. sz. Fitos Vilmos-interjú, 102–103., M. Kiss – Vitányi, 1983.
88 BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 547. d. Mistéth Endre kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 14.
89 Gosztonyi, 1989: 89–90.
90 Vigh, 1984: 112–124.
91 Unghváry, 1939.
92 ÁBTL 3.1.9. V–2000/9. Dudás József kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. február 9.
93 ÁBTL 3.1.9. V–2000/16. Péter Ernő kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 3.
94 ÁBTL 4.1 A–860/1. A VKF/2. oszt. szervezeti felépítése, beosztottai, K-ügynökség, II. kötet, dátum nélkül.
95 OSZK 1956-os Intézet OHA 190. sz. Mélik Endre-interjú, 63.
96 ÁBTL 3.1.9. V–2000/26. Mélik Endre kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. február 23.
97 OSZK 1956-os Intézet OHA 190. sz. Mélik Endre-interjú, 123.
98 ÁBTL 3.1.9. V–2000/26. Mélik Endre kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. február 22.
99 ÁBTL 3.1.9. V–2000/9. Dudás József kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 7.
100 Kovács, 1990: 74–75.

101 Dálnoki Veress, 1970: 157–165.
102 Szent-Iványi, 2016: 211–217.
103 Kovács, 2014: 79.
104 Kiss, 2006: 755–777.
105 Soos Gézáné (szerk.), 1999: 127–128.
106 Idézi: Soos Gézáné (szerk.), 1999: 128.
107 Soos Gézáné (szerk.), 1999: 141. A *Magyar Közösségről.* Levél Auer Pál volt párizsi követnek, 1947. szeptember 25. 1947-ben koncepciósper-sorozatban a Magyar Közösséget ért vádak cáfolatára írt levelet Soos Géza Auer Pálnak, aki 1947. június 2-ig, Nagy Ferenc miniszterelnök lemondásáig Magyarország párizsi nagykövete volt, és tiltakozása jeléül mondott le.
108 RL C/230. 17. d. Soos Géza feljegyzése, 1946. december 28.
109 Soos Gézáné (szerk.), 1999: 142.
110 Szenes, 1986: 32–40. Részletesen lásd: Éliás, 1990: 10–32., Bereczky, 1984: 19–43.
111 Szenes, 1986: 38.
112 Soos Gézáné (szerk.), 1999: 131–132.
113 Dizseri, 1994: 159–177.
114 BFL 20503 I/1949. VII. 5. e 192. d. Nyilatkozatok és igazolások, dátum nélkül.
115 RL C/230. 16. d. Zsidókérdés Magyarországon, dátum nélkül.
116 Haraszti (szerk.), 2005.
117 Edelsheim, 2001: 312.
118 Soos Gézáné (szerk.), 1999: 142.
119 Koszorús akciójáról a mai napig vita zajlik a történészek között. Tárgya nem az akció ténye, hanem hogy Horthy szándéka valójában mi volt, saját hatalmát védeni egy szélsőjobboldali puccsal szemben, vagy a zsidóság megvédése a deportálástól. Bonhardt, 2015: 28–41., Gosztonyi, 1992, Koszorús, 1987, Stern, 2014: 327–331., Haraszti (szerk.), 2005, Szita, 1992: 32–35.
120 Szenes, 1986: 74–75.
121 Koncz, 2014.
122 Ember, 2000: 32
123 Koncz, 2014.
124 Kovács, 2014: 149.
125 Ember, 2000: 33.
126 Kovács, 2014: 131.
127 Ungváry, 1998: 258., Bondor, 1995: 139–142., 178–181., Kovács, 2014: 335–341., Sári, 1996: 17–31.
128 Soos Géza fedőneve az ellenállásban.
129 Idézi: Koncz, 2014.
130 Kovács, 2014: 371.
131 Soos Gézáné (szerk.), 1999: 152.

132 Soos Gézáné (szerk.), 1999: 154., Karsai, 1986: 238–245.
133 Dr. Vörös Károlyné Juhos Magda visszaemlékezése. A kézirat a szerző birtokában. Ezúton is köszönöm a segítségét.
134 Huszár, 2005: 245.
135 Hamza, 1947: 15.
136 Hamza, 1947: 15.
137 Bokor, 1982: 272–296.
138 ÁBTL 3.1.9. V–2000/71/a. Mistéth Endre kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. február 8.
139 Hamza, 1947: 31., BFL XXV. 1. a. 1837/1947. 547. d. Dr. Dóczy Endre kihallgatási jegyzőkönyve, 1947. január 14.
140 Kővágó, 1994: 51.
141 Salamon, 1991: 18–23., M. Kiss – Vitányi, 1983, Benkő, 2000: 47–77.
142 Kovács, 2014: 341–346.
143 Sári, 1996: 48.
144 OSZK 1956-os Intézet OHA 45. sz. Mester Miklós-interjú, 96.
145 Gadanecz–Gadanecz, 1995: 13.
146 Az eredeti dokumentum Atzél Ferenc tulajdonában.
147 Az eredeti dokumentum Atzél Ferenc tulajdonában, ezúton is köszönöm segítségét.
148 Gadanecz–Gadanecz, 1995: 59–69.
149 Gadanecz–Gadanecz, 1995: 69.

Utóélet

1 ÁBTL 4.1. A–720/1. Kellermann József r. őrgy. (szerk.): *A Horthy-fasizmus jelentősebb titkos szervezeteinek és tömegszervezeteinek rövid története.* A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének szigorúan titkos kiadványa, Budapest, 1960, 57.
2 ÁBTL 3.1.2. M–30242/2. „Harmath András" fedőnevű ügynök tanulmánya a Közösségről, 1968. március 21.
3 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Kellner János r. hdgy. jelentése az 1970. évi munkáról, 1970. december 14.
4 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Bakonyi Imre r. őrgy. jelentése a volt „Magyar Testvéri Közösség" elhárítási vonal felülvizsgálatáról, 1968. november 29.
5 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Bakonyi Imre r. őrgy. jelentése a volt „Magyar Testvéri Közösség" elhárítási vonal felülvizsgálatáról, 1968. november 29.
6 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Gorondi Béla jelentése a Magyar Testvéri Közösség feltérképezéséről, 1959. június 25.
7 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Kimutatás a volt magyar közösségi vezetők és tagok számáról, operatív nyilvántartásáról, területi elhelyezkedéséről, 1971. július.
8 ÁBTL 3.1.2. M–22879. „Harmath" fn. ügynök jelentése a közösségi ismerőseiről, 1959. október 20.

9 ÁBTL 4.1. A–720/1. Kellermann József r. őrgy. (szerk.): *A Horthy-fasizmus jelentősebb titkos szervezeteinek és tömegszervezeteinek rövid története.* A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének szigorúan titkos kiadványa, Budapest, 1960, 57–96.
10 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Bakonyi Imre r. őrgy. jelentése a volt „Magyar Testvéri Közösség" elhárítási vonal felülvizsgálatáról, 1968. november 29.
11 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Blaumann Ferenc r. hdgy. jelentése az MK-vonalról, 1968. február 20.
12 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Blaumann Ferenc r. hdgy. jelentése az MK-vonalról, 1968. február 20.
13 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Blaumann Ferenc r. hdgy. jelentése az MK-vonalról, 1968. február 20.
14 ÁBTL 4.1. A–720/1. Kellermann József r. őrgy. (szerk.): *A Horthy-fasizmus jelentősebb titkos szervezeteinek és tömegszervezeteinek rövid története.* A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének szigorúan titkos kiadványa, Budapest, 1960, 59–61.
15 ÁBTL 3.1.2. M–22879. „Harmath" fn. ügynök jelentése a közösségi ismerőseiről, 1959. október 20.
16 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. „Harmath" fn. ügynök jelentése az MK-ideológiáról, 1959. december 22.
17 ÁBTL 4.1. A–720/1. Kellermann József r. őrgy. (szerk.): *A Horthy-fasizmus jelentősebb titkos szervezeteinek és tömegszervezeteinek rövid története.* A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének szigorúan titkos kiadványa, Budapest, 1960, 57–96.
18 ÁBTL 3.1.2. M–22879. „Harmath" fn. ügynök jelentése a közösségi ismerőseiről, 1959. október 20.
19 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Gorondi Béla jelentése a Magyar Testvéri Közösség feltérképezéséről, 1959. június 25.
20 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Gorondi Béla jelentése a Magyar Testvéri Közösség feltérképezéséről, 1959. június 25., 69.
21 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Gorondi Béla jelentése a Magyar Testvéri Közösség feltérképezéséről, 1959. június 25.
22 ÁBTL 4.1. A–720/1. Kellermann József r. őrgy. (szerk.): *A Horthy-fasizmus jelentősebb titkos szervezeteinek és tömegszervezeteinek rövid története.* A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének szigorúan titkos kiadványa, Budapest, 1960, 57–64.
23 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. Gorondi Béla jelentése a Magyar Testvéri Közösség feltérképezéséről, 1959. június 25.
24 ÁBTL 3.1.9. V–2000/3. Őrizetbevételi javaslat Kovács Sándorra vonatkozóan, 1958. március 26.
25 ÁBTL 3.1.2. M–22879. „Harmath" fn. ügynök jelentése a közösségi ismerőseiről, 1959. október 20.

26 ÁBTL 3.1.2. M–22879. „Harmath" fn. ügynök jelentése a közösségi ismerőseiről, 1959. október 20.

27 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. „Kiss Zoltán" fn. ügynök jelentése az MK-ról, 1969. július 14.

28 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. „Dorner" fn. ügynök jelentése, 1958. július 6.

29 ÁBTL 3.1.5. O–14821/1. „Dorner" fn. ügynök jelentése, 1958. július 6.

30 „Erdélyi" fn. ügynök: Szentiványi József (1911–?), ügyvéd. 1945-től a Kisgazdapárt apparátusában dolgozott. 1948-tól különböző vállalatok jogtanácsosa. Részletesen lásd: Vida, 2010: 313–354., Rainer M., 2008: 88–91.

31 ÁBTL 3.1.2. M–22879. „Erdélyi" fn. ügynök jelentése a Magyar Közösségről, 1960. szeptember 28.

32 Kovács Béla 1956 utáni szerepéről lásd: Palasik, 2002: 94–101.

33 A tervezet szövegét lásd: Antall–Göncz–Vörös, 1988: 17.

34 Kővágó, 1981: 9.

35 Részletesen lásd: Rainer M., 2008: 37–45.

36 ÁBTL 3.1.2. M–22879. „Erdélyi" fn. ügynök jelentése, 1960. december 12.

37 A perről részletesen lásd: Standeisky, 2005: 387–414., Püski–Gulay, 2015: 234–316., Szeredi, 2016: 153–170.

38 ÁBTL 3.1.2 M–22879. „Erdélyi" fn. ügynök jelentése, 1960. december 7.

39 ÁBTL 3.1.2 M–22879. „Erdélyi" fn. ügynök jelentése, 1960. december 21.

40 Standeisky, 2005: 391.

41 Püski–Gulay, 2015: 269.

42 Püski–Gulay, 2015: 270.

43 Püski, 2002: 56–84.

44 ÁBTL 3.1.2. M–22879. „Erdélyi" fn. ügynök jelentése, 1960. november 11.

45 A tervezet szövegét lásd: Püski, 2002: 71–72.; Püski–Gulay, 2015: 185–189.

46 Püski–Gulay, 2015: 190.

47 Püski–Gulay, 2015: 272.

48 Püski–Gulay, 2015: 271.

49 Püski–Gulay, 2015: 271.

50 Püski–Gulay, 2015: 297.

Források

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga.
  XIV/5-1. Jelentés a „Magyar Közösség"-i ügyről.

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag).
  A-343. Magyar Élet Pártja.
  A-720/1. A Horthy-rendszer jobboldali szervezetei.
  A-860/1. M. Kir. HM VKF/2.
  A-953. A Magyar Közösség névsora (A–Ö)
  A-953/1. A Magyar Közösség névsora (P–Zs)
  A-2126/163. Kapócs Ferenc ügye.
  A-2126/166. Szent-Iványi Domokos és társai ügye.
  A-2126/167. A „Magyar Közösség" ügye.

3. 1. 2. Munkadossziék.
  M-22879. „Erdélyi".
  M-30242/2. „Harmath András".

3. 1. 5. Operatív dossziék.
  O-14821/1. Magyar Közösség.

3. 1. 9. Vizsgálati dossziék.
  V-2000. Magyar Közösség.
  V-2000/2. Magyar Közösség.
  V-2000/2. op. Magyar Közösség.
  V-2000/3. Magyar Közösség.
  V-2000/6. Magyar Közösség.
  V-2000/7. Magyar Közösség.
  V-2000/9. Magyar Közösség.
  V-2000/9-a. Magyar Közösség.
  V-2000/10. Magyar Közösség.
  V-2000/16. Magyar Közösség.
  V-2000/16-a. Magyar Közösség.
  V-2000/20. Magyar Közösség.
  V-2000/21. Magyar Közösség.
  V-2000/24. Magyar Közösség.
  V-2000/26. Magyar Közösség.
  V-2000/27. Magyar Közösség.
  V-2000/28. Magyar Közösség.
  V-2000/31. Magyar Közösség.
  V-2000/33-a. Magyar Közösség.
  V-2000/34. Magyar Közösség.

V-2000/42. Magyar Közösség.
V-2000/43. Magyar Közösség.
V-2000/71-a. Magyar Közösség.
V-55574. Donáth György és társai.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII. 5. e. A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék Népbíróságtól átvett peres ügyek iratai.
20503 I/1949. Péter Ernő és társai (192. doboz).
XXV. 1. a. A Budapesti Népbíróság büntetőperes iratai.
1837/1947. Mistéth Endre és társai (547–551. doboz).
XXV. 2. b. A Budapesti Népügyészség büntető iratai.
650/1947. Donáth György dr. (498. d.).

Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézet Oral History Archívum (OSZK 1956-os Intézet OHA)

25. sz. Fitos Vilmos-interjú. Készítette M. Kiss Sándor 1986-ban.
45. sz. Mester Miklós-interjú. Készítette Gyurgyák János – Varga Tamás 1986-ban.
190. sz. Mélik Endre-interjú. Készítette Koncz E. Katalin 1989–90-ben.
219. sz. Szabados Mihály-interjú. Készítette Bekéné Nádor Orsolya 1987-ben.
460. sz. Hőgye Mihály-interjú. Készítette Csicsery-Rónay István 1992-ben.

Ráday Levéltár (RL)

C fond. Családi, személyi és egyesületi iratok
C/80. Szent-Iványi Domokos-hagyaték
C/230. Soos Géza-hagyaték.
C/243. Kiss Sándor-hagyaték.

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

Sebestény Sándor, 1999: *Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikális pártja 1930–1936.* Kézirat.

Monográfiák, visszaemlékezések, gyűjteményes kötetek

Ablonczy Balázs, 2005: *Teleki Pál.* Osiris Kiadó, Budapest.
Arany Bálint, 1990: *Koronatanú – Emlékirat 1945–57.* Püski Kiadó, Budapest.
Balogh Edgár, 1974: *Duna-völgyi párbeszéd – Cikkek, tanulmányok, dokumentumok 1929–1972.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
Balogh Edgár, 1981: *Hétpróba – Szolgálatban I–II.* Magvető Kiadó, Budapest.
Balogh Sándor, 1975: *Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947.* Kossuth Kiadó, Budapest.

Benkő Zoltán, 2000: *Történelmi keresztutak, 1941–1956.* Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc.
Bereczky Albert, 1984: *A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen.* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
Beretzky Ágnes, 2005: *Scotus Viator és Macartney Elemér – Magyarország-kép változó előjelekkel, 1905–1945.* Akadémia Kiadó, Budapest.
Bokor Péter, 1982: *Végjáték a Duna mentén.* RTV–Minerva–Kossuth, Budapest.
Bondor Vilmos, 1995: *A Mikó-rejtély – Mikó Zoltán és Raoul Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban 1944–1945.* Püski Kiadó, Budapest.
Borbándi Gyula, 1989: *A magyar népi mozgalom.* Püski Kiadó, Budapest.
Czettler Antal, 2008: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941.* Kairosz Kiadó, Budapest.
Csicsery-Rónay István, 2002: *Első életem.* Századvég Kiadó, Budapest.
Csicsery-Rónay István – Cserenyey Géza, 1988: *Koncepciós per a Független Kisgazdapárt szétzúzására 1947.* 1956-os Intézet, Budapest.
Dizseri Eszter, 1994: *Zsindelyné Tüdős Klára.* Kálvin Kiadó, Budapest.
Donáth György, 1988: *Utolsó szó jogán mondott beszéde.* Occidental Press, Budapest.
Drucza Attila, 2016: *A Dudás-ügy – Létezett-e nemzeti bal?* Budapest.
Gróf Edelsheim Gyulai Ilona, 2001: *Becsület és kötelesség I.* Európa Kiadó, Budapest.
Éliás József, 1990: *Auschwitz mint Golgota, Golgota mint Auschwitz.* Mozgáskorlátozottak Piremon Kisvállalat, Debrecen.
Ember Mária, 2000: *Wallenberg Budapesten.* Városháza Kiadó, Budapest.
Erdődi Rudolf, 2017: *Dr. Erdődi Lajos, a „nép ügyvédje", 1902–1970.* Forester Stúdió, Budapest.
Fábián Dániel, 1989: *József Attiláról.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.
Gombos Gyula, 1989: *Szabó Dezső.* Püski Kiadó, Budapest.
Gombos Gyula, 1990: *A harmadik út.* Budapest.
Gombos Gyula, 1995: *Távolból is itthon – A szerző válogatása életművéből.* Trikolor Kiadó, Kolozsvár.
Gombos Gyula, 1999: *Eszmélet.* Püski Kiadó, Budapest.
Gosztonyi Péter, 1989: *Légiveszély, Budapest!* Népszava, Budapest.
Gosztonyi Péter, 1992: *A magyar honvédség a második világháborúban.* Európa Kiadó, Budapest.
Gyurgyák János, 2001: *A zsidókérdés Magyarországon.* Osiris Kiadó, Budapest.
Gyurgyák János, 2007: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története.* Osiris Kiadó, Budapest.
Gyurgyák János, 2012: *Magyar fajvédők.* Osiris Kiadó, Budapest.
Hamvas Béla, 1996: *Az öt géniusz.* Európai Protestáns Szabadegyetem, Budapest.
Hamza D. Ákos, 1947: *Harcunk a szabadságért.* Faust, Budapest.
Havas Gábor – Kulifay Albert, 1992: *A Soli Deo Gloria szövetség története.* Soli Deo Gloria Kiadó, Budapest.

Horváth Attila (szerk.), 2014: *Magyar állam- és jogtörténet.* Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, Budapest.
Howie, Claerwen, 1997: *Agent by accident.* Linlife Publishers CC, Johannesburg.
Huszár Tibor, 2005: *Találkozások – Beszélgetés a két világháború közötti magyar szellemi-politikai mozgalmakról.* Corvina Kiadó, Budapest.
Illyés Gyula, 2016: *Magyarok.* Magyar Napló Kiadó, Budapest.
Izsák Lajos, 1998: *Rendszerváltástól rendszerváltásig.* Kulturtrade, Budapest.
Joó András, 2008: *Kállay Miklós külpolitikája.* Napvilág Kiadó, Budapest.
Kis András, 1969: *A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig.* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
Kiss Sándor, 1983: *A magyar demokráciáért.* Magyar Öregdiák Szövetség Bessenyei György Kör, New York.
Kornis Pál, 1988: *Tanúként jelentkezem.* Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest.
Koszorús Ferenc, 1987: *Volt m. kir. vk. ezredes, az 1. páncélos hadosztály parancsnokának emlékiratai és tanulmányainak gyűjteménye.* Magyar Történelmi Kutató Társaság, Universe Publishing Company, New York.
Kovács Gellért, 2014: *Alkony Budapest felett – Az embermentés és ellenállás története 1944–45-ben.* Libri Kiadó, Budapest.
Kovács Imre, 1990: *Magyarország megszállása.* Katalizátor Iroda, Budapest.
Kővágó József, 1994: *Emlékezés a Náci-ellenes Magyar Katonai Ellenállásra,* Püski Kiadó, Budapest.
Lukacs, John, 2008: *Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet.* Európa Kiadó, Budapest.
Major Ákos, 1988: *Népbíráskodás – Forradalmi Törvényesség.* Minerva Kiadó, Budapest.
M. Kiss Sándor, 1982: *Variációk egy fogalom értelmezésére.* Művelődéskutató Intézet, Budapest.
M. Kiss Sándor, 1987: *A Szárszói beszéd és a népi mozgalom néhány összefüggése.* Püski Kiadó, New York.
M. Kiss Sándor – Vitányi Iván, 1983: *A magyar diákok szabadságfrontja.* Művelődéskutató Intézet, Budapest.
Macartney, C. A., 1956: *October Fifteenth I–II.* Edinburgh.
Macartney, C. A., 2000: *Teleki Pál miniszterelnöksége 1930–1941.* Occidental Press, Washington.
Mester Miklós, 2012: *Két tragikus kor árnyékában.* Tarsoly Kiadó, Budapest.
Nagy Ferenc, 1990: *Küzdelem a vasfüggöny mögött I–II.* Európa Kiadó, Budapest.
Nyári Gábor, 2015: *A Sándor-palotától a ravatalig – Teleki Pál.* Kairosz Kiadó, Budapest.
Palasik Mária, 2000: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949.* Napvilág Kiadó, Budapest.
Palasik Mária, 2002: *Kovács Béla, 1908–1959.* Occidental Press, Budapest.
Papp István, 2008: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig.* Napvilág Kiadó, Budapest.
Papp István, 2012: *A magyar népi mozgalom története, 1920–1990.* Jaffa Kiadó, Budapest.
Püski István – Gulay István, 2015: *„A világszabadságot nem tudjuk elképzelni a magyar nemzet szabadsága nélkül" – Püski Sándor élete hagyatékának tükrében, 1946–1969.* Püski Kiadó, Budapest.
Püski Sándor, 2002: *Könyves sors – magyar sors.* Püski Kiadó, Budapest.
Rácz Erzsébet, 1995: *Feljegyzések a vihar kapujában – Emlékezés Tildy Zoltánra.* Ráday Gyűjtemény, Budapest.
Rainer M. János, 2008: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei, 1957–1989.* 1956-os Intézet, Budapest.
Romsics Ignác – Bartyik István (szerk.), 1988: *Bethlen István emlékirata.* Zrínyi Kiadó, Budapest.
Rónai András, 1989: *Térképezett történelem.* Magvető Kiadó, Budapest.
Salamon Konrád, 1989: *A harmadik út kísérlete.* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
Salamon Konrád, 1991: *Erkölcs és politika – Kiss Sándor élete.* Püski Kiadó, Budapest.
Salamon Konrád, 2002: *A harmadik út küzdelme.* Korona Kiadó, Budapest.
Saláta Kálmán, 1989: *Fejezetek a Független Kisgazda Párt 1945-ös küzdelmeiből.* Occidental Press, Washington.
Sári Katalin, 1996: *Mikó Zoltán emlékezete (1910–1945).* Püski Kiadó, Budapest.
Sárközi Mátyás, 2014: *Csé.* Kortárs Kiadó, Budapest.
Sebestény Sándor, 1981: *A Bartha Miklós Társaság.* Kossuth Kiadó, Budapest.
Sebestény Sándor, 1999: *Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikális pártja 1930–1936.* Kézirat.
Soos Gézáné Tüdős Ilona (szerk.), 1999: *Evangéliumot Magyarországnak – Soos Géza emlékkönyv 1912–1953.* Ráday Gyűjtemény, Budapest.
Standeisky Éva 2005: *Gúzsba kötve – A kulturális elit és a hatalom.* 1956-os Intézet, Budapest.
Stern Samu, 2014: *Emlékirataim – Versenyfutás az idővel!* Bábel Kiadó, Budapest.
Szabó Dezső, 1990: *A magyar Káosz.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
Szabó Zoltán, 1964: *Szerelmes földrajz.* Occidental Press, Washington.
Szakács Sándor – Zinner Tibor, 1997: *A háború megváltozott természete. Adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944–1948.* Genius Gold Rt., Budapest.
Szalay Zsigmond, 2005: *Életem, emlékeim.* Magánkiadás, Debrecen.
Szegedy-Maszák Aladár, 1996: *Az ember ősszel visszanéz I–II.* Európa Kiadó, Budapest.
Szekér Nóra, 2010: *A Magyar Testvéri Közösség története.* Barankovics Alapítvány, Hódmezővásárhely.
Szenes Sándor, 1986: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések.* Szerzői magánkiadás, Budapest.

Szent-Iványi, Domokos, 2013: *The Hungarian Independence Movement, 1939–1946.* Magyar Szemle Könyvek, Budapest.
Szent-Iványi Domokos, 2016: *Visszatekintés, 1941–1972.* Magyar Szemle Könyvek, Budapest.
Szent-Miklósy, István, 1988: *With the Hungarian Independence Movement 1943–1947.* Praeger, New York.
Szeredi Pál, 2013: *Megcselekedte, amit megkövetelt a haza. Kovács Imre élete és kora.* Barangoló Kiadó, Pilisszentkereszt.
Szeredi Pál, 2016: *Püski Sándor – Politikai életrajz.* Barangoló Kiadó, Pilisszentkereszt.
Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián, 2008: *Elhallgatott múlt – A pártállam és a belügy.* 1956-os Intézet–Corvina Kiadó, Budapest.
Tasi József, 1995: *József Attila és a Bartha Miklós Társaság.* Ecriture-Galéria, Budapest.
Török Bálint, 2004: *Farkas esz meg, medve esz meg... – Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel–Budapest.
Tóth Pál Péter, 1987: *Messiások.* Akadémia Kiadó, Budapest.
Unghváry Sándor, 1939: *Mit láttam az Andrássy-úti nyilasházban? A hungarizmus élete és bukása.* Új Somogyi Nyomda, Kaposvár.
Ungváry Krisztián, 1998: *Budapest ostroma.* Corvina Kiadó, Budapest.
Dr. Veress Gábor, 1940: *Emlékbeszéd – Orbán Balázs emlékezete.* Dávid Ferenc Egylet, Budapest.
Vida István, 1976: *A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
Vida István, 1986: *Koalíció és pártharcok 1944–1948.* Magvető Kiadó, Budapest.
Vigh Károly, 1984: *Ugrás a sötétbe.* Magvető Kiadó, Budapest.
Weil, Simone, 1998: *Ami személyes, és ami szent.* Vigília Kiadó, Budapest.
Weil, Simone, 2012: *Begyökerezettség – Előhang az emberi lénnyel szembeni kötelességek nyilatkozatához.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Forráskiadványok

Haraszti György (szerk.), 2005: *Auschwitzi jegyzőkönyv.* Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf, 2015: *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 2. Az Államvédelmi Osztály, 1946–1948.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L'Harmattan, Budapest.
Svéd László (szerk.), 1994: *Megforgatott világmegforgatók – A magyar népi kollégiumi mozgalom ismeretlen dokumentumai.* Politikatörténeti Alapítvány, Budapest.

Tanulmánykötetben megjelent tanulmányok

Bank Barbara, 2016: A „Szügyi-memorandum". In: Marinovich Endre (szerk.): *Historia est lux veritatis – Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján.* Magyar Napló, Budapest. III. 21–51.
Barcza József, 1993: A magyarországi reformáció és kálvinizmus öröksége. In: Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században.* Magyarországi Református Egyház, Budapest. 9–28.
Bonhardt Attila, 2015: Koszorús Ferenc ezredes szerepe a budapesti zsidóság deportálásának megakadályozásában. In: Hantó Zsuzsa – Szekér Nóra (szerk.): *Páncélosokkal az életért – Koszorús Ferenc, a holokauszt hőse.* Kiskapu Kft., Budapest. 28–41.
Denke György, 1993: A Soli Deo Gloria Szövetség (SDG) megalakulása és belső élete. In: Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században.* Magyarországi Református Egyház, Budapest. 145–234
Fábián Dániel, 1984: Néhány emlékem Bajcsy-Zsilinszky Endréről. In: Vigh Károly – Kristó Nagy István (szerk.): *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről.* Magvető Kiadó, Budapest. 95–103.
Fenyő Miksa, 1984: Néhány emlékem Bajcsy-Zsilinszky Endréről. In: Vigh Károly – Kristó Nagy István (szerk.): *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről.* Magvető Kiadó, Budapest. 103–114.
Fitos Vilmos, 1997: A népi mozgalom teljessége. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom.* Napvilág, Budapest. 162–173.
Fodor Miklós Zoltán, 2008: Az Etelközi Szövetség története. In: Bagyinszki Istvánné – Dr. Matits Ferenc (szerk.): *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve.* Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet, Salgótarján. 118–156.
Havas Gábor, 1993: A Kabay Márton Kör – Az 1942. és 1943. évi nagy konferenciák. In: Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században.* Magyarországi Református Egyház, Budapest. 234–314.
Horváth Miklós, 2015: A Magyar Front és a fegyveres ellenállás. In: Markó György – Schmidt Mária (szerk.): *A Magyarok Vére – Írófejedelmek, diktatúrák, ellenállók.* Huszadik Század Intézet, Budapest. 81–110.
Karsai Elek, 1986: Soos Géza és Hadnagy Domokos tájékoztatása a magyarországi helyzetről és a Magyar Függetlenségi Mozgalomról 1944 decemberében. In: Benda Kálmán (szerk.): *A Ráday gyűjtemény évkönyve IV–V.* Magyar Tudományos Akadémia–Soros Alapítvány, Budapest, 1986. 238–245.
Kiss Réka, 2006: Soos Géza, a kiemelkedő ifjúsági vezető és politikus. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten.* Argumentum Kiadó, Budapest. 755–777.
Ladányi Sándor, 1999: Soos Géza és az ifjúsági mozgalmak. In: Soos Gézáné Tüdős Ilona (szerk.): *Evangéliumot Magyarországnak – Soos Géza emlékkönyv 1912–1953.* Ráday Gyűjtemény, Budapest. 58–60.

Macskásy Pál, 1994: Fejezetek a második világháború alatti Magyarországra menekült szövetséges katonák életéből. In: M. Kiss Sándor (szerk.): *Magyarország 1944 – Fejezetek az ellenállás történetéből.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 77–93.

Markó György, 2015: Repülő fegyvernembeli tisztek a katonai ellenállásban 1944–1945. In: Markó György – Schmidt Mária (szerk.): *A Magyarok Vére – Írófejedelmek, diktatúrák, ellenállók.* Huszadik Század Intézet, Budapest. 122–133.

Molnár Sándor, 2001: Teleki Pál titkos tevékenysége a Sándor-palotában. In: Vigh Károly (szerk.): *Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből.* Századvég Kiadó, Budapest. 31–92.

Páll László, 1993: Bethlen Gábor körök. Országos Magyar Protestáns Diákszövetség. Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség. In: Tenke Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században.* Magyarországi Református Egyház, Budapest. 100–114.

Petrás Éva, 2016: Bevezető Kovrig Béla: Nemzeti kommunizmus és Magyarország – Egy eszme története című munkájához. In: Kovrig Béla: *Nemzeti kommunizmus és Magyarország – Egy eszme története.* Gondolat – Barankovics Alapítvány, Budapest. 11–23.

Sárhidai Gyula – Macskásy Pál, 1999: Elloptak egy He-111-et. In: Soos Gézáné Tüdős Ilona (szerk.): *Evangéliumot Magyarországnak – Soos Géza emlékkönyv 1912–1953.* Ráday Gyűjtemény, Budapest. 145–148.

Somlai Katalin, 2012: Nacionalistaként korszakokon át – Mester Miklós (1906–1989). In: Rainer M. János (szerk.): *Búvópatakok: a feltárás.* Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Közalapítvány, Budapest. 105–165.

Szokolay Domokos, 2015: Az ifjúsági ellenállás néhány kérdése a Bolyai–Györffy-kollégium történetének tükrében. In: Markó György – Schmidt Mária (szerk.): *A Magyarok Vére – Írófejedelmek, diktatúrák, ellenállók.* Huszadik Század Intézet, Budapest. 163–179.

Ungváry Krisztián, 2003: Egy magyar intézmény – a „Zsidókérdéskutató Magyar Intézet" keletkezéséhez. In: Török Gyöngyvér – Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv 2003 – Magyarország a jelenkorban.* 1956-os Intézet, Budapest. 147–164.

Zakar József, 2011: Fajvédők az 1920-as évek Magyarországán. In: Randolp L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról.* Balassi Kiadó, Budapest. 52–109.

Folyóiratcikkek

Ablonczy Balázs, 2004: A kegyelmes úr napjai – Kísérlet Teleki Pál miniszterelnök határidőnaplójának elemzésére. *Korall,* 17. sz. 193–207.

Antall József – Göncz Árpád – Vörös Vince, 1988: Független Kisgazdapárt, 1956. november 16. *História,* 6. sz. 17.

Bohuniczky Szefi, 1958: Emlékezés Szabó Dezsőre. *Irodalomtörténet,* 1. sz. 77–107.

Boros Lajos, 1983: A Bolyai Kollégium. *Új Látóhatár,* 10. sz. 314–329.

Boros Lajos – Falus Tamás, 1984: Beszélgetés Boros Lajossal, a Bolyai Kollégium első igazgatójával. *Alföld,* 4. sz. 47–57.

Dálnoki Veress Lajos, 1970: Miért nem sikerült a „kiugrás"? *Új Látóhatár,* 2. sz. 157–268.

Feledy Péter, 1989: Merjünk magyarok lenni – Feledy Péter beszélget Rónai Andrással. *Alföld,* 1. sz. 48–66.

Fitos Vilmos, 1990: A Magyar Közösség végnapjai. *Hunnia Füzetek,* 7. sz.

Fitos Vilmos – Petővári Ágnes, 1989: Egy koncepciós per présében. *Kapu,* 1. sz. 42–45.

Földes Ferenc, 1997: Mélypont – Németh László 1947. január 19-én írt naplójegyzései elé. *Tiszatáj,* 11. sz. 49–54.

Gadanecz Béla – Gadanecz Éva, 1993: A Weisshaus Aladár vezette szocialista népmozgalom története (1927–1945). *Múltunk,* 2–3. sz. 68–115.

Gadanecz Béla – Gadanecz Éva, 1995: A weisshausisták tevékenysége és üldöztetése 1945 után. *Múltunk,* 3. sz. 3–72.

Haynalné Kesserű Zsuzsanna, 1981: Búcsú Oláh Györgytől. *Krónika,* 12. sz. 13–15.

Havas Gábor – Ohati Nagy László – Sebestyén Sándor, 1973: A 43-as szárszói találkozó előzményeihez. *Valóság,* 8. sz. 43–55.

Kende Péter, 1987: Kozák Gyula interjúja Kende Péterrel. *Mozgó Világ,* 9. sz. 61–84.

Kővágó József, 1981: Emlékek, emberek, remények – A Kisgazdapárt a forradalomban. *Irodalmi Újság,* november–december, 9.

Kristó Nagy István, 1993: 50 évvel a szárszói találkozás után. *Somogy,* 5. sz. 21–25.

Kulcsár-Szabó Zoltán, 1994: Protestantizmusértelmezések, Szabó Zoltán, Ady Endre, Móricz Zsigmond vitájának összefüggései. *Protestáns Szemle,* 1. sz. 33–41.

Kund Attila, 2017: Méhelÿ Lajos és a magyar fajbiológiai kísérlete (1920–1931). *Múltunk,* 1. sz. 239–289.

Lukács Gyula, 1996: A Teleki Pál Munkaközösség története, 1941–1947. *Valóság,* 4. sz. 42–57.

Macartney, C. A., 1953: Magyarország és a „finn megoldás". *Látóhatár,* 4. sz. 236–238.

Mistéth Endre, 1999: Vita a Magyar Közösségről. Mistéth Endre kontra Szabó Miklós. *Mozgó Világ,* 2. sz. 37–41.

M. Kiss Sándor, 1999: „Ó jöjj el mielőbb, ratifikáció." Jegyzetek a diktatúra természetrajzából. *Magyar Szemle,* 1–2. sz. 60–64.

Nagy Ferenc, 1961: Emlékezés Tildy Zoltánra. *Új Látóhatár,* 5. sz. 466–471.

Palasik Mária, 1995: A szalámitaktika első szakasza. *Társadalmi Szemle,* 8–9. sz. 144–152.

Palasik Mária, 1997: A Magyar Közvélemény-kutató Szolgálat jelentése 1947 áprilisából. *Magyar Tudomány,* 4. sz. 487–491.

Papp István, 2006: Egy középosztálybeli életút a század viharaiban, Fitos Vilmos. *Hitel,* 8. sz. 72–77.

Péterfy Gábor, 2001: Kelet-Európai konföderáció mint a revízió alternatívája – Szabó Dezső válasza Trianonra. *Európai Utas,* 1. sz. 60–62.

Szita Szabolcs, 1992: Esztergomi páncélosok. *Dunakanyar,* 2. sz. 32–35.

Tóth Pál Péter, 1993: A népi mozgalom mint a magyar társadalom megkésett fejlődésének eredménye. *Múltunk,* 2–3. sz. 3–33.

Török Bálint, 1999: A ratifikáció és Nagy Ferenc politikája. *Magyar Szemle,* 5–6. sz. 92–112.

Ungváry Krisztián, 2002: Két röpirat – politikai hangulat Magyarországon 1945-1946-ban. *2000,* 5. sz. 59–67.

Vida István, 2010: Az „Erdélyi" fedőnevű ügynök jelentései a kisgazdapárti emigráció vezetőiről. *Levéltári Közlemények,* 2010. 1. sz. 313–354.

Sajtó

Szent-Iványi Sándor, 1974: A Howie-epizód. *Magyar Híradó,* október 1. 3–4.

Internetes közlemények

Ábrahám Balázs, 2009: Repülőgép-eltérítési kísérlet a forradalom előestéjén. *Betekintő,* 4. sz. www.betekinto.hu/2009_4_abraham (utolsó letöltés: 2017. január 29.).

Bencsik Zsuzsa, 1994: Egy koncepciós per előkészítése. *Budapesti Negyed,* 2. sz. http://epa.oszk.hu/00000/00003/00004/bencsik.htm (utolsó letöltés: 2017. március 4.).

Gál Attila, 1991: Történeti Áttekintés, 1954–1991. *A Hadtörténeti Levéltár katonai igazságügyi szerveinek, iratainak repertóriuma 1802–1991.* http://mek.oszk.hu/01400/01471/01471.pdf (utolsó letöltés: 2017. február 28.).

Kapócs Ferenc, 2008: Letartóztatásom története. https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbnxtZW1vcnlvZmFtYW5rYXBvY3N8Z3g6NTZkZTY1MWMzNDJkYjBhNg (utolsó letöltés: 2017. március 10.).

Kerepeszki Róbert, 2012: „Informátorunk is a Turul Szövetségnek volt tagja..." *Betekintő,* 1. sz. http://www.betekinto.hu/2012_1_kerepeszki (utolsó letöltés: 2017. március 3.).

Koncz Lajos, 2014: Zsidómentés és nemzeti ellenállás. *Beszélő,* 8. sz. http://beszelo.c3.hu/cikkek/zsidomentes-es-nemzeti-ellenallas (utolsó letöltés 2016. december 12.).

Névmutató


SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
2.

1947 – a fordulat éve. A háború utáni reményteli többpártrendszert ekkor érte az első látványos támadás: megkezdődött az a koncepciós persorozat, melynek során számos vezető kisgazda politikusra „rábizonyították" a köztársaság megdöntésének vádját. Így sikerült eltávolítani a politikai életből sokak mellett a párt főtitkárát, Kovács Bélát, a miniszterelnök Nagy Ferencet, az országgyűlés elnökét, Varga Bélát, és olyannyira meggyengíteni a Kisgazdapártot, hogy nem gördíthetett már akadályt a kommunista hatalomátvétel elé.

Ebben a politikai színdarabban, amellyel a jövő koncepciós pereinek prototípusát is kikísérletezték, a főszerepet a Magyar Testvéri Közösség nevű szervezetre osztották. Ezt az úgymond horthysta reakciósokat tömörítő szélsőjobboldali titkos társaságot kiáltották ki a köztársaság-ellenes összeesküvés koordinátorának. De mi volt valójában ez a **TITKOS TÁRSASÁG?**

Szekér Nóra könyve erre a kérdésre keresi a választ. A koncepciós perekben kialakított torz kép felülvizsgálata során megismerkedhetünk a kommunista hatalomátvétel és -gyakorlás módszertanával, az államvédelmi szervek munkamódszerével. Elénk tárul a konspiráció világa, egy titkos társaság szervezeti felépítése, gyakorlati működése és politikai-társadalmi szerepe. A Közösség története árnyalja azoknak a politikai rendszereknek a történetét is, melyekben szerepet játszott.

SZEKÉR NÓRA 1976-ban született. 2009-ben szerzett doktori fokozatot, jelenleg a Rendszerváltozás Történetét Kutató Intézet és Archívum tudományos munkatársa. 2009 óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem óraadó oktatója.

JAFFA.HU 3490 FT Jaffa Kiadó

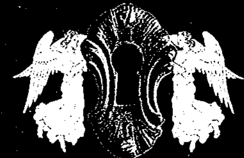


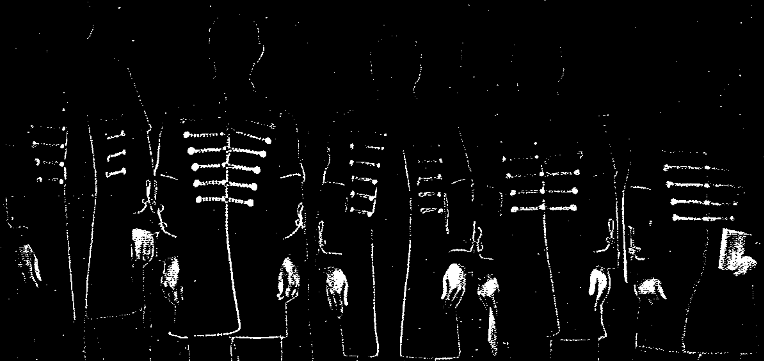
9 786155 715198

SZEKÉR NÓRA *Titkos társaság*

Jaffa Kiadó

SZEKÉR NÓRA





Titkos társaság

A MAGYAR TESTVÉRI KÖZÖSSÉG TÖRTÉNETE

Jaffa Kiadó